ISSN 2250-1711

॥ सत्यं ज्ञानमनन्तम् ॥

JOURNAL OF VEDA SAMSKRITA ACADEMY

जर्नल् आफ् वेद संस्कृत अकाडेमि

A NATIONAL PEER-REVIEWED RESEARCH JOURNAL

मूल्याङ्किता राष्ट्रियसंशोधनपत्रिका

VOLUME: XXV

January to June – 2025

SILVER JUBILEE SPECIAL ISSUE

Editor in Chief :

DR. GOPALKRISHNA HEGDE

[Jyotishashastra-Dharmashastra Vidwan]

VEDA SAMSKRITA ACADEMY (Regd.)

Formerly : Veda Samskrita Prasarinee Sabha (R.)

Regd. No. : DR : SOR : 108 : 2003-04, Dated : 30-10-2003

Registered under Societies Registration Act, of Karnataka-1960

Registered office address :

1347, Kalkod Road, HEGDE-581330, Kumta, Uttarakannada, Karnataka, India

E-mail ID : **vedasmkac@gmail.com**

Website : **www.vedasamskritaacademy.org**

Title of the Journal : **Journal of Veda Samskrita Academy**
A National Peer-Reviewed Research Journal

जर्नल् आफ् वेद् संस्कृत अकाडेमि

मूल्याङ्किता राष्ट्रियसंशोधनपत्रिका

ISSN : 2250-1711

Editor & Publisher : **Dr. Gopalkrishna Hegde**
gopalkrishnh9@gmail.com
9741847399
Director,
Veda Samskrita Academy (Regd.)
Kalkod Road, HEGDE- 581330
Kumta, Uttara Kannada, Karnataka
web site : www.vedasamskritaacademy.org
E-mail : vedasmkac@gmail.com

Languages : Samskrita, Kannada, English, Hindi

Imprint : Volume XXV, January to June – 2025
SILVER JUBILEE SPECIAL ISSUE

Paper : 70gsm (B2B) and Art paper – 300 gsm

Size of the Journal : A4

Number of Pages : **xxxxxx + 192 + 2 + 2 = 256**

Number of Copies : **300**

D. T. P. : Chanda Graphics, Kumta- 9449124558

Art works : Girish R. Bhat, Digital World, Kumta- 9480790953

Printing & : Shiva Offset Printers, Kumta- 9880389606

Binding : Shri Krishna Mudranalaya, Hegde- 9986963987

Price : **800/- Rs.**

प्रो. श्रीनिवासः वरखेडी
कुलपतिः
Prof. Shrinivasa Varakhedi
Vice-Chancellor

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः
संसदः अधिनियमेन स्थापितः
Central Sanskrit University
Established by an Act of Parliament

के.सं.वि./कुलपति-101/2025-26/115

दिनाङ्कः –22.07.2025
श्रा. कृ. द्वादशी/त्रयोदशी, वि.सं. 2082

संदेशः

वेद-संस्कृत-अकादम्याः रजतमहोत्सवस्य शुभावसरे मदीयानि प्रशंसावचनानि प्रकटीकर्तुम् हर्षप्रकर्षमनुभवामि। पञ्चविंशतिवर्षेभ्यः वेदसंस्कृतपरम्परायाः संरक्षण-प्रसारण-संवर्धननिमित्तं अकादम्याः अतुलनीयः यत्नः निरन्तरं प्रवहति। अत एव संस्कृत-शास्त्रक्षेत्रे अकादम्याः योगदानं परिलक्षितं सर्वैरस्माभिः। षाण्मासिक्याः शोधपत्रिकायाः 'जर्नल् ऑफ् वेदसंस्कृत अकादेमी' इत्यस्याः नियतं प्रकाशनं नाम महत्कार्यमाभाति। एषा शोधपत्रिका संस्कृतशास्त्रयोः विविधविषयेषु पाण्डित्यपूर्णैः लेखैः समृद्धा, समलङ्कृता च विभाति। आधुनिकपारम्परिकशास्त्रयोः निष्णाता विद्वांसः स्वीय-विचारपूर्णलेखैः जिज्ञासुजनानां ज्ञानपिपासां परिहरन्तीति अत्यन्तमेव प्रशंसनीया इयं शोधपत्रिका।

अस्याः पत्रिकायाः सम्पादकसमितिः सुप्रसिद्धैः विद्वद्भिः समलङ्कृता, मार्गदर्शकसमितिश्च पारम्परिक-आधुनिकशास्त्रेषु च निपुणैः विद्वद्भिः सुशोभिता। एतासां समितीनां मार्गदर्शने पत्रिकायाः शास्त्रीयस्तरः निरन्तरं सुरक्षितो वर्तते। शोधपत्रिकया साकं विविधशैक्षिककार्येषु संलग्नेयं संस्था नूनम् अभिनन्दनार्हा। अस्मिन् रजतमहोत्सवस्य परमपावने सुसन्दर्भे **डॉ. गोपालकृष्ण हेगडे-महोदयानां** असदृशः परिश्रमः, दूरदृष्टिः च प्रशंसामर्हति। तेषाम् अनवरतेन प्रयासेन संस्थायाः सर्वे कार्यक्रमाः सफलतया सञ्चाल्यमाना लक्ष्यन्ते।

अहं वेद-संस्कृत-अकादमीं, सम्पादकसमितिं, मार्गदर्शकसमितिं, सर्वानपि शोधलेखप्रस्तोतॄन् सहर्षं सगौरवम् अभिवन्दामि अभिनन्दामि च। भविष्येऽपि एषा शोधपत्रिका संस्कृतशास्त्रयोः समृद्धये, जिज्ञासुजनज्ञानसंवर्धनाय च यथाशक्ति योगदानं करोतु इति भगवतीं भारतीं सम्प्रार्थये।

॥ तद्धि तपस्तद्धि तपः॥

श्रीवरः

(प्रो. श्रीनिवासः वरखेडी)
कुलपतिः

56-57, सांस्थानिक क्षेत्र, जनकपुरी, नई दिल्ली-110058 (भारत)
56-57, Institutional Area, Janakpuri, New Delhi-110058 (INDIA)
(O) 011-28523949 www.sanskrit.nic.in
vc@.sanskrit.ac.in/ vicechancellor@csu.co.in

ಗ್ರಂಥಾಂತರಂಗ.....

ಕೃತಜ್ಞತಾ ಪೂರ್ವಕ ಧನ್ಯವಾದ ಸಮರ್ಪಣೆ :

(ಪ್ರೊ. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ವರಖೇಡಿಯವರು)

2013 ರಿಂದ ನಮ್ಮ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ವತಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ **"Journal of Veda Samskrita Academy"** ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯುಳ್ಳ ಮೂಲ್ಯಾಂಕಿತ ರಾಷ್ಟ್ರಿಯ ಸಂಶೋಧನಾ ಪತ್ರಿಕೆಯ **2025** ಜನವರಿಯಿಂದ ಜೂನದವರೆಗಿನ ಸಂಪುಟವು **25** ನೇ ಸಂಚಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂಪುಟವನ್ನು **"ರಜತಸಂಭ್ರಮ"** ಎಂಬುದಾಗಿ ಆಚರಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಆಡಳಿತಮಂಡಳಿ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿತು. ಅದಕ್ಕೆ ಕೇಂದ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಮಾನನೀಯ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ **(Vice-Chancellor) ಪ್ರೊ. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ವರಖೇಡಿ**ಯವರಿಗೆ ಒಂದು ದಿನದ ರಾಷ್ಟ್ರಿಯ ಸಂಗೋಷ್ಠಿಯನ್ನು ಆಯೋಜಿಸುವ ಬಗ್ಗೆ **5 ಲಕ್ಷ** ರೂಪಾಯಿಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಲಾಯಿತು. ಶ್ರೀಯುತರಿಂದ ಉತ್ತಮ ರೀತಿಯ ಸ್ಪಂದನೆ ದೊರಕಿತು. **3** ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳ ಅನುದಾನವನ್ನು ವಿಳಂಬವಿಲ್ಲದೇ ಮಂಜೂರು ಮಾಡಿದರು. ಅವರ ನಿರ್ದೇಶನದಂತೆ **ದಿನಾಂಕ : 27-03-2025** ರಂದು ಯಲ್ಲಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಉಮ್ಮಚಗಿಯ ಕಾಗಾರಕೊಡ್ಲಿನಲ್ಲಿರುವ **"ಸುಮೇರು"** ಜ್ಯೋತಿರ್ವನದ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದಿನದ ರಾಷ್ಟ್ರಿಯ ಸಂಗೋಷ್ಠಿಯನ್ನು ಆಯೋಜಿಸಲಾಯಿತು. ಸಂಗೋಷ್ಠಿ ಅತ್ಯಂತ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಸಂಪನ್ನ ವಾಯಿತು. ಮೂಲ್ಯಾಂಕಿತ ರಾಷ್ಟ್ರಿಯ ಸಂಶೋಧನಾ ಪತ್ರಿಕೆಯ **'ರಜತಸಂಭ್ರಮ'** ದ ಈ ಶುಭಮುಹೂರ್ತದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಯುತರ ಈ ಮಹದುಪಕಾರವನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿ, ಕೃತಜ್ಞತಾ ಪೂರ್ವಕ ಧನ್ಯವಾದವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತೇವೆ.

(ಪ್ರೊ. ಮಧುಕೇಶ್ವರ ಭಟ್ಟರು)

ಅನುದಾನವೇನೋ ಮಂಜೂರಾಯಿತು. ಆದರೆ ಆಫೀಶಿಯಲ್ ಆಗಿ ಆ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ ಮುಂದುವರಿಯಬೇಕಲ್ಲವೆ. ಈ ವಿಚಾರ ದಲ್ಲಿ **OSD to Vice-Chancellor** ಆಗಿ ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿರುವ **ಪ್ರೊ. ಮಧುಕೇಶ್ವರ ಭಟ್ಟ**ರ ಸಹಾಯ–ಸಹಕಾರ ಅಷ್ಟಿಷ್ಟಲ್ಲ. ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವೆಲ್ಲಾ ಮುಗಿದು, ಶ್ರೀಯುತ ಭಟ್ಟರು ಮಂಜೂರಿಯಾದ ಧನಸಹಾಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಖಾತೆಗೆ ಜಮಾ ಆಗುವ ವರೆಗೂ ನಮಗೆ ತುಂಬಾ ಆತ್ಮೀಯವಾಗಿ ಸಹಕರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ಸಹಕಾರವನ್ನು ಅಕಾಡೆಮಿ ಯಾವತ್ತೂ ಮರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಮುಂದೆಯೂ ಅಕಾಡೆಮಿ ಶ್ರೀಯುತರ ಸಹಕಾರವನ್ನು ಕೋರುತ್ತಾ ಮೂಲ್ಯಾಂಕಿತ ರಾಷ್ಟ್ರಿಯ ಸಂಶೋಧನಾ ಪತ್ರಿಕೆಯ **'ರಜತ ಸಂಭ್ರಮ'** ದ ಈ ಶುಭ–ಅವಸರದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಯುತರ ಈ ಮಹದುಪಕಾರವನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿ, ಕೃತಜ್ಞತಾ ಪೂರ್ವಕ ಧನ್ಯವಾದವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಡಾ. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆ
ನಿರ್ದೇಶಕ ಮತ್ತು ಪ್ರಧಾನಸಂಪಾದಕ

[ಸಂಪಾದಕ ಮಂಡಳಿಯ ಪರವಾಗಿ]

ಸಂಪಾದಕೀಯ

ಪ್ರಸ್ತುತ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪತ್ರಿಕೆ **12** ವರ್ಷ ನಡೆಯುತ್ತಾ ಬಂದು, ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ **24** ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಿ, **25** ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಸಾರಸ್ವತ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ನೀಡಲು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿದೆ ಎನ್ನುವುದು ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯ ಮಾತಲ್ಲ ಎಂದು ನಾನು ನಂಬಿದ್ದೇನೆ. ಹಲವು ಏಳು–ಬೀಳುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು ರಾಷ್ಟ್ರಸ್ತರೀಯ ಸಂಶೋಧನಾ ಪತ್ರಿಕೆ ತನ್ನ **'ರಜತಸಂಭ್ರಮ'**ವನ್ನು ಆಚರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ, ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುಮಟಾ ತಾಲೂಕಿನ ಹೆಗಡೆ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯ ಪ್ರಚಾರ ಮತ್ತು ಪ್ರಸಾರ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿಯೇ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಸಂಸ್ಥೆ **"ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿ"** ಎಂಬ ಎನ್. ಜಿ. ಓ. ಆಗಿದೆ. ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ನಮ್ಮ ನಾಡು ಕಂಡ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ವಾಂಸ, ಜ್ಯೋತಿಷಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಗಲ್ಭ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಪಡೆದ **ವೇದಮೂರ್ತಿ ಗಣಪತಿ ಕುಪ್ಪಯ್ಯ ಹೆಗಡೆ (ಗ.ಕು.ಹೆಗಡೆ)** ಯವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಚಿಗುರೊಡೆದಿತ್ತು. ಕಾಲ ಹೀಗೆ ಸರಿಯುತ್ತಾ ಇತ್ತು. ಶ್ರೀಯುತರ ಮಗನಾದ **ಡಾ. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆ**ಯವರು ಇದಕ್ಕೆ ಕಾನೂನಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಒಂದು ಚೌಕಟ್ಟನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದರು. ಅದರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ **'ಶ್ರೀಮಹಾಗಣಪತಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲೆ'**ಯು ತನ್ನ ಕಾಯಕವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿತು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಮಾನ್ಯತೆಯನ್ನೂ ಪಡೆಯಿತು.

ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸುವ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಆತ್ಮೀಯ ಮಿತ್ರರಾದ **ಪ್ರೊ. ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಜಡ್ಡಿಪಾಲ**ರವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದೊಂದಿಗೆ **'ಜರ್ನಲ್ ಆಫ್ ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿ'** ಎನ್ನುವ ರಾಷ್ಟ್ರಸ್ತರೀಯ ನಿಯತಕಾಲಿಕ ಪತ್ರಿಕೆ–ಯೊಂದನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿತು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಕಾಡೆಮಿ **ಶ್ರೀಯುತ ಜಡ್ಡಿಪಾಲರವರ** ಸಹಕಾರವನ್ನು ಸ್ಮರಿಸುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಅಭಿ–ನಂದಿಸುತ್ತದೆ. ಏತನ್ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಹೆಸರು ಯು. ಜಿ. ಸಿ. ಕೆರ ಯಾದಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸೇರ್ಪಡೆ ಆಯಿತು. ಆಗ ತನ್ನಷ್ಟಕ್ಕೇ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಹೆಸರು ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಶೋಭಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿತು. ಇದು ಪತ್ರಿಕೆಯ ಇತಿವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರತಿ ಸಂಪುಟವನ್ನೂ ಪ್ರಾತಃಸ್ಮರಣೀಯರಾದ, ಮಹಾತ್ಮರಾದ ಶ್ರೀಚರಣರ ಮತ್ತು ಸಮಾಜದ ಗಣ್ಯವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಯಲ್ಲಾಪುರದ **'ಋಷಿಕುಲಮ್'**ನ ಸಂಸ್ಥಾಪಕರಾದ ಯುವವಿದ್ವಾಂಸ **ಡಾ. ವಿಘ್ನೇಶ್ವರ ಭಟ್ಟ**ರ ಸಹಕಾರದೊಂದಿಗೆ ಮೈಸೂರಿನ ಅಮೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಪೀಠದ ಸಹಯೋಗದೊಂದಿಗೆ ಎರಡು ಇ–ಜರ್ನಲ್ಲನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ಕೆಲವು ಸಂಶೋಧನಾತ್ಮಕ ಪತ್ರಿಕೆಗಳನ್ನೂ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ವತಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದೇರೀತಿ ರಾಷ್ಟ್ರಸ್ತರೀಯ ಸಂಗೋಷ್ಠಿ (ಸೆಮಿನಾರ್) ಯಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸಲಾದ ಸಂಶೋಧನಾತ್ಮಕ ಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನು ಕ್ರೋಢೀಕರಿಸಿ ಆ ಆ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸಹ ಯೋಗದೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದೆ ಎನ್ನುವುದು ಅಕ್ಷರಕ್ರಾಂತಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಇವೆಲ್ಲವುಗಳ ಸಚಿತ್ರ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನೀಡಲಾಗಿದೆ.

ನಮ್ಮ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸಂಸ್ಥಾಪಕರಾದ **ವೇದಮೂರ್ತಿ ಗಣಪತಿ ಕುಪ್ಪಯ್ಯ ಹೆಗಡೆ**ಯವರ ಹೆಸರನ್ನು **'ಅನಾವರಣ ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯ'** ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಗೋಕರ್ಣದ ಶ್ರೀಕ್ಷೇತ್ರ ಅಶೋಕೆಯಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಕುಲಗುರುಗಳಾದ **ಶ್ರೀಶ್ರೀಮದ್ ರಾಘವೇಶ್ವರ ಭಾರತೀ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿ**ಗಳವರು ಅನಾವರಣಗೊಳಿಸಿದ್ದರು. ಎಲೆಮರೆಯ ಕಾಯಿಯಂತೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾ ಪ್ರಚಾರ, ಪ್ರಸಾರ ಕೈಂಕರ್ಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸಂಸ್ಥಾಪಕ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದ **ಡಾ. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆ**ಯ ವರನ್ನು ಶ್ರೀಚರಣರು **'ಸಮಾಜಸೇವಾತಿಲಕ'** ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಿ ಪುರಸ್ಕರಿಸಿದ್ದರು. ಇವುಗಳ ವಿವರವನ್ನೂ ನೀಡಲಾಗಿದೆ.

ಯು.ಜಿ.ಸಿ. ಯ ಹೊಸ ನಿಯಮ; **ಪರಾಮರ್ಶದಾತೃ ಸಮಿತಿ (ಎಡ್ವೈಸರಿ ಬೋರ್ಡ್)** ಮತ್ತು **ಸಮೀಕ್ಷಾ ಸಮಿತಿ (ರಿವ್ಯೂ ಕಮಿಟಿ)** ಯನ್ನು ಸಂಸ್ಥೆಯೇ ಸ್ವಂತ ರಚಿಸಿಕೊಂಡು ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸಲು ಅನುಮತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಅದರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಂತೆ ನಾವೇ ಎರಡೂ ಸಮಿತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿಕೊಂಡು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದೇವೆ. ದಿನಾಂಕ : **11-02-2025** ರಂದು ಯು.ಜಿ.ಸಿ. ಸಂಸ್ಥೆಯು ಮುಂದಿನ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಆಗುವವರೆಗೆ ಯು.ಜಿ.ಸಿ. ಕೆರ ಯಾದಿಯನ್ನು ಸ್ಥಗಿತಗೊಳಿಸಿದೆ. ನಾವೇ ರಚಿಸಿಕೊಂಡ ಎರಡೂ ಸಮಿತಿಯ ವಿವರವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ.

ಅಕಾಡೆಮಿ ಪತ್ರಿಕೆಯ **'ರಜತಸಂಭ್ರಮ'**ದ ಸವಿನೆನಪಿಗಾಗಿ ದಿನಾಂಕ : **27-03-2025** ರಂದು ಯಲ್ಲಾಪುರದ ಉಮ್ಮಚಗಿಯಲ್ಲಿ ಶೋಭಿಸುವ **'ಸುಮೇರು'** ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿಜ್ಞಾನ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ನವದೆಹಲಿಯ ಕೇಂದ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವ–ವಿದ್ಯಾಲಯದ ವಿಶೇಷ ಆರ್ಥಿಕ ಸಹಯೋಗದೊಂದಿಗೆ **'ಸುಮೇರು ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ'**ದ ಸಹಕಾರದೊಂದಿಗೆ ವೇದ, ಜ್ಯೋತಿಷ ಮತ್ತು ಆಯುರ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಒಂದು ದಿನದ ರಾಷ್ಟ್ರಸ್ತರೀಯ ಸಂಗೋಷ್ಠಿಯನ್ನು ಆಯೋಜಿ–ಸಲಾಗಿತ್ತು. ಅದರ ವಿವರವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ.

ಕಳೆದ **24 ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು** ಶ್ರೀಮನ್ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯ ಮಹಾಸಂಸ್ಥಾನ, ಶ್ರೀಪುತ್ತಿಗೆ ಮಠದ ಪೀಠಾಧಿಪತಿಗಳಾದ **ಶ್ರೀಶ್ರೀಮದ್ ಸುಗುಣೇಂದ್ರತೀರ್ಥ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿಗಳು** ಉಡುಪಿಯ ಗೀತಾಮಂದಿರ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಿದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪುತ್ತಿಗೆ ಕಿರಿಯ ಶ್ರೀಪಾದರಾದ **ಶ್ರೀಶ್ರೀಮದ್ ಸುಶ್ರೀಂದ್ರತೀರ್ಥರು** ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದರು. ಸಾಲಿಗ್ರಾಮದ **ಪ್ರೊ. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಡಿಗರು,** ತಿರುಪತಿಯ **ಪ್ರೊ. ಎ. ಶ್ರೀಪಾದ ಭಟ್ಟರು** ಮತ್ತು ಶೃಂಗೇರಿಯ ರಾಜೀವಗಾಂಧಿ ಪರಿಸರದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದ **ಪ್ರೊ. ಹಂಸಧರ ಝಾ**ರವರು, ಉಡುಪಿಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾದ **ಪ್ರೊ. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣ ಆಚಾರ್ಯರು** ಹಾಗೂ ಶ್ರೀಪುತ್ತಿಗೆ ಮಠದ ಆಡಳಿತಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದರು.

ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಜಿಜ್ಞಾಸುಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಲಿ ಎಂದು ನಾಲ್ಕೂ ವೇದದ ಪುರುಷರ ಭಾವಚಿತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ನಮ್ಮ ಕಲ್ಪನೆಯ ಮೇರೆಗೆ ನಾಡಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚಿತ್ರಕಾರರಾಗಿರುವ **ಶ್ರೀಯುತ ಸತೀಶ ಯಲ್ಲಾಪುರ** ಇವರು ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, ತಮ್ಮ ಕುಂಚದಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ಅಕಾಡೆಮಿ ವತಿಯಿಂದ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಈ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶನವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ **45** ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಲೇಖನಗಳು ಬಂದಿತ್ತು. ಪರಾಮರ್ಶದಾತೃ ಸಮಿತಿ ನೀಡಿದ ಶಿಫಾರಸ್ಸಿನಂತೆ **40** ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದ್ದೇವೆ.

ಪ್ರಕಟನೆಯನ್ನು ಬಯಸಿ ಬಂದಿರುವಂತಹ **40** ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲು ಉಡುಪಿಯ ನಿವೃತ್ತ ಪ್ರಾಂಶು-ಪಾಲರಾದ **ಪ್ರೊ. ಎನ್. ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಭಟ್ಟರು,** ಉಮ್ಮಚಗಿಯ ನಿವೃತ್ತ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾದ **ಪ್ರೊ. ರಾಮಚಂದ್ರ ಭಟ್ಟರು,** ಸ್ವರ್ಣವಲ್ಲಿಯ ಅದ್ವೈತ ವೇದಾಂತಶಾಸ್ತ್ರದ ಸೇವಾ ನಿವೃತ್ತ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದ **ಪ್ರೊ. ಶಂಕರ ನಾಗೇಶ ಭಟ್ಟ,** ಬಾಲಿಗದ್ದೆ ಯವರು, ತಿರುಪತಿಯ ದ್ವೈತವೇದಾಂತ ವಿಭಾಗದ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದ **ಪ್ರೊ. ನಾರಾಯಣ ಆಚಾರ್ಯರು,** ಕುಮಟಾದ ನಿವೃತ್ತ ಕನ್ನಡ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ ಯಕ್ಷಗಾನ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಭೂತಪೂರ್ವ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿರುವ **ಪ್ರೊ. ಜಿ. ಎಲ್. ಹೆಗಡೆಯವರು,** ಹೆಗಡೆಯ ನಿವೃತ್ತ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾಗಿರುವ **ಪ್ರೊ. ಯು. ಜಿ. ಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರು,** ಹೊಲನಗದ್ದೆಯ ಖ್ಯಾತ ಆಯುರ್ವೇದ ವೈದ್ಯ-ರಾಗಿರುವ **ಡಾ. ನಾಗರಾಜ ಭಟ್ಟರು,** ಯಲ್ಲಾಪುರದ **'ಋಷಿಕುಲಮ್'** ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸಂಸ್ಥಾಪಕರಾಗಿರುವ **ಡಾ. ವಿಘ್ನೇಶ್ವರ ಭಟ್ಟರು,** ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ **ಡಾ. ಭಾಸ್ಕರ ಭಟ್ಟ ಜೋಶಿ**ಯವರು ಮತ್ತು ಕಲಬುರ್ಗಿಯ **ಡಾ. ಶ್ರೀಧರ ಭಟ್ಟ ಐನಕೈ**ಯವರು ಸಹಕರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಅಭಿನಂದನಾರ್ಹರು. ಅವರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮುಕ್ತಕಂಠದಿಂದ ಶ್ಲಾಘಿಸು-ವುದಲ್ಲದೇ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಧನ್ಯವಾದಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

ನಮ್ಮ ಪತ್ರಿಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾದಾಗಿನಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯ ವರೆಗೂ ಅತ್ಯಮೂಲ್ಯ ತಾಂತ್ರಿಕ ಸಲಹೆಗಳನ್ನಿತ್ತು ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ವೆಬ್‌ಸೈಟಿನಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಎಲ್ಲಾ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಅಪ್‌ಲೋಡ್ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಮುತುವರ್ಜಿಯಿಂದ ಸಹಕರಿಸಿರುವ ಭ್ರಾತೃಸ್ವರೂಪರಾಗಿರುವ ಹಾಗೂ ಆತ್ಮೀಯ ಮಿತ್ರರೂ ಆಗಿರುವ ಶ್ರೀಯುತ **ಗಣೇಶ ಜೋಶಿ**ಯವರನ್ನು ಮತ್ತು ಹಂದಿಗೋಣದ ವೆಬ್‌ಡಿಸೈನರ್ ಆಗಿರುವ **ಶ್ರೀಯುತ ಮಹೇಶ ಭಟ್ಟ** ಇವರನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಭಿನಂದಿಸುತ್ತೇನೆ ಮತ್ತು ಅವರ ಸೇವೆಗೆ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕ ಧನ್ಯವಾದಗಳು.

ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ಡಿ.ಟಿ.ಪಿ. ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ ಚಂದಾ ಗ್ರಾಫಿಕ್ಸಿನ ಮಾಲಕರಾದ **ಶ್ರೀಚಂದ್ರಹಾಸ ನಾಯ್ಕ**ರಿಗೂ, ಮುಖಪುಟದ ವರ್ಣವಿನ್ಯಾಸ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ ಡಿಜಿಟಲ್‌ವರ್ಲ್ಡ್ ನ ಮಾಲಕರಾದ **ಶ್ರೀ ಗಿರೀಶ ಆರ್. ಭಟ್ಟ**ರಿಗೂ, ಅಂದವಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸಿ ಕೊಟ್ಟ ಶಿವಾ ಆಫಸೆಟ್ ಪ್ರಿಂಟರ್ಸ್ ನ ಮಾಲಕರಾದ **ಶ್ರೀ ಡಿ. ಕೆ. ಹೆಗಡೆ**ಯವರಿಗೂ, ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಅಂದವಾಗಿ ಜೋಡಿಸಿ, ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿ ಕೊಟ್ಟ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ಮಾಲಕರಾದ **ಶ್ರೀ ಶಂಕರ ಹೆಗಡೆ**ಯವರಿಗೂ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕ ಧನ್ಯವಾದಗಳು.

ಹೆಗಡೆ

01-08-2025

ಶ್ರಾವಣ ಶುಕ್ಲ, ಅಷ್ಟಮಿ, ಶುಕ್ರವಾರ (ವರಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮೀ ವ್ರತ)

ಸಂಪಾದಕರು

[ಸಂಪಾದಕ ಮಂಡಳಿಯ ಪರವಾಗಿ]

****

Editorial

I believe that it is not an exaggeration to say that a journal has been running for **12** years at the present time, has continuously published **24** volumes and is getting ready to present the **25th** volume to the entire world. In the midst of many ups and downs, a national research journal is getting ready to celebrate its **'silver jubilee'.**

An NGO called **"Veda Samskrita Academy"** was established in Hegde, a village in Kumta taluk of Uttara Kannada district of Karnataka, for the promotion and dissemination of Sanskrit language. This organization was established under the guidance of Vedamurthy **Ganapati Kuppayya Hegde**, a renowned Sanskrit scholar, astrologer and religious scholar of our country. Time was passing like this. **Dr. Gopalakrishna Hegde** provided a legal framework for this. Under it, **'Shri Mahaganapati Sanskrit Pathshala'** started its activities. It also received recognition from the Sanskrit University of Bangaluru.

With a view to introducing this institution at the national level, a national periodical called **'Journal of Veda Sanskrit Academy'** was started with the guidance of our dear friend **Prof. Virupaksha V. Jaddipala,** Secretary, Maharshi Sandipani Veda Vidya Pratishthana, Ujjain, Madhyapradesh. On this occasion, the Academy remembers and congratulates the cooperation of **Shri Jaddipala**. In the meantime, the name of this journal was also included in the U.G.C. Care list. Then the name of the journal itself began to adorn itself at the national level. This is the history of the journal.

Each volume is dedicated to the public by the great Sricharana and eminent persons of the society. In association with the young scholar **Dr. Vighneswara Bhatta**, founder of **'Rishikulam'** in Yellapur, two e-journals have been published in collaboration with the **Amrutha University of Mysore.** Apart from this, some research papers have also been published by the Academy. Similarly, research papers presented in national seminars have been compiled and published in collaboration with those institutions. Apart from this, the Academy has also published works written by different scholars, which is a testament to the literary revolution. Illustrated descriptions of all these are given here.

The name of our Academy's founder, Vedamurthy **Ganapati Kuppayya Hegde**, was unveiled by our **Kulguru, Sri Srimad Raghaveshwara Bharati Mahaswamy,** at Srikshetra Ashoke in Gokarna on the occasion of **'Anavarana Chaturmasya'**. **Dr. Gopalakrishna Hegde,** the founder director of the academy, who was involved in the promotion and dissemination of Sanskrit language like a leaf, was awarded the **'Samaaja Sevaa Tilaka'** award by Sricharan. The details of these have also been given.

The new rule of UGC; The institution itself creates an **Advisory Board** and a **Review Committee** and gives permission to publish the journal. As per its guidelines, we have created both the committees and are publishing this journal date: **11-02-2025**. The UGC has suspended the UGC Care list until further arrangements are made. The details of both the committees have been published here.

In commemoration of the **'Silver Jubilee'** of the Academy Journal a one-day national conference on Vedas, Astrology and Ayurveda was organized on **27-03-2025** in the beautiful **'Sumeru'** Astrology environment in Ummachagi, Yellapur with the special financial support of the Central University of Sanskrit, New Delhi, in collaboration with the **'Sumeru Jyotir-vigyan Sampratishthan'**. Its details are also published here.

The last **24th volume** was launched by **Sri Srimad Sugunendrateertha Mahaswamy**, the head of Srimanmadhwacharya Mahasamsthan Sriputtige Math, in the Geeta Mandir premises of Udupi. On this occasion, **Sri Srimad Sushreendrateertha Sripadangalu**, the younger brother of Puttige, was present. **Prof. Saligrama Srinivas Adiga**, **Prof. A. Sripada Bhatta** of Tirupati and **Prof. Hansadhar Jha,** Director of Rajiv Gandhi Campus, Sringeri, **Prof. Satyanarayana Acharya,** Principal of Sanskrit College, Udupi and the administrators of Sriputtige Math were present.

More than **45** articles were received for publication in this **25th** volume. As per the recommendation of the peer review committee, we are publishing only **40** articles. To review the **40** articles that have been selected for publication, **Prof. N. Lakshminarayana Bhatta,** Retired Principal of Udupi, **Prof. Ramachandra Bhatta**, Retired Principal of Ummachagi, **Prof. Shankara Nagesh Bhatta**, Retired Professor of Advaita Vedanta Shasta, Swarnavalli, Baligadde, **Prof. Narayana Acharya**, Professor of the Department of Dvaita Vedanta, Tirupati, **Prof. G. L. Hegde**, retired Kannada professor of Kumta and former president of Karnataka Yakshagana Academy, **Prof. U. G. Shastri**, Retired principal of Hegde, **Dr. Nagaraj Bhatta,** a renowned Ayurvedic doctor of Holanagadde, **Dr. Vigneshwar Bhatta,** founder of **'Rishikulam'** institute of Yellapur, **Dr. Bhaskara Bhatta Joshi** of Karnataka Sanskrit University, Bangalore and **Dr. Sridhar Bhatta Ainkai** of Kalaburgi have collaborated. All of them are worthy of praise. I would like to express my heartfelt gratitude and appreciation for their services.

Since the inception of our journal we have received invaluable technical advice and have been uploading all our activities on our academy website, I would like to specially congratulate our brotherly and close friend **Shri Ganesh Joshi** and our web designer **Shri Mahesh Bhatta** of Handigona and express my heartfelt gratitude for their services.

My heartfelt gratitude goes to **Shri Chandrahas Naik**, owner of Chanda Graphics, for the timely DTP, **Shri Girish R. Bhatta,** owner of Digital World, for the color design of the cover, **Shri D. K. Hegde,** owner of Shiva Offset Printers, for the beautiful printing, and **Shri Shankar Hegde**, owner of Sri Krishna Press, for the beautiful binding and preparation of the book.

01-August-2025
Shraavana Shukla, Ashtami, (Friday)

Editor in Chief

[On Behalf of Editorial Board]

****

National Peer-Reviewed Research Journal (Accredited with ISSN)

* The Academy is accredited with National Institute of Science and Information Resource (**NISCAIR**), New Dehli, through issuance of International Standard Serial Number (**"ISSN"**) number in the year 2011. The Trust publishes Journal of Veda Samskrita Academy (Journal) since 2013 which consists of Research Papers of Research Scholars of various Universities.

* University Grant Commission (**UGC**) in the year 2009 has enumerated under its rules that the Ph.D. Research Scholars shall ensure that their Article related to the research to be published in a Research Journal (accredited with ISSN) before the final submission of the thesis to the Universities.

Iinformation regarding our Journal :

* Name of our Journal is **"Journal of Veda Samskrita Academy"** and registered under Indian National Centre for ISSN, C/O NISCAIR in 2011.

* The Journal has its own website. Its details are as follows :

www.vedasamskritaacademy.org

* This website is being used as mentioned in https. This website is not a copy of anyother website. It is independent.

Aims and Scope:

* One of the Aims of the Journal, is to encourage researchers, scholars and teachers to publish the results of their research in the form of a research paper in Samskrita / English / Hindi / Kannada. Accordingly, contributions from scholars working in different fields like Samskrita Language and linguistics, Language and literature, Indian Philosphy, all branchs of Vedas, Vedangas, Darshanas, Scientific Literature in Samskrita, Creative writings, Commentaries, Bookreviews, Ayurveda, Art and Architecture, Modern Samskrita Literature and Shiksha Shastras (Education) and so-on are highly appreciated. However, good and original but brief creative writing in Samskrita in the form of poetry, prose, stories etc. would also get equal importance. Regular issue of the Journal will contain research papers and small literary articles, book reviews, discussions and comments on research publications.

* The Academy would also invite high standard research papers from wellknown eminent scholars. Other research papers submitted by research scholars are reviewed and refereed by eminent scholars / experts of the Editorial team. Only research papers reviewed by referees will be finally accepted for publication.

* This journal is specially prepared for the benefit research students. In this case, teaching and non-teaching staff employed in colleges and universities are also beneficiaries.

* It is a matter of pleasure that research papers like this are very rare especially in Karnataka.

ISSN:

* This Journal has ISSN number.It is 2250-1711, In this regard, We have attached the copy

of the proposal sent by us to **"NISCAIR"** in 2011 and the copy of the order for allotment of ISSN number to us.

Publishing Schedule :

* The Journal will be published twice a year. Its period is January to June, July to December. This will be announced on our website usually in April and October.

* The fact that interested parties can submit articles within this period is paramount. Articles not submitted within this period will not be eligible for publication.

* It is planned to publish the articles dedicated to the seminars on special occasions with their consent.

* It also plans to bring out a special volume on the merits of distinguished dignitaries who have rendered special service to the Vedas or Sanskrit or Indian culture.

* A soft copy to the volume is usually maintained in the Academy. But Academy is not responsible for any loss due to virus attack or other reasons. There will be a system of keeping it as safe as possible.

Copyright :

* The full copyright of the articles published in this journal belongs to Academy, especially the Editor in Chief of the academy. But when the articles are published, the related responsibility lies with the author. Neither the academy nor the director nor the advisory board is responsible for it. Articles should not contain content that abuses any caste or demeans any caste or is controversial. The subjects should be within the criteria contained in the paper.

Peer-Review :

* Contributors must submit articles as per our above rules. Word file and PDF file thus both files have to be submitted within the stipulated time.

* Article should not exceed 5 pages in A4 size. Font may be 11 or 12. There should be 1.5 line alignment.

* Sanskrit or Hindi articles should be in Unicode. It is good to have Sanskrit 2003 font or Mangala font.

* English articles would be better if they were in Times New Roman font. It is good to have Kannada articles in Nudi software.

* After the articles are received by the Editor-in-Chief, they are first proposed to the Advisory Board for approval.

* Then set in our format, its hard copy will be sent to the author for correction. They have to send hard copy back to the academy within the stipulated period.

* Those articles are then sent to subject matter experts who are not members of the advisory board. They will check it and forward the report to the Academy with their opinion.

* Contributors' names will be kept confidential while sending articles to subject matter experts who are not members of the Advisory Board.

* Then there is a system of issuing acceptance letters to the authors if they wish.

* Decisions to publish or not to publish articles are taken by the Editor-in-Chief. There is no room for arguments in this matter.

* The decision of the Editor-in-Chief will be final. Authors have to accept this.

* There is no room for raga-dveshadis here. The Editor-in-Chief does not take extra judicial decisions.

* Since inception till now there is no complaint from any reader.

* Articles should not be plagiarized. Must be their own. You can use snippets of other people's articles in your own articles. In such a case the name of the author, year of publication etc. should be mentioned. There may be foot notes at the end of articles.

* Contributors must mention their place of employment, contact number and e-mail address and address of their original positions. This is very necessary.

* Research students are required to mention the name of their mentor or guide and the topic sanctioned by the universities.

Ownership and Management :

* This Journal is officially registered as Veda Sanskita Academy functioning under the NGO.

* The academy has separate management.

* The day-to-day operations are managed by the director.

* Every year the financial accounts are officially audited. The relevant documents will be submitted to the office of the concerned Registrar of Societies and a letter of recognition will be received from them.

Advisory Board:

* There is a separate advisory board for this journal. It has subject wise members. All of them are great achievers in their fields.

* The list of Advisory Board members is published in every volume. Apart from that, the introduction of the members of the advisory board has been given separately.

Editorial Team:

* The journal mainly has one main Editor. He himself is mentioned as the editor-in-chief.

* Most of the time the members of the advisory board are members of the editorial team.

Processing Fees:

* At present, **1500 Rs.** will be collected separately from authors as article processing charge. This includes postal charges, printing charges etc.

* When the author sends handwritten articles rather than typed articles, the typing charge for that article will be collected by the author.

* Journal processing charge will be revised from time to time. The decision is taken by the editor-in-chief of the journal.

* A copy will be sent free of charge by registered post after publication of the book to authors who have paid the journal processing charge.

* Those who want extra copies will have to pay the cost and postage charges to the Academy. Academy will make arrangemants for despatching required number of copies.

Other Revenue:

* Our journal does not have any other sources of revenue. The Journal will be maintained in journal processing charges paid by the authors.

* There is no subscription to the journal. Anyone who can help this Academy in any way will be gratefully received.

* Journal processing charge has to be credited to our academy account. Transactions should be through a bank account. It is the opinion of the Academy that the financial system should be transparent.

****

ADVISORY BOARD

(परामर्शदातृ-समितिः)

Adv. Vishwas Hegde, Hegde, BBA, LLB, CS, LLM, PGDCA

1713, "SHRI KRISHNA" Kalkod Road, P. O.: Hegde-581330
Kumta, Uttarakannada, Karnataka
Mobile : 9538882615, E-mail : csvishwashegde@gmail.com

Pavan Hegde, Kumta, B.Com., CA

A-901, Opposite Murur Cross, N.H. : 66, P. O. : Kumta- 581343
Uttarakannada, Karnataka
Mobile : 7022507021, E-mail : capavanhegde@gmail.com

Vedamurti Ramesh Vardhan, Atharvaveda Vidwan

(**"Veda Samman"** awardee from Government of Uttarapradesha in 2002)
President, Veda Samskrita Academy (Regd.), Hegde
"Atharva Sadana", P. O. : Heravatta- 581332 Kumta, Uttarakannada, Karnataka
Mobile : 8076031236, E-mail : vardhan7542@gmail.com

REVIEW COMMITTEE

(समीक्षा-समितिः)

Prof. N. Laxminarayana Bhatta, Udupi

Rtd. Principal, S.M.S.P. Samskrita College, Udupi
"Amrutam" , 2-79 D 4, 6th Cross, Subrahmanya Nagar
P.O. : Santekatte-576105, Puttur Village, Udupi, Karnataka
Mobile : 9481750414, E-mail : nlbhat.narasipura@gmail.com

Prof. Ramachandra Bhat, Sirsi

Rtd. Principal, Samskrita College, Ummachagi
'SURABHI' # : 6, Ist cross, Mahalaxmi Layout,
P.O. : N.M.Yard- 581402, Hubli Road, Sirsi, Uttarakannada, Karnataka
Mobile : 9480019152, E-mail : rnbsurabhi@gmail.com

Prof. Shankar Nagesha Bhat, Baligadde, Yallapur

Rtd. Professor, Samskrita College, Swarnavalli Matha,
At : Gharavasa, P.O. : Idagundi- 581337, Yallapur,
Uttarakannada, Karnataka
Mobile : 9480954301, E-mail : sbaligadde62@gmail.com

Prof. Narayan Pujar, Tirupati

Professor, Dept. of Dvaita Vedanta Shastra
National Sanskrit University, Tirupati-517507, Andhrapradesha
Mobile : 9490077161, E-mail : nspm12@gmail.com

Prof. Shridhar Bhat, Ainkai, Kalaburagi

Dept. of Sanskrit and Vedic Studies
Sri Sathya Sai University for Human Excellence
Navanihala, Kamalapur, Kalaburagi- 585313, Karnataka
Mobile No. : 8660750311, E-mail : ainkai827@gmail.com

Prof. Bhaskar Bhat, Joshi, Bengaluru

Professor, Nyaya Vaisheshika Shastra
Karnataka Samskrita University
Chamaraja Pete-560018, Bengaluru, Karnataka
Mobile : 9742269403, E-mail : joshi.bhat@gmail.com

Prof. Venkataramana Hegde, Mysuru

Professor, Dept. of Dharma Shastra
Govt. Maharaja Samskrita College, New Sayyajirao Road
Mysuru-570024, Karnataka
Mobile : 9480476144, E-mail : vhegde1968@gmail.com

Prof. Shridhara N. Bhatta, Ujire

Vidwan, M.A. (Sanskrit), M.A. (English), Ph. D.
Registrar, (Administration) and Head of the Department of Sanskrit
Sri Dharmasthala Manjunatheshwara College (Autonomous)
Ujire-574240, Belthangady, Dakshinakannada
Mobile : 9448335652, E-mail : sbujire@sdmcujire.in

Dr. Vighneshwar Bhat, Yallapur

Renownrd Philosopher & Spiritual Luminary
Rushikulam, Housing Board, Yellapur, Uttarakannada, Karnataka
Mobile : 9449677863, E-mail : info.rushikulam@gmail.com

****

ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಕಟ್ಟಡದ ಹೊರನೋಟ :

ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಕಟ್ಟಡದ ಒಳನೋಟ :

ಕೃತಜ್ಞತಾ ಪೂರ್ವಕ ಧನ್ಯವಾದ ಸಮರ್ಪಣೆ :

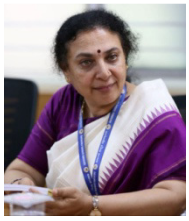

ದಿನಾಂಕ : **27-03-2025** ರಂದು ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ, ಯಲ್ಲಾಪುರ ತಾಲೂಕು, ಉಮ್ಮಚಗಿಯ **"ಸುಮೇರು"** ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿಜ್ಞಾನದ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ನಾವು ಆಯೋಜಿಸಿದ ಒಂದು ದಿನದ ರಾಷ್ಟ್ರಿಯ ಸಂಗೋಷ್ಠಿಯ ಆಮಂತ್ರಣವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, ಸರಿಯಾದ ಸಮಯಕ್ಕೆ ಆಗಮಿಸಿ, ದೀಪ ಬೆಳಗಿಸಿ, ಸಂಗೋಷ್ಠಿಯ ಶುಭಾರಂಭವನ್ನು ಮಾಡಿ, **"ಕಾಮದೋಗ್ಧ್ರೀ"** ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಸಹಿತವಾದ ಗ್ರಂಥರತ್ನ-ವನ್ನು ಮತ್ತು **ಡಾ. ನಾಗೇಶಭಟ್ಟರಿಂದ** ರಚಿತವಾದ **"ಸುಮೇರುಮಂಟಪಮ್"** ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಿ, ಆಯುರ್ವೇದಗೋಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ಆದ್ಯಂತ ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣವಾದ ಉಪನ್ಯಾಸವನ್ನು ನೀಡಿ, ನಮ್ಮೊಟ್ಟಿಗೆ ಭೋಜನವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, **"ಗುರುನಮನಮ್"** ಅಂಗವಾಗಿ **ಪ್ರೊ. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಡಿಗರ** ಸಮ್ಮಾನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ದಲ್ಲೂ ಪಾಲ್ಗೊಂಡು, ನಮ್ಮನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿ, ಬೆನ್ನು ತಟ್ಟಿ, ಹುರಿದುಂಬಿಸಿದ, ಸರಳ ಸಜ್ಜನಿಕೆಯ ಸಾಕಾರಮೂರ್ತಿ-ಯಾಗಿರುವ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಮಾನನೀಯ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ **(Vice-Chancellor) ಪ್ರೊ. ಎಸ್. ಅಹಲ್ಯಾ ಶರ್ಮಾರಿಗೆ** ಮೂಲ್ಯಾಂಕಿತ ರಾಷ್ಟ್ರಿಯ ಸಂಶೋಧನಾಪತ್ರಿಕೆಯ **'ರಜತಸಂಭ್ರಮ'**ದ ಈ ಶುಭಮುಹೂರ್ತದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಯುತರ ಈ ಮಹದುಪಕಾರವನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿ, ಕೃತಜ್ಞತಾ ಪೂರ್ವಕ ಧನ್ಯವಾದವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತೇವೆ.

ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿಯು ನಡೆದು ಬಂದ ದಾರಿ....

* ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿಯು 2003 ರಲ್ಲಿ **Karnataka Sociaties Registration Act – 1960** ಪ್ರಕಾರ ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಾರವಾರದ ರಜಿಷ್ಟ್ರಾರವರ ಕಾರ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ನೋಂದಣಿ ಆದ ಸರ್ಕಾರೇತರ (NGO) ಸಂಸ್ಥೆ ಆಗಿದೆ.

* **2003** ರಲ್ಲಿ **"ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರಸಾರಿಣೀ ಸಭಾ"** ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ನೋಂದಣಿ ಆದ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಹೆಸರನ್ನು **"ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿ"** ಎಂದು ಅಧಿಕೃತವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

* ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯ ಪ್ರಚಾರ, ಪ್ರಸಾರದ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕುಮಟಾ ತಾಲೂಕು ಹೆಗಡೆ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ **"ಶ್ರೀಮಹಾಗಣಪತಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲಾ" (P-25)** ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲೆಯೊಂದನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾ ಇದೆ.

* ಈ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲೆಯು ಬೆಂಗಳೂರಿನ **"ಕರ್ನಾಟಕಸಂಸ್ಕೃತವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ"**ದ ಸಂಸ್ಕೃತಶಿಕ್ಷಣನಿರ್ದೇಶನಾಲಯದ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾ ಇದೆ.

* ಅನುದಾನ ಸಹಿತವಾದ ಈ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರಥಮಾ ತರಗತಿಯ ಮೂರು ತರಗತಿಗಳು ಇಲಾಖೆಯ ಆದೇಶಾನುಸಾರ ನಡೆಯುತ್ತಾ ಇದೆ.

* ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಿಕ್ಷಣ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯವು ನಡೆಸುವ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರಥಮಾ ಮೂರನೇ ತರಗತಿಯ ವಾರ್ಷಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪಾಠಶಾಲೆಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಾ ಇದ್ದು ಉತ್ತಮ ಫಲಿತಾಂಶವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

"ಜರ್ನಲ್ ಆಫ್ ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿ" ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ರಾಷ್ಟ್ರಿಯ ಸಂಶೋಧನಾ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಬಗ್ಗೆ :

* ಅಕಾಡೆಮಿಯು ನ್ಯೂ ದಿಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿರುವ **NISCAIR** ಎನ್ನುವ ಸರಕಾರಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರದಿಂದ ಅಧಿಕೃತವಾಗಿ **ISSN** ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು **2011** ರಲ್ಲಿ ಪಡೆದಿರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಸಂಖ್ಯೆ **ISSN 2250-1711** ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

* ಅಕಾಡೆಮಿಯು **2013** ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ, ಇಲ್ಲಿಯ ವರೆಗೂ ವರ್ಷಕ್ಕೆರಡು ಬಾರಿಯಂತೆ **(Bi-annual) "Journal of Veda Samskrita Academy"**ಎನ್ನುವ ಹೆಸರಿನಿಂದ ರಾಷ್ಟ್ರಿಯ ಸಂಶೋಧನಾ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ ಇದೆ.

* ಈ ರಾಷ್ಟ್ರಿಯ ಸಂಶೋಧನಾ ಪತ್ರಿಕೆಯು **National Peer-Reviewed Research Journal** ಪತ್ರಿಕೆ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

* ಅಕಾಡೆಮಿಯು ಸಮರ್ಥವಾದ ಮತ್ತು ವಿಷಯ ತಜ್ಞರ ಎಡ್ವೈಸರಿ ಬೋರ್ಡನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ.

* ಅಕಾಡೆಮಿಯು ವೇದ, ವೇದಾಂಗ, ಪುರಾಣ, ಇತಿಹಾಸ, ಆಯುರ್ವೇದ, ಯೋಗ, ಶಿಕ್ಷಣಶಾಸ್ತ್ರ, **Arts & Humanities** ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತಹ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಲು ಅನುಮತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತದೆ.

* ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲು ಸಂಸ್ಕೃತ / ಕನ್ನಡ / ಹಿಂದಿ / ಇಂಗ್ಲೀಷ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ನೀಡಬಹುದಾಗಿದೆ.

* ಅಕಾಡೆಮಿಯು ಇಲ್ಲಿಯ ವರೆಗೆ **24** ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಲೋಕಾರ್ಪಣೆ ಗೊಳಿಸಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಒಟ್ಟೂ **800** ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಲೇಖನಗಳು ಇಲ್ಲಿಯ ವರೆಗೆ ಪ್ರಕಾಶನಗೊಂಡಿವೆ.

* ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿಯು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ **"Journal of Veda Samskrita Academy"** ಎನ್ನುವ ಸಂಶೊಧನಾ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಹೆಸರು **2021 ಅಕ್ಟೋಬರ**ದಿಂದ ಜಾರಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವಂತೆ **UGC-CARE List** ನಲ್ಲಿ ಸೇರ್ಪಡೆ ಆಗಿತ್ತು ಎಂದು ಗೌರವ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮತ್ತು ಹೆಮ್ಮೆಯಿಂದ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ ಇದ್ದೇವೆ.

* ಆದರೆ **2023** ಜುಲೈದಿಂದ ಅನ್ವಯವಾಗುವಂತೆ ನಮ್ಮ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಹೆಸರನ್ನು **UGC-CARE List** ನಿಂದ ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಿದೆ ಎಂದು ವಿಷಾದವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾ ಇದ್ದೇವೆ. ಆದರೂ ಛಲ ಬಿಡದೇ, ಧೃತಿಗೆಡದೇ **23, 24** ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಲೋಕಾರ್ಪಣೆ ಗೊಳಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಲೇಖನ ದಾತರ ಔದಾರ್ಯ ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಮೇಲಿನ ಅಭಿಮಾನ ಎಂದು ಮುಕ್ತಕಂಠದಿಂದ ಶ್ಲಾಘಿಸುತ್ತಿದ್ದೇವೆ. ಅವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ತುಂಬು ಹೃದಯದ ಧನ್ಯವಾದಗಳು.

* ಆದರೆ ಇಷ್ಟನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು ನಮ್ಮ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತಹ **ISSN** ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಮತ್ತು **UGC-CARE List** ನಲ್ಲಿ ಸೇರ್ಪಡೆಯಾದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ತುಂಬಾ ವಿರಳ.

ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುವವರ ಗಮನಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ವಿಷಯಗಳು :

* **ಪತ್ರಿಕಾ ಪ್ರಕಟಣೆಯ ಅವಧಿ** : ಜನವರಿಯಿಂದ ಜೂನ್, ಜುಲೈದಿಂದ ಡಿಸೆಂಬರ. ಹೀಗೆ ವರ್ಷಕ್ಕೆರಡು ಬಾರಿ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗುವುದು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ **ಅಗಷ್ಟ** ಮತ್ತು **ಫೆಬ್ರವರಿ** ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಲೋಕಾರ್ಪಣೆ ಗೊಳಿಸಲಾಗುವುದು.

* ಅಕಾಡೆಮಿಯ **Web site** ನಲ್ಲಿ ಪತ್ರಿಕಾ ಪ್ರಕಟಣೆಯ ಅವಧಿಗಿಂತ **1** ತಿಂಗಳ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಪತ್ರಿಕಾ ಪ್ರಕಟಣೆಯನ್ನು ಉದ್ಘೋಷಿಸಲಾಗುವುದು.

* ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸ ಬಯಸುವವರು ಅಕಾಡೆಮಿಯ **E-mail** ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ ತಮ್ಮ ಲೇಖನಗಳನ್ನು **word file** & **PDF file** ಗಳಲ್ಲಿ ಕಳುಹಿಸತಕ್ಕದ್ದು.

* ಲೇಖನ ಕೈಗೆ ಸಿಕ್ಕ ನಂತರ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರು ನಮ್ಮ ಫಾರ್ಮೆಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿ, ಹಾರ್ಡ್ ಕಾಫಿ ಅಥವಾ ಮೇಲ್ ಮೂಲಕ ಪುನಃ ಲೇಖನದಾತರಿಗೆ ಕಳುಹಿಸುತ್ತಾರೆ.

* ಅವರಿಂದ ಉತ್ತರ ಬಂದ ನಂತರ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರು ಅದನ್ನು ಎಡ್ವೈಸರಿ ಬೋರ್ಡಿನ ವಿಷಯ ತಜ್ಞರಿಗೆ ಪರಿಶೀಲನೆಗಾಗಿ ಕಳುಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ಒಪ್ಪಿಗೆಯ ನಂತರ ಎಡ್ವೈಸರಿ ಬೋರ್ಡಿನ ಸದಸ್ಯರಲ್ಲದವರ ಹತ್ತಿರ ಪರಿಶೀಲನೆ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಲೇಖಕರ ಹೆಸರನ್ನು ಗೌಪ್ಯವಾಗಿ ಇಡಿಸಲಾಗುವುದು.

* ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರು ಲೇಖನವು ಪ್ರಕಟಣಾರ್ಹತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆಯೋ ಯಾ ಇಲ್ಲವೋ ಎನ್ನುವ ತೀರ್ಮಾನವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

* ಲೇಖನವು ಪ್ರಕಟಣಾರ್ಹತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರು ಲೇಖನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟವರಿಗೆ **E-mail** ಅಥವಾ ಫೋನ್ ಅಥವಾ ಪತ್ರದ ಮೂಲಕ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾರೆ.

* ಹಾಗೆ ತಿಳಿಸಿದ ನಂತರವೇ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಎಕೌಂಟಿಗೆ ನಿಗದಿಸಿದ ಹಣವನ್ನು ಪಾವತಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಲೇಖನವನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದ ತಕ್ಷಣ ಜರ್ನಲ್ ಪ್ರೊಸೆಸಿಂಗ್ ಶುಲ್ಕವನ್ನು ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಎಕೌಂಟಿಗೆ ಜಮಾ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ.

* ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಲೇಖನ **ಎ4** ಸೈಜಿನಲ್ಲಿ **4** ರಿಂದ **5** ಪುಟ ಇರತಕ್ಕದ್ದು. **Font 11** ಅಥವಾ **12** ರಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕು. ತುಂಬಾ ದೀರ್ಘವಾದ ಲೇಖನವಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ತೀರ್ಮಾನವನ್ನು ಪ್ರಧಾನಸಂಪಾದಕರೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಹೆಚ್ಚಿನ ಪಕ್ಷ ಲೇಖನವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸದೇ ಇರುವ ತೀರ್ಮಾನವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

* ಹಿಂದಿ ಅಥವಾ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಲೇಖನ **Unicode (Sanskrit 2003, Mangal)** ನಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕು.

* ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ಭಾಷೆಯದ್ದು **Times Now Roman** ನಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೆ ಉತ್ತಮ.

* ಕನ್ನಡ ಲೇಖನ **ನುಡಿ ತಂತ್ರಾಂಶ**ದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೆ ಉತ್ತಮ.

* ಕೇವಲ ಟೈಪ್ ಆದ ಲೇಖನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸ್ವೀಕರಿಸಲಾಗುವುದು. ಟೈಪ್ ಆಗದೇ ಕೈ ಬರಹದಲ್ಲೇ ಇದ್ದರೆ ಟೈಪಿಂಗ್ ಶುಲ್ಕವನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಲೇಖನದಾತರು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಪಾವತಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

* ಲೇಖನದಾತರು ತಮ್ಮ ಪೋಷ್ಟಲ್ ವಿಳಾಸವನ್ನು, ಮೊಬೈಲ್ ನಂ. ನ್ನು, ಈ-ಮೇಲ್‌ಸಂಕೇತವನ್ನು ಲೇಖನದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಂಗ್ಲಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೇ ನಮೂದಿಸಬೇಕು.

* ಉದ್ಯೋಗದಲ್ಲಿ ಇರುವವರು ತಮ್ಮ ಉದ್ಯೋಗಸ್ಥಾನದ ವಿಳಾಸವನ್ನು ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೇ ನಮೂದಿಸಬೇಕು.

* ಸಂಶೋಧನಾವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ತಮ್ಮ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರ ಹೆಸರು, ಹುದ್ದೆ ಮತ್ತು ಯಾವ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋಗಸ್ಥ ರಾಗಿದ್ದಾರೆ, ಯಾವ ಯುನಿವರ್ಸಿಟಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದೀರಿ ಆ ಯುನಿವರ್ಸಿಟಿಯ ಹೆಸರು, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಮಂಜೂರಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನಮೂದಿಸಲೇ ಬೇಕು.

ಲೇಖನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟವರಿಗೆ ಅಕಾಡೆಮಿಯು ನೀಡುವ ಸೌಲಭ್ಯಗಳು :

* ಪತ್ರಿಕೆ ಪ್ರಕಟಣೆ ಆದ ನಂತರ ಲೇಖನವನ್ನು ನೀಡಿದವರಿಗೆ **ಒಂದು ಪ್ರತಿ (one copy)** ಯನ್ನು ರಜಿಷ್ಟರ್ ಪೋಷ್ಟ ಮೂಲಕ ಕಳುಹಿಸಿ ಕೊಡಲಾಗುವುದು. ಇದರೊಟ್ಟಿಗೆ ಅಕಾಡೆಮಿಯಿಂದ ಅಧಿಕೃತವಾದ ಪ್ರಮಾಣ ಪತ್ರವನ್ನು **PUBLICATION CERTIFICATE** ನೀಡಲಾಗುವುದು.

* ಜರ್ನಲ್ ಪ್ರೊಸೆಸಿಂಗ್ ಶುಲ್ಕವನ್ನು **NEFT / RTGS** ಮೂಲಕವೇ ಕಳುಹಿಸತಕ್ಕದ್ದು.

*** Veda Samskrita Academy (Regd.), Hegde**

Canara Bank, Hegde Branch

S. B. Ac/ No. : 03182200030380, IFSC : CNRB0010318

****

The Various Editions of Journal are Released by Following Eminent Prophets & Dignitories

1st Edition	January to June- 2013	**Prof. Mallepuram G. Venkatesha** **Vice Chancellor** Karnataka Samskrita University, Bengaluru **Prof. Shreenivas Varkhedi** **Director** Samskrita Shikshana Nirdeshanalaya Karnataka Samskrita University, Bengaluru Chamaraja Pete- 560018, Bengaluru, Karnataka **At : Auditorium, KSU, Bengaluru**
2nd Edition	July to December- 2013	**Shri Raghaveswara Bharati Swami ji** Shree Ramachandrapura Matha Hosanagara, Shivamogga, Karnataka **At : Shree Mahaganapati Sanskrit Pathashala Hegde, Kumta**
3rd Edition	January to June- 2014	**Shri Bharatee Teertha Swami ji** Shree Shringeri Matha, Shringeri, Chikkamagaluru, Karnataka **At : Idagunji Shreekshetra**

4th Edition	July to December- 2014	**Shri Gangadharendra Sarswati Swami ji** Shree Swarnavalli Matha, Sonda Sirsi, Uttarakannada, Karnataka **At : Shree Swarnavalli Matha, Sonda**
5th Edition	January to June- 2015	**Shri Sadyojata Shankarashrama Swami ji** Chitrapura Matha, Shirali, Uttarakannada, Karnataka **At : Mallapura Shreematha, Kujalli**
6th Edition	July to December- 2015	**Shri Sachchidananda Janeshwari Swami ji** Jnaneshwari Math, Karki, Honnavara, Karnataka **At : Jnaneshwara Shree Math, Karki**
7th Edition	January to June- 2016	**Prof. A. Shreepada Bhatta** H.O.D. Jyaotisha Shastra R. S. Vidyapeetha, Tirupati At : Rashtriya Sanskrit Sansthan Guruvayoora Campus, Puranattukara, Kerala At : **Auditorium,** RSS, Guruvayoora
8th Edition	July to December- 2016	**Shri Vishwaprasanna Teertha Swami ji** Adhokshaja (Pejavara) Math, Udupi Dakshina Kannada, Karnataka **At : Adhokshaja Math, Udupi**
9th Edition	January to June- 2017	**Shri Raghaveswara Bharati Swami ji** Shree Ramachandrapura Matha Hosanagara, Shivamogga, Karnataka **At : Raghuttama Math, Kekkaaru**
10th Edition	July to December- 2017	**Shri Vishwavallabha Teertha Swami ji** Shree Sonda Vadiraja Math, Sode Sirsi, Uttarakannada, Karnataka **At : Vadiraja Math, Sode**
11th Edition	January to June- 2018	**Shri Vidyadhiraja Shreepada Vader Swami ji** Shree Samsthan, Gokrna, Partagali, Goa **At : Shree Venkatramana Templ, Kumta**
12th Edition	July to December- 2018	**Shri Vamanashrama Swamiji** Shree Vaani Vaishya Samaja Math, Haldipura Hannavara, Uttarakannada, Karnataka **At : Vaani Vaishya Samaja Math, Haldipura**
13th Edition	January to June- 2019	**Shri Rajendra L. Bhat** B.E.O. Public Education Department, Kumta Division, Uttarakannada Dist. Karnataka **At : Shree Mahaganapati Sanskrit Pathashala, Hegde, Kumta**

14th Edition	July to December- 2019	**Prof. Subray V. Bhat** Director, National Sanskrit University Rajiv Gandhi Campus, Mense, Sringeri- 577139, Chikkamagaluru, Karnataka **At : Rajiv Gandhi Campus, Mense, Sringeri**
15th Edition	January to June- 2020	**Prof. K. E. Devanaathan** V. C., Karnataka Sanskrit University Chamaraja Pete, Bengaluru **At : Shreematha, Svarnavalli, Sirsi**
16th Edition	July to December- 2020	**Raval Shri Ganesha Bhat ji, Nepal** Pradhan Archaka, Shree Pashupati Temple, Nepal **At : Pashupati Temple, Nepal**
17th Edition	January to June- 2021	**Prof. Viroopaksha V. Jaddipal** Secretary, M.S.R.V.P. Ujjain, M.P. **At : Veda Vidyapeeth, Ujjain**
18th Edition	July to December- 2021	**Prof. Shreenivas Varakhedi, New Delhi** **Vice Chancellor** Central Sanskrit University, New Delhi **At : Uttaraadi Math, Bengaluru**
19th Edation Conclave Special Volume	January to June- 2022 सम्मेलनविशेष-उपदर्शिका राष्ट्रियसङ्गोष्ठीलेखसङ्ग्रहः	**Dr. Premalatha V.** Principal, Canara College, Mangaluru **Dr. Shantala Vishwasa** Asst. Prof., & HOD of Sanskrit & Conference Organizing Committe **At : Auditorium, Canara College, Mangaluru**
20th Edation	July to December- 2022	**Shri Brahmachari Gireesha Ji** Bhopaal, Madhyapradesha **At : Maharshi Vidyamandira, Bhopal**
21st Edation	January to June- 2023	**Prof. S. Ahalya Sharma** V. C., Karnataka Sanskrit University Chamaraja Pete, Bengaluru **At : Auditorium, KSU, Bengaluru**
22nd Edation Conclave Special Volume	July to December-2023 सम्मेलनविशेष-उपदर्शिका राष्ट्रियसङ्गोष्ठीलेखसङ्ग्रहः	**Prof. Kum. Veerabhadrappa** V. C., Kuvempu University, Shivamogga **At : Auditorium, Sahyadri College, Shivamogga**
23rd Edation	January to June- 2024	**Shri Vidhushekhara Bharati Swamiji** Shrungeri Math, Shrungeri-577139 **At : Narasimha Vana, Shrungeri**
24th Edation	July to December-2024	**Shri Sugunendra Thirth Swami ji** Shri Puttige Matha, Udupi, Dakshinakannada, Karnataka **At : Bhagavadgita Mandir, Udupi**

****

ದಿನಾಂಕ : 22–11–2011 ರಂದು ನಮ್ಮ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸಂಶೋಧನಾ ಪತ್ರಿಕೆ "ಜರ್ನಲ್ ಆಫ್ ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿ" ಗೆ ನವದೆಹಲಿಯ ನಿಸ್ಕೇಯರ ಸಂಸ್ಥೆಯಿಂದ ಪಡೆದ ಪ್ರಮಾಣಪತ್ರದ ಪ್ರತಿ :

निस्केयर
NISCAIR

राष्ट्रीय विज्ञान संचार एवं सूचना स्रोत संस्थान
NATIONAL INSTITUTE OF SCIENCE COMMUNICATION AND INFORMATION RESOURCES
(वैज्ञानिक एवं औद्योगिक अनुसंधान परिषद्)
(Council of Scientific and Industrial Research)
14, सत्संग विहार मार्ग, नई दिल्ली 110 067
14, SATSANG VIHAR MARG, NEW DELHI 110 067 &
डा. के. एस. कृष्णन् मार्ग, नई दिल्ली - 110 012
Dr. K. S. KRISHNAN MARG (Near Pusa Gate), NEW DELHI 110 012

Ms. V. V. Lakshmi, Head, National Science Library
Phone: 91-11-2686 3759
E-mail: vvlakshmi@niscair.res.in website: www.niscair.res.in

NSL/ISSN/INF/2011 **Date: 22.11.2011**

Director
Veda Samskrita Academy
Hegde- 581330,

Dear Sir/ Madam,

We are happy to inform you that the following serial(s) published by you has been registered and assigned ISSN (Print)

ISSN 2250 – 1711 Journal of Veda-Samskrita Academy

It is important that the ISSN should be printed on every issue preferably at the right hand top corner of the cover page.

The Indian National Centre will be responsible for monitoring the use of ISSN assigned to Indian Serials and for supplying up to-date data of the same to the International Centre for ISSN, Paris. For this purpose we request you to send us the forth coming issue of your serial on complimentary basis.

We solicit your co-operation in this regard.

Yours sincerely,

V.V. Lakshmi
(V.V. Lakshmi)
Head
National Science Library

Please don't forget to send a sample issue of the journal/URL with ISSN printed on it.

Contact : Ms. Shobhna Vij
e-mail : issn.india@niscair.res.in
phone : 011-26516672

दूरभाष/Phone: सत्संग विहार मार्ग/Satsang Vihar Marg: 91-11-26560141, 26560143, 26560165 फैक्स/Fax: 91-11-26862228
दूरभाष/Phone: डा. के. एस. कृष्णन् मार्ग/Dr. K. S. Krishnan Marg: 91-11-25846301, 25842303, 25846304-07, 25842990, 25840602, 25865131-32 फैक्स/Fax: 91-11-25847062, 258499
ई-मेल/E-mail: coa@niscair.res.in naresh@niscair.res.in वेबसाइट/Website: www.niscair.res.in

"ಜರ್ನಲ್ ಆಫ್ ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿ" ಯ ಪ್ರತಿ ಸಂಪುಟವನ್ನೂ ಗೌರವಾನ್ವಿತ ಪೀಠಾಧಿಪತಿಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಸಮಾಜದ ಗಣ್ಯವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

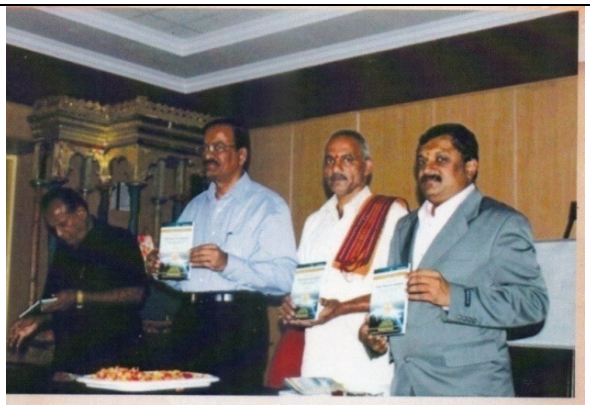

1 ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸಭಾಂಗಣದಲ್ಲಿ ಮಾನ್ಯ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ **ಪ್ರೊ. ಮಲ್ಲೇಪುರಂ ಜಿ. ವೆಂಕಟೇಶ**ರವರು ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಿದರು.
ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಸಂಸ್ಕೃತ ಶಿಕ್ಷಣ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದ **ಪ್ರೊ. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ವರಖೇಡಿ**ಯವರೂ ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದರು.

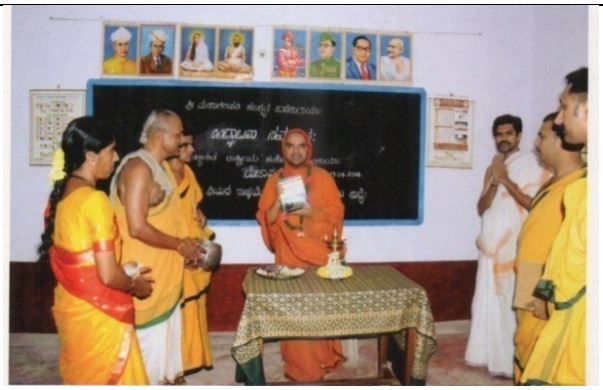

2 ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರಾಪುರ ಮಠದ ಪೀಠಾಧಿಪತಿಗಳಾದ ಶ್ರೀಮಜ್ಜಗದ್ಗುರು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯ **ಶ್ರೀ ಶ್ರೀಮದ್ ರಾಘವೇಶ್ವರ ಭಾರತೀ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿ** ಗಳವರು ಹೆಗಡೆಯ ಶ್ರೀ ಮಹಾಗಣಪತಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠ –ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಿದರು.

3 ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಶೃಂಗೇರೀ ಪೀಠಾಧಿಪತಿಗಳಾದ ಶ್ರೀಮಜ್ಜಗದ್ಗುರು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯ **ಶ್ರೀಶ್ರೀಮದ್‌ಭಾರತೀ ತೀರ್ಥ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿ**ಗಳವರು ಶ್ರೀಕ್ಷೇತ್ರ ಇಡಗುಂಜಿಯಲ್ಲಿ ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಿದರು.
ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕ್ಷೇತ್ರ ಇಡಗುಂಜಿಯ ಧರ್ಮದರ್ಶಿ ಗಳಾದ **ಶ್ರೀ ಜಿ. ಜಿ. ಸಭಾಹಿತ**ರು ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದರು.

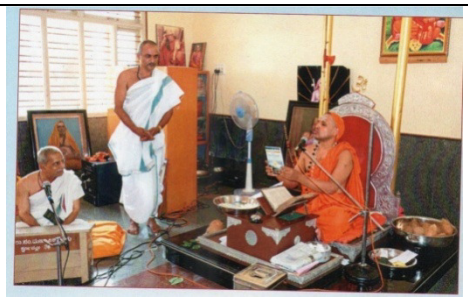

4 ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಶ್ರೀಸೋಂದಾ–ಸ್ವರ್ಣವಲ್ಲಿ ಪೀಠಾಧಿಪತಿಗಳಾದ ಶ್ರೀಮಜ್ಜಗದ್ಗುರು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯ **ಶ್ರೀಶ್ರೀಮದ್ ಗಂಗಾಧರೇಂದ್ರ ಸರಸ್ವತೀ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿ**ಗಳವರು ಶ್ರೀಮಠದ ಸಭಾಂಗಣದಲ್ಲಿಯೇ ರಾಷ್ಟ್ರಿಯ ಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಯನ ಸಂಗೋಷ್ಠಿಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಲೋಕಾ–ರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಿದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಗೋಷ್ಠಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷ–ರಾದ ಹಿತ್ಲಳ್ಳಿಯ ಖ್ಯಾತವಿದ್ವಾಂಸರಾದ **ಡಾ.ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ಭಟ್ಟ**ರು ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದರು.

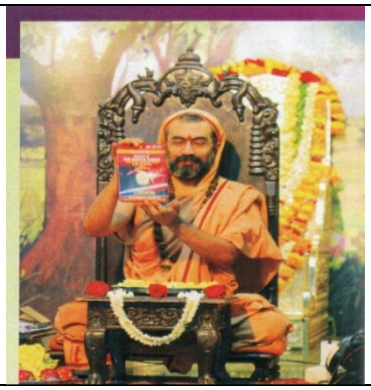

5 ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಸಾರಸ್ವತ ಸಮಾಜದ ಪೀಠಾಧಿಪತಿಗಳಾದ **ಶ್ರೀ ಶ್ರೀಮದ್ ಸದ್ಯೋಜಾತಶಂಕರಾಶ್ರಮ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿ**ಗಳವರು ಚಾತು-ರ್ಮಾಸ್ಯದ ಪಾವನ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕೂಜಳ್ಳಿಯ ಮಲ್ಲಾಪುರದ ಶಾಖಾ ಮಠದಲ್ಲಿ ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಿದರು.

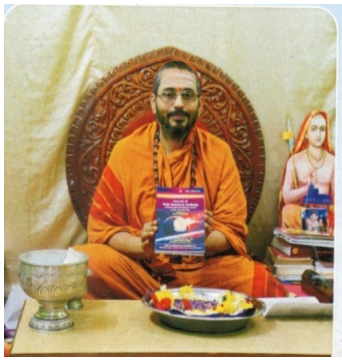

6 ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ದೈವಜ್ಞಪೀಠಾಧಿಪತಿಗಳಾದ **ಶ್ರೀಶ್ರೀಮದ್ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದ ಜ್ಞಾನೇಶ್ವರಭಾರತೀ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿ**ಗಳವರು ಹೊನ್ನಾವರದ ಕರ್ಕಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಮಠದಲ್ಲಿ ಲೋಕಾರ್ಪಣೆ ಗೊಳಿಸಿದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಅಭಿಮಾನಿಗಳೂ, ವಿಪ್ರ ಒಕ್ಕೂಟದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಆದ **ಡಾ. ವಿ. ಕೆ. ಹಂಪಿಹೋಳಿ** ಯವರು ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದರು.

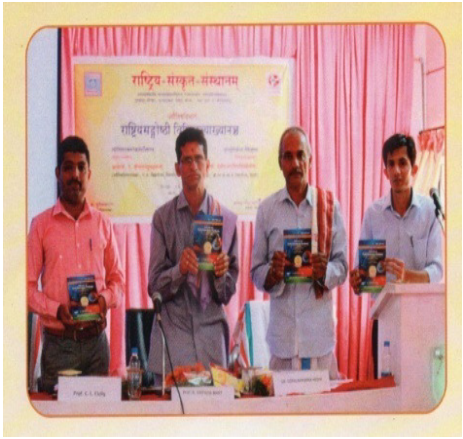

7 ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ತಿರುಪತಿಯ ರಾಷ್ಟ್ರಿಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾಪೀಠದ ಜ್ಯೋತಿಷವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿರುವ **ಪ್ರೊ. ಎ. ಶ್ರೀಪಾದ ಭಟ್ಟ**ರು ದೆಹಲಿಯ ರಾಷ್ಟ್ರಿಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕೇರಳ ರಾಜ್ಯದ ಗುರು-ವಾಯೂರು ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ರಾಷ್ಟ್ರಿಯ ಸಂಗೋಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ಲೋಕಾ-ರ್ಪಣೆ ಗೊಳಿಸಿದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಗುರುವಾಯೂರು ಪರಿ-ಸರದ ಜ್ಯೋತಿಷ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿರುವ **ಡಾ. ಮುರಳಿ ಕೃಷ್ಣ** ಮತ್ತು **ಡಾ. ವಿಜಯಾನಂದ ಅಡಿಗ**ರು ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದರು. ತಿರುಪತಿಯಲ್ಲಿ **ಪ್ರೊ. ಎ. ಶ್ರೀಪಾದ ಭಟ್ಟರ** ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿಯೇ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದ **ಡಾ. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆ**ಯವರು ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಮಂಡಿಸಿ, **ವಿದ್ಯಾವಾರಿಧಿ** ಪದವಿ ಭಾಜನರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುವುದು.

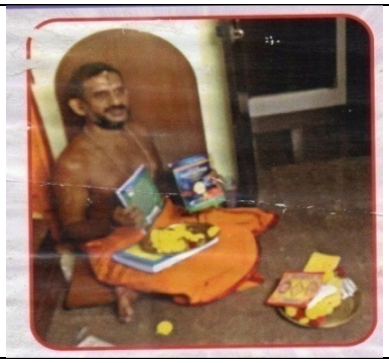

8 ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ರಜತಪೀಠಪುರದ (ಉಡುಪಿ) ಶ್ರೀಮನ್ ಮಧ್ವಾ-ಚಾರ್ಯ ಮಹಾಸಂಸ್ಥಾನದ ಶ್ರೀಅಧೋಕ್ಷಜ (ಪೇಜಾವರ) ಮಠದ ಪೀಠಾಧಿಪತಿಗಳಾದ **ಶ್ರೀಶ್ರೀಮದ್ ವಿಶ್ವಪ್ರಸನ್ನತೀರ್ಥ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿ**ಗಳ ವರು ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯದ ಪಾವನ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಅಧೋಕ್ಷಜ (ಪೇಜಾವರ) ಮಠದಲ್ಲಿ ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಿದರು.

9 ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರಾಪುರ ಮಠದ ಪೀಠಾಧಿಪತಿ–ಗಳಾದ ಶ್ರೀಮಜ್ಜಗದ್ಗುರುಶಂಕರಾಚಾರ್ಯ **ಶ್ರೀಶ್ರೀಮದ್ ರಾಘವೇಶ್ವರ ಭಾರತೀ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿ**ಗಳವರು ಹೊನ್ನಾವರದ ಕೆಕ್ಕಾರುಶ್ರೀರಘೂತ್ತಮ ಮಠದಲ್ಲಿ ಶರನ್ನವರಾತ್ರಿಯ ಪಾವನ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಲೋಕಾರ್ಪಣೆ ಗೊಳಿಸಿದರು. ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಕಾಡೆಮಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಟ ಗೊಂಡ **"ಶ್ರೀದುರ್ಗಾ ಸಪ್ತಶತೀ"** ಗ್ರಂಥವನ್ನೂ ಲೋಕಾರ್ಪಣೆ ಗೊಳಿಸಿದರು.

10 ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ರಜತಪೀಠಪುರ (ಉಡುಪಿ) ಶ್ರೀಮನ್ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯ ಮಹಾಸಂಸ್ಥಾನದ ಶ್ರೀಸೋದೆ ಮಠದ ಪೀಠಾಧಿ–ಪತಿಗಳಾದ **ಶ್ರೀಶ್ರೀಮದ್ವಿಶ್ವವಲ್ಲಭತೀರ್ಥಮಹಾಸ್ವಾಮಿ**ಗಳವರು ಶಿರಸಿ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಸೋದೆ ಶ್ರೀವಾದಿರಾಜ ಮಠದಲ್ಲಿ ಪವಿತ್ರ ಚಾತು–ರ್ಮಾಸ್ಯ ವ್ರತದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಲೋಕಾರ್ಪಣೆ ಗೊಳಿಸಿದರು.
ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವೇ. ಮೂ. **ಗಣಪತಿ ಕೇಶವ ಹೆಗಡೆ,** ಬೆಳ್ಳೆ, ವೇ. ಮೂ. **ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಭಟ್ಟ,** ದೀವಗಿ, ವೇ. ಮೂ. **ವಿನಾಯಕ ಜೋಷಿ,** ಹಂದಿಗೋಣು, **ಶ್ರೀ ಮಂಜುನಾಥ ಸೀತಾರಾಮ ಹೆಗಡೆ,** ಹೆಗಡೆ ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದರು.

11 ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಗೌಡ ಸಾರಸ್ವತ ಸಮಾಜದ ಶ್ರೀಸಂಸ್ಥಾನ ಗೋಕರ್ಣ–ಪರ್ತಗಾಳಿ–ಜೀವೋತ್ತಮ ಮಠದ ಪೀಠಾಧಿಪತಿಗಳಾದ **ಶ್ರೀ ಶ್ರೀಮದ್ ವಿದ್ಯಾಧಿರಾಜತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದ ವಡೇರ ಶ್ರೀಪಾದಂ**ಗಳವರು ಕುಮಟಾದ ಶ್ರೀವೇಂಕಟರಮಣ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಸಭಾಂಗಣ ದಲ್ಲಿ ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಿದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕಿರಿಯ ಯತಿಗಳಾದ **ಶ್ರೀಶ್ರೀಮದ್ ವಿದ್ಯಾಧೀಶ ತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದ ವಡೇರ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳು** ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದರು.

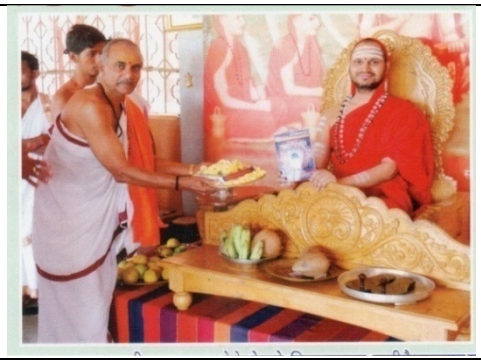

12 ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಹೊನ್ನಾವರದ ಹಳದೀಪುರದ ಶ್ರೀವಾಣೀವೈಶ್ಯ ಸಮಾಜದ ಪೀಠಾಧಿಪತಿಗಳಾದ **ಶ್ರೀ ಶ್ರೀಮದ್ ವಾಮನಾಶ್ರಮ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿ**ಗಳವರು ಹಳದೀಪುರದ ಶ್ರೀಶಾಂತಾಶ್ರಮ ಮಠದಲ್ಲಿ ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಿದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಅಭಿಮಾನಿಗಳೂ, ವಿಪ್ರ ಒಕ್ಕೂಟದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಆದ **ಡಾ. ವಿ. ಕೆ. ಹಂಪಿಹೋಳಿ**ಯವರು ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದರು.

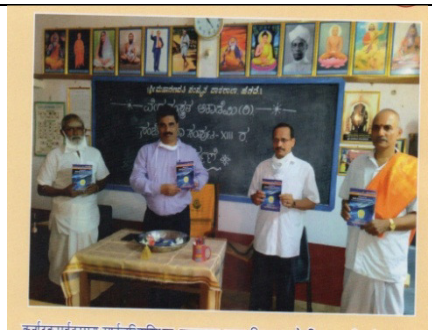

13 ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ಸರಕಾರದ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆಯ ಕುಮಟಾವಿಭಾಗದ ಕ್ಷೇತ್ರಶಿಕ್ಷಣಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದ **ಶ್ರೀ ರಾಜೇಂದ್ರ ಎಲ್. ಭಟ್ಟರು** ಹೆಗಡೆಯ ಶ್ರೀಮಹಾಗಣಪತಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಯೇ ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಿದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರ ಒಕ್ಕೂಟದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿರುವ **ಪ್ರೊ. ಯು. ಜಿ. ಶಾಸ್ತ್ರಿ**ಗಳು, ಖಜಾಂಚಿಗಳಾದ **ಶ್ರೀ ಎಮ್. ಎಸ್. ಹೆಗಡೆ**ಯವರು, ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದ ವೇದಮೂರ್ತಿ **ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಶರ್ಮಾ**ರವರು ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದರು.

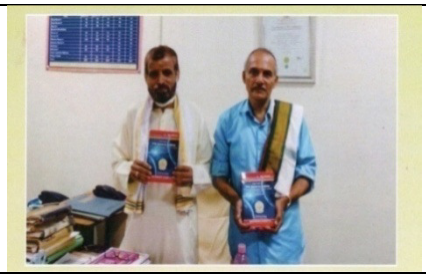

14 ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಶೃಂಗೇರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕೇಂದ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ರಾಜೀವಗಾಂಧಿ ಪರಿಸರದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿರುವ **ಪ್ರೊ. ಸುಬ್ರಾಯ ವಿ. ಭಟ್ಟ, ಗುಂಜಗೋಡು** ಇವರು ರಾಜೀವಗಾಂಧಿ ಪರಿಸರದ ಕಾರ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಿದರು.

15 ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಸೋಂದಾ ಸ್ವರ್ಣವಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆಯೋಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟ **ಶ್ರೀಶಾಂಕರಸರಸ್ವತೀ** ಸಮಾರಂಭದ ಮಂಗಲೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ **ಶ್ರೀಶ್ರೀಮದ್ ಗಂಗಾಧರೇಂದ್ರ ಸರಸ್ವತೀ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿ**ಗಳವರು ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಿದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ **ಪ್ರೊ. ಕೇ. ಈ. ದೇವನಾಥನ್** ಮತ್ತು ಅದ್ವೈತವೇದಾಂತ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ **ಕೊಡ್ಲಕೆರೆ ಮಂಜುನಾಥ ಭಟ್ಟರು** ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದರು.

16 ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ನೇಪಾಳದ ಶ್ರೀಪಶುಪತಿ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಧಾನ ಅರ್ಚಕರಾದ **ರಾವಲ್ ಶ್ರೀ ಗಣೇಶ ಭಟ್ಟ**ರು ಪಶುಪತಿ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಿದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಗುರು ಮಾತಾ **ಶ್ರೀಮತಿ ಮಂಜುಳಾ ಗಣೇಶ ಭಟ್ಟ**ರು, ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದ ಅಥರ್ವವೇದ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ವೇದಮೂರ್ತಿ **ರಮೇಶ ವರ್ಧನ್**ರವರು, ಋಗ್ವೇದ ಘನಪಾಠೀ ವೇದಮೂರ್ತಿ **ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಕಲ್ಕೂರ**ವರು, ವೇದಮೂರ್ತಿ **ಶ್ರೀರಂಗ ಭಾಗ್ವತ**ರು, ಯಜುರ್ವೇದ ಘನಪಾಠೀ ವೇದಮೂರ್ತಿ **ಶ್ರೀಧರ ಹೆಗಡೆ**ಯವರು ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದರು.

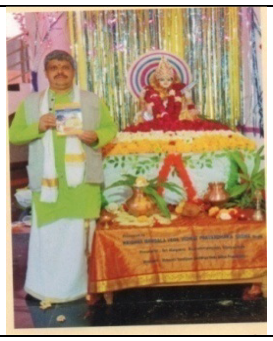

17 ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದ ಉಜ್ಜಯನಿಯಲ್ಲಿರುವ **'ಮಹರ್ಷಿ ಸಾಂದೀಪನಿ ವೇದ ವಿದ್ಯಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ'**ದ ಗೌರವಾನ್ವಿತ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳಾಗಿರುವ **(ವೈಸ್‌ಚಾನ್ಸಲರ್) ಪ್ರೊ. ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ವಿ. ಜಡ್ಡಿಪಾಲ**ರವರು ವಸಂತ ಪಂಚಮಿಯ ಶುಭ ಅವಸರದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿಯೇ ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಿದರು.

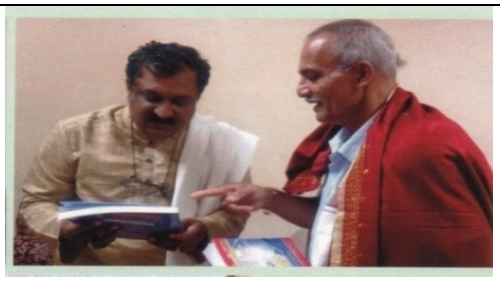

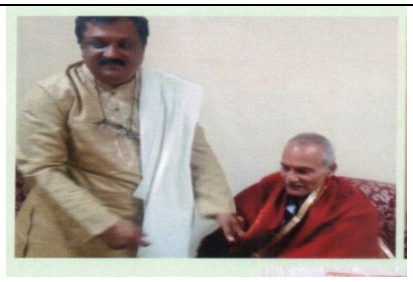

18 ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ದೆಹಲಿಯ ಕೇಂದ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ **ಪ್ರೊ. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ವರಖೇಡಿ** ಯವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತರಾದಿಶ್ರೀಮಠದಲ್ಲಿ ಆಯೋಜಿಸಿದ ರಾಷ್ಟ್ರಸ್ತರೀಯ ವಾಕ್‌ಪ್ರತಿಯೋಗಿತಾಸ್ಪರ್ಧೆಯ ಶುಭ–ಅವಸರದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿಯೇ ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಿದರು. ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ನಿರ್ದೇ–ಶಕರಾಗಿರುವ **ಡಾ. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆ**ಯವರನ್ನು ಶಾಲು ಹೊದೆಸಿ ಸಮ್ಮಾನಿಸಿದ್ದು ವಿಶೇಷವಾಗಿತ್ತು.

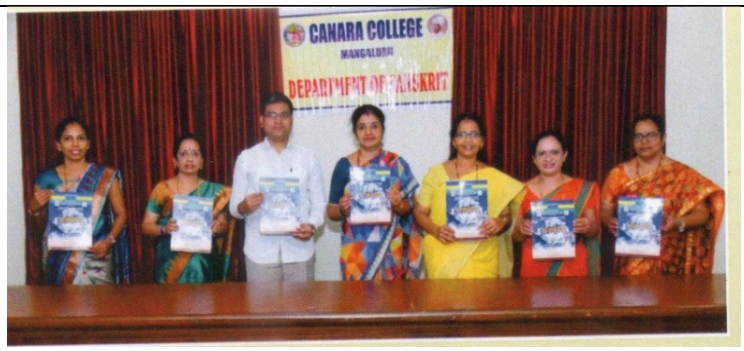

19 ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಕೆನರಾ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾದ **ಪ್ರೊ. ಪ್ರೇಮಲತಾ ವಿ.** ಯವರು ಕಾಲೇಜಿನ ಕಾರ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಿದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಆಯೋಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ರಾಷ್ಟ್ರಿಯ ಸಂಗೋಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸಲಾದ ಲೇಖನಗಳನ್ನು **'ಸಂವರ್ಧನಮ್'** ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ವಿಶೇಷ ಉಪದರ್ಶಿಕೆ **(ಸ್ಪೆಶಲ್ ಇಶ್ಯು)**ಯನ್ನು ಅಕಾಡೆಮಿಯ ವತಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಇದನ್ನೂ ಸಹ ಅಂದಿನ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ **ಪ್ರೊ. ಪ್ರೇಮಲತಾ ವಿ.** ಅವರು ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಿದ್ದು ವಿಶೇಷವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕಾಲೇಜಿನ ಉಪನ್ಯಾಸಕ ವೃಂದದವರು ಮತ್ತು ನ್ಯಾಶನಲ್ ಸೆಮಿನಾರಿನ ಸಂಘಟನಾ ರೂವಾರಿಯಾಗಿರುವ **ಡಾ. ಶಾಂತಲಾ ವಿಶ್ವಾಸ** ಅವರು ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದರು.

20 ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದ ಭೋಪಾಲದಲ್ಲಿರುವ **ಮಹರ್ಷಿ ವೇದ ವಿಜ್ಞಾನ ವಿದ್ಯಾಪೀಠದ** ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂಜ್ಯ **ಮಹರ್ಷಿ ಮಹೇಶ ಯೋಗಿಯವರ** ಪ್ರಧಾನ ಶಿಷ್ಯರು, ಮಹರ್ಷಿ ವಿದ್ಯಾಮಂದಿರದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರೂ ಅಗಿರುವ **ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ ಗಿರೀಶ ಜಿ.** ಯವರು ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಿದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಕಾ–ಡೆಮಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿರುವ ಪಂಡಿತ **ರಮೇಶ ವರ್ಧನ್**ರವರು, ವೇದ–ಮೂರ್ತಿ **ರಾಘವೇಂದ್ರ ಹೆಗಡೆ, ಮಾನೀರು,** ವೇದಮೂರ್ತಿ **ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಭಟ್ಟ ದೀವಗಿ** ಅವರು ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದರು.

21 ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿಗಳಾಗಿರುವ **ಡಾ. ಎಸ್. ಅಹಲ್ಯಾ ಶರ್ಮಾ**ರವರು ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿಯೇ ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಿದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ **ಡಾ. ಜಯ ರೇವಣ್ಣ, ಡಾ. ವೆಂಕಟನಾಥನ್, ಡಾ. ಪಾಲಯ್ಯ, ಡಾ. ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಭಟ್ಟ, ಕೋಟೇಲು, ಡಾ. ಬಿ. ಗೋವಿಂದ, ಡಾ. ಮಲ್ಲನ ಗೌಡ**ರು ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದರು.

22 ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಶಿವಮೊಗ್ಗದ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಕಾಲೇಜು ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಸಮಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಕುವೆಂಪು ವಿಶ್ವ ವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ **ಪ್ರೊ. ಕುಂ. ವೀರಭದ್ರಪ್ಪ**ನವರು ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಿದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಕಲಾ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಆಯೋಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಂಗೋಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸಲಾದ ಲೇಖನಗಳನ್ನು **'ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯೇ ಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯರಕ್ಷಣಮ್; ತಸ್ಯ ಪ್ರಸ್ತುತತಾ ಚ'** ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ವಿಶೇಷ ಉಪದರ್ಶಿಕೆ (**ಸ್ಪೆಶಲ್ ಇಶ್ಯು**) ಯನ್ನು ಅಕಾಡೆಮಿಯ ವತಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ರತ್ನಾಗಿರಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದ **ಡಾ. ದಿನಕರ ಮರಾಠೆ**ಯವರು, ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾದ **ಪ್ರೊ. ಧನಂಜಯ**ರವರು, ಸೆಮಿನಾರಿನ ಸಂಘಟನಾ ರೂವಾರಿಯಾಗಿರುವ **ಡಾ. ಎಮ್. ಎ. ಶ್ರುತಿಕೀರ್ತಿ**ಯವರು, **ಡಾ. ಕಾಶೀನಾಥ ಶಾಸ್ತ್ರಿ**ಯವರು, **ಡಾ. ಸವಿತಾ**ರವರು ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದರು.

23 ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಶೃಂಗೇರೀ ಪೀಠಾಧಿಪತಿಗಳಾದ ಶ್ರೀಮಜ್ಜಗದ್ಗುರು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯ **ಶ್ರೀಶ್ರೀಮದ್ ವಿಧುಶೇಖರ ಭಾರತೀ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿ**ಗಳವರು ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯದ ಪುಣ್ಯತಮ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶೃಂಗೇರಿಯ ಶ್ರೀನರಸಿಂಹವನದ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಿದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದ ವೇದಮೂರ್ತಿ **ರಮೇಶ ವರ್ಧನ್**ರವರು, ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳಾದ **ವಸಂತ ಅವಧಾನಿ**ಗಳು, ವೇದಮೂರ್ತಿ **ರಾಘವೇಂದ್ರ ಹೆಗಡೆ**ಯವರು ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದರು.

24 ನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಶ್ರೀಮನ್ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯ ಮಹಾಸಂಸ್ಥಾನ ಶ್ರೀಪುತ್ತಿಗೆ ಮಠದ ಪೀಠಾಧಿಪತಿಗಳಾದ **ಶ್ರೀಶ್ರೀಮದ್ ಸುಗುಣೇಂದ್ರತೀರ್ಥ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿ**ಗಳು ಮತ್ತು ಕಿರಿಯ ಯತಿಗಳಾದ **ಶ್ರೀ ಶ್ರೀಮದ್ ಸುಶ್ರೀಂದ್ರ ತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳು** ಉಡುಪಿಯ ಗೀತಾಮಂದಿರ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಿದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಾಲಿಗ್ರಾಮದ **ಪ್ರೊ. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಡಿಗ**ರು, ತಿರುಪತಿಯ **ಪ್ರೊ. ಎ. ಶ್ರೀಪಾದ ಭಟ್ಟ**ರು ಮತ್ತು ಶೃಂಗೇರಿಯ ರಾಜೀವಗಾಂಧಿಪರಿಸರದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದ **ಪ್ರೊ. ಹಂಸಧರ ಝಾ**ರವರು, ಉಡುಪಿಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾದ **ಪ್ರೊ. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣ ಆಚಾರ್ಯ**ರು ಹಾಗೂ ಶ್ರೀಪುತ್ತಿಗೆ ಮಠದ ಆಡಳಿತಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದರು.

'ಜರ್ನಲ್‌ಆಫ್‌ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿ'ಯ ವತಿಯಿಂದ ಇ-ಜರ್ನಲ್‌ನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದ್ದೇವೆ.

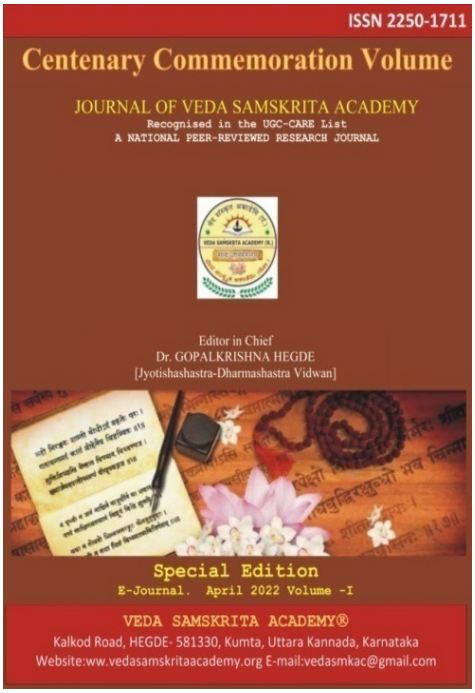

2022 **ಎಪ್ರಿಲ್** ಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸಂಸ್ಥಾಪಕರಾಗಿರುವ ಜ್ಯೋತಿಷಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ ವಿದ್ವಾಂಸ ರಾಗಿರುವ ಕೀರ್ತಿಶೇಷ ವೇದಮೂರ್ತಿ **ಗಣಪತಿ ಕುಪ್ಪಯ್ಯ ಹೆಗಡೆ** ಯವರ **ಜನ್ಮಶತಾಬ್ದಿಯ** ನಿಮಿತ್ತ ಶ್ರೀಯುತರ ಸಂಸ್ಮರಣೆಗಾಗಿ **"ಅಮೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಪೀಠ, ಮೈಸೂರು ಪರಿಸರ"** ದ ಸಹಕಾರದೊಂದಿಗೆ ಅಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಶೀಲರಾಗಿರುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು **ಇ-ಜರ್ನಲ್** ರೂಪವಾಗಿ ವಿಶೇಷ ಸಂಚಿಕೆ ಯೊಂದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಕಾಡೆಮಿಯು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಕಾರ್ಯ ರೂಪಕ್ಕೆ ತರಲು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಯಿತು. ಅದೇ ರೀತಿ ನಮ್ಮ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ವೆಬ್ ಸೈಟಿನಲ್ಲೂ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ಪಂದಿಸಿದ **"ಅಮೃತ ವಿಶ್ವ ವಿದ್ಯಾಪೀಠ, ಮೈಸೂರು ಪರಿಸರ"**ದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಶೀಲರಾಗಿರುವ **100** ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಯರು ತಮ್ಮ ಲೇಖನವನ್ನು ಕಳುಹಿ ಸಿದ್ದರು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವ, ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ **87** ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಈ ವಿಶೇಷ ಸಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಹಕರಿಸಿದ **ಡಾ. ವಿಘ್ನೇಶ್ವರ ಭಟ್ಟರ**ನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಲಾಗುವುದು.

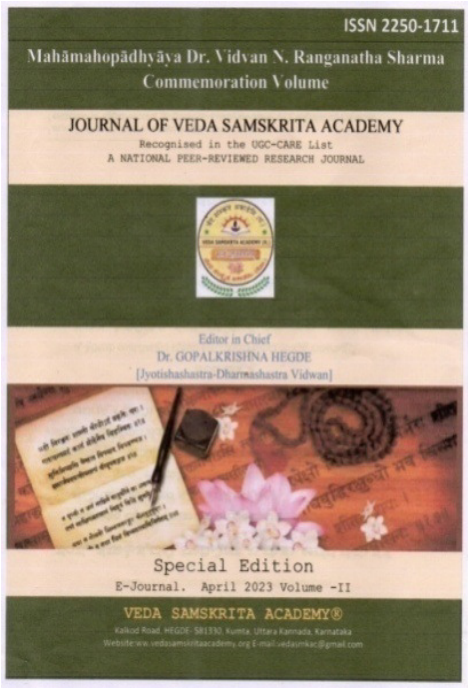

2023 ರಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೆಮ್ಮೆಯ ಪುತ್ರರಾಗಿರುವ, ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿರುವ, ರಾಷ್ಟ್ರಪತಿ ಪುರಸ್ಕಾರದಿಂದ ಪುರಸ್ಕೃತರಾಗಿರುವ, **ಮಹಾಮಹೋಪಾಧ್ಯಾಯ ವಿದ್ವಾನ್ ಎನ್. ರಂಗನಾಥ ಶರ್ಮಾ** ರವರ ಸಂಸ್ಮರಣೆಗಾಗಿ **"ಅಮೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಪೀಠ, ಮೈಸೂರು ಪರಿಸರ"**ದ ಸಹಕಾರದೊಂದಿಗೆ ಅಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಶೀಲ-ರಾಗಿರುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟು ಕೊಂಡು **ಇ-ಜರ್ನಲ್** ರೂಪವಾಗಿ ವಿಶೇಷ ಸಂಚಿಕೆಯೊಂದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಕಾಡೆಮಿಯು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಕಾರ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ತರಲು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಯಿತು. ಅದೇ ರೀತಿ ನಮ್ಮ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ವೆಬ್ ಸೈಟಿನಲ್ಲೂ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ಪಂದಿಸಿದ **"ಅಮೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಪೀಠ,ಮೈಸೂರು ಪರಿಸರ"**ದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಶೀಲರಾಗಿರುವ **200** ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಯರು ತಮ್ಮ ಲೇಖನವನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದ್ದರು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವ, ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿ ಸುವ **164** ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಈ ವಿಶೇಷ ಸಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸ ಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಹಕರಿಸಿದ **ಡಾ. ವಿಘ್ನೇಶ್ವರ ಭಟ್ಟರ**ನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಲಾಗುವುದು.

'ಜರ್ನಲ್ ಆಫ್ ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿ' ಯ ವತಿಯಿಂದ ಮಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಶಿವಮೊಗ್ಗಾ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ ರಾಷ್ಟ್ರಸ್ತರೀಯ ಸಂಗೋಷ್ಠಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸಲಾದ ಶೋಧಪತ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷ ಸಂಚಿಕೆಯ (Conclave Special Volume) ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲಾಗಿದೆ.

2020 ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಿನ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಕೆನರಾ ಕಾಲೇಜು **'ಸಂಸ್ಕೃತಸ್ಯ ಪುನರನುಸಂಧಾನಮ್ : ಪ್ರಾಚೀನಭಾರತೀಯಾ ದೃಷ್ಟಿಃ 21 ತಮ-ಶತಾಬ್ದ್ಯಾಂ ತಸ್ಯಾಃ ವೈಶ್ವಿಕಪ್ರಾಸಂಗಿಕತಾ ಚ'** ಎನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದಿನದ ನ್ಯಾಶನಲ್ ಸೆಮಿನಾರನ್ನು ಆಯೋಜಿಸಿತ್ತು. ಈ ಸೆಮಿ-ನಾರಿನಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸಲಾದ ಶೋಧಪತ್ರಗಳನ್ನು **'ಸಂವರ್ಧನಮ್'** ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ವಿಶೇಷಸಂಚಿಕೆಯನ್ನು ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದೆ.

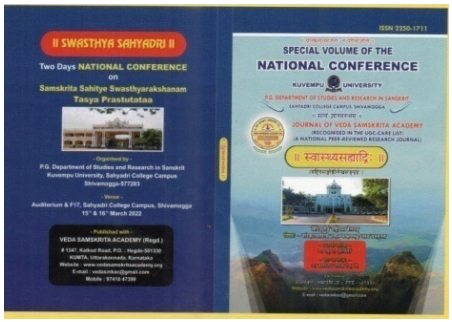

2022 ರಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗಾದ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಕಲಾ ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ **'ಸಂಸ್ಕೃತಸಾಹಿತ್ಯೇ ಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯರಕ್ಷಣಮ್ : ತಸ್ಯ ಪ್ರಸ್ತುತತಾ ಚ'** ಎನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದಿನದ ನ್ಯಾಶನಲ್ ಸೆಮಿನಾರ, ವರ್ಕಶಾಫನ್ನು ಆಯೋಜಿಸಿತ್ತು. ಈ ಸೆಮಿನಾರಿನಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸಲಾದ ಶೋಧಪತ್ರಗಳನ್ನು **'ಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯಸಹ್ಯಾದ್ರಿಃ'** ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ವಿಶೇಷ ಸಂಚಿಕೆಯನ್ನು ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದೆ.

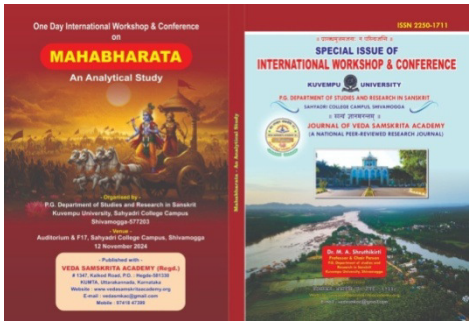

2024 ರಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗಾದ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಕಲಾ ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ **'ಮಹಾಭಾರತ ಎನ್ ಎನೆಲೆಟಿಕಲ್ ಸ್ಟಡಿ'** ಎನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದಿನದ ನ್ಯಾಶನಲ್‌ಸೆಮಿನಾರ ಮತ್ತು ವರ್ಕಶಾಫ್ ಅನ್ನು ಆಯೋಜಿಸಿತ್ತು. ಈ ಸೆಮಿನಾರಿನಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸಲಾದ ಶೋಧಪತ್ರಗಳನ್ನು **'ಮಹಾಭಾರತ ಎನ್ ಎನೆಲೆಟಿಕಲ್ ಸ್ಟಡಿ'** ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ವಿಶೇಷ ಸಂಚಿಕೆಯನ್ನು ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದೆ.

'ಜರ್ನಲ್ ಆಫ್ ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿ' ಯ ವತಿಯಿಂದ ಸಂಶೋಧನಾತ್ಮಕ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದ್ದೇವೆ.

ಶಿವಮೊಗ್ಗಾದ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಕಲಾ ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಉಪನ್ಯಾಸಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿರುವ **ಡಾ. ಶೋಭಾ ಜಿ. ಭಟ್ಟರ** ಸಂಶೋಧನಾತ್ಮಕ ಪ್ರಬಂಧ **"ಧನಂಜಯ ಹಾಗೂ ವಿಶ್ವನಾಥರ ನಾಟಕಲಕ್ಷಣಗಳ ತೌಲನಿಕ ಅಧ್ಯಯನ"**. ಈ ಪ್ರಬಂಧ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ಸರಕಾರದ ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆಯ ಆರ್ಥಿಕ ನೆರವಿನೊಂದಿಗೆ **2018** ರಲ್ಲಿ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿತ್ತು. ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಈ ಗ್ರಂಥದ ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಯ ಸಾಂದರ್ಭಿಕ ಚಿತ್ರ.

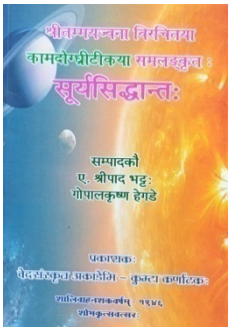

2025 ಮಾರ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಯಲ್ಲಾಪುರದ ಉಮ್ಮಚಗಿಯ ಸುಮೇರು ಜ್ಯೋತಿರ್ವನದಲ್ಲಿ ಆಯೋಜಿಸಿದ ಒಂದು ದಿನದ ರಾಷ್ಟ್ರಸ್ತರೀಯ ಸಂಗೋಷ್ಠಿಯ ಶುಭಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ 16 ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿಯೇ ತಮ್ಮಯಜ್ವಾ ಎಂಬ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಟವಾಗದ **"ಕಾಮದೋಗ್ಧ್ರೀ"** ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಯುಕ್ತವಾದ **"ಸೂರ್ಯಸಿದ್ಧಾಂತ"** ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಸಂಶೋಧನಾತ್ಮಕ ಕೃತಿಯು ನಮ್ಮ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದ ಡಾ. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆಯವರು ತಿರುಪತಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ವಿದ್ಯಾವಾರಿಧಿ ಉಪಾಧಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸಿದ ಸಂಶೋಧನಾತ್ಮಕ ಗ್ರಂಥವಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀಯುತರಿಗೆ ತಿರುಪತಿಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾವಾರಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕ ರಾಗಿರುವ **ಪ್ರೊ. ಏ. ಶ್ರೀಪಾದ ಭಟ್ಟರು** ತಮ್ಮ ಸೇವಾ ನಿವೃತ್ತಿಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಂಥರತ್ನವನ್ನು ತನ್ನ ಸ್ವಂತ ಖರ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಾಪಿಸಿ ಅಕಾಡೆಮಿಗೆ ನೀಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವರ ಈ ಮಹತ್ತಾದ ಸೇವೆಯನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿ, ಅಭಿನಂದನೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅಕಾಡೆಮಿಯು ಕೇವಲ ವೇದ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲದೇನೇ ಇತರೆ ಸಾಮಾಜಿಕ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದೆ.

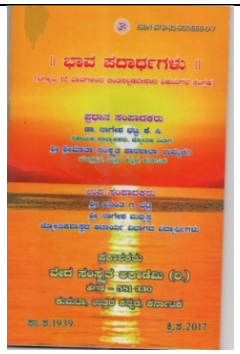

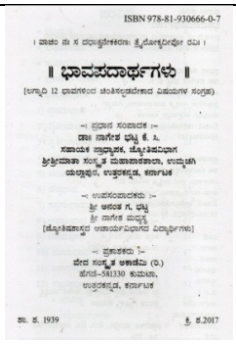

2017 ರಲ್ಲಿ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಗೌರವ ಸದಸ್ಯರಾಗಿರುವ **ಡಾ.ನಾಗೇಶ ಭಟ್ಟ ಕೆ. ಸಿ.** ಯವರ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ **"ಭಾವಪದಾರ್ಥಗಳು"** ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯುಳ್ಳ ಈ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದೆ.
ಈ ಪುಸ್ತಕ ಅಕಾಡೆಮಿಯಲ್ಲಿ ಲಭ್ಯವಿದೆ.

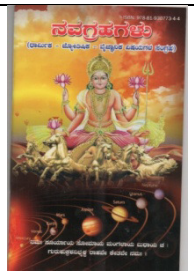	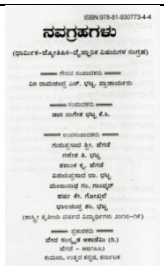	**2019** ರಲ್ಲಿ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಗೌರವ ಸದಸ್ಯರಾಗಿರುವ **ಡಾ. ನಾಗೇಶ ಭಟ್ಟ ಕೆ. ಸಿ.** ಯವರ ಸಂಪಾದಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ **"ನವಗ್ರಹಗಳು"** ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯುಳ್ಳ ಈ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದೆ. ಈ ಪುಸ್ತಕ ಅಕಾಡೆಮಿಯಲ್ಲಿ ಲಭ್ಯವಿದೆ.

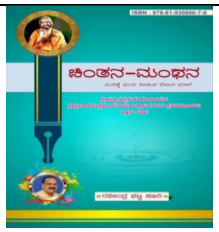	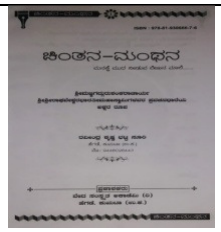	**2021** ರಲ್ಲಿ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸದಸ್ಯರಾದ **ಡಾ. ರವೀಂದ್ರ ಭಟ್ಟ ಸೂರಿ** ಯವರ **"ಚಿಂತನ–ಮಂಥನ"** ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದೆ. ಈ ಪುಸ್ತಕ ಅಕಾಡೆಮಿಯಲ್ಲಿ ಲಭ್ಯವಿದೆ.

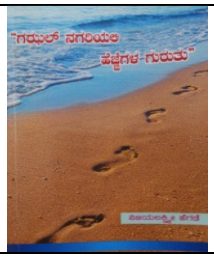	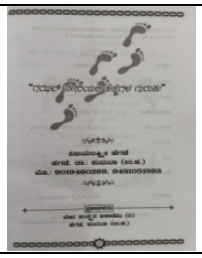	**2025** ರಲ್ಲಿ **ಶ್ರೀಮತಿ ವಿಜಯಲಕ್ಷ್ಮೀ ಹೆಗಡೆಯವರು** ಬರೆದ **ಗಝಲ್** ಗಳನ್ನು ಪುಸ್ತಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದೆ. ಈ ಪುಸ್ತಕ ಅಕಾಡೆಮಿಯಲ್ಲಿ ಲಭ್ಯವಿದೆ.

ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಮತ್ತು ನಿರ್ದೇಶಕರಿಗೆ ಸಂದ ಗೌರವ :

	ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸಂಸ್ಥಾಪಕರಾಗಿರುವ ಕೀರ್ತಿಶೇಷ ವಿದ್ವಾನ್ ವೇದ ಮೂರ್ತಿ **ಗಣಪತಿ ಕುಪ್ಪಯ್ಯ ಹೆಗಡೆ**ಯವರು ಶ್ರೀಮಠಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ನಿಸ್ವಾರ್ಥ ಸೇವೆಯನ್ನು ಅನುಲಕ್ಷಿಸಿ, ದಿನಾಂಕ : **29-07- 2024** ರಂದು ಗೋಕರ್ಣದ ಅಶೋಕೆಯ ಶ್ರೀಮಠದಲ್ಲಿ ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯ ವ್ರತದ ದೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿರುವ **ಶ್ರೀಶ್ರೀಮದ್ ರಾಘವೇಶ್ವರ ಭಾರತೀ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿ**ಗಳವರ ದಿವ್ಯಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಅನಾವರಣ ಗೊಳಿಸಲಾ–ಯಿತು. ಈ ಅನಾವರಣವನ್ನು ಶ್ರೀಯುತರ ಪುತ್ರನೇ ಆಗಿರುವ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸಂಸ್ಥಾಪಕ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿರುವ **ಡಾ. ಗೋಪಾಲ ಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆ**ಯವರು ಶ್ರೀಸನ್ನಿಧಾನದವರ ದಿವ್ಯ ಉಪಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸಿದ ಸಂದರ್ಭ.

	ಶ್ರೀಕ್ಷೇತ್ರ ಗೋಕರ್ಣದ ಅಶೋಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುಗುಪ್ತ ವಿಶ್ವ ವಿದ್ಯಾಪೀಠದ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಸಾಧಕರ ಸಮ್ಮಾನದ ಶುಭ ಸಂದರ್ಭ ದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪತ್ರಿಕಾ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಧನೆಗೈದ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದ **ಡಾ. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆ**ಯವರನ್ನು **"ಸಮಾಜ ಸೇವಾತಿಲಕ"** ಎಂದು ಶ್ರೀಸಂಸ್ಥಾನ ಪುರಸ್ಕರಿಸಿದ ಸಾಂದರ್ಭಿಕ ಚಿತ್ರ.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಕರ ಸಂಘವು ಮಂಡ್ಯದ ಆದಿಚುಂಚನಗಿರಿ ಮಠದ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ದಿನಾಂಕ: **12-07-2023** ರಂದು ಆಯೋಜಿಸಿದ ರಾಜ್ಯಮಟ್ಟದ ಶೈಕ್ಷ-ಣಿಕ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ದಿನಾಂಕ : **31-05-2023** ರಂದು ಹೆಗಡೆಯ ಶ್ರೀಮಹಾಗಣಪತಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲೆಯ ಮುಖ್ಯಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ, ನಿವೃತ್ತರಾದ ಅಕಾ-ಡೆಮಿಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದ **ಡಾ. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆ** ಯವರನ್ನು ಶ್ರೀಸಂಸ್ಥಾನದ ಉಭಯ ಯತಿಗಳ ದಿವ್ಯ ಉಪ-ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾ-ಲಯದ ಮಾನ್ಯ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ ಗೌರವಾನ್ವಿತ **ಶ್ರೀಮತಿ ಡಾ. ಎಸ್. ಅಹಲ್ಯಾ ಶರ್ಮಾ**ರವರು ಸಮ್ಮಾನಿಸಿದ ಸಂದರ್ಭದ ಚಿತ್ರ.

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, नवदेहली

श्रीमन्मध्वसिद्धान्तप्रबोधकसंस्कृतसंशोधनकेन्द्रम्, उडुपिक्षेत्रम्

ज्यौतिषविश्वकोशपरिशोधनकार्यशाला

25-01-2025 तः 02-02-2025 पर्यन्तम्

प्रमाणपत्रम्

सहर्षमिदं प्रमाणीक्रियते यत् डा. गोपालकृष्णः हेगडे, निदेशकः, वेदसंस्कृत-अकाडमी, कुमटा केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, नवदेहली तथा श्रीमन्मध्वसिद्धान्तप्रबोधकसंस्कृतसंशोधनकेन्द्रम्, उडुपिक्षेत्रम् इत्यनयोः सहयोगेन प्रवृत्तायां ज्यौतिषविश्वकोशपरिशोधनकार्यशालायां विषयज्ञरूपेण भागम् अग्रहीत् । तदीयं कार्यं वयं भृशम् अभिनन्दामः ।

विद्वान् गोपालकृष्णजोयिसः
कार्यदर्शी, एस्.एम्.एस्.पि.सभा उडुपिक्षेत्रम्

श्रीश्रीसुगुणेन्द्रतीर्थश्रीपादाः
पर्यायश्रीपुत्तिकामठः, उडुपिक्षेत्रम्

ಅಕಾಡೆಮಿಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದ **ಡಾ. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆಯವರು** ಕೇಂದ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ನವ ದೆಹಲಿಯ ವಿಶೇಷ ಆರ್ಥಿಕ ನೆರವಿನೊಂದಿಗೆ **ಉಡುಪಿಯ ಎಸ್. ಎಮ್. ಎಸ್. ಪಿ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ** ನಡೆದ **"ಜ್ಯೋತಿಷ ವಿಶ್ವಕೋಶ"**ದ ಕರಡು ಪ್ರತಿಯ ಪರಿಷ್ಕರಣೆಯ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾದ ಸಾಂದರ್ಭಿಕ ಚಿತ್ರ.

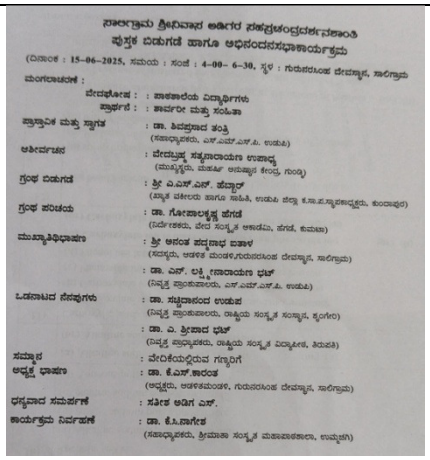

ಸಾಲಗ್ರಾಮ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಡಿಗರ ಸಹಸ್ರಚಂದ್ರದರ್ಶನಶಾಂತಿ
ಪುಸ್ತಕ ಬಿಡುಗಡೆ ಹಾಗೂ ಅಭಿನಂದನಸಭಾಕಾರ್ಯಕ್ರಮ

(ದಿನಾಂಕ : 15-06-2025, ಸಮಯ : ಸಂಜೆ : 4-00- 6-30, ಸ್ಥಳ : ಗುರುನರಸಿಂಹ ದೇವಸ್ಥಾನ, ಸಾಲಿಗ್ರಾಮ

ಮಂಗಲಾಚರಣೆ :
ವೇದಘೋಷ : ಪಾಠಶಾಲೆಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು
ಪಾರ್ಶ್ವಗಾನ : ಶಾಂಭವಿ ಮತ್ತು ಸಂಗಿತಾ

ಪ್ರಾಸ್ತಾವಿಕ ಮತ್ತು ಸ್ವಾಗತ : ಡಾ. ಶಿವಪ್ರಸಾದ ತಂತ್ರಿ
(ಸಹಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಸ್.ಪಿ. ಉಡುಪಿ)

ಅತಿಥಿಪರಿಚಯ : ವೇದಬ್ರಹ್ಮ ಸತ್ಯನಾರಾಯಣ ಉಪಾಧ್ಯ
(ಮುಖ್ಯಸ್ಥರು, ಮಹರ್ಷಿ ಅರವಿಂದ ಕೇಂದ್ರ, ಗಂಗಾ)

ಗ್ರಂಥ ಬಿಡುಗಡೆ : ಶ್ರೀ ಎ.ಎಸ್.ಎನ್. ಹೆಬ್ಬಾರ್
(ಖ್ಯಾತ ವಕೀಲರು ಹಾಗೂ ಸಾಹಿತಿ, ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಕ.ಸಾ.ಪ.ಮಾಜಿಅಧ್ಯಕ್ಷರು, ಕುಂದಾಪುರ)

ಗ್ರಂಥ ಪರಿಚಯ : ಡಾ. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆ
(ನಿರ್ದೇಶಕರು, ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಹೆಗಡೆ, ಕುಮಟಾ)

ಮುಖ್ಯಾತಿಥಿಭಾಷಣ : ಶ್ರೀ ಆನಂದ ಪದ್ಮನಾಭ ಐತಾಳ
(ಸದಸ್ಯರು, ಅಖಂಡ ಮಂಡಳಿಗುರುನರಸಿಂಹ ದೇವಸ್ಥಾನ, ಸಾಲಿಗ್ರಾಮ)

: ಡಾ. ಎಸ್. ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಭಟ್ಟ
(ನಿವೃತ್ತ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರು, ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಸ್.ಪಿ. ಉಡುಪಿ)

ಒಡನಾಟದ ನೆನಪುಗಳು : ಡಾ. ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಂದ ಉಡುಪ
(ನಿವೃತ್ತ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರು, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಂಸ್ಥೆ, ಕೃಂಗಲ)

: ಡಾ. ಎ. ಶ್ರೀಪಾದ ಭಟ್ಟ
(ನಿವೃತ್ತ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾಲಯ, ತಿರುಪತಿ)

ಸಮಾಪನ : ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಗಣ್ಯರಿಗೆ
ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಭಾಷಣ : ಡಾ. ಕೆ.ಎನ್.ಶಾಂತ
(ಅಧ್ಯಕ್ಷರು, ಅಖಂಡಮಂಡಳಿ, ಗುರುನರಸಿಂಹ ದೇವಸ್ಥಾನ, ಸಾಲಿಗ್ರಾಮ)

ಧನ್ಯವಾದ ಸಮರ್ಪಣೆ : ಸತೀಶ ಅಡಿಗ ಎಸ್.
ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ನಿರ್ವಹಣೆ : ಡಾ. ಕೆ.ಸಿ.ಶಾಗೇಶ
(ಸಹಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಶ್ರೀಮಹಾಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯ, ಉಮ್ಮಳಿ)

ದಿನಾಂಕ : **15-06-2025** ರಂದು ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಲಿಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಆಯೋಜಿಸಿದ **ಪ್ರೊ. ಎಸ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಡಿಗರ 'ಸಹಸ್ರಚಂದ್ರ ದರ್ಶನ ಶಾಂತಿ'**ಯ ನಿಮಿತ್ತ **"ಶ್ರೀ"** ಎಂಬ ನಾಮಧೇಯದ ಅಭಿನಂದನಾ ಗ್ರಂಥದ ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಯ ಸಂದರ್ಭ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ನಿರ್ದೇ-ಶಕರಾದ **ಡಾ. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆ**ಯವರಿಗೆ ಈ ಅಭಿನಂದನಾ ಗ್ರಂಥದ ಪರಿಚಯವನ್ನು ಮಾಡುವ ಗುರುತರ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿತ್ತು. ಅಕಾಡೆಮಿಯ ನಿರ್ದೇಶಕರು **1982** ರಿಂದ **1986** ರ ವರೆಗೆ ಉಡುಪಿ-ಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಯುತ ಅಡಿಗರಲ್ಲಿಯೇ ಜ್ಯೋತಿಷಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ್ದರು ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕೃತಜ್ಞತಾಪೂರ್ವಕ ಧನ್ಯವಾದ ಸಮರ್ಪಣೆ :

ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿಯು **2013** ರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ **"Journal of Veda Samskrita Academy"** ಎಂಬ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಂಶೋಧನಾತ್ಮಕ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಹುಟ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣೀ ಕರ್ತರಾಗಿರುವವರು **ಪ್ರೊ. ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ವಿ. ಜಡ್ಡಿಪಾಲ**ರವರು. ನಾನು ತಿರುಪತಿಯಲ್ಲಿ **ಪ್ರೊ. ಏ. ಶ್ರೀಪಾದ ಭಟ್ಟರ** ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿಷಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ **"ಕಾಮದೋಗ್ಧ್ರೀ"** ಎಂಬ ಸೂರ್ಯ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಮೇಲೆ ಸಂಶೋಧನೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಸಂದರ್ಭ. ಐ.ಎಸ್.ಎಸ್.ಎನ್. ಹೊಂದಿರುವ ಸಂಶೋಧನಾತ್ಮಕ ಪತ್ರಿಕೆ ನಮ್ಮ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ತುಂಬಾ ವಿರಳ.

ನಾವು ಏಕೆ ಸಂಶೋಧನಾತ್ಮಕ ಪತ್ರಿಕೆಯೊಂದನ್ನು ನಮ್ಮ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಮೂಲಕ ಪ್ರಕಟಿಸಬಾರದು ಎಂಬ ಆಲೋಚನೆ **ಪ್ರೊ. ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಜಡ್ಡಿಪಾಲ**ರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಮನದಲ್ಲಿ ಹೊರ ಹೊಮ್ಮಿತು. ತಿರುಪತಿಯ ತಿಮ್ಮಪ್ಪನ ಸನ್ನಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಆಲೋಚನೆ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ **25** ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸುವ ಭಾಗ್ಯವನ್ನು ತಿಮ್ಮಪ್ಪ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ನಾನು ಭಾವಿಸಿದ್ದೇನೆ.

ಈ ಎಲ್ಲಾ ಬೆಳವಣಿಗೆಯ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ನನ್ನ ಆತ್ಮೀಯ ಮಿತ್ರರಾದ **ಪ್ರೊ. ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಜಡ್ಡಿಪಾಲ**ರಿಗೇ ಸಲ್ಲ-ಬೇಕಾಗಿದ್ದು ಎನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಾತಿಲ್ಲ. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಸರಸ್ವತೀ ಸೇವಾರೂಪದ ಕೈಂಕರ್ಯದಲ್ಲಿ ನನ್ನನ್ನು ಶ್ರೀಯುತರು ಪ್ರೇರೆಪಿಸದೇ ಇದ್ದರೆ ಈ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ನಾನು ಪ್ರವೃತ್ತನಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾಗಿತ್ತೋ ಏನೋ. ಶ್ರೀಯುತರಿಗೆ ಈ ರಜತ ಸಂಭ್ರಮದ ಶುಭಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪರವಾಗಿ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ಅಭಿನಂದನೆಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದೇವೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಶ್ರೀಯುತರು ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದ ಉಜ್ಜಯನಿಯಲ್ಲಿರುವ **"ಮಹರ್ಷಿ ಸಾಂದೀಪನೀ ವೇದ ವಿದ್ಯಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ"**ದ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ **(Vice-Chancellor)** ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾ ಇದ್ದಾರೆ. ಶ್ರೀಯುತರಿಗೆ ನಮ್ಮ ಗ್ರಾಮ ದೇವತೆ ಶಾಂತಿಕಾಂಬೆ ಆಯುರಾರೋಗ್ಯವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಲಿ ಎಂದು ಹೃದಯಾಂತರಾಳದಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಡಾ. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆ
ನಿರ್ದೇಶಕ ಮತ್ತು ಪ್ರಧಾನಸಂಪಾದಕ

[ಸಂಪಾದಕ ಮಂಡಳಿಯ ಪರವಾಗಿ]

****

ನವದೆಹಲಿಯ ಕೇಂದ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ವಿಶೇಷ ಆರ್ಥಿಕ ಸಹಯೋಗದೊಂದಿಗೆ ವೇದ, ಜ್ಯೋತಿಷ ಮತ್ತು ಆಯುರ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಯಲ್ಲಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಉಮ್ಮಚಗಿಯ ಕಾಗಾರಕೊಡ್ಲನಲ್ಲಿರುವ 'ಸುಮೇರು' ಜ್ಯೋತಿರ್ವನದಲ್ಲಿ ಆಯೋಜಿಸಿದ ಒಂದು ದಿನದ ರಾಷ್ಟ್ರಿಯ ಸಂಗೋಷ್ಠಿ (ಸೆಮಿನಾರ್) ಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದ ಸ್ಥೂಲ ವಿವರ.

ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಚ 21 ರಂದು ಯಲ್ಲಾಪುರದ ಪ್ರೆಸ್‌ಕ್ಲಬ್‌ನಲ್ಲಿ ಸುದ್ದಿಗೋಷ್ಠಿಯನ್ನು ಕರೆದು ಸಂಗೋಷ್ಠಿಯ ಆಮಂತ್ರಣ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಸಂಗೋಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ಏನೇನು ವಿಚಾರಗಳು ಚರ್ಚೆಯಾಗಲಿಕ್ಕಿವೆ ಎಲ್ಲಿ?, ಹೇಗೆ?, ಯಾಕೆ? ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಚಾರವಾಗಿ ವಿವರವಾಗಿ **ಡಾ. ನಾಗೇಶ ಭಟ್ಟ ಕೆ. ಸಿ.** ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದರು.

ಈ ಕುರಿತಾದ ಪ್ರಕಟಣೆ ಮಾರ್ಚ 22 ರ ವಿಜಯ ಕರ್ನಾಟಕ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿತ್ತು.

ವಿಜಯ ಕರ್ನಾಟಕ

27ಕ್ಕೆ ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದ ವಿಚಾರ ಗೋಷ್ಠಿ

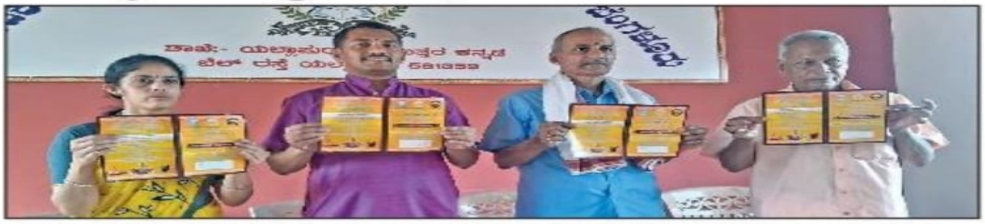

ಕಾಗಾರಕೊಡ್ಲು ಸುಮೇರು ಜ್ಯೋತಿರ್ವನದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಲಿರುವ ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದ ವಿಚಾರ ಗೋಷ್ಠಿಯ ಆಮಂತ್ರಣ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಸಮಘಟನೆಯ ಪ್ರಮುಖರು ಬಿಡುಗಡೆಗೊಳಿಸಿದರು.

ಯಲ್ಲಾಪುರ: ವೇದ, ಜ್ಯೋತಿಷ, ಆಯುರ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಒಂದು ದಿನದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಂಗೋಷ್ಠಿ 'ಗುರು ನಮನಂ ಶಾಸ್ತ್ರ ಚಿಂತನಂ' ಮಾ.27 ರಂದು ಸುಮೇರು ಜ್ಯೋತಿರ್ವನದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಲಿದೆ ಎಂದು ಜ್ಯೋತಿಷ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ ಡಾ.ಕೆ.ಸಿ.ನಾಗೇಶ ಭಟ್ಟ ಹೇಳಿದರು.

ಪಿಎಚ್‌ಡಿ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಗೋಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷಯ ಮಂಡಿಸಲು ಅವಕಾಶ

ಅವರು ಶುಕ್ರವಾರ ಸುದ್ದಿಗೋಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತನಾಡಿ, ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿ ಕುಮಟಾ, ಸುಮೇರು ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಾನಂ ಕಾಗಾರಕೊಡ್ಲು ಇವರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸಹಕಾರದೊಂದಿಗೆ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಆಯೋಜಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂದರು. ಬೆಳಗ್ಗೆ 9.30ಕ್ಕೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿ ಡಾ.ಅಹಲ್ಯಾ ಶರ್ಮಾ ಉದ್ಘಾಟಿಸಲಿದ್ದಾರೆ. 11ಕ್ಕೆ ಮೊದಲ ಗೋಷ್ಠಿ ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷ ವಿ.ರಮೇಶ ವರ್ಧನ ಅವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ವೇದದ ಕುರಿತು ನಡೆಯಲಿದೆ. ಡಾ.ಈಶ್ವರ ಭಟ್ಟ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿಷಶಾಸ್ತ್ರದ ಕುರಿತು ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಆಯುರ್ವೇದದ ಕುರಿತು ಮೂರನೇ ಗೋಷ್ಠಿ ನಡೆಯಲಿದೆ ಎಂದರು.

ಮಧ್ಯಾಹ್ನ 3ಕ್ಕೆ ಸಾಲಿಗ್ರಾಮದ ಜ್ಯೋತಿಷ ರತ್ನ ಪ್ರೊ.ಎಸ್.ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಡಿಗ ಅವರಿಗೆ ಶಿಷ್ಯ ಹಾಗೂ ಪ್ರತಿಷ್ಠವೃಂದದಿಂದ ಗೌರವಾರ್ಪಣೆ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ವಿದೆ. 4ಕ್ಕೆ ಪ್ರೊ. ನಾರಾಯಣ ಆಚಾರ್ಯ ಅವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಗೋಷ್ಠಿಯ ಸಮಾರೋಪ ನಡೆಯಲಿದೆ. ಉಮ್ಮಚಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಾಚಾರ್ಯ ಪ್ರೊ. ನಾಗೇಶ ಭಟ್ಟ ಭಾಗವಹಿಸುವರು ಎಂದರು.

ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ನಿರ್ದೇಶಕ ಡಾ.ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆ ಮಾತನಾಡಿ, ಪಿಎಚ್‌ಡಿ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಈ ಗೋಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷಯ ಮಂಡಿಸಲು ಅವಕಾಶ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ವಿಷಯಗಳು 'ಜರ್ನಲ್ ಆಫ್ ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿ' ಎಂಬ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಂಶೋಧನಾ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಲಿದೆ ಎಂದರು. ಸುಮೇರು ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಾನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷೆ ಡಾ.ನಿವೇದಿತಾ.ಎಂ., ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ ವಸಂತ

ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದ ಆಮಂತ್ರಣ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಪ್ರತಿ :

ಪೂರ್ವಾಹ್ನ 12 ಘಂಟೆಗೆ, 3 ನೇ ಗೋಷ್ಠಿ ಪ್ರಾರಂಭ
ಸ್ಥಳ : ಭಾಸ್ಕರ ವೇದಿಕಾ, ವಿಷಯ : ಆಯುರ್ವೇದಃ
(ಸ್ವಸ್ಥಸ್ಯ ಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯರಕ್ಷಣಮ್ / ಅಷ್ಟಾಂಗಾಯುರ್ವೇದಃ)
ಗೋಷ್ಠಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆ : ಡಾ. ನಾಗರಾಜ ಭಟ್ಟರು ಎಂ.ಡಿ (ಆಯುರ್ವೇದ)
(ಆಯುರ್ವೇದ ವೈದ್ಯರು, ಶ್ರೀ ನಾಗಾಯುರ್ಧಾಮ, ಹೊಲಸಗದ್ದೆ, ಕುಮಟಾ)
ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದ ವಿಷಯ ಮಂಡನೆ
ಮಧ್ಯಾಹ್ನ 1.30 ಕ್ಕೆ ಭೋಜನ ವಿರಾಮ
ಮಧ್ಯಾಹ್ನ 3 ಘಂಟೆಗೆ ಗುರುನಮನಮ್
ಸ್ಥಳ : ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಾಂಜೀ ವೇದಿಕಾ
ಜ್ಯೋತಿಷರತ್ನ ಪ್ರೊ. ಎಸ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಡಿಗರು, ಸಾಲಗ್ರಾಮ
ಇವರಿಗೆ ಸಮಸ್ತ ಶಿಷ್ಯ ಸಮೂಹದಿಂದ ಗೌರವಸಮರ್ಪಣೆ
ಸಂಜೆ 4 ಕ್ಕೆ ಸಮಾರೋಪ ಸಮಾರಂಭ
ಸ್ಥಳ : ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಾಂಜೀ ವೇದಿಕಾ
ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆ : ಪ್ರೊ. ನಾರಾಯಣ ಆಚಾರ್ಯ, ತಿರುಪತಿ
(ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ದ್ವೈತವೇದಾಂತ ವಿಭಾಗ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ತಿರುಪತಿ)
ಭವ್ಯ ಉಪಸ್ಥಿತಿ :
ಪ್ರೊ. ನಾಗೇಶ ವಿ. ಭಟ್ಟರು
ಪ್ರಾಚಾರ್ಯರು, ಶ್ರೀಮಾತಾ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜು, ಉಮ್ಮಚಗಿ
ಮತ್ತು ಜರ್ನಲ್ ಆಫ್ ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿ, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಂಶೋಧನಾ ಪತ್ರಿಕೆಯ
ಸಲಹಾ ಸಮಿತಿಯ ಗೌರವಾನ್ವಿತ ಸದಸ್ಯರುಗಳು

॥ योऽनूचानः स नो महान् ॥ ॥ सत्यं ज्ञानमनन्तम् ॥ ॥ ज्ञानं विज्ञानसहितम् ॥
ಕೇಂದ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ನವದೆಹಲಿಯ
ವಿಶೇಷ ಆರ್ಥಿಕ ಸಹಾಯದೊಂದಿಗೆ
ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿ (ನೋಂ.), ಹೆಗಡೆ
ಕುಮಟಾ, ಉತ್ತರಕನ್ನಡ, ಕರ್ನಾಟಕ
ಸುಮೇರು ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಾನಮ್, ಕಾಗಾರಕೊಡ್ಲು
ಉಮ್ಮಚಗಿ, ಯಲ್ಲಾಪುರ, ಕರ್ನಾಟಕ
ಈ ಮೂರು ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸಹಯೋಗದೊಂದಿಗೆ
"ಗುರುನಮನಮ್ ಶಾಸ್ತ್ರಚಿಂತನಮ್"
ವೇದ, ಜ್ಯೋತಿಷ, ಆಯುರ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ
ಒಂದು ದಿನದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಂಗೋಷ್ಠಿ
ದಿನಾಂಕ : 27-03-2025, ಗುರುವಾರ, ಫಾಲ್ಗುಣ ಕೃಷ್ಣ ತ್ರಯೋದಶಿಯಂದು
ಸ್ಥಳ : "ಸುಮೇರು" ಜ್ಯೋತಿರ್ವನದ ಪರಿಸರ
ಕಾಗಾರಕೊಡ್ಲು, ಉಮ್ಮಚಗಿ, ಯಲ್ಲಾಪುರ-581347
ಶ್ರೀಮತಿ / ಶ್ರೀ

ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ
"ಮಹಾಮಹೋಪಾಧ್ಯಾಯ" ಎಂಬ ಬಿರುದಿನಿಂದ ಅಲಂಕೃತರಾದ
ಉಡುಪಿಯ ಎಸ್.ಎಮ್.ಎಸ್.ಪಿ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯದ
ಜ್ಯೋತಿಷಶಾಸ್ತ್ರದ ನಿವೃತ್ತ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದ ಮತ್ತು
ಉಡುಪಿಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮೆಜೆಸ್ಟಿಕ್ ಪಂಚಾಂಗ ಕರ್ತೃಗಳಾದ
ಜ್ಯೋತಿಷರತ್ನ ಪ್ರೊ. ಎಸ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಡಿಗರು
ಸಾಲಿಗ್ರಾಮ, ಉಡುಪಿ ಇವರಿಗೆ ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ
ಸಮಸ್ತ ಅಡಿಗರ ಶಿಷ್ಯ ಸಮೂಹದಿಂದ ಗೌರವ ಸಮರ್ಪಣೆ
ದಿನಪೂರ್ತಿ ನಡೆಯುವ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿಗೆ
ತಮ್ಮನ್ನು ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸ್ವಾಗತಿಸುವ
ಡಾ. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆ
ನಿರ್ದೇಶಕರು, ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿ (ರಿ.)
ಕಲ್ಕೋಡ್ ರೋಡ್, ಹೆಗಡೆ-581330
ಕುಮಟಾ, ಉತ್ತರಕನ್ನಡ
ಸಂಪರ್ಕ ಸಂಖ್ಯೆ : 97418 47399
Email : vedasmkac@gmail.com
ಮತ್ತು
ಡಾ. ನಾಗೇಶ ಭಟ್ಟ ಕೆ. ಸಿ.
ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಜ್ಯೋತಿಷಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗ
ಶ್ರೀಮಾತಾ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯ
ಉಮ್ಮಚಗಿ, ಯಲ್ಲಾಪುರ, ಉತ್ತರಕನ್ನಡ
ಸಂಪರ್ಕ ಸಂಖ್ಯೆ : 82967 31377
Email : nabhakc@gmail.com
ಡಾ. ನಿವೇದಿತಾ ಎಮ್.
ಅಧ್ಯಕ್ಷರು
ಸುಮೇರು ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಾನಮ್
ಕಾಗಾರಕೊಡ್ಲು, ಉಮ್ಮಚಗಿ, ಯಲ್ಲಾಪುರ
ಸಂಪರ್ಕ ಸಂಖ್ಯೆ : 81472 70265
Email : sumerujyotirvanam@gmail.com
ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ವಿವರ
ದಿನಾಂಕ : 27-03-2025, ಗುರುವಾರ, ಫಾಲ್ಗುಣ ಕೃಷ್ಣ ತ್ರಯೋದಶಿಯಂದು
ವೇದ, ಜ್ಯೋತಿಷಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಆಯುರ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ
ಒಂದು ದಿನದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಂಗೋಷ್ಠಿಯ ಉದ್ಘಾಟನೆ

ಉದ್ಘಾಟನಾ ಸಮಯ : ಬೆಳಗ್ಗೆ 9.30, ವೃಷಭ ಲಗ್ನದಲ್ಲಿ
ಸ್ಥಳ : ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಾಂಜೀ ವೇದಿಕಾ
ಉದ್ಘಾಟಕರು : ಡಾ. ಎಸ್. ಅಹಲ್ಯಾ ಶರ್ಮಾ
(ಮಾನನೀಯ ಕುಲಪತಿಗಳು, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಬೆಂಗಳೂರು)
ಭವ್ಯ ಉಪಸ್ಥಿತಿ :
ಜ್ಯೋತಿಷರತ್ನ ಪ್ರೊ. ಎಸ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಡಿಗರು, ಸಾಲಗ್ರಾಮ, ಉಡುಪಿ
ಜ್ಯೋತಿಷಭಾಸ್ಕರ ವೇ. ನಾಗೇಂದ್ರ ಭಟ್ಟರು, ಹಿವ್ಳಕ್ಕ, ಯಲ್ಲಾಪುರ
ವಿದ್ವಾನ್ ಜಿ. ಎಲ್. ಭಟ್ಟರು, ಉಮ್ಮಚಗಿ, ನಿವೃತ್ತ ಪ್ರಾಚಾರ್ಯರು
ಜ್ಯೋತಿಷವಿದ್ವಾನ್ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಭಟ್ಟರು, ಹಂಡ್ರಮನೆ, ಯಲ್ಲಾಪುರ
ಪೂರ್ವಾಹ್ನ 11 ಘಂಟೆಗೆ, 1 ನೇ ಗೋಷ್ಠಿ ಪ್ರಾರಂಭ
ಸ್ಥಳ : ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಾಂಜೀ ವೇದಿಕಾ
ವಿಷಯ : ವೇದಃ
(ವೇದೋಽಖಿಲೋ ಧರ್ಮಮೂಲಮ್/ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯ-ಪ್ರವಚನಾಭ್ಯಾಂ ನ ಪ್ರಮದಿತವ್ಯಮ್)
ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆ : ಅಥರ್ವವೇದವಿದ್ವಾನ್ ರಮೇಶ ವರ್ಧನ್, ಕುಮಟಾ
(ಅಧ್ಯಕ್ಷರು, ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿ (ರಿ.) ಹೆಗಡೆ)
ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದ ವಿಷಯ ಮಂಡನೆ
ಪೂರ್ವಾಹ್ನ 12 ಘಂಟೆಗೆ, 2 ನೇ ಗೋಷ್ಠಿ ಪ್ರಾರಂಭ
ಸ್ಥಳ : ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಾಂಜೀ ವೇದಿಕಾ
ವಿಷಯ : ಜ್ಯೋತಿಷಶಾಸ್ತ್ರಮ್
(ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಜ್ಯೋತಿಷಂ ಶಾಸ್ತ್ರಮ್ / ತ್ರಿಸ್ಕಂಧಾತ್ಮಕಂ ಜ್ಯೋತಿಷಮ್)
ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆ : ಡಾ. ಈಶ್ವರ ಭಟ್ಟರು, ಜೈಪುರ, ರಾಜಸ್ಥಾನ
(ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು ಮತ್ತು ಜ್ಯೋತಿಷವಿದ್ಯಾಶಾಖಾ ವಿಭಾಗಾಧ್ಯಕ್ಷರು ಹಾಗೂ ನಿರ್ದೇಶಕರು
ಪಿ.ಕ್ಯೂ.ಎಸ್., ಕೇಂದ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಜೈಪುರ ಪರಿಸರ
ತ್ರಿವೇಣಿ ನಗರ, ಜೈಪುರ, ರಾಜಸ್ಥಾನ)
ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದ ವಿಷಯ ಮಂಡನೆ

ಶಿರಸಿಯಿಂದ ಬಂದರೂ ಅಥವಾ ಯಲ್ಲಾಪುರದಿಂದ ಬಂದರೂ ಸರಿಯಾಗಿ 23 ಕಿ, ಮೀ. ಗೆ ಕಾಗಾರಕೊಡ್ಲು ಕ್ರಾಸ್ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಸುಮೇರು ಜ್ಯೋತಿರ್ವನದ ಪ್ರಧಾನದ್ವಾರವು ಶಿರಸಿ–ಯಲ್ಲಾಪುರ ಮುಖ್ಯರಸ್ತೆಯಿಂದಲೇ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಯ ಬದಿಯಲ್ಲೆಯೇ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತಿತ್ತು ಸಂಗೋಷ್ಠಿಯ ಬ್ಯಾನರ್.

ಸುಮೇರು ಜ್ಯೋತಿರ್ವನದ ಮುಖ್ಯದ್ವಾರ :

ಫಾಲ್ಗುನ ಕೃಷ್ಣ ತ್ರಯೋದಶಿಯಂದು **ಬೆಳಿಗ್ಗೆ 9–45 ಕ್ಕೆ** ಸರಿಯಾಗಿ **ವೃಷಭ ಲಗ್ನದ ಶುಭ ಮುಹೂರ್ತದಲ್ಲಿ** ಸಭೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಬೆಳಿಗ್ಗೆ 9–00 ಘಂಟೆಯಿಂದಲೇ ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ **ವಿದ್ವಾನ್ ರಾಮ ಭಟ್ಟರ** ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ವೇದಘೋಷ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿತ್ತು. ಬೆಳಿಗ್ಗೆ 9–30 ಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಮಾನನೀಯ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ **ಡಾ. ಎಸ್. ಅಹಲ್ಯಾ ಶರ್ಮಾರವರು** ಆಗಮಿಸಿದರು. ಸಮಾರೋಪ ಸಮಾರಂಭದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದ ತಿರುಪತಿಯ **ಪ್ರೊ. ನಾರಾಯಣ ಆಚಾರ್ಯರು** ಆಗಮಿಸಿದರು. ನಾಡಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜ್ಯೋತಿಷ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಜ್ಯೋತಿಷ ಭಾಸ್ಕರ **ಹಿತ್ಲಳ್ಳಿ ನಾಗೇಂದ್ರ ಭಟ್ಟರು,** ಜ್ಯೋತಿಷರತ್ನಂ ಸಾಲಿಗ್ರಾಮದ **ಪ್ರೊ. ಎಸ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಡಿಗರು,** ಉಮ್ಮಚಗಿಯ ಶ್ರೀಮಾತಾ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜಿನ ನಿವೃತ್ತ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾದ **ವಿದ್ವಾನ್ ಗಜಾನನ ಭಟ್ಟರು,** ಜ್ಯೋತಿಷವಿದ್ವಾನ್ **ಹಂಡ್ರಮನೆ ಗೋಪಾಲ ಕೃಷ್ಣ ಭಟ್ಟರು,** ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದ ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದ ಅಥರ್ವವೇದ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ **ರಮೇಶ ವರ್ಧನ್‌ರವರು,** ಆಯುರ್ವೇದ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಕುಮಟಾದ **ಡಾ. ನಾಗರಾಜ ಭಟ್ಟರು,** ಧರ್ಮಸ್ಥಳದ ಉಜಿರೆಯ ಎಸ್.ಡಿ. ಎಮ್. ಕಾಲೇಜಿನ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾದ ಜ್ಯೋತಿಷ ವಿದ್ವಾಂಸ ಬಾಲಿಗದ್ದೆಯ **ಡಾ. ಶ್ರೀಧರ ಎನ್. ಭಟ್ಟರು,** ಜರ್ನಲ್ ಆಫ್ ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಎಡ್ವೈಸರಿ ಬೋರ್ಡಿನ ಗೌರವಾನ್ವಿತ ಸದಸ್ಯರುಗಳಾದ ಉಮ್ಮಚಗಿಯ ಶ್ರೀಮಾತಾ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜಿನ ನಿವೃತ್ತ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದ **ಪ್ರೊ. ರಾಮಚಂದ್ರ ಭಟ್ಟರು,** ಸ್ವರ್ಣವಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜಿನ ಅದ್ವೈತ ವೇದಾಂತ ವಿಭಾಗದ ನಿವೃತ್ತ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದ ಬಾಲಿಗದ್ದೆಯ **ಪ್ರೊ. ಶಂಕರ ನಾಗೇಶ ಭಟ್ಟರು,** ಕುಮಟಾದ ಡಾ. ಎ. ವಿ. ಬಾಳಿಗಾ ಕಲಾ ಕಾಲೇಜಿನ ಕನ್ನಡ ವಿಭಾಗದ ನಿವೃತ್ತ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದ **ಪ್ರೊ. ಜಿ. ಎಲ್. ಹೆಗಡೆ**ಯವರು, ಯಲ್ಲಾಪುರದ ಆಧ್ಯಾತ್ಮ ವಿಚಾರದ ಯುವ ಚಿಂತಕರಾದ **ಡಾ. ವಿಘ್ನೇಶ್ವರ ಭಟ್ಟರು,** ಕಲಬುರ್ಗಿಯ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ **ಪ್ರೊ. ಶ್ರೀಧರ ಭಟ್ಟ ಐನಕೈರವರು,** ಉತ್ತಮನಿರೂಪಣಾಕಾರರಾದ ಹೆಗಡೆಯ **ಡಾ. ರವೀಂದ್ರ ಕೃಷ್ಣ ಭಟ್ಟ ಸೂರಿ**ಯವರು, ಸಾಗರದ ಹೊಸಬಾಳೆಯ **ಡಾ. ನಿರಂಜನರವರು,** ಶ್ರೀಮಾತಾ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಾಚಾರ್ಯರಾದ **ಪ್ರೊ. ನಾಗೇಶ ವಿ. ಭಟ್ಟರು** ಹಾಗೂ ಬೋಧಕವೃಂದದವರು ಮತ್ತು ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳಲು ಬಂದ 100 ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಗಣ್ಯ–ಮಾನ್ಯರು ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದರು.

ಎಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ನಕ್ಷತ್ರ ವೃಕ್ಷಗಳು ಇರುವ ಸುತ್ತಿನ ಪರಿಕ್ರಮಾ ಮಾಡಿದರು. ಸುಮೇರು ಸಭಾಗೃಹದ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುಮಂಗಲಿಯರು ಪೂರ್ಣಕುಂಭದೊಂದಿಗೆ ಸರ್ವರನ್ನೂ ಸ್ವಾಗತಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಯುತ **ನಾಗೇಶ ಭಟ್ಟರ ಶಿಷ್ಯರು** ಅತ್ಯಂತ ಪರಿಶ್ರಮಪಟ್ಟು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಗ್ರಹಗಳ ಕಕ್ಷಾಕ್ರಮದ ಕಲ್ಪನೆ ಸಂಗೋಷ್ಠಿಯ ಗೌರವವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತಿತ್ತು.

ಭೂಮೇಃ ಪಿಂಡಃ ಶಶಾಂಕ–ಜ್ಞ–ಕವಿ–ರವಿ–ಕುಜೇಜ್ಯಾರ್ಕಿ ನಕ್ಷತ್ರಕಕ್ಷಾ– ಎನ್ನುವುದು ಗ್ರಹಗಳ ಕಕ್ಷಾಕ್ರಮ

ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಪಕುಲಪತಿಗಳಿಗೆ ಅರಿಶಿನ–ಕುಂಕುಮ–ಪುಷ್ಪಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಶಾಲು ಹೊದೆಸಿ ಸ್ವಾಗತಿಸಿದರು. **ಡಾ. ಗೋಪಾಲ ಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆ**ಯವರು, **ಡಾ. ಕೆ. ಸಿ. ನಾಗೇಶ ಭಟ್ಟರು** ಮತ್ತು **ಡಾ. ನಿವೇದಿತಾರವರು** ಗಣ್ಯರನ್ನು ವೇದಿಕೆಗೆ ಆಹ್ವಾನಿಸಿ, ನಿಗದಿತ ಆಸನಗಳಿಗೆ ಬರಮಾಡಿಕೊಂಡರು.

-xxxx-

ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಸಜ್ಜುಗೊಂಡ ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಯೀ ವೇದಿಕೆ :

ಡಾ. ಮಹೇಶ ಭಟ್ಟರು ಮತ್ತು **ಡಾ. ರವೀಂದ್ರ ಕೃಷ್ಣ ಭಟ್ಟ, ಸೂರಿಯವರು** ನಿರೂಪಕರಾಗಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಚಾಲನೆಯನ್ನು ನೀಡಿದರು. ವೇದವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಂದ ವೇದಘೋಷ ನಡೆಯಿತು. ನಂತರ ವೇದಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದ **ಡಾ. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆಯವರು** ಪ್ರಾಸ್ತಾವಿಕ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡಿ, ಅತಿಥಿಗಳ ಪರಿಚಯದೊಂದಿಗೆ ಅಗಮಿಸಿದ ಸರ್ವರನ್ನೂ ಸ್ವಾಗತಿಸಿದರು. ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸದಸ್ಯರು ಗಣ್ಯರಿಗೆ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದ ಪರವಾಗಿ ಕಿಟ್ ಹಾಗೂ ಪುಷ್ಪ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದರು.

ನಂತರ ಗೌರವಾನ್ವಿತ ಉಪಕುಲಪತಿಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾಗಿ, ನೂತನವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿ, ತಯಾರಿಸಿದ ಕಮಲಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿದ ದೀಪವನ್ನು ಬೆಳಗಿಸಿ, ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಚಾಲನೆಯನ್ನು ನೀಡಿದರು. ವೇದಿಕೆಯ ಗಣ್ಯರು ಸಹಕರಿಸಿದರು.

ನಂತರ 16 ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮಯಜ್ವಾ ಎಂಬ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಟವಾಗದ **"ಕಾಮದೋಗ್ಧ್ರೀ"** ಎಂಬ ಸೋದಾಹರಣ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಯುಕ್ತವಾದ **"ಸೂರ್ಯಸಿದ್ಧಾಂತ"** ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಲೋಕಾರ್ಪಣೆ ಗೊಳಿಸಿದರು. ಹಾಗೇ **ಡಾ. ಕೆ. ಸಿ. ನಾಗೇಶ ಭಟ್ಟರಿಂದ** ರಚಿತವಾದ **"ಸುಮೇರುಮಂಟಪಮ್"** ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನೂ ಲೋಕಾರ್ಪಣೆಗೊಳಿಸಿದರು. ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿಷಶಾಸ್ತ್ರದ ರೇಖಾಗಣಿತದ **80** ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಮೇಯ ಗಳನ್ನು ಸುಮೇರು ಮಂಟಪದಲ್ಲಿನ ಶಿಲಾಸ್ತಂಭಗಳಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯಿಸಬಹುದು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವುದು ಸುಮೇರು ಮಂಟಪಂ ಕೃತಿಯ ವಿಶೇಷತೆಯಾಗಿದೆ.

ಈ ಸುಮೇರು ಮಂಟಪವು ಕಬ್ಬಿಣ ರಹಿತವಾಗಿ ಕೇವಲ ಶಿಲೆ, ಮರದ ಪಕಾಸೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಎರಡು ಕಂಬಗಳು ಉತ್ತರಾಯಣ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಾಯನವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸಿದರೆ **ಶೃಂಗೇರಿಯ ವಿದ್ಯಾಶಂಕರ ದೇಗುಲದ** ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ನೆನಪಿಸುತ್ತದೆ.

ದೀಪವನ್ನು ಬೆಳಗಿಸಿ, ಸಂಗೋಷ್ಠಿಗೆ ಚಾಲನೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾ– ಇಂದು ಕೃತಕ ಬುದ್ಧಿಮತ್ತೆಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಜಾರಿಗೆ ಬರುತ್ತಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಮುಂದಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋಗಕ್ಕೆ ತೊಂದರೆ ಬಂದೀತು. ಅದು ಎಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಯಶಸ್ವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಲಾಗದು. ಹಾಗಂತ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಚೀನ ವಿಷಯಗಳಾದ ವೇದ, ಸಂಸ್ಕೃತ, ಜ್ಯೋತಿಷ, ಆಯುರ್ವೇದ ಇವುಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ಅಧ್ಯಾಪಕರು ಅನಿವಾರ್ಯ.

ಆದರೆ ಆಧುನಿಕ ಜೀವನ ಶೈಲಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಇಂದು ಮಹಾನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂಟಿ ಜೀವನದತ್ತ ಸಾಗುತ್ತಿದ್ದೇವೆ. ಇದು ಭವಿಷ್ಯತ್ತಿಗೆ ಮಾರಕವಾದೀತೆಂದು ಎಚ್ಚರಿಸಿದರು. ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವಮಾನ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅಂತೆಯೇ ಜ್ಯೋತಿಷವೂ ವಿಶ್ವಮಾನ್ಯವಾಗಬೇಕು. ವಿಶ್ವದ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಸಿಗದ ಜ್ಞಾನ, ಭಾರತದ ಜ್ಞಾನಪರಂಪರೆ ನಮ್ಮ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಶಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದೆ. ಪಾಶ್ಚಿಮಾತ್ಯರ ವಿಷಯಾಧಾರಿತ ಶಿಕ್ಷಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಜೀವನ ಮೌಲ್ಯವನ್ನು ನೀಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಜ್ಞಾನದ ನಾಡು ಭಾರತ. ಈ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಸುಮೇರು ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿಜ್ಞಾನ ಕೇಂದ್ರ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸುಂದರ ತಾಣವನ್ನು ನಾಗೇಶ ದಂಪತಿಗಳು ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವುದು ಅತ್ಯಂತ ಸಂತಸ ತಂದಿದೆ ಎಂದು ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ **ಡಾ. ಎಸ್. ಅಹಲ್ಯಾ ಶರ್ಮಾರವರು** ಹೇಳಿದರು.

ಖ್ಯಾತ ಜ್ಯೋತಿಷಿ **ವಿದ್ವಾನ್ ಹಂಡ್ರಮನೆ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಭಟ್ಟರು** ಮಾತನಾಡಿ ವೇದ ಎನ್ನುವುದೇ ಜ್ಞಾನ. ಅಂತಹ ಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಯನಗಳ ಮೂಲಕ ಅದರಲ್ಲೂ ಜ್ಯೋತಿಷದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲು ಕಾಶಿ, ಉಜ್ಜಯನಿ, ಕೇರಳ, ಉಡುಪಿ, ಮೈಸೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಲಭ್ಯವಿತ್ತು. ಕೇವಲ ನಾಲ್ಕೈದು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ನಾಗೇಶರವರು ಸುಮೇರು ವನದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳ ಗಣಿಯನ್ನಾಗಿ ರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ ಎಂದರು.

ಶ್ರೀಮಾತಾ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜಿನ ನಿವೃತ್ತ ಪ್ರಾಚಾರ್ಯ **ವಿದ್ವಾನ್ ಗಜಾನನ ಭಟ್ಟರು** ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಷೆಗಳಿಗೂ ಪೂರಕವಾಗಿವೆ. ಕೇವಲ ಭಾಷೆಗಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಲಿತರೆ ಅದು ಉಳಿಯದು. ಎಲ್ಲಾ ಪಾಠಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಾ-ಧ್ಯಯನದ ಮೂಲಕ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ನಮ್ಮ ಭವ್ಯ ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಬಂದ ವೈದಿಕ ಧರ್ಮವನ್ನು ಉಳಿಸ ಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇಂದು ನಾಟ್ಯ, ಯೋಗ, ಸಂಗೀತ, ಆಯುರ್ವೇದ ಎಲ್ಲಾ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳೂ ನಮ್ಮಿಂದ ದೂರವಾಗುತ್ತಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಾಷಾ-ಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗಿ ಪಾಠಶಾಲೆ ಸಲ್ಲ. ವೈದಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಉಳಿಸುವಲ್ಲಿ ನಮ್ಮೆಲ್ಲಾ ಪಾಠಶಾಲೆಗಳು ಮುಂದಾಗಬೇಕು ಎಂದರು.

ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ **ಪ್ರೊ. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ವರಖೇಡಿ,** ಬೆಂಗಳೂರು ಉತ್ತರ ಪ್ರಾಂತದ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ **ಪ್ರೊ. ನಿರಂಜನ ವಾನಳ್ಳಿ,** ಶಿವಮೊಗ್ಗಾದ ಕುವೆಂಪು ಯುನಿವರ್ಸಿಟಿಯ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ **ಡಾ. ಶರತ್ ಅನಂತಮೂರ್ತಿ**ಯವರ ಸಂದೇಶವನ್ನು ವಾಚಿಸಲಾಯಿತು. ರಾಷ್ಟ್ರಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗೆ ಪುರಸ್ಕೃತರಾದ **ಡಾ. ಕೆ. ಸಿ. ನಾಗೇಶ** ಅವರ ಶಿಷ್ಯ **ಸುಮಂತ ಅನಂತ ಭಟ್ಟ, ಮಂಜಗುಣಿ** ಇವರನ್ನು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಭಿನಂದಿಸಲಾಯಿತು. ಸುಮೇರು ಜ್ಯೋತಿರ್ವನ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಾನದ **ಅಧ್ಯಕ್ಷೆ ಡಾ. ನಿವೇದಿತಾರವರ** ಧನ್ಯವಾದ ಸಮರ್ಪಣೆ ಯೊಂದಿಗೆ ಸಭೆ ಸಂಪನ್ನವಾಯಿತು.

ವೇದಿಕೆಯ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ **"ಜರ್ನಲ್ ಆಫ್ ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿ"** ಯ 24 ಸಂಪುಟವನ್ನು ಓರಣವಾಗಿ ಇಡಲಾಗಿತ್ತು. ಅದರೊಟ್ಟಿಗೆ ಕಾಮದೋಗ್ಧ್ರೀ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ತಿಗಳಾರಿ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿರುವ ತಾಡವಾಲೆ ಪ್ರತಿಯನ್ನೂ ಮತ್ತು ತಿಗಳಾರಿ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು **ಕೀರ್ತಿಶೇಷ ಗಣಪತಿ ಕುಪ್ಪಯ್ಯ ಹೆಗಡೆಯವರು** ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವ ಮೂಲಪ್ರತಿಯನ್ನೂ ಸಾರ್ವಜನಿಕರ ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಇಡಲಾಗಿತ್ತು.

ನಂತರ ವೇದವಿಷಯಕ ಸತ್ರ ಅಥರ್ವವೇದವಿದ್ವಾನ್ **ರಮೇಶ ವರ್ಧನ್**ರವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಈ ಗೋಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ **ವಿದ್ವಾನ್ ಸತೀಶ ಭಟ್ಟ, ಉಮ್ಮಚಗಿ** ಮತ್ತು **ಕುಮಾರ ಶಾನಭಾಗ, ಕುಮಟಾ** ತಮ್ಮ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಮಂಡಿಸಿದರು. ಮೂರು ವಿದ್ವಾಂಸರು ತಮ್ಮ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ರವಾನಿಸಿದ್ದರು. ನಂತರ ಅಧ್ಯಕ್ಷರ ಹಿತನುಡಿಯೊಂದಿಗೆ ಈ ಸತ್ರ ಸಂಪನ್ನವಾಯಿತು.

ನಂತರ ಜ್ಯೋತಿಷವಿಷಯಕ ಸತ್ರ ಜ್ಯೋತಿಷ ವಿದ್ವಾಂಸ ಉಜಿರೆಯ ಎಸ್. ಡಿ. ಎಮ್. ಕಾಲೇಜಿನ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾದ **ಡಾ. ಶ್ರೀಧರ ಎನ್. ಭಟ್ಟರ** ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. **ಶಶಾಂಕ ಹೆಗಡೆ, ನರಹರಿ ಭಟ್ಟ, ಗಿರೀಶ ಭಟ್ಟ, ಗುರುಪ್ರಸಾದ ಹೆಗಡೆ, ಸತ್ಯನಾರಾಯಣ ಭಟ್ಟ** ತಮ್ಮ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಮಂಡಿಸಿದರು. ನಂತರ ಅಧ್ಯಕ್ಷರ ಹಿತನುಡಿಯೊಂದಿಗೆ ಈ ಸತ್ರ ಸಂಪನ್ನವಾಯಿತು.

ನಂತರ ಆಯುರ್ವೇದ ವಿಷಯಕ ಸತ್ರ ಕುಮಟಾದ **ಡಾ. ನಾಗರಾಜ ಭಟ್ಟರ** ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. **ನರೇಂದ್ರ ಜೋಶಿ, ಶ್ರೀಮತಿ ಎಮ್. ಎ. ಶ್ರುತಿಕೀರ್ತಿ, ಶಿವಮೊಗ್ಗಾ, ಶ್ರೀಕುಮಾರ ಸಾಗರ** ತಮ್ಮ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಮಂಡಿಸಿದರು. ಅಧ್ಯಕ್ಷರು ತಮ್ಮ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರು. ವಿಶೇಷವೇನೆಂದರೆ **ಡಾ. ಅಹಲ್ಯಾ ಶರ್ಮಾ**ರವರು ಈ ಗೋಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭ–ದಿಂದ ಕೊನೆ ತನಕ ಇದ್ದು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಹಿತನುಡಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದರು. ಅವರ ಆಯುರ್ವೇದ ವಿಷಯಕ ಜ್ಞಾನ–ವನ್ನು ಸಭಿಕರು ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ಲಾಘಿಸಿದರು. ಈ ಸತ್ರ ಸಂಪನ್ನವಾಯಿತು.

ಭೋಜನ ವಿರಾಮದ ನಂತರ ಸರಿಯಾಗಿ **3-30** ಕ್ಕೆ ಶ್ರೀಯುತ ಅಡಿಗರನ್ನು ವೇದಿಕೆಗೆ ಬರಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸುವರ್ಣ ಟಿ. ವಿ. ಯ ಜ್ಯೋತಿಷ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾದ **ಡಾ. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಶರ್ಮಾ**ರವರು ಅಡಿಗರ ಬಗ್ಗೆ ಅವರ ಅನಿಸಿಕೆಗಳನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದರು. ನಂತರ ಅಡಿಗರ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಶಿಷ್ಯರೆಲ್ಲರೂ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಬಂದು ಅಡಿಗರಿಗೆ ಹೂವಿನ ಹಾರವನ್ನು ಹಾಕಿ ಗುರುನಮನವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಿದರು. ಪ್ರಶಿಷ್ಯರು ಅಡಿಗರ ಪಾದಾರವಿಂದಗಳಲ್ಲಿ ಹೂವಿನ ದಳಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಿದರು. ಈ ದೃಶ್ಯ ನಯನ ಮನೋಹರವೂ, ಭಾವಪೂರ್ಣವೂ ಆಗಿತ್ತು.

ಡಾ. ಮಹೇಶ ಭಟ್ಟ, ಇಡಗುಂದಿ ಸಮ್ಮಾನ ಪತ್ರವನ್ನು ವಾಚಿಸಿದರು. ಗುರುಗಳಿಂದ ಪಡೆದ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಧಾರೆಯೆರೆದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿದ ತೃಪ್ತಿ ಇದೆ ಎಂದು ಸಮ್ಮಾನಿತರಾದ **ಶ್ರೀಯುತ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಡಿಗರು** ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದರು.

ಮಾನ್ಯ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ **ಶ್ರೀಮತಿ ಡಾ. ಅಹಲ್ಯಾ ಶರ್ಮಾ**ರವರು ಶ್ರೀಯುತ ಅಡಿಗರನ್ನು ಗೌರವಿಸುವ ಸಂದರ್ಭ.

ಉತ್ತರಕನ್ನಡಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿಷ್ಯ–ಪ್ರಶಿಷ್ಯರಿಂದ **ಗುರುನಮನಂ,** ಗುರುಗೌರವವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಿರುವ ಸಂದರ್ಭ ಮತ್ತು **"ತ್ರಿಸ್ಕಂಧಾಭಿಜ್ಞಃ"** ಎಂಬ ಸಮ್ಮಾನಪತ್ರವನ್ನು ನೀಡಿ ಗುರುಗಳನ್ನು ಸಮ್ಮಾನಿಸಿದ ಸಂದರ್ಭ.

ಗೌರವವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, ಶಿಷ್ಯ–ಪ್ರಶಿಷ್ಯರನ್ನು ಮತ್ತು ಸಭಾಸದರನ್ನು ಆಶೀರ್ವದಿಸುತ್ತಿರುವ ಸಂದರ್ಭ :

ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿಷ್ಯ–ಪ್ರಶಿಷ್ಯರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿರಾಜಿಸುತ್ತಿರುವ **ಶ್ರೀಯುತ ಅಡಿಗರು.**

ನಂತರ ಸಮಾರೋಪ ಸಮಾರಂಭ ನಡೆಯಿತು. ತಿರುಪತಿಯ ರಾಷ್ಟ್ರಿಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ದ್ವೈತ ವೇದಾಂತ ವಿಭಾಗದ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದ **ಪ್ರೊ. ನಾರಾಯಣ ಆಚಾರ್ಯರು** ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆ ವಹಿಸಿದ್ದು ಅವರು ಮಾತನಾಡುತ್ತಿರುವ ಸಂದರ್ಭ.

ಶ್ರೀಯುತರು ಮಾತನಾಡುತ್ತಾ ಸರ್ಕಾರದ ನೆರವು ಪಡೆಯದೇ ಸನಾತನ ಧರ್ಮದ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಸ್ವತಃ ಪರಿಪೂರ್ಣ ಆಸಕ್ತಿಯಿಂದ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡು ಎನೆಲ್ಲಾ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಮ್ಮಚಗಿಯ ಶ್ರೀಮಾತಾ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜಿನ ಜ್ಯೋತಿಷಶಾಸ್ತ್ರವಿಭಾಗದ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ **ಡಾ. ನಾಗೇಶ ಭಟ್ಟ ಕೆ.ಸಿ.** ಹಾಗೂ ಕುಮಟಾದ ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ನಿರ್ದೇಶಕ **ಡಾ. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆ** ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಉದಾಹರಣೆ ಆಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂದರು. ಸುಮೇರು ಜ್ಯೋತಿರ್ವನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂಸ್ಥೆ ಮಾಡಬಹುದಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೇಗೆ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾಗಿ ಮಾಡಬಹುದು ಎಂಬುದನ್ನು ಸಾಕ್ಷೀಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. **ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆಯವರು** ಆಸಕ್ತಿಯಿಂದ ಒಂದು ಸಂಸ್ಕೃತದ ರಾಷ್ಟ್ರಸ್ತರೀಯ ಸಂಶೋಧನಾ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಶ್ಲಾಘನೀಯ ವಿಚಾರ ಎಂದರು. ಕಳೆದ **12** ವರ್ಷಗಳಿಂದ ನಡೆದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರ ಕೈಂಕರ್ಯ **24** ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಲೋಕಾರ್ಪಣೆ ಗೊಳಿಸಿರುವುದು ನಿಜಕ್ಕೂ ಶ್ಲಾಘನೀಯ ಎಂದರು. ಪ್ರಾಚಾರ್ಯ **ಡಾ. ನಾಗೇಶ ವಿ. ಭಟ್ಟ** ಮಾತನಾಡಿ, ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಶ್ಲಾಘಿಸಿ, ಶುಭ ಹಾರೈಸಿದರು.

ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ **"ಜರ್ನಲ್ ಆಫ್ ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿ"** ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಲಹಾ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾದ **ಡಾ. ರವೀಂದ್ರ ಕೃಷ್ಣ ಭಟ್ಟ, ಸೂರಿ,** ಹೆಗಡೆ, **ಡಾ. ಜಿ. ಎಲ್. ಹೆಗಡೆ,** ಕುಮಟಾ, **ಡಾ. ರಾಮಚಂದ್ರ ಭಟ್ಟ,** ಶಿರಸಿ, **ಡಾ. ವಿಘ್ನೇಶ್ವರ ಭಟ್ಟ,** ಯಲ್ಲಾಪುರ, **ಡಾ. ಶಂಕರ ನಾಗೇಶ ಭಟ್ಟ,** ಬಾಲಿಗದ್ದೆ, **ಯಲ್ಲಾಪುರ, ಡಾ. ನಾಗರಾಜ ಭಟ್ಟ,** ಕುಮಟಾ, **ಡಾ. ಶ್ರೀಧರ ಭಟ್ಟ,** ಐನಕೈ ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದರು. **ಡಾ. ರಾಮಚಂದ್ರ ಭಟ್ಟ,** ಶಿರಸಿ, **ಡಾ. ಜಿ.ಎಲ್. ಹೆಗಡೆ** ಕುಮಟಾ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಬಗ್ಗೆ ತಮ್ಮ ಅನಿಸಿಕೆಗಳನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದರು. **ಡಾ. ಕೆ. ಸಿ. ನಾಗೇಶ ಭಟ್ಟರು** ಧನ್ಯವಾದವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಿದರು. ವೈದಿಕ ರಾಷ್ಟ್ರಗೀತೆ ಯೊಂದಿಗೆ ಸಭೆ ಸಂಪನ್ನವಾಯಿತು.

ಡಾ. ಕೆ. ಸಿ. ನಾಗೇಶರವರ ಧನ್ಯವಾದ ಸಮರ್ಪಣೆಯ ಸಂದರ್ಭ

ನಂತರ ರಾತ್ರಿ **8-00** ಘಂಟೆಗೆ **ಡಾ. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆ, ಡಾ. ನಾಗೇಶ ಭಟ್ಟ, ಶ್ರೀ ವಸಂತ ಶಂಕರ ಅವಧಾನಿ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಮತಿ ನಾಗವೇಣಿ ಅವಧಾನಿ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಮತಿ ನಿವೇದಿತಾ ಭಟ್ಟ, ಶ್ರೀಮತಿ ಸುಜಾತಾ, ಕುಮಾರಿ ಪುಷ್ಕರಾ, ಕುಮಾರ ವಿಭಾವಸು** ಇವರ ಉಪಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಸ್ಮರಣಿಕೆ ನೀಡಿ, ಶಾಲು ಹೊದೆಸಿ ಗೌರವಿಸಿ, ಉಪಕಾರವನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಲಾಯಿತು.

****

ಕೃತಜ್ಞತಾಪೂರ್ವಕ ಧನ್ಯವಾದ ಸಮರ್ಪಣೆ :

ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿಯು ಇಲ್ಲಿಯ ವರೆಗೆ ಬಹಳಷ್ಟು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದೆ. ಅದರ ವಿವರವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ **"ಶ್ರೀತಮ್ಮಯಜ್ವನಾ ವಿರಚಿತಯಾ ಕಾಮದೋಗ್ಧ್ರೀಟೀಕಯಾ ಸಮಲಂಕೃತಃ ಸೂರ್ಯಸಿದ್ಧಾಂತಃ"** ಎನ್ನುವ ಗ್ರಂಥರತ್ನವೂ ಒಂದು. ಈ ಗ್ರಂಥರತ್ನದ ಬಗ್ಗೆ ಕೆಲವು ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲೇ ಬೇಕಾಗಿದೆ.
ತಾಡವಾಲೆ ಪ್ರತಿಯಲ್ಲಿ ಅದೂ ತಿಗಳಾರಿ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿರುವ ಇದ್ದಂತಹ ಒಂದು ಗ್ರಂಥರತ್ನವಾಗಿತ್ತು. ಸಿದ್ದಾಪುರ ತಾಲೂಕು ಹೆಗ್ಗರಣಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿರುವ **ಕೂಗಲಬಳ್ಳಿ ಮಠದಲ್ಲಿ** ಈ ಗ್ರಂಥದ **ತಾಡವಾಲೆ ಪ್ರತಿ** ಇರುವುದು ನನ್ನ ತೀರ್ಥರೂಪರಿಗೆ ತಿಳಿಯಿತು. ಆ ಮಠದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿರುವ **ವಿದ್ವಾನ್ ನರಸಿಂಹ ಜೋಶಿ** ಮತ್ತು **ವಿದ್ವಾನ್ ಮಹಾಬಲೇಶ್ವರ ಜೋಶಿ** ಇವರೀರ್ವರೂ ನನಗೆ ಸತೀರ್ಥ್ಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಆ ತಾಡವಾಲೆ ಪ್ರತಿಯನ್ನು ನಮ್ಮ ಮನೆಗೆ ತರಲು ಅನುಕೂಲವಾಯಿತು. ಮೂರು ವರ್ಷದ ಸತತ ಪ್ರಯತ್ನದ ಫಲವಾಗಿ ಆ ಗ್ರಂಥದ ಕರಡು ಪ್ರತಿ ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿ ನನ್ನ ತಂದೆಯವರ ಲೇಖನಿಯಲ್ಲಿ ಮೂಡಿ ಬಂತು. ಹೀಗೆ ಕಾಲ ಉರುಳುತ್ತಾ ಹೋಯಿತು. ತಿರುಪತಿಯಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿಷ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ **ವಿದ್ಯಾವಾರಿಧಿ (ಪಿಎಚ್.ಡಿ.)** ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಯೋಚನೆ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹರಿದಾಡಿತು. ತಂದೆಯವರ ಈ ಕಾಯಕಕ್ಕೆ ಮೂರ್ತರೂಪ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸಿದೆ. ಆಗ ತಿರುಪತಿಯಲ್ಲಿ **ಡಾ. ಏ. ಶ್ರೀಪಾದ ಭಟ್ಟರು** ಜ್ಯೋತಿಷವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರೂ ನನಗೆ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಸತೀರ್ಥ್ಯರೇ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ. ವಿದ್ಯಾಗುರುಗಳಾದ **ಪ್ರೊ. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಡಿಗರಿಗೆ** ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅವರೂ ಸಹ ಈ **ಕಾಮದೋಗ್ಧ್ರೀ** ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಮೇಲೆಯೇ ನಿನ್ನ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಯಲಿ ಎಂದು ಆಶೀರ್ವದಿಸಿದರು. ಗುರುಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಪಿಎಚ್. ಡಿ. ಮುಗಿಯಿತು. ಕಳೆದ ವರ್ಷ **ಶ್ರೀಪಾದ ಭಟ್ಟರು** ಸೇವಾ ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗುವ ಸಮಯ. ಅಪರೂಪವಾದ, ಇನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶನಗೊಳ್ಳದೇ ಇರುವ, ಉದಾಹರಣೆ ಸಹಿತ–ವಾದ ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ನಾನೇ ನನ್ನ ಸ್ವಂತ ಖರ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಾಪಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದರು. ಅವರ ಸತತ ಪ್ರಯತ್ನದ ಫಲವಾಗಿ ಈ ಮಹಾನ್ ಗ್ರಂಥ ಸಾರಸ್ವತ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಲಭ್ಯವಾಯಿತು. ಇವರ ಈ ಸೇವೆಯಿಂದ ನಮ್ಮ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಹೆಸರು ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ವಿರಾಜಿಸುತ್ತಿದೆ. ಇದು **ಶ್ರೀಯುತ ಶ್ರೀಪಾದ ಭಟ್ಟರು** ನಮ್ಮ ಅಕಾಡೆಮಿಗೂ, ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿ ನನಗೂ ಮಾಡಿದ ಮಹದುಪಕಾರವಾಗಿದೆ. ಪತ್ರಿಕೆಯ **'ರಜತಸಂಭ್ರಮ'** ದ ಶುಭಗಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಯುತರ ಈ ಮಹದುಪಕಾರವನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿ, ಕೃತಜ್ಞತಾ ಪೂರ್ವಕ ಧನ್ಯವಾದವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಡಾ. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆ
ನಿರ್ದೇಶಕ ಮತ್ತು ಪ್ರಧಾನಸಂಪಾದಕ
[ಸಂಪಾದಕ ಮಂಡಳಿಯ ಪರವಾಗಿ]

****

ಪ್ರೊ. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಡಿಗರಿಗೆ ಸುಮೇರು ಜ್ಯೋತಿರ್ವನದಲ್ಲಿ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸಂಸ್ಥಾಪಕರ ಸಂಸ್ಮರಣಾರ್ಥ ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿಷ್ಯ-ಪ್ರಶಿಷ್ಯರು ಸಮರ್ಪಿಸಿದ ಸಮ್ಮಾನಪತ್ರದ ಪ್ರತಿ

॥ ಶ್ರೀಗುರು-ಗಣೇಶಾಭ್ಯಾಂ ನಮಃ ॥ ॥ ಆದಿತ್ಯಾದಿನವಗ್ರಹದೇವತಾಭ್ಯೋ ನಮಃ ॥

॥ ದೇವ-ಪಿತೃಕಾರ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ನ ಪ್ರಮದಿತವ್ಯಮ್ ॥

ವೇದಸಂಸ್ಕೃತ-ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸಂಸ್ಥಾಪಕರಾದ, ಜ್ಯೋತಿಷಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ನಾಡುಕಂಡ ಅಪ್ರತಿಮ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ, ಸೂರ್ಯಸಿದ್ಧಾಂತಾನುಸಾರಿ ಪಂಚಾಂಗವನ್ನು 28 ವರ್ಷ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ, ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದ ಸುದೀರ್ಘ ಅನುಭವವುಳ್ಳ, ಧಾರ್ಮಿಕಪಂಚಾಂಗ ಸಮಿತಿಯ ಸಂಸ್ಥಾಪಕ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳಾದ,

ಕೀರ್ತಿಶೇಷ ವೇದಮೂರ್ತಿ ಗಣಪತಿ ಕುಪ್ಪಯ್ಯ ಹೆಗಡೆಯವರ (110 ನೇ ಜನ್ಮದಿನದ) ಸಂಸ್ಮರಣಾರ್ಥ

ಜ್ಯೋತಿಷಶಾಸ್ತ್ರದ ಮೂರೂ ಸ್ಕಂಧಗಳಲ್ಲಿ ತಲಸ್ಪರ್ಶಿ ಜ್ಞಾನಸಂಪನ್ನರಾದ, ಉಡುಪಿಯ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಪಂಚಾಂಗದ ನಿರ್ಮಾಪಕರಾದ, ಪಾಠ-ಪ್ರವಚನದ ಮೂಲಕ ಸಾವಿರಾರು ಶಿಷ್ಯರ ಚಿತ್ತಾಪಹಾರಕರಾದ, ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಸನ್ಮಾರ್ಗಪ್ರದೀಪಕರಾದ

ಪ್ರೊ. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಡಿಗರು, ಸಾಲಿಗ್ರಾಮ

ಇವರಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸುವ

ಸಮ್ಮಾನಪತ್ರ

"ತ್ರಿಸ್ಕಂಧಾಭಿಜ್ಞಃ"

ಸಹೃದಯರೇ,

ಶ್ರೀಮತಿ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮೀ-ಶ್ರೀಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ದಂಪತಿಗಳ ಗರ್ಭಾಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ, ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಲಿಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ (1945) ಜನಿಸಿ, ರಜತಪೀಠಪುರದ(ಉಡುಪಿ) ಶ್ರೀಮನ್ಮಧ್ವಸಿದ್ಧಾಂತಪ್ರಬೋಧಿನೀಮಹಾಪಾಠಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿದ್ಯಾವಿಪಶ್ಚಿತರಾದ **ಶ್ರೀನರಸಿಂಹ-ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ** ಅಂತೇವಾಸಿಗಳಾಗಿ, ಜ್ಯೋತಿಷಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ವದುತ್ತಮಾ ಪದವಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿ, ಅಲ್ಲಿಯೇ ಜ್ಯೋತಿಷಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ 28 ವರ್ಷ ಸುದೀರ್ಘವಾಗಿ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಸೇವೆಯನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾಗಿ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾ ನಮ್ಮಂತಹ ಸಾವಿರಾರು ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಜೀವನ ಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸುವಲ್ಲಿ ಸನ್ಮಾರ್ಗಪ್ರದೀಪಕರಾಗಿದ್ದೀರಿ. ನಿಮ್ಮಿಂದ ಕಲಿತ ಅದೆಷ್ಟೋ ಶಿಷ್ಯರು ಇಂದು ರಾಜ್ಯ-ರಾಷ್ಟ್ರ-ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದ ಉನ್ನತ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿ ತಮ್ಮ ಜೀವನವನ್ನು ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿ ಸಾಗಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಅದೆಷ್ಟೋ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಜ್ಯೋತಿಷಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನೇ ಉಪಜೀವಿಕೆಯಾಗಿಸಿಕೊಂಡು ನೊಂದವರ ಪಾಲಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ತನ್ಮೂಲಕ ಸಮಾಜಸೇವೆಯನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇವೆಲ್ಲಾ ವಿದ್ಯಾಗುರುಗಳಾದ ತಮ್ಮ ಆಶೀರ್ವಾದ ಎಂಬುದಾಗಿ ನಾವು ಭಾವಿಸುತ್ತೇವೆ.

ತಮ್ಮ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರಸೇವೆಯನ್ನು ಗೌರವಿಸಿ, ಅಭಿವಂದಿಸಿ, **ದಿನಾಂಕ : 27-03-2025**, ಗುರುವಾರ, ಕ್ರೋಧಿ ಸಂವತ್ಸರದ ಫಾಲ್ಗುನಕೃಷ್ಣತ್ರಯೋದಶಿಯಂದು ಯಲ್ಲಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಉಮ್ಮಚಗಿಯ **"ಸುಮೇರು"** ಜ್ಯೋತಿರ್ವನದ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ, **"ರಾಷ್ಟ್ರಸ್ತರೀಯ ವೇದ-ಜ್ಯೌತಿಷ-ಆಯುರ್ವೇದ ಸಂಗೋಷ್ಠಿ"**ಯ ಶುಭ-ಅವಸರದಲ್ಲಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಮಾನ್ಯ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ **ಶ್ರೀಮತಿ ಡಾ. ಎಸ್. ಅಹಲ್ಯಾಶರ್ಮಾ** ರವರ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೆಸರಾಂತ ಜ್ಯೋತಿಷ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರ ಭವ್ಯ ಉಪಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ, ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶ್ರೀಯುತ ಅಡಿಗರ ಶಿಷ್ಯ-ಪ್ರಶಿಷ್ಯ ವೃಂದದವರು ತಮ್ಮನ್ನು **"ತ್ರಿಸ್ಕಂಧಾಭಿಜ್ಞಃ"** ಎಂದು ಪುರಸ್ಕರಿಸಿ, ತನ್ಮೂಲಕ **ಗುರುನಮನ**ವನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾ ಇದೊಂದು ನಮ್ಮ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸುವರ್ಣಾವಕಾಶ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿ, ಧನ್ಯತಾ ಭಾವವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶ್ರೀಯುತ ಅಡಿಗರ ಶಿಷ್ಯ-ಪ್ರಶಿಷ್ಯವೃಂದ ಮತ್ತು ಅಭಿಮಾನಿಗಳು.

ಗಣ್ಯರಿಂದ ಬಂದ ಸಂದೇಶದ ಪ್ರತಿ : ನವದೆಹಲಿಯ ಕೇಂದ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಮಾನನೀಯ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ ಪ್ರೊ. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ವರಖೇಡಿಯವರಿಂದ

प्रो. श्रीनिवासः वरखेडी
कुलपतिः
Prof. Shrinivasa Varakhedi
Vice-Chancellor

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः
संसदः अधिनियमेन स्थापितः
Central Sanskrit University
Established by an Act of Parliament

के.सं.वि./कुलपति-101/2024-25/1334

दिनांक – 25.03.2025
चैत्र कृष्ण एकादशी, वि.सं. 2081

मङ्गलायतनो हरिः

शुभाशंसनम्

अथ प्रत्यक्षं ज्यौतिषं शास्त्रम् इतीदं श्लोकवाक्यं श्रुतचरमेव। प्रत्यक्षमिदं ज्यौतिषं लोकहिताय पूर्वजैः प्रवर्तितम्। कालविधानशास्त्रमित्यपि परिकीर्तितस्य अस्य शास्त्रस्य प्रचाराय नानाविधानि कार्याणि दैवज्ञैः सश्रद्धमनुष्ठीयन्ते। तत्तादृशकार्येषु ज्यौतिषकार्यशालाऽपि अन्तर्भवति।अनया कार्यशालया न केवलं दैवज्ञाः अपि तु सामान्यजनाः अपि लाभान्विताः भवन्तीति अस्माकं विश्वासः। अतः यत्नोऽयं पुरस्क्रियते।

वेद-संस्कृत-अकाडेमी इत्यनया संस्थया क्रियमाणानि सारस्वतकार्याणि सुविज्ञातानि। इतः प्रकाश्यमाना शोधपत्रिकाऽपि जनप्रिया वर्तते। अधुना कार्यशालाव्याजेन चर्चितान् शास्त्रीयविषयान् संकलय्य संस्कृत्य च प्रकाशनेन बहवो हि लाभान्विताः भविष्यन्तीति भावयामि।

एषा कार्यशाला गुरुशिष्यप्रशिष्याणां सन्दोहसूचिका। विशिष्य गुरूणां गुरोः महामहोपाध्यायस्य आचार्य **एस्. श्रीनिवास अडिग**महोदयस्य अभिनन्दनकार्यक्रमोऽपि अत्रैव सम्पद्यते इति श्रावं श्रावं नितरां प्रसीदामि। आचार्याः ज्यौतिषकोषनिर्माणकार्यशालायामपि प्रतिपदं मार्गदर्शनमकुर्वन्तीति अपरः विशेषः। सन्दर्भेऽस्मिन् शुभाशंसनानि सश्रद्धमर्पयामि।

अस्यां कार्यशालायां पत्रप्रस्तोतारः विशिष्टाः एव। ज्यौतिषे कृतपरिश्रमाः आचार्याः ईश्वरभट्टवर्याः प्रो. नारायणाचार्यवर्याः डा. नागराजभट्टवर्याः इत्येवमादयः सस्नेहं अभिनन्द्यन्ते।

वेदसंस्कृतप्रतिष्ठानस्य निदेशकः कार्यशालायाश्च सूत्रधारः आचार्यगोपालकृष्णहेगडेवर्यः श्रीमातासंस्कृतमहाविद्यालयस्य युवसांवत्सरिकः डा. नागेशभट्टवर्यः तथा च सुमेरुज्योतिर्विज्ञान-सम्प्रतिष्ठानस्य अध्यक्षा डा. निवेदिता एम् . महोदया अन्ये च सहकारिणः कार्यशालायाः लक्ष्यपूर्तये सश्रद्धं प्रवृत्ताः सन्तीत्यतः सर्वेभ्यः शुभाशंसनानि।

वेदस्य निर्मलं चक्षुः ज्योतिःशास्त्रमकल्मषम्।
विनैतदखिलं कार्यं श्रौतं स्मार्तं न सिध्यति॥

श्रीवरः

(आचार्यः श्रीनिवासः वरखेडी)
कुलपतिः

56-57, सांस्थानिक क्षेत्र, जनकपुरी, नई दिल्ली-110058 (भारत)
56-57, Institutional Area, Janakpuri, New Delhi-110058 (INDIA)
(O) 011-28523949 www.sanskrit.nic.in
vc@sanskrit.ac.in / vicechancellor@csu.co.in

****

-xxxxx-

ಗಣ್ಯರಿಂದ ಬಂದ ಸಂದೇಶದ ಪ್ರತಿ :

ಬೆಂಗಳೂರು ಉತ್ತರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಮಾನನೀಯ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ ಪ್ರೊ. ನಿರಂಜನ ವಾನಳ್ಳಿಯವರಿಂದ

ಬೆಂಗಳೂರು ಉತ್ತರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ

ಪ್ರೊ. ನಿರಂಜನ
ಕುಲಪತಿಗಳು

ಶ್ರೀ ದೇವರಾಜ್ ಅರಸ್ ಬಡಾವಣೆ,
ಟಮಕ, ಕೋಲಾರ-563 103.
ದೂ. ಸಂ. 9449025624
ಇ-ಮೇಲ್: bnuvc@karnataka.gov.in
ವೆಬ್ ಸೈಟ್: bnu.karnataka.gov.in

ಸಂಖ್ಯೆ: ಬೆಂ.ಉ.ವಿವಿ./ಕು.ಪ.ಆಪ್ತ ಕಾ./660/2024-25 ದಿನಾಂಕ: 24.03.2025

ಪ್ರಿಯರಾದ ಡಾ.ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆಯವರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರಗಳು.

ವೇದ, ಜೋತಿಷ್ಯ ಮತು ಆಯುರ್ವೇದಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಒಂದು ದಿನದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಿಚಾರಣಾ ಸಂಕೀರ್ಣವನ್ನು 27ನೇ ಮಾರ್ಚ್, 2025 ರಂದು ಸುಮೇರು ಜ್ಯೋತಿರ್ವನದಲ್ಲಿ ತಾವು ಹಮ್ಮಿಕೊಂಡಿರುವುದು ತಿಳಿದು ಸಂತೋಷವಾಯಿತು. ಈ ವಿಚಾರಣಾ ಸಂಕಿರಣವನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ ಡಾ. ಅಹಲ್ಯಾ ಶರ್ಮಾ ರವರು ಉದ್ಘಾಟಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಬಹಳ ಸಂತೋಷದ ವಿಷಯ.

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಾಲಿಗ್ರಾಮದ ಪ್ರೊ. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಡಿಗಾರ್‌ರವರನ್ನು ಅವರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಹಾಗೂ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಅಭಿನಂದಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಹಾಗೂ ಒಟ್ಟು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವು ಕೀರ್ತಿ ಶೇಷ ವೇದಮೂರ್ತಿ ಶ್ರೀ ಗಣಪತಿ ಕುಪ್ಪಯ್ಯ ಹೆಗಡೆಯವರ 110 ನೇ ಜನ್ಮ ದಿನದ ಸಂಸ್ಮಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವುದು ಅಭಿನಂದನೀಯವಾಗಿದೆ. ಆ ದಿನದ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಜರುಗಲೆಂದು ಈ ಮೂಲಕ ಆಶಿಸುತ್ತೇನೆ.

ವಂದನೆಗಳೊಂದಿಗೆ,

ತಮ್ಮ ವಿಶ್ವಾಸಿ,

(ಪ್ರೊ. ನಿರಂಜನ)
ಕುಲಪತಿಗಳು
ಬೆಂಗಳೂರು ಉತ್ತರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ

****

ಗಣ್ಯರಿಂದ ಬಂದ ಸಂದೇಶದ ಪ್ರತಿ : ಶಿವಮೊಗ್ಗದ ಕುವೆಂಪು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಮಾನನೀಯ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ ಪ್ರೊ. ಶರತ್ ಅನಂತಮೂರ್ತಿಯವರಿಂದ

ಕು ವೆ ಂ ಪು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ
KUVEMPU UNIVERSITY
(Accredited by NAAC)

(O) : 08282-256222
Fax : 08282-256255
E-mail : vc@kuvempu.ac.in
Website : www.kuvempu.ac.in

ಪ್ರೊ. ಶರತ್ ಅನಂತಮೂರ್ತಿ, ಎಂ.ಎಸ್ಸಿ., ಎಂ.ಎಸ್., ಪಿಹೆಚ್.ಡಿ.,
ಕುಲಪತಿ
Prof. Sharath Ananthamurthy, M.Sc., M.S., Ph.D.,
Vice Chancellor

ಜ್ಞಾನ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ, ಶಂಕರಘಟ್ಟ–577 451,
ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ, ಕರ್ನಾಟಕ
Jnanasahyadri, Shankaraghatta-577 451,
Shivamogga Dist., Karnataka

ಶುಭ ಸಂದೇಶ

ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಕುಮಟಾ ಮತ್ತು ಸುಮೇರು ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಾನಮ್, ಕಾಗಾರಕೊಡ್ಲು ಇವರು ಕೇಂದ್ರಿಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ನವದೆಹಲಿ ಇವರ ವಿಶೇಷ ಆರ್ಥಿಕ ಸಹಾಯದೊಂದಿಗೆ ವೇದ, ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯ ಮತ್ತು ಆರ್ಯುವೇದಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ದಿನಾಂಕ: 27–03–2025 ರಂದು ನಡೆಸುತ್ತಿರುವ **"ಗುರುನಮನಂ ಶಾಸ್ತ್ರಚಿಂತನಂ"** ಎಂಬ ಒಂದು ದಿನದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಂಗೋಷ್ಠಿ ನಡೆಸುತ್ತಿರುವುದು ಅತ್ಯಂತ ಸಂತೋಷದ ವಿಷಯ.

ಭಾರತದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಜೀವನ ವಿಧಾನದ ಅವಿಭಾಜ್ಯ ಅಂಗಗಳಾದ ಮತ್ತು ಐದು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಜ್ಞಾನ ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಉಳಿಸುವುದು, ವಿಮರ್ಶಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ತಲೆಮಾರುಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸುವುದು ನಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯ ಮತ್ತು ಜವಾಬ್ದಾರಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಪಾಶ್ಚಿಮಾತ್ಯ ಜ್ಞಾನಶಾಖೆಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಮಣ್ಣಿನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಮತ್ತು ಪರಂಪರೆಯ ಜ್ಞಾನ ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಜೊತೆಗಿಟ್ಟು ನಮ್ಮ ಪರಂಪರೆಗಳ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆ ಈವತ್ತಿನ ಅಗತ್ಯವೆಂಬುದು ನನ್ನ ಧೃಡವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಇಂತಹ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಈ ಜ್ಞಾನ ಶಾಖೆಗಳ ಪಾತ್ರಧಾರಿಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಹಕ್ಕುದಾರಿಗಳನ್ನು ಒಂದೇ ವೇದಿಕೆಗೆ ತರುವ ಮೂಲಕ ಇವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಒಂದು ಆರೋಗ್ಯಕರ ಚರ್ಚೆ, ಚಿಂತನ ಮಂಥನಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಿ ಅವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಪುನರ್ ಚಿಂತನೆಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಅತ್ಯಂತ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಲಿ ಎಂದು ಹಾರೈಸುವ,

(ಪ್ರೊ. ಶರತ್ ಅನಂತಮೂರ್ತಿ)

****

ದಿನಾಂಕ : 28–03–2025 ರ ಜನಮಾಧ್ಯಮ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದ ವರದಿ :

ಬೇರೆಲ್ಲೂ ಸಿಗದ ಜ್ಞಾನ ಭಾರತದ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಶಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿದೆ: ಅಹಲ್ಯಾ

»ಜನಮಾಧ್ಯಮ, ಯಲ್ಲಾಪುರ: ವಿಶ್ವದ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಸಿಗದ ಜ್ಞಾನ, ಭಾರತದ ಜ್ಞಾನಪರಂಪರೆ ನಮ್ಮ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಶಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದೆ. ಪಾಶ್ಚಿಮಾತ್ಯರ ವಿಷಯಾಧಾರಿತ ಶಿಕ್ಷಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಜೀವನ ಮೌಲ್ಯವನ್ನು ನೀಡುವುದಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನದ ನಾಡು ಭಾರತ ಎಂದು ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಉಪಕುಲಪತಿ ಡಾ.ಎಸ್.ಅಹಲ್ಯಾ ಶರ್ಮ ಹೇಳಿದರು.

ಅವರು, ಮಾ.27 ರಂದು ತಾಲೂಕಿನ ಉಮ್ಮಚಗಿಯ ಕಾಗಾರಕೊಡ್ಲಿನ ಸುಮೇರು ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಾನಂ, ಕುಮಟಾ ಹೆಗಡೆಯ ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿ ಹಾಗೂ ಕೇಂದ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ನವದೆಹಲಿ ಇವುಗಳ ಸಂಯುಕ್ತ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ "ಗುರುನಮನಂ ಶಾಸ್ತ್ರಚಿಂತನಮ್" ವೇದ, ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯ, ಆಯುರ್ವೇದ ಈ ಮೂರು ವಿಷಯಗಳ ಕುರಿತಾಗಿ ಒಂದು ದಿನದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ಉದ್ಘಾಟಿಸಿ, ಮಾತನಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.

ಇಂದು ಕೃತಕ ಬುದ್ಧಿಮತ್ತೆಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಜಾರಿಗೆ ಬರುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಮುಂದಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋಗಕ್ಕೆ ತೊಂದರೆ ಬಂದೀತು. ಆದು ಎಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಯಶಸ್ಸಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಲಾಗದು. ಹಾಗಂತ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಚೀನ ವಿಷಯಗಳಾದ ವೇದ, ಸಂಸ್ಕೃತ, ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯ, ಆಯುರ್ವೇದ ಇವುಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ಅಧ್ಯಾಪಕರು ಅನಿವಾರ್ಯ. ಆದರೆ ಆಧುನಿಕ ಜೀವನ ಶೈಲಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಇಂದು ಮಹಾನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂಟಿ ಜೀವನದತ್ತ ಸಾಗುತ್ತಿದ್ದೇವೆ. ಇದು ಭವಿಷ್ಯತ್ತಿಗೆ ಮಾರಕವಾದೀತೆಂದು ಎಚ್ಚರಿಸಿದರು. ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವಮಾನ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅಂತೆಯೇ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯವೂ ವಿಶ್ವಮಾನ್ಯವಾಗಬೇಕು. ಆ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಸುಮೇರು ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿಜ್ಞಾನ ಕೇಂದ್ರ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸುಂದರ ತಾಣವನ್ನು ನಾಗೇಶ ಅವರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವುದು ಅತ್ಯಂತ ಸಂತಸ ತಂದಿದೆ ಎಂದರು.

ಖ್ಯಾತ ಜ್ಯೋತಿಷಿ ವಿ.ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಭಟ್ಟ ಹಂಡ್ರಮನೆ ಮಾತನಾಡಿ, ವೇದ ಎನ್ನುವುದೇ ಜ್ಞಾನ. ಅಂತಹ ಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಯನಗಳ ಮೂಲಕ ಆದರಲ್ಲೂ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲು ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶ, ಮೈಸೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಲಭ್ಯವಿತ್ತು. ಕೇವಲ ನಾಲ್ಕೈದು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ನಾಗೇಶ ಅವರು ಸುಮೇರು ವನದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳ ಗಣಿಯನ್ನಾಗಿ ರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ ಎಂದರು.

ಶ್ರೀಮಾತಾ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯದ ನಿವೃತ್ತ ಪ್ರಾಚಾರ್ಯ ವಿ.ಗಜಾನನ ಭಟ್ಟ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆ ವಹಿಸಿ, ಮಾತನಾಡಿ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆ ಎಲ್ಲ ಭಾಷೆಗಳಿಗೂ ಪೂರಕವಾಗಿದೆ. ಕೇವಲ ಭಾಷೆಗಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಲಿತರೆ ಅದು ಉಳಿಯದು. ಎಲ್ಲ ಪಾಠಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಯನದ ಮೂಲಕ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ನಮ್ಮ ಭವ್ಯ ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಬಂದ ವೈದಿಕ ಧರ್ಮವನ್ನು ಉಳಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇಂದು ನಾಟ್ಯ, ಯೋಗ, ಸಂಗೀತ, ಆಯುರ್ವೇದ ಎಲ್ಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳೂ ನಮ್ಮಿಂದ ದೂರವಾಗುತ್ತಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಾಷಾಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗಿ ಪಾಠಶಾಲೆ ಸಲ್ಲ. ವೈದಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಉಳಿಸುವಲ್ಲಿ ನಮ್ಮೆಲ್ಲ ಪಾಠಶಾಲೆಗಳು ಮುಂದಾಗಬೇಕು ಎಂದರು.

ಕೇಂದ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿ ಡಾ.ಶ್ರೀನಿವಾಸ ವರ್ಕೇರಿ, ಬೆಂಗಳೂರು ಉತ್ತರ ಪ್ರಾಂತದ ಉಪಕುಲಪತಿ ಡಾ.ನಿರಂಜನ ವಾನಳ್ಳಿ, ಕುವೆಂಪು ವಿ.ವಿ.ಯ ಡಾ.ಶರತ್ ಅನಂತಮೂರ್ತಿ ಅವರ ಸಂದೇಶವನ್ನು ಡಾ.ಮಹೇಶ ಭಟ್ಟ ವಾಚಿಸಿದರು. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗೆ ಪುರಸ್ಕೃತರಾದ ಕೆ.ಸಿ.ನಾಗೇಶ ಅವರ ಶಿಷ್ಯ ಸುಮಂತ ಅನಂತಮೂರ್ತಿ ಮಂಜಗುಣಿ ಇವರನ್ನು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಭಿನಂದಿಸಲಾಯಿತು.

ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯರತ್ನ ಪ್ರೊ.ಎಸ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಡಿಗ ಸಾಲಿಗ್ರಾಮ, ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯ ಭಾಸ್ಕರ ವೇ.ಮೂ.ನಾಗೇಂದ್ರ ಭಟ್ಟ ಹಿತ್ಲಳ್ಳಿ, ಅಥರ್ವವೇದ ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷ ವಿ.ರಮೇಶ ವರ್ಧನ್, ಸಂಘಟಕರಲ್ಲೊಬ್ಬರಾದ ಡಾ.ಕೆ.ಸಿ.ನಾಗೇಶ ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದರು.

ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ವೇದಘೋಷ ಪಠಿಸಿದರು. ಕುಮಟಾದ ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ನಿರ್ದೇಶಕ ಡಾ.ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆ ಸ್ವಾಗತಿಸಿ, ಪ್ರಾಸ್ತಾವಿಕ ಮಾತನಾಡಿದರು. ಡಾ.ರವೀಂದ್ರ ಭಟ್ಟ ಸೂರಿ ಮತ್ತು ಡಾ.ಮಹೇಶ ಭಟ್ಟ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಸುಮೇರು ಜ್ಯೋತಿರ್ವನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷೆ ಡಾ.ನಿವೇದಿತಾ ಎಂ. ವಂದಿಸಿದರು.

ದಿನಾಂಕ : 28–03–2025 ರ ವಿಜಯವಾಣಿ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದ ವರದಿ :

ಡಾ.ಎಸ್. ಅಹಲ್ಯಾ ಶರ್ಮ ಸಲಹೆ | ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ಉದ್ಘಾಟನೆ

ಸಂಸ್ಕೃತದಂತೆ ಜ್ಯೋತಿಷವೂ ವಿಶ್ವಮಾನ್ಯವಾಗಲಿ

ಯಲ್ಲಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಉಮ್ಮಚಗಿಯ ಸುಮೇರು ಜ್ಯೋತಿರ್ವನದಲ್ಲಿ ಗುರುನಮನಂ ಶಾಸ್ತ್ರಚಿಂತನಂ ವೇದ, ಜ್ಯೋತಿಷ, ಆಯುರ್ವೇದಗಳ ಕುರಿತಾಗಿ ಒಂದು ದಿನದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಮ್ಮೇಳನವನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿವಿ ಉಪಕುಲಪತಿ ಡಾ.ಎಸ್. ಅಹಲ್ಯಾ ಶರ್ಮ ಉದ್ಘಾಟಿಸಿದರು. ಶ್ರೀಮಾತಾ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯದ ನಿವೃತ್ತ ಪ್ರಾಚಾರ್ಯ ವಿ. ಗಜಾನನ ಭಟ್ಟ, ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಭಟ್ಟ ಹಂಡ್ರಮನೆ, ನಾಗೇಂದ್ರ ಭಟ್ಟ ಹಿತ್ಲಳ್ಳಿ, ಕೆ.ಸಿ. ನಾಗೇಶ ಭಟ್ಟ, ಇತರರಿದ್ದರು.

ಯಲ್ಲಾಪುರ: ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವಮಾನ್ಯವಾದಂತೆ ಜ್ಯೋತಿಷವೂ ವಿಶ್ವಮಾನ್ಯವಾಗಬೇಕು. ಆ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ನಡೆಯಬೇಕು ಎಂದು ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಉಪಕುಲಪತಿ ಡಾ.ಎಸ್. ಅಹಲ್ಯಾ ಶರ್ಮ ಹೇಳಿದರು.

ತಾಲೂಕಿನ ಉಮ್ಮಚಗಿಯ ಕಾಗಾರಕೊಡ್ಲಿನ ಸುಮೇರು ಜ್ಯೋತಿರ್ವನದಲ್ಲಿ ಸುಮೇರು ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಾನಂ, ಕುಮಟಾ ಹೆಗಡೆಯ ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿ ಹಾಗೂ ಕೇಂದ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ನವದೆಹಲಿ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಗುರುನಮನಂ ಶಾಸ್ತ್ರಚಿಂತನಂ ವೇದ, ಜ್ಯೋತಿಷ, ಆಯುರ್ವೇದಗಳ ಕುರಿತಾಗಿ ಒಂದು ದಿನದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ಉದ್ಘಾಟಿಸಿ ಅವರು ಮಾತನಾಡಿದರು. ಜ್ಯೋತಿಷದ ಮಹತ್ವ ಸಾರುವ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಸುಮೇರು ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿಜ್ಞಾನ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಯ ನಡುವೆ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸುಂದರ ತಾಣ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವುದು ಉತ್ತಮ ಕಾರ್ಯ ಎಂದರು.

ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆ ವಹಿಸಿದ್ದ ಶ್ರೀ ಮಾತಾ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯದ ನಿವೃತ್ತ ಪ್ರಾಚಾರ್ಯ ವಿ. ಗಜಾನನ ಭಟ್ಟ ಮಾತನಾಡಿ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಎಲ್ಲ ಭಾಷೆಗಳಿಗೂ ಪೂರಕವಾಗಿದೆ. ಕೇವಲ ಭಾಷಾ ಕಲಿಕೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಲಿತರೆ ಅದು ಉಳಿಯದು. ಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಯನದ ಮೂಲಕ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರೆ ನಮ್ಮ ಭವ್ಯ ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಬಂದ ವೈದಿಕ ಧರ್ಮ ಉಳಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ವೈದಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಉಳಿಸುವಲ್ಲಿ ನಮ್ಮೆಲ್ಲ ಪಾಠಶಾಲೆಗಳು ಮುಂದಾಗಬೇಕು ಎಂದರು.

ಜ್ಯೋತಿಷಿ ವಿ. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಭಟ್ಟ ಹಂಡ್ರಮನೆ ಮಾತನಾಡಿದರು. ಕೇಂದ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿ ಡಾ.ಶ್ರೀನಿವಾಸ ವರ್ಕೇರಿ, ಬೆಂಗಳೂರು ಉತ್ತರ ಪ್ರಾಂತದ ಉಪಕುಲಪತಿ ಡಾ. ನಿರಂಜನ ವಾನಳ್ಳಿ, ಕುವೆಂಪು ವಿವಿಯ ಡಾ. ಶರತ್ ಅನಂತಮೂರ್ತಿ ಅವರ ಸಂದೇಶವನ್ನು ಡಾ. ಮಹೇಶ ಭಟ್ಟ ವಾಚಿಸಿದರು. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕೃತರಾದ ಕೆ.ಸಿ. ನಾಗೇಶ ಅವರ ಶಿಷ್ಯ ಸುಮಂತ ಅನಂತಮೂರ್ತಿ ಮಂಜಗುಣಿ ಅವರನ್ನು ಸನ್ಮಾನಿಸಲಾಯಿತು. ಕುಮಟಾದ ವಿ. ಗಣಪತಿ ಕುಪ್ಪಯ್ಯ ಹೆಗಡೆ ಬರೆದ 'ಸೂರ್ಯಸಿದ್ಧಾಂತ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿ ಕಾಮದೋಗ್ದಿ' ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಗ್ರಂಥ ಹಾಗೂ ಡಾ.ಕೆ.ಸಿ. ನಾಗೇಶ ಬರೆದ 'ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿ ಮಂಟಪಂ' ಕೃತಿ ಬಿಡುಗಡೆಗೊಳಿಸಲಾಯಿತು.

ಜ್ಯೋತಿಷರತ್ನ ಪ್ರೊ.ಎಸ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಡಿಗ ಸಾಲಿಗ್ರಾಮ, ಜ್ಯೋತಿಷಭಾಸ್ಕರ ವೇ.ಮೂ. ನಾಗೇಂದ್ರ ಭಟ್ಟ ಹಿತ್ಲಳ್ಳಿ, ಅಥರ್ವವೇದ ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷ ವಿ.ರಮೇಶ ವರ್ಧನ್, ಸಂಘಟಕ ಡಾ.ಕೆ.ಸಿ. ನಾಗೇಶ ಭಟ್ಟ, ಇತರರು ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದರು.

ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ನಿರ್ದೇಶಕ ಡಾ.ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆ ಸ್ವಾಗತಿಸಿ, ಪ್ರಾಸ್ತಾವಿಕವಾಗಿ ಮಾತನಾಡಿದರು.

ಡಾ.ರವೀಂದ್ರ ಭಟ್ಟ ಸೂರಿ ಮತ್ತು ಡಾ. ಮಹೇಶ ಭಟ್ಟ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಸುಮೇರು ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಾನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷೆ ಡಾ.ನಿವೇದಿತಾ ಎಂ. ವಂದಿಸಿದರು. ನಂತರ ಜ್ಯೋತಿಷ, ಆಯುರ್ವೇದ ಹಾಗೂ ವೇದದ ಕುರಿತು ಗೋಷ್ಠಿಗಳು ನಡೆದವು.

॥ ऋग्वेदपुरुषस्य स्वरूपम् ॥

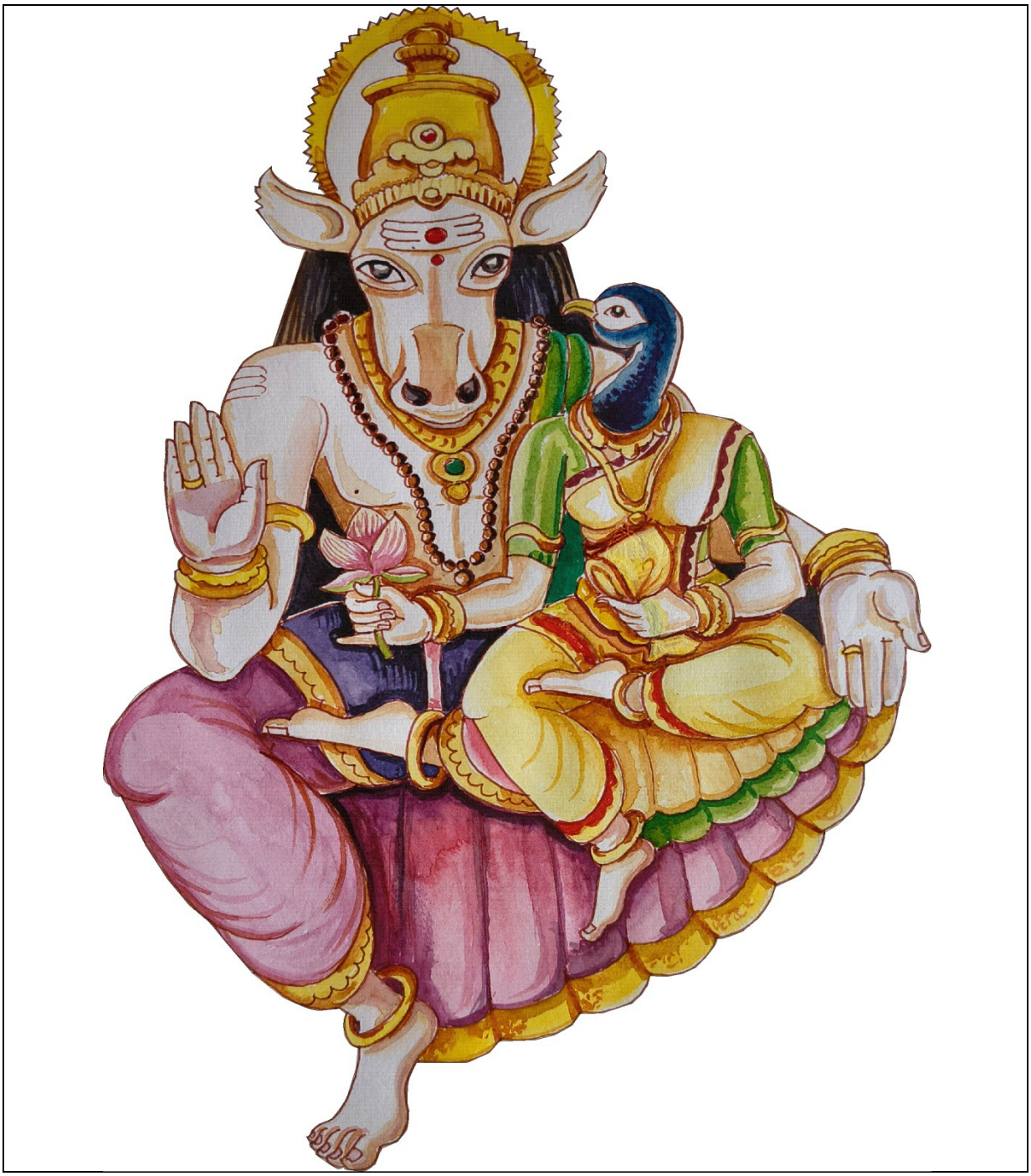

ऋग्वेदः श्वेतवर्णः स्यात् द्विभुजो रासभाननः ।

अक्षमालाधरः सौम्यः प्रीतो व्याख्यायनोद्यतः ॥

मयूरास्या शुभ्रवर्णा कटकद्वयभूषिता ।

हस्ताभ्यां ददती पद्मं पीतवस्त्रमनूपमम् ॥

॥ यजुर्वेदपुरुषस्य स्वरूपम् ॥

अजास्यः पीतवर्णः स्यात् यजुर्वेदोऽक्षसूत्रधृत् ।

वामे कुलिशपाणिस्तु भूतिदो मङ्गलप्रदः ॥

पूर्णेन्दुवदना शुभ्रा सृगाया लक्षणं शृणु ।

रक्तवर्णा विशालाक्षी पद्महस्ता कृशोदरी ॥

॥ सामवेदपुरुषस्य स्वरूपम् ॥

नीलोत्पलदलाभासः सामवेदो हयाननः ।

अक्षमालाधरो देवो वामे शङ्खधरः स्मृतः ॥

पूर्णेन्दुवदना शुभ्रा भुजद्वयविभूषिता ।

सव्ये कुशं तथा दक्षे धान्यमञ्जरिकां तथा ॥

॥ अथर्ववेदपुरुषस्य स्वरूपम् ॥

अथर्वणाभिधो वेदः धवलो मर्कटाननः ।

अक्षमालाधरो देवो वामे कुम्भधरः स्मृतः ॥

सूकरास्या चकोराक्षी चम्पकाभा सितांशुका ।

भुजैश्चतुर्भिः सन्धत्ते स्रुक्-स्रुवौ कमलं घटम् ॥

CONTENTS

लेखनानां विषयानुक्रमणिका

****

NOTE TO INDEX

After your paper is successfully published in the **"Journal of Veda Samskrita Academy"** it is mandatory to published work on the following platforms to ensure wider visibility and academic reach :

Google Scholar :

Create or update your Google Scholar profile and upload the full-text PDF of your published article with complete citation details. This ensures your work is indexed and becomes discoverable by researchers worldwide.

Research Gate :

(www.researchgate.net)

Upload your published paper to your Research Gate profile. This helps in building your researchpresence, receiving academic feedback and increasing citations.
These steps are essential for enhancing the scholarly impact of your contribution and supporting the global dissemination of knowledge in the field of Veda and Samskrita studies.

With gratitude

Editorial Team
Journal of Veda Samskrita Academy

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711
Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

तत्त्ववादमते दुःखादिव्यूहचतुष्टयविचारः

Prof. Shrinivasa Varakhedi
Vice-Chancellor
Central Sanskrit University, New Delhi- 110058
E-mail : shrivara@gmail.com

भगवती श्रुतिः जीवानां दुःखतरणाय करुणया प्रवर्तते इत्युक्तं भगवत्पादैः ब्रह्मसूत्रानुव्याख्यानेषु ।

अदुःखमितरत् सर्वं जीवा एव तु दुःखिनः । तेषां दुःखप्रहाणाय श्रुतिरेषा प्रवर्तते ॥ इति[1]

तत्ववादमते स्वतन्त्रमस्वतन्त्रे चेति द्विविधं तत्वम् । स्वतन्त्रश्च भगवान् न कदापि दुःखभाक् । अस्वतन्त्रं च तत्वं चेतनाचेतनत्वेन द्विविधम् । तत्र अचेतनमपि दुःखं नानुभवति। चेतनेष्वपि मुक्ताः दुःखमतीताः । केवलं संसारिणः जीवाः दुःखे पतिता । संसारिषु जीवेषु कृपया श्रुतिः दुःखनिवृत्तिः तदुपायाश्च निरूपयति ।

सुखमेव मे स्यात् । दुःखं मनागपि मा भूदिति खलु सर्वजनमनीषा । किमर्थम्? जीवस्य स्वभावतः चिदानन्द-रूपस्य दुःखासहिष्णुत्वात् । तर्हि कथं तादृशस्य जीवस्य दुःखानुभवरूपः संसारः? किं सः आविद्यकः भ्रमः? यद्वा यथार्थः? यथार्थश्चेत् किं निमित्तकः? सनिमित्तश्चेत् किं तन्निमित्तम्? इत्यादयः प्रश्नाः एवमुन्नीताः श्रीजयतीर्थमुनिना –

"परमात्मनोऽत्यन्ताभिन्नस्य स्वतः चिदानन्दात्मकस्यापि जीवस्य अनाद्यविद्याकामकर्मादिनिमित्तोऽयं परमार्थ एव अन्यथाकारः दुःखाद्यनर्थे न परमेश्वरप्रसादादृते अपगच्छति" । इति[2]

अत्र जीवस्य दुःखाद्यनर्थः अन्यथाकारः न तु स्वभावः। सच परमार्थ एव। नैव मिथ्यारूपः। इत्थञ्च स्वभावरूपत्वाभावेन अनित्यत्वं कृतकत्वं च सिद्धम् । परमार्थरूपतया कारणापेक्षमपि। कारणञ्च अविद्या एव । अविद्या भावरूपाज्ञानाख्या प्रकृति- रेव । सा च जीवस्वरूपमाच्छाद्य आवरणरूपेण आनन्दादिरूपमावृत्य तिष्ठति । तत्र कामः, कर्म, भगवतो माया इत्याद्यपि आवरणं जीवस्वरूपमाच्छादयति । तेन च अस्वाभाविकं दुःखं कर्मादिजनितं स्वीयत्वेन अनुभूयते । अत्र दुःखं निमित्तजन्यं सत्यमेव । परन्तु तस्मिन् स्वीयत्वबुद्धिमात्रं अन्यथाकारः । स एव अनर्थः । तदा जीवे सुखरूपे दुःखानुभववशात् सङ्कोचः नीचत्वापूर्णत्वाद्यनुसन्धानरूपः सञ्जायते । अनुसन्धानं नाम भोगसमाख्यातः स्वीयतया दुःखादिसाक्षात्कारः अभिमतः (न्या.सु.) । स एव जीवस्य बन्धः।

तदुक्तं चाचार्यैः -

अहमित्येव यो वेद्यः स जीव इति कीर्तितः । स दुःखी स सुखी चैव स पात्रं बन्धमोक्षयोः । इति च परमश्रुतिः[3]

एतादृशस्य बन्धस्य अपरायत्तत्वभ्रमोऽपि बन्धस्य अन्यत् रूपम् । तदुक्तं च न्यायसुधायाम् –

तस्यापरायत्तत्वाभास अविद्यानिमित्तको भ्रमः इति । बुद्धीन्द्रियशरीरविषयाः स्वरूपसन्त एव ईशवद्भूय अपि

---

1. ब्रह्मसूत्रभाष्यम् २.२.१५७ 2. उपाधिखण्डनटीका 3. विष्णुतत्त्वविनिर्णये

अविद्यावशात् आत्मीयतया अध्यवस्यन्ते । अन्यत्र च-

जीवस्य सुखरूपस्य न दुःखं किञ्चिदिष्यते । अतो मनोऽभिमानेन दुःखी भवति नान्यथा ॥ इति

बन्धस्यास्य निमित्तं न केवलमविद्या । स्वयं भगवदिच्छा मायात्मिकापि आवरणरूपेण बन्धकारणम् । "बन्धको भवपाशेन भवपाशाश्च मोचकः" इति । भगवत एव बन्धकत्वं मोचकत्वं चोक्तम् ।

सृष्टिः स्थितिः संहृतिश्च नियमोऽज्ञानबन्धने । बन्धो मोक्षः सुखं दुःमावृतिर्ज्योतिरेव च ॥[4]

अत्र अज्ञानं बन्धः मोक्षः इत्येतत् सर्वं भगवत एव इति स्पष्टमुक्तम् । यदिच बन्धः न भगवन्निमित्तः तर्हि तस्य तन्निवृत्तिरूपमोक्षदत्वमपि न सम्भवति । यस्य बन्धनशक्तिः तस्यैव मोचनशक्तिरपि। लोकोऽपि तथैव दृष्टिचरत्वात् । तदुक्तमनुव्याख्याने भगवत्पादैः-

बन्धको भवपाशेन भवपाशाच्च मोचकः । अज्ञानां ज्ञानदो विष्णुः ज्ञानिनां मोक्षस्य सः आनन्ददश्च मुक्तानां स एवैको जनार्दनः ॥ इति ।[5]

एतस्य अज्ञानं प्रकृतिरेव । सा च अविद्याख्या जीवाच्छादिका परमाच्छादिकेति द्विविधा। जीवस्वरूपमाच्छादयतीत्येको बन्धः। परमात्मस्वरूपमाच्छादयतीति द्वितीयो बन्धः। प्रमादात्मकत्वाद् बन्धस्य इति ब्रह्मसूत्रभाष्ये बन्धस्य अविद्यकत्वमेतादृशमेव वर्णितम् । किञ्च -

अनादिकर्मणा बद्धाः जीवा नित्यं ह्यनन्तशः। लिङ्गहेतुयुताः सर्वे पतिता मूर्च्छिता इव ॥ इति ।

विष्णुरहस्ये कर्म-लिङ्गदेहादिकमपि आवरणं बन्धकमित्युक्तम् ।

सृष्टिकल्पे निरूपितम् । दशेन्द्रियपञ्चभूचमनोरूपषोडशकलात्मकं अव्यूढगुणत्रयात्मकं प्रकाशक्रियावरणलक्षणशक्तियुक्तं सूक्ष्म- तमं लिङ्गशरीरं, क्षीरं नीरेण जीवचिता संवलितम् । तदेतत्सर्वमपि सत्यमेवेति प्रतिपादितं न्यायसुधायाम् -

तस्य जीवस्य स्वप्रकाशस्यापि परमेश्वरेच्छया परमेश्वरे स्वधर्मेषु चाज्ञानं सम्भवत्येव । अज्ञानमपि सत्यमेव नाज्ञानकल्पितम् । इति [6] । तदेतत् विवृतं च "पराभिध्यानात्तु तिरोहितं ततो ह्यस्य बन्धविपर्ययौ" इति ब्र.सू. विवरणे । वस्तुतस्तु सत्यस्यैव लोके निवृत्तिः दृष्टा, नासत्यस्य। असत्यभूतं तु न निमित्तापेक्षं, न वा निवृत्यपेक्षम् । अत एव भगवता मध्वेन "ब्रह्मसूत्रानुव्याख्यायां" बन्धस्य मिथ्यात्वं निराकृतम् । तत्रैव च स्वमतेन सत्याज्ञानवादमुपस्थाप्य "स्वभावाज्ञानवाहस्य निर्दोषत्वात्" इति स्वमतं समर्थितम् । तदेवं विवृतं टीकाकारैः स्पष्टैः शब्दैः।

१. स्वयमेव भवति अस्तीति स्वभावः नाज्ञानकल्पित इत्यर्थः।

२. स्वश्चासौ भावश्चेति स्वभावो जीवः तदाश्रितमावरणं चाज्ञानमिति वादः स्वभावाज्ञानवादः।

३. स्वः स्वतन्त्रो भावः परमात्मा। स्वस्य भावो धर्मः पारतन्त्र्यादिः वा स्वभावः। तद्विषयकमज्ञानं जीवस्य इति वादः।

४. स्वभावभूतमेव अज्ञानं न मिथ्या इति वादः।

---

4. अनुव्याख्यानम् प्र.अ. प्र.पा. सू.२ 5. विष्णुतत्त्वविनिर्णये 6. न्यायसुधा ६४

५. स्वभावेन स्वतन्त्रेण परमेश्वरेण अज्ञानं जीवस्येति वादः।

एतेन प्रबन्धेन दुःखं दुःखनिमित्तं चेति व्यूहद्वयं उपवर्णितम् ।

इतःपरं दुःखनिवृत्तिः तदुपायस्वास्थ्यं चेति द्वयं विचार्यते । बन्धरूपात् दुःखात् मुक्तिरेव केवलं न पुरुषार्थः। अपितु आनन्दावाप्तिरपि। अत एवोक्तं - आत्यन्तिकदुःख-तन्निवृत्तिः परमानन्दावाप्तिश्च मोक्ष इति ।

"मुक्तिः नैजसुखानुभूतिः"

माध्वदर्शने मुक्तिः नाम जीवस्य स्वरूपावाप्तिरूपावस्थाविशेषः । स्वरूपञ्च नित्यमपि स्वतःसिद्धमपि आवरणबलेन पूर्णतया अननुभूतं तिष्ठति । सिद्धमपि असिद्धमिव। प्राप्तमपि अप्राप्तमिव । तत्स्वरूपं च ज्ञानानन्दमयम्। तादृशस्वरूपस्य पूर्णाभिव्यक्तिरेव मुक्तिः। श्रूयते हि –

परंज्योतिरूपसम्पद्य स्वेन रूपेणाभिनिष्पद्यते - (छान्दोग्योपनिषत्)

मुक्तिः हित्वान्यथारूपं स्वरूपेण व्यवस्थितिः - (भाग. १०-६)

सा च न पूर्वसिद्धा । तदर्थम् आवरणभङ्गः अभीप्सितः । आवरणञ्च अज्ञानमित्युक्तम् । तच्च न केवलं ज्ञाननिवर्त्यम् । ज्ञानस्य आपरोक्षज्ञानरूपस्य अज्ञाननिवृत्तौ सामर्थ्येऽपि - भगवत्प्रसादमन्तरा आपरोक्ष्यस्य असम्भवात् भगवत्प्रसाद एव मुक्तिसाधनम् । "यस्य प्रसादात्, परमार्तिरूपादस्मात् संसारात् मुच्यते नापरेण" इति । तदुक्तं भाष्ये - "परमात्मापरोक्ष्यं तत्प्रसादादेव । न जीवशक्त्या" (ब्र.सू.भा. - २.२३)

कठे स्पष्टश्रुतिः **"यमेवैष वृणुते तेन लभ्यः। तस्यैष आत्मा विवृणुते तनूं स्वाम्"** इति

कस्येदम् आपरोक्ष्यम्? जीवस्वरूपस्य उत भगवद्बिम्बस्य । जीवस्वरूपस्य अहमित्यापरोक्ष्यं नत्यसिद्धम् । तस्य आनन्द्यादिरूपं च आवरणभङ्गानन्तरं साध्यम् । न तु तत् साधनं भवितुमर्हति । आत्माश्रयात् । तथाच आनन्दाविर्भावरूपस्य मोक्षस्य साधनत्वेन उच्यमानं अपरोक्षज्ञानं परमात्मन एव । तस्यापरोक्ष्येण हि तन्मायारूपस्य बन्धस्य निवृत्तिः। तदर्थं तत्प्रसादः अपेक्षितः। तत्प्रसादश्च भावत्यैकसाध्यः।

माहात्म्यज्ञानपूर्वस्तु सुदृढः सर्वतोऽधिकः ।

स्नेहो भक्तिरिति प्रोक्तः तथा मुक्तिः न चान्यथा ॥ इति शास्त्रवचनम्[7]।

स्पष्टमुक्तं सुधायाम् - जिज्ञासा तावत् न साक्षात् मोक्षसाधनत्वेन अस्माकमभिमता । किन्तु प्रसन्नो भगवानेव । अत एव सर्वकर्माणि भगवत्प्रसादफलान्येव । भक्त्यैव तुष्टिमभ्येति विष्णुः नान्येन केनचित् । तत्कर्म हरितोषं यत् । इत्युक्तम् ।

स्वयं भगवतापि - भक्त्या त्वनया लभ्यः अहमेवंविधोऽर्जुन । अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते । तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् । मन्मना भव मद्भक्तः मद्याजी मां नमस्कुरु । मामैवेष्यसि कौन्तेय ।

---

7. महाभारततात्पर्यनिर्णये -१-८५

सर्वधर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज । अहं त्वा सर्वपापेभ्यः मोक्षयिष्यामि मा शुचः इत्यादिवचनैः भक्तस्य मोक्षः प्रतिश्रुतः। तदेतत्सर्वं सङ्गृह्य सप्रमाणम् उपवर्णितं श्रीमज्जयतीर्थ-पूज्यपादैः न्यायसुधायाम् –

न चाज्ञानमात्रनिबन्धनोऽयं बन्धो जीवस्य । श्रुतिस्मृतीतिहासपुराणादिषु परमेश्वरेच्छानिमित्तत्वावगमात् । ज्ञानानन्द -रूपोऽयं जीवः। तद्भावानुपलब्धिश्चानुभवसिद्धा । तेनावगम्यते - अस्ति किमप्यावरकं, येनावृतः स्वप्रकाशचैतन्यरूपोऽपि नात्मनस्तत्वं वेद । न च कामकर्मादिकमेव तथा भवितुमर्हति । तस्यापि सादिनः कारणापेक्षत्वात् । नच पूर्वपूर्वस्मात् उत्तरोत्तरमिति युक्तम् । सुप्तिप्रलययोः तद्वृत्त्यभावेन निष्कलङ्कचैतन्यबलात् स्वरूपावभासप्रसक्तेः। अतः, कामकर्माद्यतिरिक्तं मायाविद्याप्रकृत्यादिशब्दाभिधेयं अनाद्येव स्वप्रकाषमावृणोतीति युक्तम् । आवरकतयैव तस्याः प्रसिद्धत्वात् । ... चात्रोपपत्तिः? न च जडस्य स्वतः किञ्चिदावरणत्वं युक्तम् । अतः परमेश्वर एव स्वाधीनतया प्रकृत्या सत्त्वादिगुणमस्या विद्याविरोधित्वेन अविद्यया, अचिन्त्याद्भुतया स्वशक्त्या च, जीवस्य स्वप्रकाशमपि स्वरूपचैतन्यमाच्छादयति इति युक्तम् ।

एतादृशस्य बन्धस्य मोचकोऽपि भगवानेव ।

महामायेत्यविद्येति नियतिर्मोहिनीति च । प्रकृतिर्वासनेत्येवं तवेच्छानन्त कथ्यते ॥[8]

स्वगुणाच्छादिकां हृत्वा परमाच्छादिकां परः । व्याघुट्य मोक्षपदवीं ददाति पुरुषोत्तमः ॥[9]

साधनं च द्विविधम् - सिद्धं यथा च्छिदि परश्वादि। साध्यम् - यथा तत्रैव उद्यमनिपतनादिपरशुव्यापारः। स्वरूपतः सिद्धोऽपि भगवान् सव्यापारीकरणीयः । तद्व्यापारस्य प्रसाद एव । तदर्थं भक्त्यादिसहिता गुणोपसमा जिज्ञासादिरूपा ध्यानादिरूपा च करणीया । तदा प्रसन्नो भगवान मोक्षेण भक्तम् अनुगृह्णातीति सिद्धान्तः।

एवमेव अस्त्यत्र विशेषोऽपि । मोक्षे जीवः भगवत्तादात्म्यं तद्रूपतां, तच्छेषत्वं वा नैव भजते । अपितु स्वरूपभूतं मानन्दादिकं तारतम्योपेतं पूर्णरूपेण भजते । ज्ञानेन अविद्यायां निवृत्तायां अशेषानिष्टनिवृत्तिः भवति । स्वरूपसुखं च बहुतरं व्यज्यते । न तु सर्वम् । ज्ञानोत्तरमनुष्ठितेन निवृत्तकर्मणा प्रसन्नः परमेश्वरः मुक्तौ विषयानुत्पाद्य तद्भोगेन ज्ञानानभिव्यक्तमपि स्वरूपसुखं व्यक्तीकरोति । अनेनैवाभिप्रायेण श्रुत्यादिषु मुक्तेः ज्ञानमात्रसाध्यत्वं ज्ञानकर्मसमुच्चयसाध्यत्वं च उच्यते इति सर्वम् अनवद्यम् ।

ज्योतिर्मयेषु देहेषु स्वेच्छया विश्वमोक्षिणः । भुञ्जते स्वसुखान्येव न दुःखादीन् कदाचन ॥ इति शम् ।

माध्वराद्धान्तमार्गेण प्रोक्तं व्यूहचतुष्टयम् । वासुदेवादिरूपोऽसौ चतुर्व्यूहः प्रसीदतु ॥

****

---

8. ब्रह्मसूत्रभाष्यम्, ४.२५ 9. भागवततात्पर्ये १०-१३-१५

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711
Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

आरोग्यमेव भाग्यम्

डा. मञ्जुनाथ हेगडे
सहायकप्राध्यापकः
श्री कालभैरवेश्वर संस्कृत वेदागममहाविद्यालयः
श्री आदिचुञ्चनगिरि क्षेत्रम् ता - नागमङ्गल, मण्ड्या.
Mobile : 9886958585, E-mail : mshegdevanalli@gmail.com

सकलचराचरजीवजन्तुयुतेऽस्मिन् विस्तृते प्रपञ्चे चतुरशीतिः परिमिताः योनीरतिक्रम्य नियतिबलेन महाकृतान्तानुरोधेन च मानवजन्मप्राप्तिरभूदिति अस्माकं सौभाग्यमेव । परिवर्तिनि संसारेऽस्मिन् सुखं मे भूयात्; दुःखं किञ्चिदपि मा भूदित्येतदर्थं प्रतिक्षणमपि प्रयतन्ते जीवजन्तवः । किं तत्सौभाग्यम् ? किं तस्य लक्षणम् ? वारितरङ्ग- चञ्चलतरे लोके प्राणिनां सौभाग्यं कुतः? भाग्यसाधनानि कानि ? इत्याद्यमितजिज्ञासाविषये मितकाले यथामति यथाशक्ति प्रबध्नामि।

विषयेऽस्मिन् **'आरोग्यम् एव भाग्यम्'** इति पदत्रयं सन्दृश्यते । किं तर्हि आरोग्यमिति जिज्ञासा सहजा- **"अरोगस्य भावः आरोग्यम्"** इति व्युत्पत्त्या आङ् उपसर्गपूर्वक **रुज्** धातोः भावार्थे **घ्यञ्** प्रत्ययेन सिद्धमिदम् आरोग्यपदं निरामयपरम् । **"आरोग्यं तत्सुखावहम्"** इति शार्ङ्गधरः । **"यत्सुखावहं तदेव आरोग्यम्"**इत्येके । **"सुखसंज्ञक- मारोग्यम्"**इत्यपरे । **"धर्मार्थकाममोक्षाणाम् आरोग्यं मूलमुत्तमम्"** इत्यन्ये ।

आरोग्यलक्षणम् –

इहपरसुखसाधनीभूतस्य आरोग्यस्य लक्षणं किं ? इत्याकांक्षायाम् आहतुश्चरक सुश्रुतौ –

वेदाध्ययन शब्दाश्च सुखो वायुः प्रदक्षिणः । पथि वेश्म प्रवेशे तु विद्यादारोग्य लक्षणम् ॥ -इति चरकः ।

सुखमात्रं समासेन सद्वृत्तस्यैतदीरितम् । आरोग्यमायुरर्थो वा नासद्भिः प्राप्यते नृभिः ॥ -इति सुश्रुतः ।

तस्मात् **"आरोग्येण"** सुखसंसिद्धिरिति सिद्धे तत्सहगत **"एव"** कारेण किं ? इति प्रश्नः सहज एव ।

'एव' कारस्य वैशिष्ट्यम् - अन्यव्यवच्छेदक **"एव"**कारः विशेष्यसङ्गतः, विशेषण सङ्गतः, क्रियासङ्गतश्चेति त्रिधा भिद्यते । क्रियासङ्गते तावत् - पश्यन्नभिचष्टे सूरो अर्य एववान् इत्युदाहरति । अयोगव्यवच्छेदे - नीलं सरोजं भवत्येवेति निर्दिशति । अन्ययोगव्यवच्छेदे तु - **"पार्थ एव धनुर्धरः""आरोग्यमेव भाग्यम्"** इत्यादीनि उदाहरणानि प्रदर्शितानि । एवञ्च अन्ययोगव्यवच्छेदन सुखसौभाग्यसाधनेषु आरोग्यमेव करणम्-कारणञ्चेति संसाधितम् ।

भाग्यलक्षणम् -

इदनीं जिज्ञासा - किं नाम **"भाग्यम्"** इति । भज्यते अनेन इत्यर्थे **भज्** धातोः **ण्यति** कुत्वेन सिद्धमिदं **भाग्यपदं सुखपरम्** । **"फलोन्मुखीभूतपूर्वदैहिक शुभाशुभं कर्म एव भाग्यम्"** इति फलमासतत्त्वे । **"प्राक्तन कर्मभागस्य जीवने भवितव्यता"** इति जराधरः । **"अदृष्टम्"** इति शब्दरत्नावली । तदत्र अभियुक्तोक्तिः-

समुद्रमथने लेभे हरिर्लक्ष्मीं हरो विषम् । भाग्यं फलति सर्वत्र न विद्या न च पौरुषम् ॥ इति

एतेन भवतरण सरणौ भाग्यमेव तरणिरिति फलितम् । **"धर्मार्थकाममोक्षाणाम् आरोग्यं साधनं यतः"** इति मनुस्मृतिरपि अत्र प्रमाणं भवितुमर्हति ।

आरोग्यवैविध्यम् -

इदञ्च आरोग्यं द्विविधम् - दैहिकं मानसिकञ्च । तदुक्तम्-

आस्था स्वास्थ्ये यदि स्यातां संम्पद्भिः किं प्रयोजनम् ।

आस्था स्वास्थ्ये यदि न स्यातां संम्पद्भिः किं प्रयोजनम् ॥ इति

अनेन स्वास्थ्यसंरक्षणमेव भाग्यमिति सिद्धम् । स्वास्थ्याधिकरणन्तावत् शरीरमेव । तस्मादेव उक्तं कविकुलगुरुणा कालिदासेन **"शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम्"** इति । धर्मसाधनार्थं स्वस्थं शरीरमावश्यकम् ।

श्रुतेः प्रामाण्यम् -

धर्मसाधनेनैव सर्वार्थसिद्धिरित्यत्र वेदाः प्रमाणम् । **"धर्मेण पापमपनुदति- धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितम् तस्माद्धर्मं परमं वदन्ती"** इत्यादिना धर्माचरणेन जीविनां पापहरणादिक्षमत्वम् अवभासते । तादृशधर्मक्रिया प्रवृत्तये अवश्यम् अनिवार्यञ्च इदं सुशरीरमिति सिद्धम् । यथा जलप्रवाहतरणे नौः साधनं भवति तथैव कर्मप्रवाहतरणे शरीरं तरणसरणौ सन्तिष्ठते । तत्र श्रुतिः - **"सततमात्मानमेव गोपयति"** इति । ऐहिकामुष्मिकसुखसाधनं तु शरिरमेव इत्यत्र श्रुत्यन्तरमपि प्रमाणम् - **"अत्रैव स्थित्वा तत्रापि पश्येदिति"** इति । पुरुषार्थसाधनार्थं न केवलं दैहिकं मानसिकञ्चारोग्यं प्राधान्यं भजते । अवलोकन-अवधारण-ग्रहणादि शक्तिश्च स्वस्थचित्तेनैव न तु नान्येन । तस्मादेव **"नष्टे चित्ते धातवो यान्ति नाशम्"** इति नीतिनिपुणा निस्सन्देहं निर्विवादं निगदन्ति । **"सुखदुःखाद्युपलब्धिसाधनमिन्द्रियं मनः"** इति तार्किकवचनेन **स्वस्थचित्तेनैव** आरोग्यसुखमिति साधितम् ।

आरोग्यसंरक्षणम् -

इदानीन्तनकाले विभिन्नैः कारणैः प्रकृतौ विपरीतविकृतयः सन्दृश्यन्ते । युक्ताहारविहारेण, प्राणायामपरायणेन, ध्यानव्यायामादिभिः अन्तरङ्ग-बहिरङ्ग निग्रहेण च सततं स्वास्थ्यसंरक्षणं करणीयम् । तत्रेदं सुभाषितम्-

जिह्वे! प्रमाणं जानीहि भोजने भाषणेऽपि च । अतिभुक्तिरतीवोक्तिः सद्यः प्राणापहारिणी ॥ इति

हितभुक् मितभुक् अरुक् भवतीति चरक सुश्रुतादिनाम् आरोग्यसूत्रस्य अनुसरणेन जीवने सुखिनः स्यामेति ॥ शम् ॥

॥ ग्रन्थऋणम् ॥

१. ऋग्वेदसंहिता	२. वैदिकेतिहासः	३. सुश्रुतसंहिता	४. चरकसंहिता
५. वाचस्पत्यम्	६. शब्दरत्नावली	७. शब्दार्थकल्पद्रुमः	८. भावप्रकाशः
९. विष्णुपुराणम्	१०. मनुस्मृतिः	११. आयुर्वेददीपिका	१२. जराधरः
१३.फलमासतत्त्वम्	१४. आयुर्वेदीया आहारपद्धतिः	१५. आयुर्वेदीया जीवनपद्धतिः	

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711

Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

Raktha as Chaturtha Dosha : An Ayurvedic Perspective

Dr. Keerthi P.
Assistant Professor,
Department of Ayurveda Samhita Siddhanta and Sanskrit
A.L.N. Rao Memorial Ayurvedic Medical College,
Koppa, Karnataka, Pin : 577126
Mail Id: drkeerthikrishnaraj@gmail.com
Mobile : 8281373185, 9538728637

Abstract

The Tridosha theory is a foundational concept in Ayurveda, describing Vata, Pitta, and Kapha as the primary forces governing human physiology and pathology. However, Acharya Susruta proposed that Rakta (blood) could be considered a fourth dosha due to its critical role in the body's formation, maintenance, and disease manifestation. This article examines the arguments supporting and opposing Rakta as Chaturtha Dosha, analyzing classical references and Ayurvedic principles. While Rakta exhibits some characteristics of a dosha, it lacks the independent functional autonomy seen in Tridoshas, leading many scholars to classify it as a dhatu (tissue) rather than a dosha. The debate highlights the complexity and depth of Ayur- vedic knowledge, emphasizing the need for further exploration in both classical literature and contemporary clinical studies.

Introduction

Ayurveda, the ancient Indian system of medicine, is founded on the principles of balance and harmony within the body. The Tridosha theory-comprising Vata, Pitta, and Kapha-is central to Ayurvedic philosophy. However, Acharya Susruta, a revered Ayurvedic scholar, empha- sized the significance of Rakta (blood) and suggested that it could be considered a fourth dosha. This article explores the arguments for and against Rakta as Chaturtha Dosha (the fourth dosha), its significance, and its role in disease manifestation and treatment.

Understanding the Concept of Doshas in Ayurveda

The human body, according to Ayurveda, is governed by three primary doshas:

* **Vata** (air and ether) – governs movement and communication.

* **Pitta** (fire and water) – governs metabolism and transformation.

* **Kapha** (earth and water) – governs structure and lubrication.

These doshas are essential for bodily functions, and their balance determines an individual's health. Any imbalance results in disease manifestation.

Factors Supporting Rakta as a Dosha

1. Presence of Rakta from Creation to Destruction

* Acharya Susruta mentions that Vata, Pitta, Kapha, and Rakta are involved in Utpatti (creation), Sthiti (sustenance), and Pralaya (destruction) of the body. This suggests that Rakta is as integral to life as the Tridoshas.

* "वातपित्तश्लेष्माणएवदेहसम्भवहेतवः।" (Su.Su.21/3). This statement implies that just as Tridoshas govern body functions, Rakta also contributes significantly to physiological processes.

2. Essential Role in Body Formation

* Ayurveda describes the human body as a composition of various fundamental elements, among which Rakta plays a pivotal role in sustaining life and growth.
* "नतत्रदेहःकफादिस्तनपित्तान्नचमारुतात्।शोणितादपिवानित्यंदेहएतैस्तुधार्यते॥" (Su.Su.21/4).This highlights that Rakta is not just a supporting component but a crucial element in body formation and function.

3. Rakta's Vitiation and Its Role in Disease

* Rakta, like Pitta, is highly susceptible to vitiation due to dietary and lifestyle factors such as consumption of excessive oily food, emotional stress, and exposure to heat. When vitiated, Rakta can give rise to disorders similar to those caused by Pitta.
* "पित्तप्रकोपणैरेवचाभीक्ष्णं... रक्तंजीवइतिस्थितः॥" (Su.Su.21/25). The presence of RaktaPradoshajaVikara, which includes inflammatory disorders, skin diseases, and bleeding tendencies, indicates that Rakta functions in a manner akin to a dosha.

4. Influence on Disease Pathogenesis

* While discussing disease classification, Acharya Susruta explicitly includes RaktajaVyadhi, suggesting that Rakta alone can be a factor in disease manifestation.
* "व्याधिग्रहणाद्वातपित्तकफशोणितसंनिपातवैषम्यनिमित्ताःसर्वएवव्याधयोव्याख्याताः॥" (Su.Su.1/38) .This further strengthens the argument that Rakta plays a role similar to the Tridoshas in the progression of diseases.

5. Raktamokshana as a Dosha-Purification Therapy

* Ayurveda prescribes Raktamokshana (bloodletting) as an essential therapy, emphasizing that purification of Rakta is as vital as balancing the three doshas.
* "सिराव्यधंअर्धचिकित्सा" (Su.Su.14/44). This indicates that vitiated Rakta, much like the doshas, requires therapeutic intervention to restore health.

Factors Opposing Rakta as a Dosha

1. Dependence on Pitta

* Rakta exhibits qualities and functions that closely resemble Pitta, making it more of a dependent entity rather than an independent dosha. Pitta, which governs metabolism and heat regulation, shares nearly all attributes with Rakta, thereby questioning its classification as a separate dosha.

* Unlike Vata and Kapha, which have unique and distinguishable functions, Rakta does not seem to exert a distinct physiological control apart from Pitta.

2. Absence in Tridosha-Based Prakriti Classification

* The classification of Prakriti (body constitution) in Ayurveda is based on the Tridosha model, and Rakta is not considered a determinant factor.
If Rakta were truly a dosha, it would require an additional set of Prakriti classifications, disrupting the established Tridosha-based system.

3. Lack of Independent Functional Role

* While Vata governs movement, Pitta governs metabolism, and Kapha governs stability, Rakta does not have a clearly defined unique function outside of those already attributed to Pitta.

* Its primary role in oxygenation, nourishment, and waste removal is more in alignment with dhatu (tissues) rather than dosha.

4. No Specific Dosha Nirukti (Definition)

* The traditional Ayurvedic texts provide well-defined Niruktis (etymological meanings) for Vata, Pitta, and Kapha. However, no such definition is explicitly stated for Rakta as a dosha, further indicating that it does not fully conform to the classical dosha framework.

5. No Fixed Dosha Sthana (Seat in the Body)

* Each dosha has a designated primary site in the body: Vata resides in the colon, Pitta in the small intestine, and Kapha in the lungs and stomach. Rakta, however, circulates throughout the body and does not have a fixed site, making it more characteristic of a dhatu rather than a dosha.

Conclusion

The debate on whether Rakta should be considered the fourth dosha is complex. While Acharya Susruta emphasized its significance in health and disease, the broader Ayurvedic consensus maintains that there are only three doshas. Rakta undoubtedly plays a crucial role in bodily functions, but its dependency on Pitta and lack of independent characteristics seen in Tridoshas suggest that it is better classified as a dhatu rather than a dosha.

Despite this, Rakta remains a vital component in Ayurvedic diagnosis and treatment. Understanding its interactions with Tridoshas can enhance treatment approaches and deepen knowledge of disease manifestation. Further exploration and clinical studies may shed more light on its precise role in human physiology, helping bridge ancient wisdom with contemporary medical perspectives.

Reference:

1. Sharma PV. Charaka Samhita. Varanasi: Chaukhambha Orientalia; 1981.
2. Dash B, Sharma RK. Caraka Samhita: Text with English Translation. Varanasi: Chaukhambha Sanskrit Series Office; 2005.
3. Srikantha Murthy KR. Ashtanga Hridaya, Sutra Sthana, NidanaSthana, ShariraSthana, ChikitsaSthana, KalpaSthana, Uttara Sthana. Varanasi: Krishnadas Academy; 1992. 4-18.
4. Susruta. Susruta Samhita, Sutra Sthana, NidanaSthana, ShariraSthana, ChikitsaSthana, KalpaSthana, Uttara Sthana. Varanasi: ChaukhambhaVisvabharati; 1983.

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711

Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

वेदोक्तकर्मणां पुराणदृष्ट्या अनुसन्धानम् (कूर्मपुराणस्थ-व्यासगीतानुसारम्)

"A Study of Vedic Rituals from the Perspective of the Purāṇas

(According to the Vyāsa Gītā in the Kūrma Purāṇa)"

Karthik M S
Assistant Professor
Amrita Vishwa Vidyapeetham, Coimbatore–641112, Tamil Nadu
Mobile – 9108787550
Email – karthikmssharma95@gmail.com

Abstract

This paper examines the Upanayana Saṃskāra through the lens of the Vyāsa Gītā in the Kūrma Purāṇa. It highlights the ritual's significance in nurturing spiritual growth and social discipline in Sanātana Dharma. The study emphasizes the importance of Nitya Karma (daily obligatory duties) as prescribed in the Vedas, with special focus on Sandhyā-vandana, a vital practice that forms the core of a Brahmachārin's discipline post-Upanayana. By integrating Vedic foundations with Purāṇic insights, this paper underscores the importance of Upanayana and Nitya Karma, reaffirming their role in preserving dharma.

Introduction

The Purāṇas hold a significant place in the body of Indian scriptures, complementing the Vedas by elaborating on moral values, dharma, and social customs. As mentioned in the Mahābhārata:

इतिहासपुराणाभ्यां वेदम् समुपबृंहयेत् । (Through the Itihāsas and Purāṇas, the Vedas are enriched.)The Purāṇas traditionally possess five key characteristics known as Pañca-Lakṣaṇa:

- Sarga (Creation)
- Pratisarga (Dissolution and Re-creation)
- Vaṃśa (Genealogies of kings)
- Manvantara (Epochs of Manus)
- Vaṃśānucarita (Dynastic History)

Among the eighteen Mahāpurāṇas, the Kūrma Purāṇa holds a distinctive place with its division into two parts — the Pūrvabhāga (17 chapters) and the Uttarabhāga (40 chapters). The Vyāsa Gītā, spanning from chapter 12 to 33 of Uttara bhaga, is regarded as the essence of this Purāṇa. The Gītā offers insights into essential Vedic practices, social conduct, and duties, with a special emphasis on the Upanayana ceremony.

Upanayana in Vedic Literature

The Upanayana ceremony stands as one of the most significant rites of passage in Vedic culture, marking the formal entry of a young student into the path of Vedic learning and spiritual discipline. This sacred ritual, symbolizing a 'second birth' (dvija), finds extensive mention in Vedic literature, particularly in the Rigveda, Atharvaveda, and Brāhmaṇa texts.

1. Upanayana as Spiritual Rebirth

The **Rigveda** emphasizes the transformative nature of Upanayana as a process that fosters spiritual rebirth:"ब्रह्मचारी चरति वेविषद्विषः स देवानां भवत्येकमङ्गम् ।"(Rigveda 10.109.5)This verse describes the Brahmachārin as one who diligently follows the path of discipline and virtue, thereby becoming an

integral part of the divine order. The phrase "देवानां भवत्येकमङ्गम्" highlights the elevated status of the initiate, implying that through dedicated learning and self-control, the student aligns himself with cosmic forces.

The term brahmachāri itself underscores the pursuit of Brahman (ब्रह्मणि चरति) through disciplined conduct. Thus, Upanayana represents the student's awakening to spiritual knowledge, marking the beginning of an inner transformation.

2. The Sacred Girdle (Mekhalā) and its Symbolism

The **Rigveda** further reveals the symbolic importance of the girdle (mekhalā), an essential component of the Upanayana rite: "युवा सुवासा: परिवीत आगात् स उ श्रेयान् भवति जायमानः।" (Rigveda 3.8.4)

Here, the initiate is compared to a youthful figure clad in fresh garments, girded with the sacred thread. The metaphor signifies purity, renewal, and readiness to embrace the spiritual discipline that follows Upanayana. The comparison to the **yūpa** is particularly profound: just as the post is adorned to stand firm as the axis of a yajña, the Brahmachārin, adorned with the mekhalā, becomes the focal point of disciplined learning and spiritual ascent.

The **Atharvaveda** metaphorically equates Upanayana with a rebirth: "आचार्य उपनयमानो ब्रह्मचारिणं कृणुते गर्भमन्तः।"(Atharvaveda 11.5.3)

This verse describes the Acharya as one who symbolically places the student in a 'spiritual womb' during the Upanayana ceremony. The term **"गर्भमन्तः"** suggests that the student enters a new phase of life — one marked by intellectual, moral, and spiritual growth. The Acharya's role is likened to that of a parent, nurturing the disciple's growth within this metaphorical womb, preparing him to emerge as a spiritually awakened individual.

3. The Role of Brahmacharya in Upanayana

The **Taittirīya Brāhmaṇa** offers an inspiring account of Ṛṣi Bharadvāja's extraordinary commitment to Brahmacharya: "भरद्वाजो ह त्रिभिरायुर्भिर्ब्रह्मचर्यमुवास।"(Taittirīya Brāhmaṇa 3.10.11)

This verse recounts how Bharadvāja extended his Brahmacharya for three full life spans, underscoring the immense dedication required to master Vedic knowledge. This narrative illustrates that the Upanayana rite is not merely ceremonial but the gateway to a sustained life of learning, self-restraint, and inner refinement. Bharadvāja's prolonged Brahmacharya reflects the ideal of relentless pursuit of wisdom and self-control, integral to the Upanayana's purpose.

Upanayana as Explained in Vyāsa Gītā

While Vedic references firmly establish importanceof Upanayana, the Vyāsa Gītā in the Kūrma Purāṇa offers valuable insights into the deeper meaning, process, and significance of Upanayana.

Vyāsa Gītā's Perspective on Upanayana

In the 12th chapter of the Vyāsa Gītā, Sage Vyāsa emphasizes the significance of Karma Yoga as the foundation of a Brāhmaṇa's life, highlighting Upanayana as an integral aspect of this discipline:

शृणुध्वमृषयः सर्वे वक्ष्यमाणं सनातनम् । कर्मयोगं ब्राह्मणानाम् आत्यन्तिकफलप्रदम् ॥ (Vyāsa Gītā 11.1)

"O revered Rishis, listen to the eternal teaching that I am about to deliver — Karma Yoga is the ultimate path that grants the highest fruits to a Brāhmaṇa." Vyāsa Gītā underscores that Upanayana is a foundational ritual that enables one to enter this path of righteous living.

Upanayana Vidhi in Vyāsa Gītā

The Vyāsa Gītā emphasizes the prescribed age for Upanayana, aligning with Vedic injunctions that highlight the Garbhaṣṭama — initiation at the eighth year of life, including time spent in the mother's womb.

कृतोपनयनो वेदानधीयीत द्विजोत्तमाः । गर्भाष्टमे वाब्दे स्वसूत्रोक्तविधानतः ॥ (Vyāsa Gītā 12.4)

"The best among dvijas should undergo Upanayana at the eighth year from conception as per the prescribed rules."

Ritual Elements of Upanayana

The Vyāsa Gītā also provides detailed descriptions of the attire and conduct required during the Brahmacharya period following the Upanayana ceremony:

दण्डी च मेखली सूत्री कृष्णाजिनधरो मुनिः । भिक्षाहारो गुरुहितो वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ (Vyāsa Gītā 12.5)

"He should carry a stick, wear a girdle (mekhalā), and be adorned with the sacred thread made of cotton. He should sustain himself by seeking alms and constantly look up to his Guru with respect and obedience."

Sacred Thread (Upavīta) as Defined in Vyāsa Gītā

The sacred thread is vital in Vedic tradition. The Vyāsa Gītā emphasizes its sanctity and method of preparation:

कार्पासमुपवीतार्थं निर्मितं ब्रह्मणा पुरा । ब्राह्मणानां त्रिवृत्सूत्रं कौशं वा वस्त्रमेव वा ॥(Vyāsa Gītā 12.6)s

"The sacred thread should be made of cotton or silk, consisting of three intertwined strands. This is the original form of Upavīta, first created by Lord Brahmā for Brāhmaṇas."

Conclusion

The Vyāsa Gītā in the Kūrma Purāṇa presents the Upanayana saṁskāra as a transformative initiation that shapes an individual's spiritual and intellectual growth. It emphasizes that this rite is not merely ceremonial but marks the beginning of a disciplined and purposeful life. By highlighting the significance of the sacred thread, the girdle, and the prescribed code of conduct, the text underscores the essential values of humility, self-restraint, and dedication to learning. The Upanayana ritual symbolizes a student's readiness to embrace knowledge and uphold dharma, ensuring holistic development and alignment with righteous living. Ultimately, the Vyāsa Gītā portrays Upanayana as a vital foundation for nurturing responsible and enlightened individuals committed to the welfare of society.

Reference –

1. Kurma purana , Gita press gorakpur- Hindi translation
2. Advaita sharada, online source for Upanishad bhashya
3. Sanskrit Document – Sanskritdocument.com – for reference of original shlokas.
4. Article – vaidika samskaras, Dr Yegnasubramanian,
5. Tattiriya brahmanam vol 1-2 by L srinivasacharya& Mahadeva shastri
6. Vedasearch – vedasearch.org –Rigveda 3.8.4

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711

Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

THE SCIENCE OF NĀḌĪ PARĪKṢĀ: MAPPING PULSE PATTERNS IN HEALTH AND DISEASE

Dr. Devika C. S., P G Scholar,
Dr. Leena P. Nair, Professor,
Prof. Ramadas P. V., Professor,
Dr. Lekshmi M. L, Assistant Professor,
Dr. Meera. E, Associate Professor,
Dr. Devi M, Assistant Professor,
Dr. Haritha Chandran, Associate Professor.

Department of Moulika Siddhanta (Basic Principles of Ayurveda),
Amrita School of Ayurveda,Amrita Vishwa Vidyapeetham,
Amritapuri,Kerala,India.
Mobile : 9497823776
Email Id : devikasudheer16@gmail.com

ABSTRACT

Introduction

A vital diagnostic procedure in Ayurveda, *NāḍīParīkṣā* (pulse examination) evaluates the doṣa balance and general health of an individual. Even though this approach has been used for centuries, its applicability in contemporary medicine is still developing, especially in light of new developments in technology and the growing need for holistic medical treatment. This article focuses on the potential of *NāḍīParīkṣā* in evidence-based integrative medicine and individualized healthcare.**Materials and Methods** This paper reviews the theoretical foundations of *NāḍīParīkṣā* as outlined in classical Ayurvedic texts such as the *Yogaratnākara*, *ŚārṅgadharaSaṃhitā*, and *BhāvaPrakāśa*. Information collected from various relevant research papers from databases such as PubMed, Google Scholar, and Scopus were reviewed using specific keywords.**Results** Literature review shows that pulse examination in Ayurveda can reflect various physiological and emotional states, aligning with modern concepts like heart rate variability and autonomic function. This method helps to identify doṣa imbalances and can indicate stress, chronic conditions, and early signs of systemic dysfunction.**Discussion** The application of *NāḍīParīkṣā* in contemporary healthcare offers a comprehensive approach to diagnosis, linking traditional wisdom with modern scientific principles. While pulse diagnosis in Ayurveda has proven to be effective in understanding an individual's health state, challenges related to standardization, clinical validation, and widespread acceptance remain. Integration of *NāḍīParīkṣā* with modern medical practices can enhance personalized healthcare, offering a holistic and preventive approach to health management.

***Keywords**: NāḍīParīkṣā, NāḍīGati,Dosha imbalance,**AṣṭasthānaParīkṣā**,Pulse examination*

INTRODUCTION

NāḍīParīkṣā is a traditional Ayurvedic diagnostic method that involves palpating the radial pulse to evaluate the physiological and pathological states of the body. By analyzing characteristics such as rate, rhythm, and quality, practitioners can determine the balance or imbalance of the three doṣas—Vāta, Pitta, and Kapha. This non-invasive method provides a holistic diagnostic approach, enabling early detection of imbalances and a comprehensive view of the body's internal state, making it crucial in preventive medicine.*NāḍīParīkṣā*, as described in classical Ayurvedic texts such as *Yoga Ratnākara*[1], *ŚārṅgadharaSaṃhitā*[2], and *Basavarājīyam*[3], is rooted in ancient medical traditions

attributed to scholarly and divine lineages, including MaharṣiKaṇāda and Rāvaṇa. Integral to the *AṣṭasthānaParīkṣā*[4] (eightfold examination), it holds historical significance and finds applications in both Yoga and Siddha systems of medicine.

This paper explores the methodology, *NāḍīLakṣaṇa* (pulse characteristics), and variations in pulse based on gender, age, and health status. It also delves into pulse patterns in health and disease, the elemental aspects of *Nāḍī*, and their connection to the doṣas. Additionally, it highlights the modern correlations between Ayurvedic nāḍī examination and contemporary pulse diagnostics, including emerging instruments such as *NāḍīTaraṅgiṇī*, *Veda Pulse*, etc., used in clinical settings.

AIM:

To explore the relevance and significance of *NadiPariksha* in Ayurveda as a holistic diagnostic tool and its applicability in modern clinical practices for assessing physiological and pathological states.

Objectives:

1. To study the relevance of *NāḍīParīkṣā*based on literature review.
2. To study *NāḍīParīkṣā*in the context of prognosis and to evaluate the role in preventive healthcare and early detection of dosha imbalances.

MATERIALS AND METHODS

The information collected for this paper is from the textbooks of *Yogaratnākara*, *ŚārṅgadharaSaṃhitā*, and *BhāvaPrakāśa*. Relevant research papers from databases such as PubMed, Google Scholar, and Scopus were reviewed using specific keywords.

METHODOLOGY

Research papers from databases such as Pub Med
And Scopus were reviewed using specific keywords
Using the keywords : *Nadi Pariksha, Nadi Gati, Dosa, Imbalance, Astasthana Pariksa* and *Pulse Examination*
(N=243791)

Records after duplicates removed

(n=243788)

Records screened By using specific Keywords : *Nadi Pariksha, Nadi Gati, Dosa Imbalance, Astasthana Pariksa* and *Pulse Examination* (n=59)	Records excluded (Research papers after excluding repetitions And checking for relevancy Nadi Pariksa) (n=243729)
Full-rexr articles assessed for eligibility (n=23)	Full-text articles were excluded with reasons Papers that did not align with the study objectives or lacked relevant data were Removed (Research papers with essential details about The Nadi Pariksa only included) (n=17)

Studies included qualitative synthesis
(By given more preference to the Ayurvedic Aspect of Nadi Pariksa)
(n=6)

RESULTS

According to available literature, a traditional Āyurvedic practice of pulse diagnosis is considered highly relevant in assessing a patient's overall health by analyzing the characteristics of their pulse, which is believed to reflect the balance of the three *Doṣas*(Vāta, Pitta, and Kapha) and thereby provide insights into potential disease states and prognosis, with key texts like the ŚārṅgadharaSaṃhitā and Yoga Ratnākara emphasizing its importance in diagnosis and treatment planning; however, while widely practiced in Āyurveda, scientific validation of its accuracy remains a subject of ongoing research and debate due to its subjective nature.This review analyses pulse characteristics, including frequency, rhythm, and amplitude, strongly correlating with doṣa imbalances, consistent with traditional Āyurvedic explanations. Technological advances, such as Veda Pulse and NāḍīTaraṅgiṇī[5], have made it possible to digitize and quantify pulse characteristics, confirming their consistency and correlation with autonomic nervous system indicators such as heart rate variability.Significant associations were found when biomedical metrics were integrated: Pitta was linked to higher metabolic rates, Kapha to decreased heart rate variability and circulatory dynamics, and Vāta predominance to enhanced sympathetic activity [6]. Clinical results further demonstrated NāḍīParīkṣā's predictive power and its usefulness in the early diagnosis of lifestyle problems, including diabetes, hypertension, and stress-related ailments. Individualized diagnostics improve the accuracy and efficacy of treatment interventions and are consistent with customized medicine.

DISCUSSION

Āyurveda's concept of Tridoṣa is the foundation for the diagnostic technique known as NāḍīParīkṣā, which emphasizes the harmony of the Vāta, Pitta, and Kaphadoṣas. These doṣas are basic bio-elements that regulate how the body works.According to NāḍīParīkṣā, doṣic imbalances are connected to the genesis of sickness, and the heart is essential for blood purification and preserving mental-physical balance. The significance of Nāḍī was highlighted by ĀcāryaCaraka, who said that its absence denotes death [7]. The radial artery, neck, nasal area, and ankle are among the eight important pulse assessment locations highlighted in historical writings such as the Basavarājīyam[8]to determine the prevalence of *Vāta, Pitta,* or *Kapha*, practitioners most frequently examine the radial artery at the wrist using the index, middle, and ring fingers. Other pulse sites provide additional information: the nasal pulse diagnoses problems pertaining to the head, eyes, and ears; the neck pulse indicates fever and emotional states; and the ankle pulse gives a general picture of health, including fever disorders. *NāḍīParīkṣā*, which emphasizes individualized and comprehensive diagnosis in Ayurveda, is a potent tool for comprehending physical, emotional, and systemic health by identifying doṣa imbalances through these pulses. Beyond the radial artery to additional pulse locations, it is essential for a thorough diagnosis. In the morning, the pulse is smooth; in the afternoon, it is warm; in the evening, it is quicker; and at night, it is slower.

CLINICAL FEATURES [9]:

In the examination of pulse following points has to be taken under consideration:

1. Rate
2. Rhythm
3. Force
4. Tension
5. Volume
6. vessel wall condition
7. Character and Contour

These characteristics can change according to Age, Body temperature, and Gender difference.

Table 1: Character of *Nāḍī*with concerning type of Doṣa[10]

Description	**VātajaNāḍī**	**PittajaNāḍī**	**KaphajaNāḍī**
Best felt under	Index finger	Middle finger	Ring finger
Rate	Fluctuating pulse	Fast	Slow
Colour of blood vessels	Brownish-Bluish	Yellowish-Reddish	Whitish
Movement resembles that of	Sarpa, Jalaukā	Kāka, Lāvaka, Maṇḍūka	Rājahaṁsa,Mayūra, Parāvata, Kapota, and Kukkūṭa

The properties of the pulse are described in Āyurvedic scriptures by drawing comparisons to the motions of various animals, such as swans, earthworms, and serpents. To make the study easier and to understand this concept, the three main divisions are made for the movement of the *Nāḍī*, which illustrates the gait of various animals, birds, and reptiles.These may be present in any combination and should be understood accordingly.

Table 2: Relation between *Rasa* and *Nāḍī*[11]:

Predominant Rasa	NāḍīLakṣaṇa
Svādu(Sweet)	Slow, cold, broad resembling movement of peacock.
Amla (Sour)	Warm, unctuous, fast resembling movement of frog or horse
Lavaṇa (Salty)	Very fast, straight, hot, wet, and resembling movements of beak of a bird
Kaṭu (Bitter)	Slow, cold, broad movement resembling that of elephant
Tikta (Pungent)	Hot, fast, resembling movement of leech or large black bee
Kaṣāya(Astringent)	Dry, hard, weak and resembling movement of swan

Food is regarded as one of the *upsthamba*. It nourishes the body and simultaneously in different conditions it affects the pulse also. In hunger state *Vāta* aggravates, so the pulse increases, whereas after taking food *kaphadoṣa*increases,sothe pulse becomes steady and fixed. The food carries various rasās. These rasās affect the *doṣas*of the body which causes either *prokapa* or*śamana*of the *doṣa.*

Table 3: Seasonal Influence on *Nāḍī*[12].

Vasanta(Spring)	Light, quick, slightly irregular (increased *Kapha,* onset of warmth)
Grīṣma (Summer)	Weak, rapid, thready (increased Pitta, heat, potential dehydration)
Varṣa (Monsoon)	Slow, soft, sometimes irregular (dampness, increased *Vāta*)
Śarad(Autumn)	Sharp, strong, slightly rapid (dominance of *Pitta*)
Hemanta&śiśira (Winter)	Deep, strong, steady (increased *Vāta* and *Kapha,* heat conservation)

Seasonal variations in pulse reflect environmental impacts on autonomic nervous function. For example, Vātadoṣa dominance in winter aligns with increased sympathetic activity to conserve heat. Incoorporating seasonal pulse analysis could enhance Ayurvedic Panchakarma therapy by tailoring detoxification strategies to climatic influences.

Table 4: Relation of Dhātu(Body tissue) with *Nāḍī*[13]:

Rasa (Plasma/Lymph): Unctuous pulse
Rakta (Blood): Pulse slightly warm, heavy and slow
Māṃsa (Muscle): Pulse felt at a dept
Meda (Fat/Adipose Tissue): Slow, heavy, and broad
Asthi (Bone): Hard, deep, and irregular
Majjā (Bone Marrow/Nerve Tissue): Soft, deep, and slightly weak
Śukra(Reproductive Tissue): Subtle, thin, and fine

The insights into dhatus and their pulse characteristics suggest a potential link between tissue-specific vascular responses and metabolic health. Modern imaging techniques (e.g., Doppler ultrasound) could validate these correlations, offering a bridge between ancient diagnostics and contemporary health assessments.

Physiological Conditions and *Nāḍī*in Āyurveda[14]:

A strong, *Kapha*-like pulse during sleep reflects parasympathetic dominance, aiding bodily restoration and stability, often linked to lower Heart rate variability in deep sleep. A changeable, *Vāta*-like pulse during exercise indicates sympathetic activation, adapting cardiovascular function to increased physical demands. In obesity, a slow, warm, unctuous pulse signifies reduced metabolism and vascular resistance. Cold exposure leads to a slow pulse due to peripheral vasoconstriction, conserving body heat. A minute pulse in a wet body suggests low blood pressure and reduced vascular tone from fluid retention. During coitus, a fast, straight, weak pulse corresponds to sympathetic arousal, enhancing cardiac output and respiration. Blood/semen loss, vomiting, enema, or anesthesia result in a thin, thready pulse, while pregnancy presents a heavy, slow, full, and slightly warm pulse.

Relation of *Nāḍī* with Emotional States [15]:

 Calm Emotions: A steady, rhythmic *Kapha*-like pulse during happiness and contentment reflects parasympathetic dominance, promoting emotional stability and relaxation.

 Pride: The steady and strong *Kapha*pulse reflects self-assurance, likely linked to balanced autonomic nervous system functioning.

 Intense Emotions: A fast, forceful *Pittaja* pulse during anger or sexual urge mirrors heightened sympathetic activity, reflecting increased adrenaline and cardiac output.

- **Negative Emotions**:
- **Worry and Sorrow**: A weak, changing *Vāta* pulse correlates with heightened mental restlessness and reduced vagal tone.
- **Fear and Disgust**: A light, unstable *Vāta* pulse indicates acute sympathetic activation, preparing the body for fight-or-flight responses.

Relation of *Nāḍī*with Fever [16]

The pulse variations observed in fever correspond to specific ***doṣic*** imbalances, serving as a crucial diagnostic indicator in Ayurvedic assessment. In *vātajajvara*, the pulse is ***Vakra* (irregular), *Capala* (unstable), and *śītasparśa* (cold to touch),** reflecting *Vāta*dominance. *Pitta jvara* presents with ***Druta* (rapid), *Sarala* (straight), *Dīrgha*(elongated), and *Aśīta*(warm) pulse**, indicative of heightened *Pitta*. In *vātapittajvara*, the pulse exhibits ***Vakra* (irregular),*īrṣacapala*(slightly unstable),and*kaṭina*(hard)** characteristics. *Kaphajajvara* is marked by a ***Manda* (slow), *Sthira*(stable), *Sheeta* (cold), and *Picchila* (sticky) pulse,** signifying *Kapha*predominance.*Pittaśleṣmajajvara*shows a *Sūkṣma* **(subtle), *Śīta* (cold), and *Sthira* (stable)**

pulse, whereas *Kaphavātajvara* is identified by a ***Manda* (slow) pulse.**
These hemodynamic changes provide critical insights into the underlying ***doṣic***pathology, enabling precise diagnosis and guiding targeted therapeutic interventions in managing fever.

***Nāḍī*characteristics with gastrointestinal disorders [17]**

The pulse characteristics in gastrointestinal disorders exhibit distinct variations based on the underlying pathology, with conditions like Kṣut**(hunger) showing *Prasanna* (clear), *Druta* (fast), and***Śīghra*(quick) pulses,** while *Ajīrṇa*(**indigestion) presents with *Katina* (hard),***Dīrgha*(long), and*Chapala* (irregular) pulses.** These specific *Nāḍī* patterns serve as a crucial diagnostic tool in Āyurveda, aiding in the accurate identification of gastrointestinal imbalances and guiding targeted interventions for restoring digestive health.

***Nāḍī*variations associated with respiratory conditions [18]**

NāḍīParīkṣā identifies distinct pulse patterns in respiratory ailments. Cough ***(Kāsa)*** shows a rough, fast, irregular pulse with a dry vessel wall, while Cold ***(Pratiśyāya)*** presents as slow, weak, and cool with slight obstruction. Asthma subtypes vary: ***Vātaja*** is thin, irregular, and tremulous;***Pittaja*** is warm, sharp, and rapid with burning; ***Kaphaja*** is slow, heavy, and deep, indicating congestion. Bronchitis has a fast, broad, warm pulse with chest heaviness, while Pneumonia is rapid, full, and warm, becoming irregular and heavy in severe cases. These pulse changes reflect ***doṣic*** imbalances affecting oxygenation and vascular reactivity. Advanced wearable pulse sensors could aid chronic respiratory disorder management through real-time ***doṣic*** assessments.

***Nāḍī*characteristics in other diseases [19]**

NāḍīParīkṣā in Āyurveda offers critical insights into various systemic conditions, reflecting the underlying doṣic imbalances. In heart diseases, the pulse feels firm, weak, and rapid, while in rheumatism, it is slow, tremulous, and oily. Blood disorders show heavy, broad, and slow pulses, and anemia presents with a fast, bounding pulse. Genito-urinary disorders manifest as weak pulses in anuria and heavy pulses in oliguria, while metabolic conditions like obesity, diabetes, and gout exhibit distinct patterns such as slow, unctuous, or thin pulses. Neurological diseases, including paralysis and epilepsy, show irregular, weak, or rapid pulses, and bone and joint conditions, like arthritis and gout, often have rough or throbbing pulses. Inflammatory and degenerative joint diseases exhibit *Pitta* and *Vāta* influences, respectively. Surgical conditions, such as trauma or infections, present rapid or irregular pulses indicating ***doṣic***disturbances, while slow, weak pulses mark post-surgical recovery. Pulse characteristics also aid in prognosis, with strong, regular pulses indicating favorable outcomes, while weak or irregular pulses suggest complications or imbalances. Monitoring pulse variations over time helps track disease progression and treatment effectiveness, offering a comprehensive diagnostic tool in Āyurvedic practice.

Recording of Pulse

The development of ***Nāḍī***examination instruments, such as Veda Pulse, *NāḍīTaraṅgiṇī*, and piezoelectric sensors, represents a significant step in bridging traditional Ayurvedic diagnostics with modern technology. These devices aim to standardize and quantify pulse readings, reducing subjectivity and enhancing reproducibility. Veda Pulse utilizes heart rate variability analysis to interpret *doṣic*imbalances, while*NāḍīTaraṅgiṇī* employs artificial intelligence and machine learning to analyze pulse waveforms. Piezoelectric sensors, on the other hand, provide real-time pulse pressure variations, offering an objective assessment of ***Nāḍī***patterns.

CONCLUSION

NāḍīParīkṣā, an integral part of Āyurvedic diagnostics, offers a profound understanding of physiological and pathological states through assessing pulse characteristics. Its ability to identify

subtle imbalances in *Vāta, Pitta*, and *Kaphadoṣas*enables early diagnosis and personalized treatment across a spectrum of disorders. By correlating pulse variations with specific conditions, such as gastrointestinal, respiratory, cardiovascular, neurological, and metabolic diseases, *NāḍīParīkṣā* not only aids in pinpointing the root cause but also provides insights into prognosis, preventive and treatment response. The holistic approach of *NāḍīParīkṣā* bridges traditional wisdom with contemporary needs, emphasizing the interconnection of physical, mental, and*doṣic* states. Its relevance in modern healthcare is amplified by advancements in pulse analysis technologies, paving the way for integrative diagnostic methods. Harnessing the depth of this ancient practice can revolutionize patient care by fostering early intervention, tailored therapies, and comprehensive well-being.

REFERENCES

1.Vaidya ŚrīLakṣmīpatiŚā; *Yogarathnākara*; Vārāṇasī; Chaukhambhā Orientalia; 2017.
2.Śārṅgadhara; *ŚārṅgadharaSaṃhitā*; Third edition; Vārāṇasī; Chaukhambhā Orientalia; 1983.
3.Basavarāju, *Basavarājīyam*, edited by PuvvaḍaSūryanārāyaṇaRāo, Published by A.B.S Publications, Rājamaṇḍrī, A.P.; 1999.
4.Byadgi P.S., *RogīParīkṣā and RogaParīkṣā* (2007), *Paramośvarappa'sĀyurvedīyaVikṛtiVijñāna*, 1st edition, Vārāṇasī, ChaukhambhāSaṃskṛtaSaṃsthāna, p. 376.
5.A comprehensive review on technological advancements for sensor-based NāḍīParīkṣā: An ancient Indian science for human health diagnosis.
6.Mejía-Mejía E, Budidha K, Abay TY, May JM, Kyriacou PA. Heart Rate Variability (HRV) and Pulse Rate Variability (PRV) for the Assessment of Autonomic Responses. *Front Physiol.* 2020 Jul 23;11:779. doi: 10.3389/fphys.2020.00779. PMID: 32792970; PMCID: PMC7390908.
7.Agniveśa, *CarakaSaṃhitāSūtrasthāna*, texts with English translation and critical exposition based on Cakrapāṇi Datta's ĀyurvedaDīpikā, Dr. R.K. Sharma, BhagvānDās, Pub. Chaukhambhā Sanskrit Series Office, Vārāṇasī, India (*Ca. Sū. 3/4*).
8.Basavarāju, *Basavarājīyam*, edited by PuvvaḍaSūryanārāyaṇaRāo, Published by A.B.S Publications, Rājamaṇḍrī, A.P.; 1999.
9.Athavale V.B.*Pulse*; Vārāṇasī: ChaukhambhāSaṃskṛtaPratiṣṭhāna, Delhi, p. 27; 2006.
10. Vaidya ŚrīLakṣmīpatiŚā; *Yogarathnākara*; Vārāṇasī; Chaukhambhā Orientalia; 2017.
11.Athavale V.B.*Pulse*; Vārāṇasī: ChaukhambhāSaṃskṛtaPratiṣṭhāna, Delhi, p. 44; 2006.
12.Dr. SarvadevaUpādhyāya; *NāḍīVijñāna*; Chaukhambhā Publication; 2005.
13. Rāvaṇa – *NāḍīParīkṣā*, Dr. AbhayaKārtyāyana, ChaukhambhāSūrabhāratīPrakāśana, Vārāṇasī, 2010.
14.Mejía-Mejía E, Budidha K, Abay TY, May JM, Kyriacou PA. Heart Rate Variability (HRV) and Pulse Rate Variability (PRV) for the Assessment of Autonomic Responses. *Front Physiol.* 2020 Jul 23;11:779. doi: 10.3389/fphys.2020.00779. PMID: 32792970; PMCID: PMC7390908.
15.Śārṅgadhara; *ŚārṅgadharaSaṃhitā*; Third edition; Vārāṇasī; Chaukhambhā Orientalia; 1983.
16.Vaidya ŚrīLakṣmīpatiŚā; *Yogarathnākara*; Vārāṇasī; Chaukhambhā Orientalia; 2017.
17.Rāvaṇa – *NāḍīParīkṣā*, Dr. AbhayaKārtyāyana, ChaukhambhāSūrabhāratīPrakāśana, Vārāṇasī, 2010.
18.Athavale V.B.*Pulse*; Vārāṇasī: ChaukhambhāSaṃskṛtaPratiṣṭhāna, Delhi; 2006.
19.Athavale V.B.*Pulse*; Vārāṇasī: ChaukhambhāSaṃskṛtaPratiṣṭhāna, Delhi, p. 33; 2006.

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711

Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

Exploring the Musical Attributes of Samaganaswaras in the Lakshan Granth

Dr. Girijaprasad Shadangi
Head, Dept of Samaveda
Sri Venkateswara Vedic University,Tirupati-517502, Andhra Pradesh
Mobile : 9951051209
Email: gpshadangi@gmail.com

Abstract:

The present research explores the role of the seven swaras in the Samaveda and their intricate relationship with shrutis, accentuation, and the art of singing. Samaveda, considered the "mother of music" by Bharata Muni, is unique for its musicality among the Vedas and holds a significant place in spiritual practices. The seven swaras—Krushta, Prathama, Dwitiya, Tritiya, Chaturtha, Mandra, and Atiswarya—each have specific locations of origin and distinct tonal characteristics, which are essential for accurate chanting and musical rendition in Samaveda. These notes, associated with various deities and cosmic forces, are used in conjunction with specific shrutis such as 'Dipta', 'Mridu', and 'Ayata' to achieve precise intonations and melodious harmonies.

The study delves into the correct application of shrutis in Samaveda, highlighting restrictions such as their non-application in specific vowel combinations, junctions involving fricative consonants, and gaps between identical uninterrupted notes. The research also explores how the five types of accents—Udatta, Anudatta, Swarita, Prachita, and Nighata—shape the tonal quality and meaning of the notes. Additionally, the paper emphasizes the importance of mastering shruti distinctions for singers, as this knowledge is crucial for maintaining the sacred and spiritual essence of Samaveda chanting. Through this exploration, the research underscores the profound connection between sound, ritual, and spirituality in ancient Indian music, preserving the traditional practices that continue to influence modern musical forms.

Key words:

Saptaswara, Avantarswara,Samgaan, Sthitasandhi, Vivritti, Hastaswara, Krushta, Pratham, Dwitiya, Tritiya, chaturth, Mandra, Atiswarya. Prenkhaswara. Prathamadih, Dwitiyadih, Uddham

1.Introduction:

Samgana is composed by adding the poetic mantra with the seven swaras, such as Krushta, Prathama, etc., at specific places. The swara is the life force. The seven notes, three gramas, and twenty-one murchanas are the main notes of the song. Air is generated from the navel of the body and comes out through the heart, chest, throat, head, nose, and mouth. The generation and transcendence of vowels pass through these places.

This is a research article on the subject of the seven swaras that are appropriate in the Samaveda, and how swaras like ‘Vinat’, ‘Namat’, ‘Abhigeet’, ‘Pranat’, etc., help in the singing method. Among the Vedas, Samaveda holds the foremost place because it is musical. Sri Krishna says in the Bhagavad Gita, “Vedanam Samavedosmi.” The Vedas and the Upanishads also praise the Samaveda by saying “Raso Vai Sah,” etc. The great Bharat Muni referred to the Samaveda as the mother of music. The form of Samaveda consists of verses and songs.

Each of the seven notes has specific uses in singing. Their names are Krushta, Pratham, Dwitiya, Tritiya, Chaturth, Mandra, and Atiswarya, respectively. These seven notes are sung in descending order. The places of origin of notes, such as ‘Krushta’, will be discussed in detail.

Notes are indicated by joining the thumb with the fingers, which helps in preserving the high and low notes. Deities are pleased upon hearing the singing of notes like 'Krushta', etc. It is stated that with the pronunciation of the 'Mandra' note, 'Gautam' and other sages have expressed unanimity in the verses signifying deities like Fire, etc., thus explaining all the beneficence of self-study. The 'Shruti' of specific notes should be understood for the proper application of the notes. A person who does not specialize in 'Shruti', like 'Dipta', 'Ayata', as well as 'Mridu' and 'Madhyama', cannot be called an 'Acharya'. It is essential for a master singer to be expert in the minute distinctions and genres of 'Shruti'[1]. The part where the singer takes the memorial is called *Parva*. In this way, there are three joints in a finger. Hastaswara should be performed on its middle joint only. While performing Hastaswara, the hand should be shaped like the ear of a cow. This is called *Gokarnaakriti*. Below, we describe the attributes of the seven swaras in sequence.

1. Krushta:

The 'Krushta' note lies in the head[2]. In modern music, the Krushta Swara is called 'Pancham'. Its note symbol is 'P', and in Samgana, the note symbol is written as '11'. The 'Krushta' note is indicated by the tip of the thumb[3]. Another treatise on intonation states that when the hand and thumb are joined for notes like 'Krushta', the 'Krushta' note is outside the thumb[4]. Deities reside on the 'Krushta' note[5]. There is a 'Shruti' named 'Dipta' found in the 'Mandra' note[6]. The number 11 is written on the mantra to represent the Krushta swara. Instead of considering it as the number eleven, it should be understood as an indicator of duality of the first Gayaswar. Like 'Aayata' and 'Deepta' Shruti, 'Karuna' Shruti is also found in the Trimatrika alphabets. Only three instances of 'Karuna Shruti' are found in the entire Samagana-twice in *Prakritigana* Sama (number 492) and once in 652.

2. Prathama:

The 'Prathama' note is located in the forehead[7]. The 'Prathama' note is the first note on the middle node of the thumb[8], and the 'Madhyam' note is located in the thumb in the *Mandukya* shikha[9]. Human beings sustain on the 'Prathama' note[10]. The 'Shruti' named 'Dipta' applies to five notes. The 'Prathama' note has a 'Shruti' named 'Mridu' [11]. This Shruti must be learned from scholars of the tradition because it has no symbol. In modern music, the first note is called 'Madhyam'. Its note symbol is 'Ma', and in Samgana, the note symbol is written as '1'.

3. Dwitiya:

The 'Dwitiya' note lies between the eyebrows[12]. In modern music, the second note is called 'Gandhara'. Its note symbol is 'Ga', and in Samgana, the note symbol is written as '2'. The 'Gandhara' note is indicated on the index finger[13] and is in 'Pradeshini'[14]. Animals and celestial nymphs sustain on the 'Dwitiya' note[15]. The 'Dwitiya' note has a 'Shruti' named 'Dipta'[16]. Other 'Shrutis', such as 'Mridu', 'Madhya', and 'Ayata', are stated for the 'Dwitiya' note[17]. When the second note succeeds the third note, there is an 'Ayata Shruti' in the second note.

In cases of transposition with a higher note, there is a 'Mridu Shruti' in the fourth note. When there is space after the note, with another note ahead of it, it becomes a 'Madhyama Shruti'. One should thus apply notes in the Samaveda with such an understanding. Examples include:

'Sa Na Indrashshivassa 3 Kha'

'Uddhedabhishrutaama 3 Gham'

'Va52 rtto 35 Hai'

In these examples, the third note succeeds the second note in 'Kha', hence it has 'Ayata Shruti'; the fourth note succeeds the second note in 'Gham', so it has 'Mridu Shruti'; and in 'To', there is an equal note succeeding, which is why it has 'Madhyam Shruti'[18].

Wise people instruct that 'Ayata Shruti' should always be applied in cases of 'Oota', 'Prahuyasa', 'Tsita','Vara', and 'Mahi'. The 'Shruti' named 'Virata' found in the second note, succeeding the 'Krushta' note, is known as 'Dipta'. In the case of the first note, there is a 'Mridu Shruti', even if 'Virata' is situated there. The 'Shruti' in the fourth note is known as 'Dipta Mridu', and in the case of note transposition, it becomes 'Dipta Shruti'. It is 'Dipta Shruti' in 'Ogna I'[19], with some other note succeeding the 'Mandra' note, and in a situation of culmination of 'Saman', it becomes 'Dipta', wherever it is situated in a note, such as in 'AuhoS3 VaS3 Indra' or 'Ho IS2 Vahi I' [20].

4. Tritiya:

The 'Tritiya' note is located between the ears[21]. In modern music, the third note is called 'Rishab'. Its note symbol is 'Re', and in Samgana, the note symbol is written as '3'. The 'Rishabha' note is located on the middle finger[22], and the *Mandukya* Shiksha states that the 'Pancham' note is located on the middle finger[23]. The 'Tritiya' note sustains manes and living beings born from eggs[24]. The 'Tritiya' note has a 'Shruti' named 'Dipta'[25].

5. Chaturtha:

The 'Chaturtha' note is located in the larynx[26]. In modern music, the fourth note is called 'Shadja'. Its note symbol is 'Sa', and in Samgana, the note symbol is written as '4'. The 'Shadja' note is located on the ring finger[27]. It is said in *Samvidhan*, *Brihaddevata*, and *Naradiya Shiksha* that the 'Chaturtha' note sustains[28]. The 'Chaturtha' note has a 'Shruti' named 'Dipta'[29].

6. Mandra:

The 'Mandra' note is located on the tongue[30]. In modern music, the low note is called 'Nishad'. Its note symbol is 'Ni', and in Samgana, the note symbol is written as '5'. According to Narada and Manduki, the 'Dhaivata' note is on the little finger[31]. The 'Mandra' note is also known as 'Parisvara' as it is invariably devoid of a node; it is not indicated on any node of a finger, it has no proper name, and it is always 'Avyaya' (indeclinable), having acquired inspiration. Ghosts, demons, and ogres sustain on the 'Mandra' note[32]. There is a 'Shruti' named 'Dipta' found in the 'Mandra' note[33].

7. Atiswarya:

The lower or 'Atiswarya' note lies in the heart[34]. In modern music, the 'Atiswarya' note is called 'Dhaivat'. Its note symbol is 'Dha', and in Samgana, the note symbol is written as '6'. The 'Nishad' note, the rest note, is located below the root of the little finger[35]. All living beings in the universe, as well as others already stated, sustain on the low 'Atiswarya' note[36]. The 'Atiswarya' note has a 'Shruti' named 'Dipta'[37]. 'Krushta', seventh, first, fifth, etc., have been stated. 'Atiswarya' is indicated within the root of the little finger, making it a lower note. 'Nishad' is the sixth note.

Features of Shruti

1. Shruti Performance:

'Shruti', such as 'Ayata' and others, should not be performed on a note that has not yet culminated. A lack of 'Shruti' should be performed on a note of the same type. Additionally, 'Shruti' should not be performed between two notes when the singing is uninterrupted, but the note has already ended. An example is provided: *'Sa Na Indrasshivasakhe'*, where the 'Shruti' meant to be performed on short or long syllables should not be applied. It needs to be performed in prolated form only [38]. For this, the symbol (^) is used on the mantras in texts. Although 'Ayata Shruti' applies to five notes (i.e., second, third, fourth, Mandra, and Atiswara), the tradition places the symbol of 'Ayata' only on the second Geyaswar.

1. Gati and Shruti Restrictions:

The two 'Gati' are associated with the vowels 'I' and 'U', which are palatal. No 'Shruti' should be

applied in these two cases. The same rule applies to the end of a word. *'Sthitasandhi'* refers to the junction formed with fricatives, four in number: 'Sha', 'Sh', 'Sa', and 'Ha'. No 'Shruti', such as 'Dipta', is applied in this case. These junctions are termed as *'Ghut'*. The word *'Ghut'* is derived from a verb root meaning change, and it is known as 'Ghut' when in conjunction with any of these consonants and vowels. Any 'Shruti' found in these five places has been prohibited[39].

2. Sthitasandhi Characteristics:

The characteristic of *'Sthitasandhi'* is that it is a 'Vivritti', a hiatus, where two vowels open upon each other without blending, and the 'Varna' (sound) is separate in the middle of a word. When this *'Vivritti'* involves fricative consonants, there is no 'Shruti', as in the word *'Arsha'*. The culmination of a word can be seen as the completion of a part, half a verse, or a full verse, thus resulting in three types. Alternatively, culmination may be considered as the culmination of a word, part, or 'Saman'. It is stated that no 'Shruti', such as 'Ayata', should be applied in two syllables at the end of a word where the 'Swara' (tone) is either short or long, or when there is a junction with the consonants 'Sha', 'Sh', 'Sa', or 'Ha'[40].

3. Shruti Restrictions in Gaps:

'Shruti' should not be performed in the gap between two identical, uninterrupted notes, or between a short syllable and a long syllable, nor in a place referred to as 'Ghut'. The function of 'Shruti' should be performed only with the note itself [41].

4. Types of Shruti and Their Applications:

Only two 'Shrutis' are usually accomplished, with the exception of 'Saman'. As stated, 'Dipta Shruti' should be understood in 'Udatta' (acute accent). 'Dipta Shruti' should be understood in 'Swarita' (circumflex accent). 'Mridu Shruti' should be understood in 'Anudatta' (grave accent). Such is the wealth of 'Shruti' in the tradition of music.

5. Music Tradition and Euphony:

It is stated that notes should be performed in a way that mirrors traditional singing, even in the absence of 'Shruti'. This refers to the euphony or melody of the voice in relation to the *Rigveda* and other texts[42].

1. **Types of Accents**: The difference of accent should be understood to be of five types:
   - ✓ **Udatta**: Acute accent
   - ✓ **Anudatta**: Grave accent
   - ✓ **Swarita**: Circumflex accent
   - ✓ **Prachita**: Accentless
   - ✓ **Nighata**: Suppression or toning down[43].

Conclusion:

This research on the seven swaras and their applications in Samaveda highlights the intricate relationship between musical notes, their corresponding shrutis, and their role in the sacred tradition of Samagana. Through the analysis of notes such as Krushta, Prathama, Dwitiya, and others, this study has illustrated the profound connection between the sound production, physical articulation, and spiritual significance of each note. The concept of shruti, with its detailed categorization and nuanced performance requirements, plays a pivotal role in ensuring the proper rendering of these notes, preserving the essence of the music as prescribed in ancient texts.

The restrictions and specifications for shruti performance, such as its non-application in certain vowel combinations and junctions with fricative consonants, underscore the precision required in the

execution of Samaveda chanting. Moreover, the classification of shrutis such as 'Dipta', 'Mridu', and others, alongside their accentual distinctions, further emphasizes the need for mastery in these subtleties for effective vocal expression.

Ultimately, this research reaffirms the importance of a thorough understanding of both the theoretical and practical aspects of Samaveda music, where the right application of notes and shrutis enhances the spiritual and aesthetic impact of the performance. Through the preservation and propagation of these principles, the legacy of Samaveda music continues to serve as a crucial part of India's cultural and spiritual heritage.

References

1. Brihatdaevata,Arthur Anthony Macdonell, Hardvard University, 1904
2. Manduki Shiksha,Dr Dwijendranath Mishra, Jagadish Sanskrit Pustakalaya, Jaipur, 2014
3. Matralakshnam, Mayuram.M. Ramanatha Deekshit, 1984
4. Naradiyashikha,Dr Girijaprasad Shadangi, Tirupati, 2022
5. Prakrutiganam, Dr Girijaprasad Shadangi, Tirupati, 2019
6. Samaveda Samhita, Pt Sripad Damodar Satvalekar, Swadhyaya Mandal, Paradi, 1956
7. Samaveda Samhita- Editor B R Sharma, Hardvard University, 2001
8. Samavidhna Brahmanam,Dr B.R.Sarma, Rastriya Sanskrit Vidyalaya, Tirupati, 2004
9. Uharahasya ganam,Mayuram M. Ramanatha Deekshit,Madras, 1987
10. History of vedic literature- Bhagavd Datta, D.A.V Collage, Lahore, 1931

Footnotes:

1.N.S.1.7.9

2,7,11,20.N.S.1.7.1, ‘Brihaddevata’ 8.112

3.8,10,12,21.N.S.1.7.3

4,22.M.S.15

5,9,13,23,27,31,35.N.S.1.7.6, S.V.B.1.1.8, B.D.8.114

6,14,24,28.32,36.N.S.1.7.10

15. N.S.1.7.11

16. Uha Gana Archika 1.17

17. N.S.1.7.12

18. Samaveda 1.1.1

19. Samaveda’ 10.1.24 etc N.S.1.7.13,14

25,29,33.N.S.1.7.2, ‘Brihaddevata’ 8.113

26,30,34.N.S.1.7.3, M.S.16

37.N.S.1.7.15

38,39.N.S.1.7.16

40.N.S.1.7.17

41.N.S.1.7.18

42.N.S.1.7.19

43.Pr.G.365

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711

Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

Role of rakta mokshanain स्वस्थस्य स्वास्थ्यरक्षणम् to prevention of diseases

Dr. UMESH
Professor, dept. of Shalyatantra
C. B. Guttal Ayurveda College,
Dharwad-580007, Karnataka
Mobile : 9845784575
Email : aayuumesh@gmail.com

Abstract:

Aayurveda is an ancient scientific system of medicine, in which panchavidhasamshodhana chikitsa are explained to prevent and cure the diseases. Among panchavidha samshodhanakarma, rakta mokshana is one which removes the dosha from the bodyto prevent and curing of the diseases. In ayurveda seasonal samshodhana karma are explained to maintain the health of healthy person i.e., rutushodhana is explained. Rakta is one which gets vitiates in sharadrtu, same as pitta dosha because of ashrayaashrayi bhava. So rakta mokshana helps to prevent rakta pradoshajavikaras like twachagata roga, shopha roga, pidaka roga. Hence rakta mokshana plays an important role in prevention of the diseases in healthy individuals.

Key words :

panchavidhasamshodhana, rutushodhana, rakta mokshana, ashraya- ashrayi bhava

Introduction :

Ayurveda is a scientific system of medicine with a well-documented theoretical foundation, principles, and practical applications. It is based on systematic observation, experience, and logical reasoning, much like modern scientific disciplines. Ayurveda has been practiced for thousands of years and documented. In ayurveda, to maintain health of the individual and to cure the disseisespanchavidhashodhana karmas are explained, they do the body purification i.e, detoxification in healthy person(swasthasyaswasthyarakshanam) and also helps to remove the doshas in diseased person (aaturasyavikaraprashamanam. Those shodhana karmas are vamana, virechana, basti, nasya and raktamokshana.

These samshodhana karmas to be performed as per therespective doshas and kala.Vamana karma is indicated for kaphapradhana roga and for healthy person in vasantarutu, basti karma is indicated in vatapradhana roga and for healthy individual pravrutrutu, virechana karma is indicated in pitta pradhana roga and for healthy individual in sharadrutu, nasya karma is indicated in urdhwajatrugata roga and also in vasanta rutu[1], asrakta mokshana is indicated in rakta pradoshajavikara and for healthy individual sharadrutu as same as pitta dosha, because ashraya – ashrayi bhava.[2]

Hence rakta mokshana helps to prevent the rogas in normal individuals,when they under go rakta mokshana rutuanusara. In Sushruta Samhita sootrashtana**,** शोणितवर्णनीयाध्याय*,* explained that-

त्वग्दोषाग्रन्थयःशोफारोगाःशोणितजाश्चये । रक्तमोक्षणशीलानांनभवन्तिकदाचन ॥३४॥

One who undergoes rakta mokshana periodically, does not suffer fromdiseases related to twacha, granthi roga, shopha roga and rakta pradoshajanyavikara.

Indications of Raktamokshana:[3]

The five types of Vidradhi (abscesses) excluding Sannipataja Vidradhi Kustha (skin diseases) • Vayu Saruja Sotha Ekdesha (pain and inflammation in a particular region due to Vata Dosha) • Karnapaaliamaya (diseases of ear lobes) • Shlipada (filariasis) • Vishadushita Rakta (case of poisoning) • Arbuda (conditions of tissue enlargement) • Visarpa (erysipelas) • Granthi (cystic lesions) • Upadamsha (sexually transmitted diseases) • Stanya Roga (inflammatory conditions of the breast) • Vidarika (localized inflammation of the armpit region) • Saushira (dental caries) • Galashaluka (inflammatory conditions of throat and neck region) • Krimidanta (dental caries) • Dantaveshtaka (inflammatory conditions of the gums) • Upakusha (tooth sensitivity) • Dantapupputa (cystic lesions in gums) • Pittaja, Raktaja and Kaphaja Ostha Roga (various inflammatory conditions of lips) • Kshudra Roga (various types of localized inflammatory conditions).

As per the indications concern, all are shopha samuththita, twachagatapidakas.

Hence rakta mokshana plays an important role in preventive aspect of these diseases.

There are of two types of rakta mokshana, one is Shastra krita Visravana[1] - Generally sharp instruments areused to carry out this process. It is further divided into two category- Pracchanna which means letting the blood through several superficial incisions and Siravyadhana, which is also known as venepuncture.

Another one is Ashastra krita Visravana- It is further divided into 4 categories:

1. Jalaukavacharana[4], which means applying leeches on a particular area. This is mainly done for Pitta dooshitaraktajaroga.
2. Alabu[5], which means creating vacuum and extracting blood through the vacuum using a vegetable, which may be bottle guard or Alabu. This is mainly done for treating the Kapha dooshitarakta roga.
3. Shrungavacharana[6]: which means applying the cow's horns to remove the dosha. This is mainly used for treating the Vata dooshita rakta roga.
4. Ghati Yantra Avacharana[7]: In this procedure, Ghati or earthen pot is used for the removal of blood. The procedure and concept are almost the same as Alabu Avacharana; an earthen pot is used instead of an Alabu. It is indicated invata, kaphavikar&gulmavikara.

If rakta mokshana done with shringa, it removes doshas about 10 angula circumference, jalaukha sucks 1 hasta pramana doshas, Alabu sucks 12 angulapramana, prachchanna removes 1 angula doshas, siravyadha removes sarvangaashrita doshas.[8]

Mode of action :

In rakta mokshana,it is to be done to remove deep-seated circulating doshas from the blood. It relievesstagnation and congestion in circulatory components. It improves circulation to a specific area, reduces inflammation and improves healing of a specific location along with the entire system in general.

Raktamokshana is one among the purificatory therapies, which does the shodhana of the body. Raktamokshana helps to remove the vitiated rakta at sthanika as well as sarvadaihika. Rakta is prime one which circulates all over the body. Since rakta is always vitiated byother dosha, rakta is one among the chief dooshya. So if rakta isremoved, the concentration of vitiation also gets reduced, srotovishodhana takesplace. How the vitiated rakta removed out the shuddha rakta occupies that place, hencerakta is considered as jeeva.[9] 109

Conclusion :

Rakta mokshana plays a major role in preventing and curing of the diseases in healthy individuals. Rakta is prime dhatu which circulates all over the body and rakta always vitiated by other doshas. So one who under goes rakta mokshana periodically can be prevented by some rakta pradoshajanyavikara.

References :

1. Sushruta Samhita of Sushruta with Nibandhasangraha commentary, Chowkamba publication, S.Su6/38, 30page.
2. Ashtangahrudaya, Aruranaduttavirachitasarvangasundarateeka,Chowkamba publication, A.Hr. Su. 11/26
3. Yadavji Trikamji Acharya, (editor). Sushruta Samhita with Nibandhasangraha Commentary of Dalhana Acharya. 7th ed. Reprint: Varanasi, Chaukhambha Orientalia, 2002; Sutra Sthana25/12-15
4. Yadavji Trikamji Acharya, (editor). Sushruta Samhita with Nibandhasangraha Commentary of Dalhana Acharya. 7th ed. Reprint: Varanasi, Chaukhambha Orientalia, 2002; Sutra Sthana13/5
5. Yadavji Trikamji Acharya, (editor). Sushruta Samhita with Nibandhasangraha Commentary of Dalhana Acharya. 7th ed. Reprint: Varanasi, Chaukhambha Orientalia, 2002; Sutra Sthana13/6
6. Yadavji Trikamji Acharya, (editor). Sushruta Samhita with Nibandhasangraha Commentary of Dalhana Acharya. 7th ed. Reprint: Varanasi, Chaukhambha Orientalia, 2002; Sutra Sthana13/7
7. Ashtangahrudaya, Aruranaduttavirachitasarvangasundarateeka,Chowkamba publication, A.Hr. Su. 16/49
8. Sharangadhara Samhita Of Sharangadhara Acharya Containing Anjananidana Of Agnivesa With Dipika Hindi Commentary By Dr.BrahmanandTripathi, Uttara khanda 12/25, Book Series 28 Chaukhamba SurabharatiPrakashan Varanasi
9. Sushruta Samhita of Sushruta with Nibandhasangraha commentary, Chowkamba publication, S.Su14/44,page no 66.

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711
Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

वैदिकी संस्कृतिः - एकं विश्लेषणम्

DR. RANJITA GOSWAMI,
Associate Professor
Department of Sanskrit
Arya Vidyapeeth College (A)
Cuwahati-781016, Assam
Contact No. : 7399110778
E-mail : ranjitagoswami@gmail.com

स्वेभ्यः पितृपरम्परादिभ्यः समागतेभ्यः आचारविचारादिभ्यः संलग्नो भूत्वा कस्यचन देशस्य औकसः यान् आचारान् विचारान् व्यवहारान् रीतिनीतिक्रिया-कार्यकलापांश्चाधिगम्य आचरणे च परिणमय्य नैजं जीवनं यापयति त आचार-विचारादय एव 'संस्कृतिः' इत्येतेन शब्देन प्रोच्यन्ते ।

जनता जीवन-यापनप्रयोजनेन तादृशमेव सदनं भोजनं चलनं पानं कोडनं मनोरञ्जनमन्यच्च सकलमभ्युपगच्छति यादृशं देश-काल-जल-पचनादिक भवति । इदं देशकालादिकं जनताया बुद्धौ मानसे शरीरे मस्तिष्के च नियततयैव नैजं अमोघं प्रभावं निक्षिपति । सा तेषां सर्वेषां सान्निध्यात् तदीयैः संस्कारैः संस्कृता जायते । तस्याः तद्विधा संस्कृततैव संस्कृतिरिति बुधै र्गीयते । वसिष्ठ-पराशरात्रिभरद्वाजरामकृष्णादिगोत्रोद्भूतानां भरतभूसम्भवानां मान-वानां संस्कृतिवैदिकी संस्कृतिरिति नाम्नाद्य सर्वत्र विश्रुता - तदुक्तं गीतायां -

महर्षयः सप्तपूर्वे चत्वारो मनवस्तथा । मद्भावामानसा जाता येषां लोक इमाः प्रजाः ॥[1]

कश्यपोऽत्रिबशिष्ठश्च विश्वामित्रोऽथगौतमः । जमदग्निभरद्वाज एते सप्तर्षयो मताः ॥

सा "आनीव्वातं स्वधया तदेकम्" [2] अथ च "संगच्छध्वं संवदध्वं सं वो मनांसि जानताम्" [3] इत्येवं विधाभ्य आचारधाराभ्यः, विविधकलाकलितनिकेतनकृतवासानां प्रस्तर-कशिपु तल्प-प्रोष्ठ-वह्य-शूर्ष-तितउ-अर्दरादिकासंख्यातपरिच्छद-निषेवणपराणां, प्रतिष्ठापित- नानादुर्गनगर-ग्रामनिचयानां, दध्याशीर-नवनीतायुताज्यौदनादिप्रचुरभोज्यपदार्थप्रयोगप्रदर्शितकामानां, क्षौमोर्णाजिन कौसुम्भपरिधानाद्यावरणावृतवपुष्काणां, निष्करुक्मपाश-कुरीर-प्रकृतिपुष्कलालङ्कारालङ्कृतानां गवादिपशुपालनरत चित्तानां, आकाङ्क्षित-सकलोद्यानां विश्वोपकारिकर्मपरायणानां ज्ञान-विज्ञानसम्पन्नानां यज्ञयागानुष्ठानप्रवीणानां कृषीवलानाम् आचरणेभ्यः, किञ्च - भारतीयसंस्कृतिः कर्मवादे गुरुतामावहति ।

यत्कर्म यज्ञार्थं न विधीयते तादृशं कर्म दोषजनकं भवति । तद्विधानि कर्माणि सततं मानवाय दुःखदायकानि भवन्ति । स अनुनिधन-पतितोऽनिशं विषादमुपभुङ्क्ते । यज्ञार्थककर्माणि तु तेभ्यो नितान्तं विपरीतानि वर्तन्ते । तानि मनुष्येषु निष्कामभावनां सुद्भावयन्ति । निष्कामेषु कर्मसु यदा रुचिरुदेति तदा रागद्वेषादिका दोषा असद्भावाश्च मनस्तः दूरं पलायन्ते । मानवोऽनिर्वचनीयां प्रीतिभजमानो जीवनस्य चरममुद्देश्यमवाप्तमभिधावति । भारतीयसंस्कृती निष्काम कर्मवीक्ष्यः सर्वतः उच्छलन्त्यः प्रवहन्त्यश्च संलक्ष्यन्ते - " तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म सदाचर । असक्तो ह्याचरन् कर्म परमाप्नोति पूरुषः " ॥ [4]

---

1. श्रीमद्भगवद् गीता - द्वितीयोऽध्यायः, षष्ठश्लोकः 2. ऋग्वेदः १०/१२९।२ 3. ऋग्वेदः १०/१९१।२

4. श्रीमद्भगवद् गीता - तृतीयोऽध्यायः , एकोऽनविंशतितमः श्लोकः

देशान्तरीयासु संस्कृतिषु नेदं वैशिष्टयम् ताः सन्ति सकामकर्मसु रममाणाः । तस्मान्न ताः श्रेयसे कल्पन्ते । सांसारिकान् भोगान् विहातुं न सा मानवमुपदिशति । किन्तु तेषामुपभोगोऽनासक्तिपूर्वकमेव कार्य इति सा काङ्क्षति । सा तामेव प्रवृत्तिमनुमन्यते या निश्रितविधायिका भवेत् ।वर्तमानाय सा श्लाघते परं तस्य सम्बन्धो भूतेन जुत्यमाणः स्यात् भवेच्च तद्योगो भाविजीवनोनेता । एतस्यैवादर्शस्य संरक्षणाय वैदिकीसंस्कृतिराश्रमवादिनी संस्कृतिरस्ति । ब्रह्मचर्य हि कठिनतमं तपः । तत्वरणेन तेजस्तितिक्षा-सद्बुद्धिस्वस्थतादिसम्पदामवाप्तिर्जायते । तत् तपस्तपःसुश्रेष्ठम् । न तस्य महिमानं किमप्यन्य-दधिगन्तुं पारयति । अतस्तत् प्रशंसन् वेद आह " ब्रह्मचर्येण तपसा देवा मृत्युमुपाक्षत " [5]। ब्रह्मचर्यस्य महत्वं भारतमेव प्रथममजानात् ।तस्मादेव कारणात् तदीया संस्कृतिर्ब्रह्मचर्यवादिनी संस्कृतिर्वर्तते । भारतीया संस्कृतिर्न भोगान् द्वेष्टि परं ते सर्वे भोगाः-विषयाः विचारपूर्वकं सम्यग्धिया विमृश्य भोक्तव्या इत्येतदवश्यमुपदिदाति । तेषां विषयाणामनित्यत्वात् दुःखपर्यवसायित्वाच्च तेषु हि अविचारपूर्वकप्रवर्तनेन हानिरेव हानिर्भवति-इत्येतस्मात् कारणात् सा मानवमात्रं सावधानं कुरुते । विषयोपभोग-विषयिणी कामना मानवस्य प्रकृतिमधिवसतीति साधु अवगच्छति सा, अतएव सा तामुन्मूलयितुं नोपदिशति परं निग्रहीतुमेवादिशति । तन्निग्रहणमभ्यासेन वैराग्येण च सम्भवमिति विचिन्त्य सा यमनियमादीनां योगशास्त्र- प्रतिपादितानां सिद्धान्तानामनुसरणाय सततं निर्दिशति । वस्तुत आर्यसंस्कृत्या गार्हस्थ्याश्रम-व्यवस्था दुर्धर्षकाम-वासना शासन- प्रयोजनेनाभ्युपगतास्ति न च विषयो-नभोगाय ।

इदं जगत्, इमे सम्बन्धिनः, इमे पुत्रकलत्रादयः इमाः सम्पदः, इदं भवनम, इयं धरा, एषा च पभुत। यत् किञ्चिदपि तिष्ठति तत् सर्वमपि नियत-मेकस्मिन्नहनि परित्याज्यं स्यादिति ध्रुवम् । यदा मृत्युरागमिष्यति तदा तत् पुरतः पुरुषो न किमपि कर्तुं प्रभविष्यति; तस्मिन् समये तु सर्वेषामुत्सर्गः कर्त्तव्यः स्यादेव । एवंभूतायां स्थित्यामिदमेव वरं भवेद् यन्मृत्योः प्रागेव मोह-मुज्झित्वा सर्वाण्यप्यनित्यानि वस्तूनि विहायात्मोपचिकीर्षुरटवीं व्रजेत् । एतस्याः परिव्रज्याया एव हेतोर्भारतीयसंस्कृती वानप्रस्थाश्रमस्य प्रतिष्ठा दृग्गोचरीभवति । वानप्रस्थाश्रम आध्यात्मिकभावनाया भूमिर्वर्तते । यथा दीप आलोकेन तमो विध्य प्रकाशं विकिरति तथैव सङ्कटोद्भूतामुद्विग्नतां निरस्य वैखानसता पुंसि ज्ञानं सञ्चारयति । कृतवानप्रस्थाश्रमप्रवेशो मानुषो न केवळमात्मश्रेय आचरति किन्तु स स्वकीयेन गहनानुभूतिवलेन योग्यतासामध्येन सकिनेग च ज्ञानेन जनसानाम्यस्य मठितनामनायासेजापनीय कर्त्तव्यं कर्म गन्तव्यञ्च मार्गं प्रदर्शयति । अतः भारतीयसंस्कृत्यां वानप्रस्थाश्रमव्यवस्था सर्वजनकल्याण-कारिणी व्यवस्था समवतिष्ठते ।

सन्यासाश्रमं प्रविश्य मानवो जीवनस्यान्त्यं लयमधिगच्छति । एप आश्रमो मुक्केद्ररिमिव । दुःखानामाध्यन्तिकनिवृत्तिर्वा जन्म-जरामरणपाशान्निर्मुक्तिनं तश्वज्ञानाधिगमनमन्तरेण सम्भवा । तज्ज्ञानलाभाय भारतीया संस्कृतिः संन्यासाश्रमवादिनी भूत्वा विद्योतते । निश्चप्रचतया विश्वजनीनाया भारतीयायाः संस्कृत्या एपा आश्रमवादिता संसारं सम्यग्व्यवस्थापयति उन्नमयति चोत्तरोत्तरम् ।

समाजस्य मङ्गलाय तस्योत्थानाय, सुख-शान्तिपूर्वकं तस्य जीवनं जगति व्यतीयादित्येतत्प्रयोजनेन वैदिकसंस्कृत्यां वर्णव्यवस्था कल्पितास्ति । यस्मिन् जनवरी साध्विकं तवं प्रधानतया दृश्यते स इह संस्कृती 'ब्राह्मग' इति, यत्र साच्चिकतान्वितं राजसं तत्त्वं प्रमुखं स 'क्षत्रिय' इति, यन्त्र रजोगुणविशिष्टस्य तमोगुणस्योन्मेषो वीच्यते स 'वैश्य' इति, यत्र च तमोगुण एव विद्यते मुख्यतया स 'शूत्र' इति निगद्यते। आधुनिकं मनोविज्ञानमित्थं विभजते-जीवो द्विविधः-उद्बुद्धः अनुनुद्धश्च ।

---

5. सामवेदः - उत्तरार्चिकः, एकादशोऽध्यायः, खण्डः पञ्चमः, एकोऽनविंशतितमम् मन्त्रम्

तत्रोद्बुद्धस्त्रिविधः ज्ञानप्रधानः, क्रियाप्रधानः, इच्छा-प्रधानश्च । ये मस्तिष्केण समाजं सेवन्ते ते सात्विका जीवा ज्ञानप्रधानत्वाद् 'ब्राह्मणा' इति कथ्यन्ते। ये वाहुवलेन समाज- माराधयितुमनसस्ते राजसजीवाः क्रियाप्रधानत्वात् 'क्षत्रिया' इति भाप्यन्ते, भौतिकदृष्टिमन्तस्तमःप्रधाना राजस-जीवा 'वैश्या' इति उच्यन्ते, अनुवुद्धाः प्राणिनः टमोगुणप्रधानाः 'शूद्राः' इति शस्यन्ते । मनुष्येषु ज्ञानं, क्रिया, इच्छा इत्येते भावाः प्राप्यन्ते । इमान् एव भावान् आष्टत्य वर्णव्यवस्था-प्रासादः सन्तिष्ठते ।

भारतीयसंस्कृत्यभिमता वर्गव्यवस्था अर्थशक्ति पङ्गं विद्धाति । धनेन पुमान् भौतिकानि द्रव्याणि क्रेतुं शक्नोति किन्तु न तेन सः सम्मानं क्रेतुं प्रभवति । भारतीयसंस्कृतिरभिलषते-यज्ञनाः स्वस्वप्रवृत्त्यनुसारेण समाजं सेवेरन् । ब्राह्मणा ज्ञानेन, क्षत्रिया बलेन, वैश्या धनेन, शूद्राश्च सेवया च समाजमुपकुर्वीरन् । यदा कस्यापि कृते किमपि कर्तव्यं निर्धार्यते तदा तेन कर्त्तव्येन समं तस्य कोऽप्यधिकारोऽपि स्थिरीक्रियते। अयमधिकारी वस्तुत उपहारस्येन मतः । भारतीयहष्टिरभिचारं सम्मान-शासन-धन-कीडामेदेन चतुर्यु भागेषु विभजते । ब्राह्मणाय कर्त्तव्यपालनोपलच्ये सम्मानं प्रदत्तं किन्तु सम्मानमवाप्य बुद्धि-दुध्यति अतः ब्राह्मणं प्रति भारतीयसंस्कृतेरयमुपदेशः-

"सम्मानाद् ब्राह्मणो नित्यमुद्विजेत विषादिव" । [6]

क्षत्रियाय तत्कर्त्तव्यरक्षोद्देश्येन यत्पारितोषिकत्वेन प्रदीयते तदस्ति शासनम् । परं शासनमपि मानदसुन्मादयति तस्मात् भारतीय-संस्कृतेस्तम्प्रति व्याहरणमिदम्-

दण्डो हि सुमहत्तेजो दुर्धरश्राकृतात्मभिः । धर्माद् विचलिते हन्ति नृपमेव सबान्धवम् ॥" [7]

वैश्याय धनं तदधिकारत्वेन विश्राणितं परन्तु तदपि जनं मोहयति अत- उक्तम्-

"दद्याच्च सर्वभूतानामन्नमेव प्रयत्नतः ।" [8]

शूद्रो हि शरीरेण समाजं निषेवते । तदीया शक्तिस्तदेव । न तस्य सविधे ज्ञानं, न वलं, न धनम्। तस्मात् तत्कर्त्तव्यानुरोधेन तदर्थं पारितोषिकत्वेनाव-काश उत्सृष्टः । सर्वविधविकासाय तस्माअपि सर्वविधं सौविध्यन्तु प्रदत्तमेव हि वर्ततेऽनुपदम् । सः स्वोत्थानाय स्वतन्त्रः- "शूद्रो ब्राह्मणतामेति ब्राह्मणश्चैति शुद्धताम् ।" [9]

धनगतं क्रयणवलं लघयितुं वर्णव्यवस्थायां प्रतिष्ठाप्रभुतासम्पद्श्च नैकत्र सन्निवेशितास्तास्तिस्त्रोऽपि पृथक् स्थाने व्यस्ततां समारोप्यावस्थापिताः । यन्त्र प्रतिष्ठा प्रदत्ता ततः प्रभुता सम्पच्च दूरीकृते यत्र प्रभुता समर्पिता तत्र न प्रतिष्ठा न सम्पदेवोपहता किञ्च यत्र सम्पत् प्रतिष्ठापिता ततः प्रतिष्ठाप्रभुते द्वे अपि हृते । प्रतिशक्तिः सदैकाकिन्येवा कृता । समाजस्य विकासः स्वार्थपरार्थधियः समभ्वयेन भवितुमईतीति भारतीयशात्रिणः साधु विविदुः । तस्मात् तेऽर्थमुपेक्षमाणाः परार्थ प्रमुखे स्थाने निधाय स्वार्थ परार्थसाधकश्वेन गौणमधिष्ठानमध्यासयाम्बभूवुः । निष्कामा प्रवृत्तिः परार्थं साधयति, सकामा च स्वार्थम् । निष्कामभावेन समाज हिताचरणं ब्राह्मणक्षत्रिययोः कर्त्तव्यम् । सकामतयापि तदाराधनं वैश्यशूद्रयोः, धर्मश्वेनाभ्युपगतम् । वर्णव्यवस्थाया इयं दृष्टिः संसारं रक्षितुमीष्टे । जगज्जनाना-मौचित्यमेतद्यत्ते तां संवर्धयितुं भारतीयसंस्कृतिनिर्दिष्टशं वर्णव्यवस्थामुररी-कुर्वीरन् । [10] आस्माकीनमद्यतनं भारतं योजनामयवातावरणं विस्तृणोति ।

---

6. मनुस्मृतिः - द्वितीयोऽध्यायः, एकशतोत्तरद्विषष्ठितमः श्लोकः 7. मनुस्मृतिः - सप्तमोऽध्यायः , अष्टाविंशतितमः श्लोकः

8. मनुस्मृतिः - नवमोऽध्यायः , त्रिशतोत्तत्रयस्त्रिंशत्तमः श्लोकः 9. मनुस्मृतिः - दशमोऽध्यायः , पञ्चषष्ठितमः श्लोकः

10. प्रबन्धरत्नाकरः , पृष्ठसंख्या -227, प्रकाशकः - चौखम्भा सुरभारती , वाराणसी प्रकाशनवर्षम् - ई.सं 2000

उश्निनीषवः सर्वेऽपि देशान्तरीयाश्च स्वं स्वं राष्ट्रमुन्नमयितुं योजनानामानायं वितन्वानाः अद्य वीच्यन्ते कचित् पाञ्चवर्षिकी फचिद् दाशवर्षिकी योजना प्रवर्तमानावाप्यते । आभि- र्योजनाभिर्बन्ध-वन्धनं, कुल्याखननं, सेतुप्रणयनं, नल-कूपारचनं, विविध-यन्त्रशालानां संस्थापनम्, औद्योगिकागारप्रतिष्ठापनं, वैद्यच्छक्तेः प्रसारणमित्या-दिविधान्यनेकानि महामहाविशङ्कटान्यु-पक्रमणान्युपाक्रान्तानि दृश्यन्ते । एतासां योजनानां प्रयोजनं पार्थिववैभवोपभोगपल्लवनं विहाय नान्यत् किमपि । मानवानां भौतिक्याः चुधो निवारणायानुष्ठीयमाना इमे उपक्रमाः सन्ति कत्थनीयाः । किन्त्वाधुनिक्यानया विज्ञानशिक्षया मानवस्तस्य चरमालच्याद् विमुखीकृतः । मानवतातः सः पराङ्मुखीकृतः । सार्वजनीनभावनातः पातितः । सः स्वं यावदिच्छति न तावत् स्वं वर्ग, यावत् स स्वं वर्ग काङ्क्षति न तावत् स्वकीयं समाजमेव

यावदसौ स्वसमाजमभिलपते न तावत् स्वकीयं राष्ट्रम् । परकीय-वर्गव्यक्तित्वसमाज-राष्ट्राणां तु वार्तेवानिदूरे तिष्ठति । न राष्ट्र राष्ट्रान्तरस्योत्थानं विकासं सुखानि च सोढुं शक्नोति । तस्य सर्वाण्यपि शस्त्रास्त्राणि नवनवानि परराष्ट्र परसम्पदं विनाशयितुमुन्मूलयित्तुञ्च सानननन्यादानं सावलेपं च सन्ति-ष्ठन्ते । अपि किमियमेव मानवता ? किमेपैव उन्नततमा सभ्यता ? किमयं कश्चिद् विश्वबन्धुतायाः प्रकारः ? वैदिकी संस्कृतिर्न कदापि भौतिकताविकासवि-रोधिनी । सा तु परोत्कर्षासहनविरोधिनी । तदीयन्त्वभिधानमिदमेव यच्चेदेषां वैज्ञानिकानां कार्याणां कर्तरि मानवे मानवताया उद्देको न समुदितस्तदाभिः सम्पद्भिरेभिः कार्येश्च को लाभः ? न प्रतिदिनं वृद्धिं गच्छन्त्य इमा दुरन्ता दुष्पूराः प्रमाथिन्यो भौतिक्यः कामनाः मानवं दुराचारान्निवर्तयितुं क्षमन्ते । नेमा भ्रष्टा-चारात् तं पराङ्मुखीकर्तुमर्हन्ति । अस्याः पार्थिवतायाः एष स्वभावोऽस्ति यद् यदै-वैका कामना पूर्तिमृच्छति तदैवेयमपरां कामनां जनयति - न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति । हविषा कृष्णवत्मैव भूय एवाभिवर्द्धते ॥ [11]

तस्मात तत्रानासक्तधीरेव निधेया। भारतीयसंस्कृतेरेष एवाभ्यन्तरिकोऽभिलाषः । भारतीयसंस्कृत्या गुरुतमा योजना मानवस्य निर्माणमस्ति । प्रतीच्या संस्कृतिः खाद्यं चिन्तयति, वासांसि ध्यायति, विलासिप्तां विसृश्यति परं सा मानबताया उन्मीलने निमीलितनयना भूत्वा सुखेन स्वपिति ।

'Can it teach us' इत्यादिनामधेया ग्रन्था भूयोभूयः संस्कृति वैदिकी प्रशंसन्तः केन न श्रूयन्ते । अस्माकं धर्मस्यान्तराले, समाज- व्यवस्थाया मूले, शिक्षाया कलायाः अन्तःकरणे च भारतीया संस्कृतिरिमां भव्यां भावनां पिपर्ति -

धर्मस्य ह्यापवर्यस्य नार्थोऽर्थायोपकल्पते । नार्थस्य धर्मैकान्तस्य कामो लाभाय हि स्मृतः ॥ [12]

कामस्य नेन्द्रियप्रीतिर्लाभो जीवेत यावता । जीवस्य तत्त्वजिज्ञासा नार्थो यश्चेह कर्मभिः ॥ [13]

भारतीया संस्कृतिः कर्मवादिनी । कर्म विना न गतिः । तदेव बन्धने पातयति तदेव बन्धनान्मोचयति । न कदापि तस्माज्जुगुप्सेत -

न कर्मणामनारम्भानैष्कयं पुरुषोऽश्नुते । न च संन्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति ॥ [14]

भारतीया संस्कृतिर्जन्मान्तरवादिनी । जगन्मध्ये प्राणिषु वीच्यमाणा विविधता, दुःखसुखादिकं, दारिद्रयमदारिद्रथं, रोगादिकमन्याश्च विषमताः पूर्वजन्मकृतकर्म-वशादेव समागताः सन्ति-

---

11. श्रीमद् भागवतमहापुराणम् -नवमः स्कन्धः , एकविंशतितमोऽध्यायः , चतुर्दशश्लोकः

12. श्रीमद् भागवतमहापुराणम् - प्रथमः स्कन्धः, द्वितीयोऽध्यायः, नवमः श्लोकः

13. श्रीमद् भागवतमहापुराणम् - प्रथमः स्कन्धः, द्वितीयोऽध्यायः, दशमः श्लोकः

14.श्रीमद्भगवद् गीता - तृतीयोऽध्यायः , चतुर्थः श्लोकः

"जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।" [15]

भारतीयसंस्कृतिराचाग्वादिनी। सा ज्ञानादाचारं ज्यायांसमवगच्छति । न सा तथा विद्वांसं सभाजयति यथाचारवन्तम् -

"कदाचारं नरं वेदा न पुनन्ति कदाचन । न देवा न धनं नेज्या नाधीतिर्न महान्वयः" ॥ [16]

भारतीयसंस्कृते वैशिष्टयमिदमपरं यत् सा मातृशक्तेः सम्मानं करोति । " या देवी सर्वभूतेषु मातृरूपेण संस्थिता " [17] "स्त्रियः समस्तास्तव देवि भेदाः" [18] इत्यादिवचांसि अस्याः संस्कृतेरुच्चैर्नारी सम्मानभावनामुद्घिरन्ति । एषा चान्या विशिष्टतास्याः यदियं विचारसहिष्णुतां श्रयति । सा स्वकीयान् विचारान् प्रकाशयितुं सहर्ष सर्वान् प्रति स्वातन्त्र्यं प्रयच्छति । भारतेऽत पुत्र तु भूयिष्ठानां वादानां मतानाञ्च दर्शनं भवति। को न जन इह ईश्वरवादानी-श्वरवादवेद-पौरुषेयत्वापौरुषेयत्ववाद-देहबाद-शून्यवादादिकान् शतशो बादान् शृणोति । भारतीयसंस्कृत्यै सदैव सत्यं रोचते। यत्र विद्या यत्र जानं यत्र प्रकाश-स्तदेव तां प्रीणाति । तत्रैव सा रमते न ततोऽन्यत् किमपि द्यात्मानं जानाति ।

सेयं तपोवनसम्भवा त्यागतपोभ्यां पूता 'सर्व खलु इदं ब्रह्म' [19] इत्येतस्मिन् सत्ये श्रद्धावतीत्वात् समदर्शिनी भारतीया संस्कृतिः संवारस्य सर्वास्ववि संस्कृतिषु श्रेष्ठटा । यत्राद्य खस-यवन-दरद-स्लेछ-पारद-काम्बोजादिदेशानां संस्कृतयः कालस्याननगह्वो विलिलियरे तत्रेयं वैदिक संस्कृति जविजयवैजयन्तीं दोधूयमाना सर्वत्रापि संसारे स्वकीयामनन्यसाधारणीं प्रभुतामारोपयन्ती विश्वाजिरे सप्रमोदं विजृम्भत ।

निष्कर्षः

वैदिकसामाजिकी प्रणाली वेदानां सिद्धान्तेषु प्रतिष्ठिता अस्ति, या धर्मं, नैतिकतां, कर्तव्यं च आधारं कृत्वा समाजस्य सुव्यवस्थापनं करोति। एषा प्रणाली न केवलं मानवजीवनस्य स्थैर्यं सुरक्षति, अपितु प्रत्येकस्य पुरुषस्य तथा स्त्रियाः सामाजिकं, धार्मिकं, नैतिकं च कर्तव्यं स्पष्टं निर्धारितं करोति ।

१. वर्णव्यवस्था

वैदिकसमाजे वर्णव्यवस्था कर्मसिद्धान्तेन आधारितं आसीत्, न तु केवलं जन्माधारितम् । चत्वारः वर्णाः—

* ब्राह्मणाः – ज्ञानस्य, वेदाध्ययनस्य, यज्ञसंस्कारस्य च पालकाः।

* क्षत्रियाः – राष्ट्ररक्षणं, शासनं, न्यायविधानं च कुर्वन्ति।

* वैश्याः – कृषि, व्यापार, पशुपालनं च आर्थिकवृद्धये प्रयुञ्जते।

* शूद्राः – समाजसेवा, हस्तकला, विविधशिल्पकर्माणि च कुर्वन्ति।

२. आश्रमव्यवस्था

मनुष्यस्य जीवनं चारू आश्रमेषु विभक्तं आसीत् –

---

15. श्रीमद्भगवद् गीता - द्वितीयोऽध्यायः , सप्तविंशतितमः श्लोकः

16. देवीभागवतम् - एकादशः स्कन्धः , द्वितीयोऽध्यायः,प्रथमः श्लोकः

17.दुर्गासप्तशती - पञ्चमोऽध्यायः , पञ्चविंशतितमः श्लोकः

18. दुर्गासप्तशती - एकादशोऽध्यायः , षष्ठः श्लोकः

19. छान्दोग्योपनिषत् , तृतीयोऽध्यायः, चतुर्दशः खण्डः , प्रथमम् मन्त्रम्

* ब्रह्मचर्याश्रमः – शिक्षायाः कालः, यत्र गुरुकुले विद्या तथा नैतिकता शिक्ष्यते ।

* गृहस्थाश्रमः – विवाहानन्तरं परिवारपोषणं, धर्मकर्माणि च क्रियन्ते ।

* वानप्रस्थाश्रमः – प्रवृत्तिनिवृत्तिः, ध्यानं, आत्मज्ञानं च साध्यते ।

* संन्यासाश्रमः – संपूर्णत्यागः, मोक्षप्राप्तेः साधनम् ।

३. नारीणां स्थानम्

वैदिकसमाजे स्त्रियः उन्नतं स्थानं प्राप्नुवन्ति। ताः शिक्षायाः, यज्ञसंस्काराणां, निर्णयप्रक्रियायाः च भागिन्यः आसन्। गार्गी, मैत्रेयी, लोपामुद्रा, सत्यवती, अपाला इत्यादयः विदुष्यः आसीत्, याः वेदाध्ययने अपि पारङ्गताः।

४. सामाजिकसङ्घटना

वैदिकसमाजः धर्मप्रधानः आसीत्, यत्र सर्वेऽपि स्वधर्मं पालयन्तः सहिष्णुतायुक्तं जीवनं यापयन्ति। न्यायव्यवस्था सत्यसङ्ग्रहं, अहिंसां, दया, सेवाभावं च प्रतिष्ठापयति।

५. धर्मस्य महत्त्वम्

वैदिकसमाजे धर्मः केवलं पूजा न आसीत्, अपितु जीवनयापनस्य पद्धतिरूपेण स्थितः। तत्र धर्मस्य चत्वारः आधाराः –

1. ऋतं – प्राकृतिकसज्जता, विश्वनियमः।

2. सत्यं – सत्याचरणं, नीतिपालनम् ।

3. यज्ञः – आत्मनः, समाजस्य च उन्नतये यागः।

4. दया – सर्वजीवेषु करुणाभावः।

वैदिकसामाजिकप्रणाली संतुलितजीवनस्य आदर्शं प्रदर्शयति। अत्र प्रत्येकस्य वर्णस्य, आश्रमस्य, स्त्रियाः, पुरुषस्य च विशिष्टं स्थानं निर्धारितं आसीत्। धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष एते चत्वारः पुरुषार्थाः मानवजीवनस्य लक्ष्यरूपेण स्थिताः। एषा प्रणाली केवलं भूतकालस्य गौरवं न, अपितु अद्यतनसामाजिकजीवने अपि महत्त्वपूर्णा प्रेरणास्रोतरूपेण स्थिता अस्ति ।

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711
Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದಲ್ಲಿನ ಜಾತಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮತ್ತು ಸಮಾಜದ ಮೇಲೆ ಅದರ ಪ್ರಭಾವ

ಶ್ರೀಂಚನ ಎಚ್.ಎಸ್.
ಉಪನ್ಯಾಸಕಿ, ಸಮಾಜಕಾರ್ಯ ವಿಭಾಗ,
ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಕಲಾ ಕಾಲೇಜು, ಶಿವಮೊಗ್ಗ–517502, ಕರ್ನಾಟಕ
Mobile : 9481619747, E-mail : shrinchana.hs@gmail.com

ಪೀಠಿಕೆ

ಜಗತ್ತು ಅನೇಕ ನಾಗರಿಕತೆಗಳನ್ನು ಕಂಡಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಏಷ್ಯಾದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಮುಖ ನಾಗರಿಕತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತ, ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತವು ತಮ್ಮ ಜಾತಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾಗಿತ್ತು. ಜಾತಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಕಿ.ಪೂ 1500 ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿದೆ ಎಂದು ನಂಬಲಾಗಿದೆ, ಇದು ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತಜನರನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಗುಂಪುಗಳಾಗಿ ನಿರ್ಧರಿಸಿತ್ತು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು, ಪುರೋಹಿತರು ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ನಾಯಕರನ್ನ ಒಳಗೊಂಡ ಅತ್ಯನ್ನಂತ ಜಾತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದರು, ಎರಡನೇ ಗುಂಪು ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಮತ್ತು ಅವರು ರಾಜರ ಮತ್ತು ಯೋಧರು, ಮೂರನೆಯದು ವೈಶ್ಯರು, ಅವರು ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು, ರೈತರು ಮತ್ತು ಇತರ ಕಾರ್ಮಿಕ ವರ್ಗದ ಜನರನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದರು. ಕೊನೆಯದು ಶೂದ್ರರು ಮತ್ತು ಅವರ ಕಾರ್ಮಿಕರು ಐದನೇ ಗುಂಪು ಜಾತಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿತ್ತು. ಇವರು ದಲಿತರು ಅಂದರೆ ಅಸ್ಪೃಶ್ಯರು ಮತ್ತು ಅವರನ್ನು ಇತರ ಜಾತಿಗಳು ಕೀಳು ಎಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತಿದ್ದವು.

ಭಾರತ ಸಾಮಾಜಿಕ ರಚೆಯನ್ನು ಇಂದಿಗೂ ಬಳಸಲಾಗುವ ಜಾತಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಧರ್ಮ, ಸರ್ಕಾರ ಮತ್ತು ಜನರ ಮೇಲೆ ವಿಭಿನ್ನರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿಣಾಮ ಬೀರಿತು ಭಾರತದ ಜಾತಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಅವರ ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಸರ್ಕಾರ ಬೇರೂರಲು ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿತ್ತು.

ಜಾತಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ

16 ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯ ಸಮಾಜವನ್ನು ವಿವರಿಸಲು ಪೋರ್ಚುಗೀಸರು 'ಜಾತಿ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಬಳಸಿದರು ಇದು 'ಜನಾಂಗ' ಅಥವಾ 'ತಳಿ'ಎಂದು ಸಡಿಲವಾಗಿ ಅನುವಾದಿಸುವ 'ಕ್ಯಾಸ್ಟ್' ದಿಂದ ಬಂದಿದೆ. ಜಾತಿಯ ಬೇರುಗಳು ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿದೆ. ಹಿಂದೂ ಪವಿತ್ರ ಸೂತ್ರಗಳ ಸಂಗ್ರಹವಾದ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಹಿಂದೂ ಸಂಹಿತೆಯ ನೈತಿಕ ಮತ್ತು ಕಾನೂನು ಚೌಕಟ್ಟಾದ ಮನುಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ ಇದರ ಕೆಲವು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿವೆ.

ಜಾತಿ ಎಂದರೆ ಆರ್ಯರಿಗೆ ವರ್ಣ ಅಥವಾ ಬಣ್ಣ ಎಂದರೆ ವಿಜಯಶಾಲಿಗಳು (ಆರ್ಯರು) ಮತ್ತು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿರುವವರು (ದಾಸರು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳು) ನಡುವಿನ ತಾಕೀತ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಆರ್ಚುರು ಸಿಂಧೂ ಮತ್ತು ಗಂಗಾ ಪ್ರದೇಶಗಳ ನಡುವೆ ನೆಲೆಸಿದರು. ಇಲ್ಲಿ ಅವರು ಕೃಷಿಕಲೆಯನ್ನು ಕಲಿತರು. ಕೃಷಿಯ ಆಗಮನದೊಂದಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಶ್ರಮವಿಭಜನೆ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಿತ್ತು, ಆ ಮೂಲಕ ವಿಭಿನ್ನ ಉದ್ಯೋಗಗಳು ಬಂದವು. ಆರ್ಚುರು ಕೃಷಿಕರಾಗಿ ನೆಲೆಸಿದರು. ಆರ್ಯ ಸಮಾಜವು ನಾಲ್ಕು ಪಟ್ಟಜಾತಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಗುಂಪಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಹೋರಾಟದ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡವರನ್ನು ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಕೃಷಿಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡವರು ಶೂದ್ರರು, ಪುರೋಹಿತ ಸಮುದಾಯವು ತಮ್ಮನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮ***** ಸ್ಥಾನಮಾನಕ್ಕೆ ಏರಿಸಿಕೊಂಡವರು.

ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಪರಿಚಯ

ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು

ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಜನಾಂಗದ ಅವತಾರವೆಂದು ಪೂಜಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಸಮಾಜದ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಗಗಳಿಗೆ ನೀಡಬೇಕಾದ ಆಜ್ಞೆಗಳು ಮತ್ತು ಧರ್ಮೋ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜನ್ಮಕ್ಕಾಗಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಲೌಕಿಕ ಜನಾಂಗವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುವುದು ಮತ್ತು ದೈಹಿಕ ಗುಣಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದಲೂ ಅವರನ್ನು ಪೂಜಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಯಾವಾಗಲೂ ಬ್ರಾಹ್ಮನು ಚಿಂತನೆಯಲ್ಲಿ ಮಗ್ನರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪುರೋಹಿತರು, ಗುರುಗಳು, ಋಷಿಗಳು, ಶಿಕ್ಷಕರು ಮತ್ತು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಸಮುದಾಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಅವರು ಯಾವಾಗಲೂ ಅವರಿಗೆ ವಿಧಿಸಲಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಹಚರ್ಯ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮೂಲಕ ಬದುಕುತ್ತಿದ್ದರು.

ಕ್ಷತ್ರಿಯರು

ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಯೋಧ, ಕುಲ, ರಾಜರು, ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳ ಆಡಳಿತಗಾರರು ಕ್ಷತ್ರಿಯ ನೋಬ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಯುದ್ಧ, ತಪ್ಪಸ್ಸು, ನೃ**** ನಡವಳಿಕೆ ನ್ಯಾಯ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ವಯಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಅಗತ್ಯವಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸಜ್ಜಾಗುವವರಿಗೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಮಹಿಳೆಯರು ತಮ್ಮ ಪುರುಷ ಸಹವರ್ತಿಗಳಂತೆ, ಪುರುಷ ಸಿಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು, ಯುದ್ಧದ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪರಿಚಿತರಾಗಿದ್ದರು, ರಾಜನ ಅನುಪಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಹಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತರಾಗಿದ್ದರು, ಜನಪ್ರಿಯ ನಂಬಿಕೆಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಮಹಿಳೆಯು ಸಂಕಷ್ಟದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಮತ್ತು ತನ್ನ ವಂಶಸ್ಥರಿಗೆ ಯುದ್ಧ ಕೌಶಲ್ಯಗಳನ್ನು ನೀಡಲು ಸಮಾನವಾಗಿ ಸಮರ್ಥಗಳಾಗಿದ್ದಳು.

ವೈಶ್ಯರು

ಕೃಷಿಕರು, ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು, ಲೇವಾದೇವಗಾರರು ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವವರು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವ ಮೂರನೇ ವರ್ಣವೈಶ್ಯರು ಸಹ ಎರಡು********** ಸದ್ಗುಣಶೀಲ ಜೀವನದ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಕಲಿಯಲು ಮತ್ತು ಉದ್ದೇಶಪೂರ್ವತ ಅಥವ ಆಕಸ್ಮಿಕ ದುಷ್ಕೃತ್ಯಗಳಿಂದ ದೂರವಿರಲು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ ವೈಶ್ಯರು ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತಗಾರ ರೊಂದಿಗೆ ನಿಕಟ ಸಮನ್ವಯದಿಂದ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ವೈಶ್ಯ ಮಹಿಳೆಯರು ಕೂಡ ತಮ್ಮ ಗಂಡಂದಿರಿಗೆ ವ್ಯಾಪಾರ, ದನ ಸಾಗಣೆ ಮತ್ತು ಕೃಷಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಂಬಲ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸಂಗಾತಿಯನ್ನು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಲು ಅವರು ಸಮಾನವಾಗಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರರಾಗಿದ್ದರು. ಅದಗ್ಯೂ ಶೂದ್ರರನ್ನು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡುವುದನ್ನು ತೀವ್ರವಾಗಿ ವಿರೋಧಿಸ ಲಾಯಿತು. ವೈಸ್ಯ ಮಹಿಳೆಯರು ಕಾನೂನಿನ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದ್ದರು.

ಶೂದ್ರರು

ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಸಮೃದ್ಧ ಆರ್ಥಿಕತೆಯ ಬೆಂಬಲವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅವರು ತಮ್ಮ ಜೀವನ ಕರ್ತವ್ಯಗಳ ಕಡೆಗೆ ಅವರ ಕರ್ತವ್ಯ ನಿಷ್ಠ ನಡವಳಿಕೆಗಾಗಿ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಅಥರ್ವವೇದವು ಶೂದ್ರರಿಗೆ ವೇದಗಳನ್ನು ಕೀಳಲು ಮತ್ತು ಕಲಿಯಲು ಅನುವು ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಮಹಾಭಾರತವು ಸಹ ಶೂದ್ರರನ್ನು ಆಶ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವುದನ್ನು ಮತ್ತು ಅವರು ವೇದಗಳನ್ನು ಕಲಿಯುವುದನ್ನು ಬೆಂಬಲಿಸುತ್ತದೆ.

ಸಮಾಜದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ

ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಜಾತಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಸಮಾಜದ ಜೀವನದ ಮೇಲೆ ಗಮನಾರ್ಹ ಪರಿಣಾಮ ಬೀರಿತು. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕಜೀವನದ ಹಲವು ಅಂಶಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿತು. ಜಾತಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಶ್ರೀರಾಷ್ಟ್ರೀಕೃತ ವಾಗಿದ್ದು, ಉನ್ನತ ಜಾತಿಗಳು, ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕೆಳ ಜಾತಿಗಳು ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇದ್ದವು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿಗಳು ಎಂದು ಕರಿಯಲ್ಪಡುವ ಉನ್ನತ ಜಾತಿಗಳು ಗಮನಾರ್ಹ. ಪ್ರಮಾಣದ ಅಧಿಕಾರ ಮತ್ತು ಸವಲತ್ತುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಶೂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಸ್ಪೃಶ್ಯ ಜಾತಿಗಳು ತಾರತಮ್ಯ ಮತ್ತು ಶೋಷಣೆಗೆ ಒಳಗಾಗುತ್ತಿದ್ದವೆ. ಈಗಿನ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ, ಔದ್ಯೋಗಿಕತೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕತೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಠ ಉದ್ಯೋಗಗಳು, ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಜಾತಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿರುವುದು ಸಾಮಾಜಿಕ ಚಲನಶೀಲತೆ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಪ್ರಗತಿಗೆ ಅವಕಾಶಗಳನ್ನು ಸೀಮಿತಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಭಿನ್ನ ಜಾತಿಗಳ ನಡುವಿನ ಸಂವಹನಗಳನ್ನು ನಿರ್ಬಂಧಿಸಲಾಗಿದೆ, ಕೆಳ ಜಾತಿಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕೆಲವರ್ಗದಮಡಿಂಣಿ ತಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟವು ಮತ್ತು ಬಡತನಕ್ಕೆ ಎದುರಿಸುತ್ತಿವೆ. ಈಗಿನ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಗುರುತನ್ನು ರೂಪಿಸುವಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ತಮ್ಮ ವಿಶಾಲವಾದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಗುರುತಿಗಿಂತ ಹೆಚಾಗಿ ತಮ್ಮ ಜಾತಿಯೊಂದಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಗುರುತಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

ಉಪಸಂಹಾರ

ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಭಾರತದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ವಿಶ್ವದ ಅತ್ಯಂತ ಹಳೆಯ ಸಾಮಾಜಿಕ ಶ್ರೇಣಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಇದು ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುಕೊಂಡಿತು. 3000 ವರ್ಷಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಹೊಸ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಜನರನ್ನು ಅವರ ಕೆಲಸದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ವರ್ಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಜಾತಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಬೇರುರುತ್ತದೆ ಇದಿಂದ ಜಾತಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಡಿಯಲ್ಲಿ ಜನರುತಮ್ಮ ಜಾತಿಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಉದ್ಯೋಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಕಲಿತು ಸಂಪಾದಿಸುವ ಬದಲು ಅನುವಂಶಿಕ ವಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಜಾತಿಯಆಧಾರದ ಮೇಲೆ.

ಗ್ರಂಥಸೂಚಿ

1. ಸಿ. ಹಯವದನರಾವ್ – ಭಾರತೀಯಜಾತಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ.
2. ಸುಸಾನ್ ಬೇಲಿ – ಹದಿನೆಂಟನೇ ಶತಮಾನದಿಂದಆಧುನಿಕಯುಗದವರೆಗೆ ಭಾರತದಲ್ಲಿಜಾತಿ, ಸಮಾಜ ಮತ್ತುರಾಜಕೀಯ
3. ಡಾ. ಬಿ.ಆರ್. ಅಂಬೇಡ್ಕರ್ – ಭಾರತದಲ್ಲಿಜಾತಿ: ಕಾರ್ಯವೀಧಾನ ಹುಟ್ಟು ಮತ್ತುಅಭಿವೃದ್ಧಿ.
4. ಎಂ.ಎನ್ ಶ್ರೀನಿವಾಸ್–ಆಧುನಿಕ ಭಾರತದಲ್ಲಿಜಾತಿ ಮತ್ತುಇತರ ಪ್ರಬಂಧಗಳು
5. ಸಂಜಯ್ ಸೋನವಾನಿ – ಜಾತಿ ಮತ್ತು ವರ್ಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆ.

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711

Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

ĀTHMABODHA OF ADI SHANKARA

Dr. Sajna S.
Associate Professor
Department of Sanskrit
University College
Thiruvananthapuram, Kerala- 695034
Ph : 9048110076
E-mail : ibrahimsanam4@gmail.com

Abstract

Brahmasūtra was based on the three movements of Śruti -Smṛti-Nyāya for the establishment of Dharma by Adi Saṅkara.Ātmabodha is for those who controls the soul with verbal pernance, mental penance and Physical penance.

Key Words : Athma, Bodha, Self, Tapa.

Introduction :

Adi Sankaracharyar also known as Sree Sankaracharyar. He was born in Kerala.He was a philosopher and great teacher of Advaitha Vedantha. He wrote many philosophical works Such as Viveka Chūdāmaṇi, Ātmabodham, Soundarya Lahari, Dakṣināmūrti Sthotram etc.Ātmabodham describes the difference between knowledge of the soul. Just as the rope is misunderstood as a snake, so the soul is misunderstood as life and thus fear arises, fear will disappear when me realized that no are all pure soul..Physical, Mental, Verbal.These are three types of tapas the first of which is that of the Gods, Gurpūja, hygienic, celibacy and non-violence must be practiced. Gentre, silence, pleasant heart and mind control these are called mental penance. The pronunciation of the words that are most true and beloved and then the daily tapas with the knowledge on the sciences.We can say that the whole world is like a drama not a reality. It is like a dream because everything we experience we are awake makes us feel real when the clouds move we can see the soul as clear as the sun. One doesn't perish and the other doesn't happen, that is the soul illumines itself when ignorance perishes.

Athmabodha :

The mind, the intellect and the ten senses are madeup of a subtle body. That is to say when there is an object with colours like blue, green, red in a crystal it is as if the soul in the body identifying with that garment or in mirror. It is not the feeling of the soul who pretend to be happy or sad. The innate nature of the soul means only good qualities. The soul has no emotion, no evolution, so the intellect has no consciousness just as it is natural to sunlight and water to be cold. So Sachidānandam is the nature of pure soul.

The soul illuminates itself. The intellect and other senses are 'Jada' themselves. The intellect is not infact a conscious being the intellect is regards as a sense. The intellect is enlightened by the spirit of the soul. The sun doesn't need any light to shine, just us the lamp doesn't need another lamp to illuminate. Likewise the soul doesn't need any other help to enlighten. It can't be said that everyone knows the soul naturally but the soul is innate to all but doesn't recognize it. Self knowledge is self realisation.

प्रज्ञानम् ब्रह्म, अहं ब्रह्मास्मि, तत्वमसि, अयमात्मा ब्रह्म -

These are great words of Upaniṣads, Ṛigveda, Yajur, Sāma, Atharva according the part of Aithareyam, बृहदारण्यकम्, Chandokyam, माण्डूक्यम् ।

As the soul is not connect with mind sadness, anger, fear. Once everyone has fixed to know the soul on their own they know it without the need for another effort. It is necessary to understand all the continent of the Upaniṣads and separate them from the soul and the spirit without any conditions.

Mahāvakyas :

The vedāntas understood how to know the soul on the basis of the Athmabodha. These four great verses from the vedas represents Brhma. They are

(1) प्रज्ञानम् ब्रह्म (2) अहम् ब्रह्मास्मि (3) तत्त्वमसि, (4) अयमात्मा ब्रह्म ।

These four great verses are taken from the parts of Four Vedas. These verses actually represents scientifically about self knowledge. This is the first word from Gururmukha. It teaches the disciple about Brahman. Secondly Guru Advises that you are the same brahman that you need to know.

अहम् ब्रह्मास्मि which is a great word in the form of realisation.Hearing the verses disciple experience ultimate knowledge from the Guru. Vedanta teaches that the ultimate goal of human life is to see that all that is seen in Brahman (अयमात्मा ब्रह्म). Self awareness The vedanta acknowledges that there are two objects. Brahman and Jīvan; and it is said that there is a difference between the two . The body is as destructive as bubbles. It is necessary to understand that I am the Brahman who sits pure apart from all this. The five sense organs, action organs and the mind, intellect, ego are completely different from the body. It is different from the Body. We can feel that I have no connection with birth, old age, death etc. Such recognition is really self awareness.

One who realise knowledge should think that Accorsing to Sankara Athmabodha is that one can'tbe sad or hateful or fear because one has the realisation that I am the soul. This is self awarenes. Thus, constantly practice the idea that I am Brahman. our knowledge destroys ignorance and illuminate our knowledge.ज्ञाता, ज्ञानम्, ज्ञेयम्। These three include for the real knowledge. It is the surrender of all that is different from soul to soul. The body must understand everything from the senses to the intellect. The soul is as different from the mind,as the soul is from the body. It is not enough for us to have an intellectual understanding that I alone Brahman to acquire soul wisdom. The vedanta theory is that the eternal soul is always shining in itself. When ignorance perishes the soul manifests itself. None of us can doubt that I am here now or alive. We search for the soul as if we were throwing a necklace around our necks and searching for a necklace.

Conclusion :

We can only see things accurately when the sun rises. When the eyes are blinded by darkness. Just as the pit is not different from the soil, so the soul is no different from the universe. It means that there is nothing in this world other than the soul. The yogi who knows by experience that everything is Brahman is beyond the limits of this universe. He who lives in this world as a soul without any ties or bonds is called Jīvanmuktha. They know the soul while they are alive. The Yogi conquers the soul by overcoming the ocean of ignorance. The yogi is like a lamp.satisfied with the soul giving up external pleasures and interests. Likewise being satified in spiritual life.

Brahman is the ultimate happiness in this world. That much of happiness can't find in any objects. The one who satisfies with this soul can't be regret or get hurt. They always feel complete wisdom of peace. There is nothing greater than this pure wisdom: when a person is asked if he is completely happy and become satisfied, it stems from the thought that he has nothing left or to gain. Other impurities do not really touches the self purifying person. Athmabodha concluded with uktimate knowledge or the realisation path :which leads to liberation. Ahthmabodha teaches the secret of enlightenment to the world.

Bibliography

1.Parthasarathy.A.(1971).Athmabodha:Knowledge of the Self Bharatheeya Vidya Bhavan Bombay.

2.Nikhilananda.S.(1947).Athmabodha-Self Knowledge, Sri Ramakrishna Mat,Madras.

3.P.N.Menon,(1942) Athmabodhha of Sree Sankaracharyar,Scholar press Palghat Malabar.

4.Chinmayananda. S(1987).Athmabodha of Adi Sankaracharya.Chinmaya Mission Trust. Mumbai.

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711
Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

श्रीहरिसम्भवमहाकाव्यस्य कर्तुः अचिन्त्यानन्दकवेः परिचयः

Vidushi Kanthamani
Planning Assistant (Academic)
Karnataka Sanskrit University
Pampamahakavi Road, Chamarajapete- 560018
Bangaluru, Karnataka
Mobile : 8861480701,
E-mail : kanthamani8861@gmail.com

*** उपोद्घातः-**

योब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै । तंह देवमात्मबुद्धि प्रकाशं मुमुक्षुर्वै शरणमहं प्रपद्ये [1]॥

भगवान् श्रीमन्नारायणः एव अनादि निधनः प्रलयकाले सर्वासृष्टिः नारायणे प्रविश्य पुनः तस्यैव संकल्पबलेन सृष्टा भवतीति पुराणेषु स्पष्टम्। स देवः ब्रह्माणं सृष्ट्वा ततश्च तस्मै वेदान् दत्वा सृष्टिं कारयति इत्यपि पुराणेषु स्पष्टम्। एवं चतुर्विध पुरुषार्थेषु मोक्षपुरुषार्थं दातुं भगवान् नारायणः एव समर्थः इतरे देवाः मोक्षप्रदाने न शक्ताः इत्यपि श्रीमद्भागवते द्वादशस्कन्धे सप्तमाध्यायादारभ्य चतुर्षु अध्यायेषु भगवतः सर्वसृष्टिकारणत्वं सृष्टिस्थितिलयकारणत्वं च विस्तारेण निरूपितम्। शिशुरूपस्य श्रीमन्नारायणस्य गर्भे सर्वे लोकाः मार्कण्डेयेन दृष्टाः इति कथापि नवमाध्याये वर्तते। सर्वेऽपि देवाः यद्यपि अविशेषेण सेव्याः तथापि मोक्षर्थिभिः भगवान् विष्णुरेव सेव्यः इति बहुषु पुराणेषु स्पष्टम्। अत एव भगवद्गीतायां।

"बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते। वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः"।। इत्युक्तम्।

वेदाः अपि वासुदेवपराः इति महाभारतेऽपि निरूपितम्।

वासुदेव परा वेदाः वासुदेवपरा मखाः । वासुदेवपरा योगा वासुदेवपराः क्रियाः [2]॥

वेदाः चतुर्विधपुरुषार्थ प्रदायकाः अपि वेदानां सारभूते वेदान्तशास्त्रे मोक्षस्यैव प्राधान्यं दर्शितम्। वेदेषु सर्वेषां अधिकारः नास्तीति पुरा नियमः आसीत्।

स्त्रीशूद्रद्विजबन्धूनां त्रयी न श्रुतिगोचरा । तेषामेव हितार्थाय पुराणानि कृतानि वै [3]॥

अपि च अनन्तानां वेदानां अर्थः दुर्बोध्यः। वेदार्थ ज्ञानायापि इतिहासपुराणानि उपकारकाणि भवन्ति।

इतिहास पुराणाभ्यां वेदं समुपबृम्हयेत् । बिभेत्यल्पश्रुतात् वेदः मामयं प्रहरिष्यति ॥ [4]

महाभारत इतिहासः लक्षश्लोकात्मकः, पुराणानि चतुर्लक्षमितानि इति पुराण इतिहासानां समग्र अध्ययनाय अपि पुरुषायुषं न पर्याप्तम्। एवं चिन्तयित्वा लोकान् अनुग्रहीतुं महर्षिकल्पाः कवयः पुरुषार्थविषयान् शास्त्रविषयान् पुराणेतिहासानां सारं च कान्तासम्मितोपदेशयुक्तेन काव्येन बोधयितुं कृतसङ्कल्पाः सकलाश्च बभूवुः। एवम् उपदेशः वैविध्यं उपदेशरीतिम् उपदेश कौशलं

---

1. श्री.भा – प्रथमस्कन्धं – १ अध्यायः – १ श्लोकः (श्रीधरीयव्याख्या)
2. ध्वा.लो - चतुर्थ उद्योतः – तारावती व्याख्या – पृ.सं: १३४८
3. श्री.भा - प्रथमस्कन्धे – ४ अध्याये – २५ श्लोकः
4. पु.वि – २६ श्लोकः - पृ.सं.२०

च निमित्तीकृत्य काव्यानि बहुभेदयुक्तानि वर्तन्ते। प्रभुसम्मितेभ्यः वेदेभ्य मित्रसम्मितेभ्यः पुराणेतिहासेभ्यः कान्तासम्मितं काव्यं स्पृहणीयमिति आलङ्कारिकाः निरूपयामासुः।

*** श्रीहरिसम्भवमहाकाव्यस्यकर्तुः अचिन्त्यानन्दकवे परिचयः –**

अचिन्त्यानन्दयोगीन्द्रः इति आश्रमनाम्ना प्रसिद्धः महाकविसाम्राट् गङ्गाशङ्करः सप्तदशसर्गात्मकं हरिसम्भवमहाव्यम् रचितवान्।

1. **जन्मस्थानम्-**

गूर्जरदेशे सौराष्ट्रप्रान्ते डंकानगरभ्यासे तृणोला ग्रामः कवेः जन्मस्थानम्। अयंग्रामः डाकोराक्षेत्र समीपवर्ती। डाकोरा क्षेत्रं च सुप्रसिद्दद्वारकानगर समीपे वर्तते। अस्य पितादिनकरः। जन्मतिथिः विक्रमसंवत्सरे १८७९, अर्थात् १८७९-५६ = १८२३ A.D अभिजनः काश्यपगोत्रः, आश्वलायन सूत्र शाखाध्यायी।

विद्याभ्यासः स्वयमेव स्वीकृत ब्रह्मचर्यव्रतः डोकराक्षेत्र निवासिभ्यः पण्डितेभ्यः एव व्याकरण न्याय मीमांसा शास्त्राणि अधीतवान्। बालमेव अधिगत सर्वविद्यं दृष्ट्वा पिता स्वसमीपे एव निज व्यासासने नियुक्तवान्। व्यासासनं च पुरणप्रवचन धर्मशास्त्रादि अध्यापनविषयकं स्यात्। तदुक्तान् उपदेशान् तत्रस्थाः सर्वेजनाः श्रद्धया श्रुण्वन्तिस्म। अयं कञ्चित्कालादनन्तरं यौवनस्थ एव पुनरध्येतुकामः वारणसीं जगाम। द्वाविंशति वर्षवयस्कः एव प्राप्तनिर्वेदः सन्न्यासाश्रमं स्वीकृतवान्। वृत्तालयनगरे लक्ष्मीनारायणमन्दिरनिर्मातारं स्वामिनारायणं दृष्टवान्। तत्रस्थैः श्रीमद्गोपालानन्दस्वामिनः, श्रीमन्नित्यानन्दस्वामिनः, इतरेषां च परिव्राजकानां साङ्गत्येन ब्रह्मजिज्ञासुरभूत्। कञ्चित्कालं तत्र उषित्वा जुनाघड् नगरं प्राप्तवान्।

2. **पाण्डित्यप्रकर्षा –**

एकदा नवानगर वास्तव्यैः पण्डितैः तन्नगर्याः सभापतेः अध्यक्षे विद्वत्सभा प्रचलिता। तत्र गङ्गाशङ्करोऽपि सहभागी अभूत्। अद्वैत विशिष्टाद्वैतादि चर्चाः बहवः आसन्। तत्रस्थाः पण्डिताः अस्य महाकवेः विषयैः असूयिताः अभवन्। एवं च ते गङ्गाशङ्कर स्वीकृत सन्यासदीक्षां निन्दितवन्तः। यूयं परिव्राजकाः मृष्टान्नभोजिनः, अतः युष्माकं शीलम् अपि कलुषितमेव भवति। अतः कलियुगे धार्मिक छलेन सञ्चरतां वास्तवः सन्न्यासः न भवतीति तेषां निन्दासारः आसीत्। तदसहमानः गङ्गाशङ्करः सपदि एवं प्रयुत्तरं दत्तवान्।

सिंहः गजादि मांसभोजनेन परिपुष्टोऽपि संवत्सरस्य एकवारं सिंहीं भुङ्क्ते। अतः मृष्टान्नभोजन धातोः वीर्यस्य जनने, वर्धने, कामजनेन वा न कारणम्। ये च कामान्धाः ते अभोजिनः अपि कामवृत्ताः एव भवन्ति। यथा कपोतः शिलाशकलान् भुञ्जानः अपि प्रत्यहं रतिकामो भवति। अतः आहारः शीलकारणमिति नायं एकान्तिकः नियमः इति।

ततः पण्डिताः सर्वे तत्कीर्तिं प्राभवेण पराजिताः, गङ्गाशङ्कर दत्तानां शास्त्रर्थानां परिष्कारे अशक्ताः च आसन्।

तस्य पाण्डितीप्रकर्षाकविकाव्यगौरवमिति नाम्ना हरिसम्भवकाव्यादौ पीठिकायां स्वामिनारायण श्रीकृष्णवल्लभाचार्यैः एवं निरूपितम्। " परन्त्वभिव्याप्ताऽत्यसूयया चमत्कारपुरीयप्रखरपण्डितस्त्यगि जनरसालरासायनीगरिष्ठमिष्ठिमोदमदापादकमोदकादि भोजन भुजामविप्लुतब्रह्मशीलव्रते त्वनैकान्तिकतामुद्भावयन् श्लोकमेकं चकार –

संयावसिद्धान्नगरिष्ठमिष्टकप्रभोजिनां शीलमति त्वविप्लवम् ।

कथं कलौ स्यादिति धर्मशाठ्यसंधर्तार एव स्व न वास्तवाः स्थवै ॥

इत्येतत्पद्येन साधूनां मृष्टान्नभोजनं ब्रह्मव्रतं नैव भवेदिति कलिधर्मः भवन्तोऽसद्धर्मा इत्यध्यक्षपत्। अत्र गङ्गाशङ्करो द्राक् प्रत्युत्तरं

ग्रथित्वाऽऽर्पयत् –

सिंहो वनस्थः पललातिभोजी नित्यं,तथाप्येष तु वत्सरे वै । सिंही प्रभुक्तेऽभ च जीवनेऽपि सकृन्न वै संप्लवते तथापि ॥

गरिष्टमिष्टं पललं न वाऽतो धातुस्त्रवे कारणमर्थतोऽस्ति । रागान्धकानां भवते तु तद्वै न साधूनां राजसरागयोगः ॥

पारावत्ताः कंकरभोजिनोऽपि स्वखलन्ति नित्यं,नहि तत्रमिष्ठम् । ततोऽन्वयश्च व्यतिरेकसंज्ञोऽनैकन्तिको हेतुसहेतुकेऽत्र ॥

इत्येवं प्रखरपण्डिततण्डवेऽखण्डकथितोत्तरेणाऽग्रे कार्यकारणभावं दूरीकर्तुं व्यभिचारं वारयितुं चाऽसमर्था विवादं विहाय प्रणिपत्य च वर्णिप्रभृतीन् परास्वाः परिष्काराऽसमर्था आमपात्रवन्न्यायाद्यपक्वपात्ररूपानिम्नश्मश्रूकाः सन्तः प्रतिजग्मुर्निज -गृहमिति तत्र एवाऽस्य पाण्डित्य प्रागल्भ्यं दिक्षु विदिक्षु च व्यापकं श्रूयमाणमवर्तत"[5] ।

3.दीक्षास्वीकारः –

गङ्गाशङ्करमहोदयाः विक्रमसंवत्सरे १९१८ मिते वैशाखमासे कृष्णपक्षे षष्ठ्यां सोमवासरे रघुवीराचार्य सकाशात् दीक्षां लेभिरे। स्वीकृतदीक्षा उमरेठ् पट्टणे भावनगरे जीर्णदुर्गे शास्त्रार्थापि व्याख्यानानि कृत्वा दिग्विजयं प्राप्तवन्तः। जिह्वाग्रे सरस्वतीं दृष्ट्वा तत्रस्था विद्वत्कवयः अमुं महाकविसम्राट् इति बिरुदेन सत्कृतवन्तः।

4.सत्काराः-

जुनाघड् नवाब् श्रीबहदूरखान् नजीर् इत्यस्य सभायां नवाबः अस्य पाण्डित्यं दृष्ट्वा श्रीस्वामिनारयण सम्प्रदायस्य गौरवं दृष्ट्वा जुनाघड् नगरे मन्दिरनिर्माणं कारितवान्। गौचरक्षेत्र वाटिकादि क्षेत्राणि करादि अग्रहण लाभपूर्वकं दत्तवान्।

5.अन्येग्रन्थाः –

त्रयस्त्रिंशत् सहस्त्रश्लोकात्मकं श्रीस्वामिनारायण भगवन्नायकं हरिलीलाकल्पतरु इति नाम्ना द्वादश स्कन्धात्मकं महाकाव्यं भक्तिशास्त्ररूपं कविना रचितमिति प्रकाशकः श्रीश्वेतवैकुण्ठशास्त्री निरूपितवान्।

"परमोशप्रसादाऽऽसादितप्रतिभावेण गगनगतिकविमानाऽनिलविद्युत्प्रवाहादि समगीर्वाणवृतच्छन्दोरचनाधारावाहिकसामर्थ्यसंशोधितेनानेन विदुषावर्णिवर्येण त्रयस्त्रिंश- त्साहस्त्रश्लोकात्मकंश्रीस्वामिनारायण भगवन्नायकं श्रीहरिलीलाकल्पतर्वाख्यं द्वादशस्कन्ध -विभक्तं भक्तिशास्त्रं महाकाव्यात्मकं काव्यांगयावत्परिकरपरिषिक्तं सुललितं कविकृतिमूर्धन्यं संस्कृते संविरचितं चातिविजयते। न्यायचार्यादिपदवीविभूषित विद्वद्वर्यवाराणसीमन्दिरमहन्तः श्रीश्वेतवैकुण्ठशास्त्रि कृत गुर्जरभाषानुवादसहितं सर्व -प्रशस्तिपात्रं सत्सङ्गमण्डले"[6] ।

१. आश्रमस्वीकारानन्तरं अचिन्त्यानन्दनाम्ना पसिद्धोऽयंश्रीदुर्गपुरमाहात्म्यमिति भगवल्लीला प्रतिपादकं मोक्षपथकं काव्यं रचितवान्।

२. अपि च श्रीहरिलीलाप्रदीपः इति कथासारप्रबन्धोऽपि कविना विरचितः।

३. एवं ज्ञानविलासादि ग्रन्थाः अपि कविना रचिताः।

"एवमेतादृशदिग्व्याप्तकीर्तिमद्विद्वद्वर्यशास्त्रिमण्डलपूजितचरणकमलेन श्रीमदचिन्त्यानन्दवर्णीन्द्रेण श्रीदुर्गपुरमाहात्म्या-भिधानग्रन्थो भगवल्लीलादिग्गारको मोक्षफलको भगवन्नायकोऽशेषलंकारसभावलक्षणाऽर्थगौरवललित रचनाविराजितोऽपि वर्तते।

---

5. श्री.ह.सं – महाकविसम्राडचिन्त्यानन्दः – कविकाव्यगौरवम् – पृ.सं -१७

6. श्री.ह.सं – महाकविसम्राडचिन्त्यानन्दः – कविकाव्यगौरवम् – पृ.सं -१८

तद्वदन्येऽपि प्रबन्धा उपप्रबन्धाः सामान्योपदेशात्मक ज्ञानविलासादिग्रन्था अपि विरचिता विद्यन्ते। श्रीहरिलीलाप्रदीपोऽपि सङ्क्षिप्तः कथासारनिबन्धोऽनेन रचितो विद्यते।अचिन्त्यानन्दोऽयं सुरतरुः स्वयमस्तीति हरिलीलामृते वर्णितम्, श्रीगोपालानन्द स्वामिनाऽयमत्रिमुन्यवतार इत्यावेदितमभीक्षणम्"[7]।

श्रीहरिसम्भवमहाकाव्यस्य उपादेयता –

विष्णुकथाश्रितेषु पूर्वोक्तेषु महाकाव्येषु माघकाव्यं रुक्मिणीशविजयकाव्यमेव श्रीहरिसम्भवकाव्यस्य तुलां आरोढुं अर्हतः। प्राचीन काव्यगौरवेण तयोः तुलां हरिसम्भवकाव्यं आरोहतीति विनयोत्तरं वचनम्। गीतगोविन्दकाव्ये स्वयं सम्प्राप्त कृष्णभक्तिरेव तत्काव्यं पठितुमिच्छति तत्राऽपि विलासकथा भूयस्त्वात् भगवत् कथासु जातानुरागोपि कथान्तरे गजेन्द्रमोक्षादौ श्रद्धास्यति। कृष्णकर्णामृतेऽपि तथाविधैव श्रद्धा भक्तस्य भवति। अतः भगवत्कथापूर्णं समग्रमहाकाव्यलक्षणयुक्तं काव्यमेव भक्तः पिपठिषति। किन्तु लघुकाव्यगतं भक्तिरसास्वादोपि भक्ताय रोचते। अतः लघुकाव्यगतं भक्तितत्वं महाकाव्यगतं वस्तुविस्तारणं उभयं मेलयित्वा हरिसम्भवमहाकाव्ये निरूपितम्। कवेः माघकाव्ये महानादरः वर्तते अतः यत्र यत्र कृष्णवैभववर्णनस्य अपेक्षा प्रतिसन्दर्भं तत्र माघकाव्यानुसरणं दृष्टम्। योगादि भक्तिसाधन वर्णनात् माघादपि काव्यमतिरिच्यते।

एवं भक्तिरसापेक्षया भक्तिसाधनवर्णनापेक्षयामहाकाव्यलक्षणपूर्णत्वाच्च काव्यमिदं प्राचीनमहाकाव्यतुलां आरोहति इति निश्चप्रचम्।

आकरग्रंथाः

श्रीहरिसम्भवमहाकाव्यम्, लेखकः- अचिन्त्यानन्दः, सम्पादकः – रामानन्द झा, चौखाम्बा प्रकाशनम्, १९६५

संस्कृतभाषासाहेत्येतिहासः, सम्पादकः- विश्वनाथ द्विवेदी, प्रकाशनम्- जगदम्बा प्रकाशनम्, १९७४

भाषा उत्पत्तिः, सम्पादकः- विष्णु जोशी, पल्लवप्रकाशनम्, धारवाड, १९९२

भाषासाहित्यम्, सम्पादकः- सिद्धलिंगय्यः, जंगमप्रकाशनम्, मैसूरु, २००१

नाट्यशास्त्रम्, लेखकः- भरतमुनिः, सम्पादकः- सदाशिव चक्रवर्ति, महादेव प्रकाशनम्, कोल्कत्ता, २००२

संस्कृतसाहेत्येतिहासः, सम्पादकः- रमेश मिश्रः, अभ्युदय प्रकाशनम्, वाराणसी, १९७५

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711
Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

ಅಣ್ಣಿಗೇರಿಯ ಅಮೃತೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಡಾ. ಮಾರುತಿ ಹೆಚ್
ಇತಿಹಾಸ ಉಪನ್ಯಾಸಕರು
ಹೊ. ಚಿ. ಬೋರಯ್ಯ ಸ್ಮಾರಕ
ಪ. ಜಾ. / ಪ. ಪಂ. ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆ ಕಾಲೇಜು
ಜಗಳೂರು-577 528, ದಾವಣಗೆರೆ, ಕರ್ನಾಟಕ
Mobile : 9740093980, E-mail : maruthih48@gmail.com

ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಿಂದ ಮೂವತ್ತೈದು ಕಿ.ಮೀ. ಹಾಗೂ ಗದಗದಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗುವ ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ ಇತಿಹಾಸಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕೇಂದ್ರ. ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ, ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ, ಹೊಯ್ಸಳ, ಯಾದವ ಮೊದಲಾದ ಅರಸರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಈ 'ತಿರುಳ್ಗನ್ನಡ'ದ ನಾಡು ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಅಮೃತೇಶ್ವರ ದೇಗುಲ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ) ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರಬಹುದಾದ ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಯ ಕಟ್ಟಡ. ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ವಿವಿಧ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ದತ್ತಿನೀಡಿದ ವಿವರಗಳಿದ್ದು ದೇಗುಲವು ಹೊಯ್ಸಳಕಾಲದ (12ನೇ ಶತಮಾನ) ನಿರ್ಮಾಣವಿರಬಹುದೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದೆ.

ಚಿತ್ರ (1)

ಕಲಚೂರಿ ವಂಶದ ದೊರೆ ಬಿಜ್ಜಳನ ಹಾಗೂ ಚಾಲುಕ್ಯ ದೊರೆ ನಾಲ್ಕನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಹೊಯ್ಸಳ ದೊರೆ ವೀರ ಬಲ್ಲಾಳನ ಉಪರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿಯೂ ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿತ್ತು. ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದ ವಾರಣಾಸಿ ಎಂದೇ ಈ ಊರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈಗಿನ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಈ ಮಾತನ್ನು ನಂಬುವುದು ಕಷ್ಟ. ಇಲ್ಲೊಂದು ಸುಂದರ ಅಮೃತೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿರುವುದು ಹೆಚ್ಚಿನವರಿಗೆ ತಿಳಿಯದ ವಿಷಯ.

ಚಿತ್ರ (2)

ಅಣ್ಣಿಗೇರಿಯೊಳಗೆ ತಿರುವು ಪಡೆದು ಕಿರಿದಾದ ಅಂಕುಡೊಂಕಾಗಿರುವ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಊರೊಳಗೆ ಒಂದು ಕಿಮಿ ತೆರಳಿದರೆ ಈ ದೇವಾಲಯ ಸಿಗುವುದು. ದೇವಾಲಯವನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿ ಘೋಷಿಸಲಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ ಬೆಳೆದರೂ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಂಗಣ ಒತ್ತುವರಿಯಿಂದ ಮುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಛಾವಣಿ ೭೬ ಕಂಬಗಳ ಅಧಾರದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಂಗಣದೊಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಅಕ್ಕ ಪಕ್ಕದಲ್ಲೇ ೨ ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ಒಂದು ದ್ವಾರದ ಪ್ರವೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಜಗುಲಿಯಲ್ಲಿ ೨ ಕಲ್ಲಿನ ಕಂಬಗಳನ್ನಿರಿಸಲಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬಗ್ಗಿಕೊಂಡೇ ಒಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಬೇಕು. ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಹೊರಗಿನಿಂದಲೇ ದೇವಾಲಯದ ಭವ್ಯಕಟ್ಟಡವು ಕಣ್ಸೆಳೆಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದಲ್ಲೇ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಕಲ್ಲಿನ ದೊಡ್ಡಕಂಬವೊಂದನ್ನು ಇರಿಸಿ ಜನರು ಮೈಬಗ್ಗಿಸಿ ಹೋಗುವಂತಹ ಅನಿವಾರ್ಯವನ್ನು ಅದೇಕೆ ಸೃಷ್ಟಿಸಲಾಗಿದೆಯೋ ತಿಳಿಯದು. ಪ್ರಾಂಗಣದೊಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದೊಡನೆ ಬೆರಗಾದೆ. ಇಂತಹ ಊರಿನಲ್ಲೂ ಇಷ್ಟು ಸುಂದರ ದೇವಾಲಯ ಅಡಗಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡು ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಯಿತು. ಅಲ್ಲೇ ಮುಂದೆ ಒಳಗುಡಿಗೆ ಸಾಗುವಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಮಂಟಪವೊಂದು ಎದುರಾಗುತ್ತದೆ. ಒರಗಲು ಕಕ್ಷಾಸನ, ಕಲ್ಲುಚಪ್ಪಡಿಗಳನ್ನು ಇಳಿಜಾರಾಗಿ ವಿನ್ಯಾಸಗೊಳಿಸಿರುವ ಮುಂದಿನ ಸೂರು, ಬಾಗಿಲ ಚೌಕಟ್ಟಿನ ಸೂಕ್ಷ್ಮಕೆತ್ತನೆ ಎಲ್ಲವೂ ಸೊಗಸಾಗಿವೆ. ಒಳಗುಡಿಯ ಭುವನೇಶ್ವರಿ, ಕಂಬಗಳ ಕೆತ್ತನೆ ಪೂರ್ವಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಪ್ರಾವೀಣ್ಯವನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸುವಂತಿವೆ. ಮುಖ್ಯಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಡಿಗಳಷ್ಟು ಎತ್ತರದ ಅಮೃತೇಶ್ವರಲಿಂಗವಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನಂದಿಯ ವಿಗ್ರಹ. ಇನ್ನೊಂದು ಬದಿಗೆ ಪಾರ್ವತೀದೇವಿಯ ಗುಡಿ.

ಚಿತ್ರ (3)

ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳ ಮುಖ್ಯ ಆಕರ್ಷಣೆ ಅವುಗಳ ಬಾಗಿಲವಾಡದ ಸೂಕ್ಷ್ಮಕೆತ್ತನೆಯೇ ಎಂದರೆ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯಲ್ಲ. ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ ದೇವಾಲಯವೂ ಅದಕ್ಕೆ ಹೊರತಲ್ಲ. ಒಂಬತ್ತು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿರುವ ದ್ವಾರಪಟ್ಟಕದ ಸೊಬಗನ್ನು ಎಷ್ಟು ವರ್ಣಿಸಿದರೂ ಸಾಲದು. ಒಂದೊಂದು ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಿಂಹಮುಖಗಳು, ನರ್ತಕರು, ನಾಗದಂಪತಿಗಳು, ಹೂಬಳ್ಳಿಗಳು, ನೃತ್ಯಭಂಗಿಯ ಪುರುಷವಿಗ್ರಹಗಳು, ಬಳ್ಳಿಕಬ್ಬುಗಳ ವಿನ್ಯಾಸವಿರುವ ವಲಯಗಳೊಳಗೆ ವಿವಿಧ ಮಾನವ ಶಿಲ್ಪಗಳು- ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಒಂದು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಕೆತ್ತಿರುವ ಬಗೆ ಅಚ್ಚರಿತರುತ್ತದೆ. ಒಳಹೊರಗೆ ಉಬ್ಬಿದಂತೆ, ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಟೊಳ್ಳುಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಮೂರು ಆಯಾಮಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿರುವ ಬಗೆ ಶಿಲ್ಪಕಲಾಪ್ರತಿಭೆಯ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆಯೇ ನಿಜ.

ಚಿತ್ರ (4)

ಈ ಬಾಗಿಲವಾಡಗಳನ್ನು ನೋಡುವುದಕ್ಕಾದರೂ ನೀವು ಅಣ್ಣಿಗೇರಿಗೆ ಬರಲೇಬೇಕು. ಒಳ ಗುಡಿಯ ಮಂಟಪಗಳು ಬಹು ವಿಶಾಲವಾಗಿವೆ. ಅಂತೆಯೇ ಗುಡಿಯ ಹೊರಾವರಣವೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದ್ದು ಕಟ್ಟಡದ ಅಂದಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಬರುವುದಾದರೆ, ಅಮೃತೇಶ್ವರನಿರುವ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿಖರವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೀರಿ. ನಾಲ್ಕು ಸ್ತರಗಳ ವಿನ್ಯಾಸವುಳ್ಳ ಶಿಖರರಚನೆ. ಸಿಂಹಮುಖಗಳು, ಅವುಗಳೊಳಗೆ ಯಕ್ಷ, ನರ್ತಕ ಮೊದಲಾದವರು, ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಆನೆ, ಕಪಿ, ಹಂಸ ಮೊದಲಾದ ಕಿರುಶಿಲ್ಪಗಳು, ಪ್ರತಿಸ್ತರದ ನಡುವೆ ಕೀರ್ತಿಮುಖದೊಳಗೆ ಕಿರುಗೋಪುರಗಳು, ಸ್ತರದ ಹೊರಅಂಚಿನ ಕಳಶ- ಎಲ್ಲವೂ ಸಾವಿರವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಬಿಸಿಲಿಗೆ ಮೈಯೊಡ್ಡಿ ನಿಂತಿದ್ದರೂ ತಮ್ಮ ಕಲಾಪ್ರೌಢಿಮೆಯನ್ನು ಮೆರೆಸುವಂತೆ ಉಳಿದುಬಂದಿರುವುದು ಸಂತಸದ ವಿಷಯ.

ಮೇಲಿನ ಸ್ತೂಪಿಯನ್ನು ಗಾರೆಯಿಂದ ಪುನರ್ನಿರ್ಮಿಸಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮುಂದಿನ ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ, ಮುಖಮಂಟಪವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲದೆ ಸಪಾಟಾಗಿದ್ದರೂ ಮುಖ್ಯಕಂಬಗಳ ನಡುವೆ ಕಿರುಗಂಬಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ಅವುಗಳ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೂಬಳ್ಳಿಗಳ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ರಚಿಸಿರುವ ಬಗೆ ಅಂದವಾಗಿದೆ. ಸುತ್ತುಕಟ್ಟಡದ ಮೇಲಂಚಿನ ಕೈಪಿಡಿಯ ಹೊರಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸಾಲುಗಳ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿರುವಂತೆ ಜೋಡಣೆಯಿದ್ದು ಪ್ರತಿಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಡದುದ್ದಕ್ಕೂ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಈಗ ಅಳಿದುಳಿದ ಹಲವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ, ಕೆಳಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಆನೆ, ಅದರ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹಂಸ, ಹೊರಚಾಚಿಕೊಂಡಂತಿರುವ ಸೂರಿನ ಅಂಚು, ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೇಲೆ ಕೈಪಿಡಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಮುಖಗಳ ಆವರಣಗಳೊಳಗೆ ದೇವಯಕ್ಷಗಂಧರ್ವಾದಿಗಳು- ಈ ಬಗೆಯ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ಚಿತ್ರ (5)

ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅಮೃತೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ೨ ಗೋಪುರಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಗೋಪುರ, ಮುಖಮಂಟಪದ ಗೋಪುರಕ್ಕಿಂತ ಎತ್ತರವಿದ್ದು ಆಕರ್ಷಕ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ನಂದಿ, ಶಿವನ ಮುಂದೆನೋ ಇದೆ ಆದರೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಹೆಚ್ಚಿನ ಶಿವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಹೊರಗೆ ನಂದಿ ಆಸೀನನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ, ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮತ್ತು ನಂದಿ ಆಸೀನನಾಗಿರುವ ಕೋಣೆಯ ಮಧ್ಯೆ ಮತ್ತೊಂದು ಕೋಣೆಯಿದ್ದು (ಅಂತರಾಳ), ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವಿರುವುದೂ ಇದೇ ಕೋಣೆಗೆ. ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಒಳಬಂದಾಗ ಎಡಕ್ಕೆ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಿದ್ದರೆ, ಬಲಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ವಿಶಾಲವಾದ ಕೋಣೆಯಿದ್ದು, ಇದರಲ್ಲಿ ನಂದಿ ಆಸೀನನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ನಂದಿ ಆಸೀನನಾಗಿರುವ ಈ ಭಾಗ ದೇವಾಲಯದ ಮತ್ತೊಂದು ತುದಿ ಎನ್ನಬಹುದು. ದೇವಾಲಯದ ಒಂದು ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶಿವಲಿಂಗದಿಂದ ಸುಮಾರು ೮೦-೧೦೦ ಅಡಿ ದೂರದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಮತ್ತೊಂದು ತುದಿಯಲ್ಲಿ ನಂದಿ ಇರುವುದು. ನಂದಿ ಇರುವ ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ದಿಕ್ಕಿಗೊಂದರಂತೆ ೪ ಬಾಗಿಲುಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ೩ನ್ನು ಮುಚ್ಚಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಂಗಣದೊಳಗೊಂದು ಗಣೇಶನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಸಣ್ಣ ಪುಷ್ಕರಿಣಿಯಿದೆ. ಕೆಲವೆಡೆ ಮಿಥುನಶಿಲ್ಪಗಳೂ ನರ್ತಕನರ್ತಕಿಯರ ಬಿಂಬಗಳೂ ಹಾರುವ ಗಂಧರ್ವರ ಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಇವೆ.

ಮೇಲಂಚಿನಲ್ಲಿ ಒಂದೆಡೆ ದೊಡ್ಡ ಆಕಾರದ ಗಣಪತಿಯ ಭಗ್ನಶಿಲ್ಪವೊಂದಿರುವುದು ಅಚ್ಚರಿಮೂಡಿಸುತ್ತದೆ. ಗದಗ ಲಕ್ಕುಂಡಿ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಭೇಟಿನೀಡುವವರು ಅಣ್ಣಿಗೇರಿಯನ್ನು ನೋಡಲು ಮರೆಯದಿರಿ.

ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು

1. **ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ,** ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಮೀಕ್ಷೆ
2. **ಸೋಮಶೇಖರ್ ಎಸ್ ವೈ,** ಕರ್ನಾಟಕ ದರ್ಶನ
3. **ಮಾರುತಿ ಹೆಚ್,** ಇತಿಹಾಸಾಧ್ಯಯನ

ವಿಶೇಷ ಸೂಚನೆ : ಇಲ್ಲಿ ನಮೂದಿಸಿದ ಚಿತ್ರ (1), (2), (3), (4), (5) ಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪುಟದಲ್ಲಿ ನೀಡಲಾಗಿದೆ.

****

ಚಿತ್ರ (1)

ಚಿತ್ರ (2)

ಚಿತ್ರ (3)

ಚಿತ್ರ (4)

ಚಿತ್ರ (5)

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711
Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

साहित्यजगति केषुचित् काव्येषु दण्डनीतिविचार:

Dr. Pankaj Kumar Mahana
Asst. Prof. in Sanskrit
P. G. Dept. of Sanskrit
Dharanidhar University, Keonjhar, Odisha-758001
E-mail : pankaj.sanskrit@dduniversity.ac.in
E-mail : pankajmahna22@gmail.com

*** शोधसार:**

प्राचीनभारते दण्डस्य दण्डव्यवस्थायाश्च विचार: वैदिककालादेव अभूत् । यतोहि प्रभुसम्मितोपदेशेन वेदेषु तेषां कर्मणामुपरि तथा धर्मस्यानुसरणे मार्गदर्शनं विहितम् । तस्य अकरणे दण्डव्यवस्थायाश्च विचार: विहित: । वेदोपरान्तं ब्रह्मण-आरण्यक-उपनिषद्ग्रन्थेषु तथा रामायण-महाभारत-पुराण-स्मृतिग्रन्थ-काव्यनाटकादिष्वपि दण्डनीते: विषया: विमृष्टा: सन्ति । तदाधारेण मानवानां जीवनशैली सुपरिचालयितुं शक्यते ।

**** बीजशब्दा:-*** *अपराध:, दण्ड:, क्रोध:, दण्डनीते च ।*

संस्कृतकाव्येष्वपि केषुचित् दृश्यश्रव्यकाव्येषु अपराधस्य अपराधिनस्तथा तस्य दण्डनीतेश्च उपरि चर्चा विहिता । स च अपराध: कोऽपि राजा करोतु अथवा प्रजा , सर्वेषां कृते अपराध: एव। उक्तं यथा शाकुन्तले-

न खलु न खलु बाण:सन्निपात्योऽयमस्मिन् । मृदुनि मृगशरीरे तुलराशाविवाग्नि:।।

क्व वत हरिणकानां जीवितं चातिलोलं । क्व चा निशितनिपाता: वज्रासारा: शरास्ते ।।[१]

राजा दुष्यन्त: प्रथमोऽङ्के मृगस्य पृष्टभागे धावन् तं माररितुं बाणेन सिद्धो भवति । ततो वैखानस: मुनौ सति राजानं निवारयति । यतो हि सोऽपि जानाति पशुहत्या न कर्तव्या। अत: अपराधस्य स्वरूपमालोचितम् ।

*** किरातार्जुनीयमहाकाव्ये दण्डव्यवस्था-**

संस्कृतवाङ्ग्मयो भारविकृतं किरातार्जुनीयं महाकाव्यं सकलाङ्कारिकविभवै: विमण्डितं भवति । वनेचरा:युधिष्ठिरमुद्दिश्य दुर्योधनस्य राज्यशासने दण्डस्य प्रयोगश्च कथयति -

वसुनि वाञ्चन्नवशी न मन्युना स्वधर्म इत्येव निवृत्तकारण:।

गुरुपदिष्टेन रिपौ सुतेऽपि वा निहन्ति दण्डेन स धर्मविप्लवम् ।।[२]

अत्र दुर्योधनस्य शासनव्यस्था निरूपितम् । अर्थात् सम्प्रति जितेन्द्रियोऽसौ दुर्योधन: धनानि नेच्छति, क्रोधाभिभूतो न भूत्वापि कार्यं संपादयति । प्रजापालनप्रसङ्गे स दण्डविधानादिकं तस्य स्वधर्मर् इति मन्यते ।

---

१. अ.शा.१/१० २. किरा.१.१३

ततः मित्रे पुत्रे वा यदि धर्मस्य व्यतिक्रमः परिलक्ष्यते , तदा शास्त्रनिपुणानां गुरूणाम् उपदेशानुसारं द्वेषार्थकारणहितः सन् सदृढकर्म दृश्यते निवारयति दमयति वा । अनेन दुर्योधनस्य दण्डनीतेः समुचितप्रयोगो दृश्यते । दुर्योधननीतिशास्त्रानुसारेण कर्तव्यपालनम्-

कृतारिषड्वर्गजयेन मानवी मगन्यरूपां पदवीं प्रतित्सुना । विभज्य नक्तंन्दिवमस्ततन्द्रिणा वितन्यते तेन नयेन पौरुषम् ॥[३]

प्रसङ्गेावसरेऽस्मिन् वनेचरः कथयति भो महाराज! अधुना दुर्योधनः कामक्रोधादीन् षड्रिपून् विजित्य जितेन्द्रियः सन् मानवैः सुदुर्लभं मुपदिष्टं प्रजापालननीतिमार्गं प्राप्तुमिच्छति । तस्मादसौ रात्रन्दिवः विभज्य अस्मिन् समये इदं कर्तव्यं करणीयमिति विचिन्य निरलसः सन् नीतिशास्त्रानुरोधेन कर्तव्यसंम्पादने स्वोद्योगं विस्तारयति । वर्धयति अत्रापि दण्डनीतिव्यवस्था सम्यगालोचिता वर्तते। निष्कपटव्यवहारप्रदर्शनम् -

सखीनिव प्रीतियुजोऽनुजीविनः समानमानान्सुहृदश्च बन्धुभिः। स सन्ततं दर्शयते गतस्मयः कृताधिपत्यामिव साधुबन्धुताम् ॥[४]

निरहङ्कारोऽसौ दुर्योधन : सर्वदा सेवकान् स्निग्धानि मित्राणि इव , मित्राणि तुल्यमानानि भ्रत्रादिस्वजनान् इव तथा आत्मीयजनान् तेषां गृहीतस्वान्यन् इव निष्कपटं व्यवहरति । सामदानयोः कौशलं दर्शयितुमाह-

निरत्ययं साम न दानवर्जितं न भूरिदानं विरहस्य सत्क्रियाम् । प्रवर्तते तस्य विशेषशालिनी गुणानुरोधेन विना न सत्क्रिया ॥[५]

अत्र दूतः दुयोधनस्य सामदाननीतिं ब्रूते । स कथयति हे राजन् ! धृतराष्ट्रपुत्रस्य सुयोधनस्य बाधारहिता तुष्टीकरणनीतिं विना दानं न प्रचलति । पुनः प्रचुरं दानं सत्कारं विना न दृश्यते । तस्य विशिष्टसत्कारः सत्कृतानां जनानां विनयादिगुणानुरागेण विना न प्रवर्तते । अनेन प्रकारेण दुर्योधनस्य सामदाननीतिः सततमनुष्ठीयते । सामदानदण्डक्षेत्रे दण्डनीतिः भवति समुचितः मार्ग इति मनुयाज्ञवल्क्यस्मृतिग्रन्थयोः निरूपितास्सन्ति ।प्रजानां हितसाधने दुर्योधनस्य भूमिका-

सुखेन लभ्या दधतः कृषीवलैरकृष्टपच्या इव सस्यसंपदः । वितन्वति क्षेममदेवमातृकाश्चिराय तस्मिन्कुरवश्चकासति ॥[६]

अत्र किरातः कथयति - हे महाराज !बहुकालं यावत् प्रजानां कल्याणार्थं जलसेचनादिकर्मसु दुर्योधनः व्यापृतः संजातः ।

ततः पर्जन्योपरि अनिर्भरशीलाः कुरुदेशाः मन्ये हलकर्षणादिभिर्विनापि पक्का कृषकैरनायासेन प्राप्य सस्यसम्पत्ती धारयन्तः सम्प्रति शोभातिशयं लभन्ते । तर्हि कौटिल्यार्थशास्त्रे वर्णितम् यत्-

प्रजासुखे सुखं राज्ञः प्रजानां च हिते हितम् । नात्मप्रियं हितं राज्ञः प्रजानां तु प्रियं हितम् ॥[७]

*** मेघदूते दण्डव्यवस्था-**

खण्डकाव्येषु महाकविकालिदासविरचितं मेघदूतम् अन्यतमं भवति । अस्मिन् काव्ये कुबेरशापग्रस्ततस्य यक्षस्य मनोव्यथायाः मार्मिकं चित्रं विद्यते । तत्र कथं धनपतिकुवेरस्य कार्ये अवहेलाप्रर्दशनपूर्वकं कथं अभिशापरूपेण दण्डविधानं कृतं तद्विविषये पूर्वमेघे वर्णितं यत्-

---

३. तत्रैव.१/९ ४. तत्रैव.१/१० ५. तत्रैव.१/१२ ६. तत्रैव.१/१७ ७. कौटिल्य.अ. -१.१४.१८.श्लो.२.पृ-६४

कश्चितकान्ता विरहगुरुणा स्वाधिकारात्प्रमत्त: शापेनास्तङ्गमितमहिमा वर्षभोग्येण भर्त्तु: ।

यक्षश्चक्रे जनकतनयास्नानपुण्योदकेषु स्निग्धच्छायातरुषु वसतिं रामगिर्याश्रमेषु ।।[८]

अर्थात् आत्मनियोगे कृताऽपराध: कश्चित् यक्ष स्वामिशापात् प्रियावियुक्तेन समययापनार्थं सीतास्नानपवित्रजले पावित प्रचुरमेरुवृक्षेषु चित्रकूटाश्रमेषु निवासं चकार । तत्र शास्त्रे वर्णितम् अस्ति यत्-

भर्तुराज्ञां न पश्यन्ति येऽपि विश्वासघातका: । तेषां नामापि न ग्राह्यं ग्रन्थस्यादौ विशेषत: ।।

अर्थात् ये विश्वासघातककर्मं कुर्वन्ति तस्य नाम ग्रन्थस्य आरम्भे प्रयोग: न करणीय:। तत्र यक्ष: देवयोनिविशेष । तत् विषये अमरकोषे वर्णितम् यत्-

विद्याधराऽप्सरो-यक्ष-रक्षो-गान्धवो-किन्नरा: । पिशाचो गुह्यक: सिद्धो भूतोऽमी देवयोनय: ।।[9]

महाभारते दण्डव्यवस्था महाभारतस्य शान्तिपर्वणि राजधर्मविषये तेन च दण्डनीतिविषये वर्णितं यत्-

य एव देवा हन्तारस्ताँल्लोकोऽर्चयते भृशम् । हन्ता रुद्रस्तथा स्कन्द: शक्रोऽग्निर्वरुणो यम: ।।[१०]

पुनश्च महाभारते वर्णितम् -

हन्ता कालस्तथा वायुर्मृत्युवैश्रवणो रवि: । वसवो मरुत: साध्या विशेदेवाश्च भारत ।।

एतान् देवान् नमस्यन्ति प्रतापप्रणता जना: । न ब्रह्माणं न धातारं न पूषानं कथञ्चन।।

मध्यस्थान् सर्वभूतेषु दान्ताञ्शमपरायणम् । जयन्ते मानवा: केचित् प्रशान्ता: सर्वकर्मसु ।।[११]

अर्थात् ये देवा: अन्यान् दण्डं प्रयच्छन्ति ,तान् संसारोऽयं सातिशयं पूजयति । रुद्र:, स्कन्ध:, इन्द्र:, अग्नि:, वरूण:, यम:, काल:, वायु:, मृत्यु:, कुबेर:, सूर्य:, वसु, मरूत्गणादय: देवा: अपराधिनां कृते सततं दण्डयन्ति । अन्ये ये शान्तमनासिं भवन्ति तथा जितेन्द्रिया: ते कदापि अपराधं नैव आचरन्ति ।

पुनश्च महाभारतस्य शान्तिपर्वणि वर्णितं यत्-

दण्डो हि बलवान् यत्र तत्र साम प्रयुज्यते । प्रदानं सामपूर्वं च भेदमूलं प्रशस्यते ।।

त्रयाणां विफलं कर्मं यदा पश्यत् भूमिप: । रन्ध्रं ज्ञात्वा ततो दण्डं प्रयुञ्जीताविचारयन् ।।[१२]

अत्र महाभारते शान्तिपर्वणि दण्डव्यवस्थाया: विषये उक्तं यत्- यत्र शत्रुपक्षस्य सेना प्रबलोऽस्ति तत्रादौ सामनीते: प्रयोग: कर्तव्य: ।

यदि तेन कार्यं न सिद्धयति तर्हि धनप्रयोग: (दाननीति;) कर्तव्य:। यदि दानेन किमपि न सिद्धयति तर्हि भेद: स्वीकर्तव्य: ।

तर्कशास्त्रकृता बुद्धिधर्मशास्त्रकृता च या । दण्डनीतिकृता चैव त्रैलोक्यमपि साधयेत् ।[१३]

---

८. पूर्वमेघ.श्लो.-१ ९. अमर.१.१.११ १०. म.भा.शा.प- १५. १६ ११. तत्रैव - १५. १७-१९, १२. म.भा.शा.प- १४दा.४३२

महाभारते इतोप्युक्तं अर्थात् तर्कशास्त्रेण, धर्मशास्त्रेण, दण्डनीतिना च परिस्कृता बुद्धिः त्रयाणामपि लोकानां कृते सर्वमपिसाधयुतुं शक्नोति । परिवारे दण्डव्यवस्था-

माता पिता च भ्रता च भार्या चैव पुरोहितः । नादण्ड्यो विद्यते राज्ञो यः स्वधर्मे न तिष्ठति ।।[१४]

एकस्मिन् परिवारे माता,पिता,भ्रता,स्त्री, तथा पुरोहितः एतेषु यः कोऽपि वा भवतु यः स्वधर्मेषु स्थिरबुद्धिः न भवति, राजा तमपि दण्डयेत् । यतो हि राज्ञः कृते न कोऽपि अदण्डनीयः नास्ति । अपि च -

विभज्य दण्डः कर्त्तव्यो धर्मेण न यदृच्छया । दुष्टानां निग्रहो दण्डो हिरण्यं बाह्यतः क्रिया ।।

व्यङ्गत्वं च शरीरस्य वधो नाल्पस्य कारणात् । शरीरपीडास्तास्ताश्च देहत्यागो विवासनम् ।।[१५]

धर्मशास्त्रानुसारं न्यायस्य अन्यायस्य विचारं कृत्वा एव दण्डविधानं कर्तव्यम् । न तु निजेच्छानुसारं दण्डं दातव्यम् । दुष्टानां दमनमेव दण्डस्योद्देश्यं भवति , न तु स्वर्णमुद्रां स्वीकृत्य कोषाभरणम् पुनश्च-

असम्मोहाय मर्त्यानामर्थसंरक्षणाय च । मर्यादा स्थापिता लोके दण्डसंज्ञा विसाम्पते ।।[१६]

शान्तिपर्वणि को नाम दण्डः इत्यस्मिन् विषये उक्तं मनुष्यान् प्रमादात् संरक्षणं तथा तस्य धनस्य संरक्षणे लोके या मर्यदा स्थापिता भवति स एव दण्डः। यथा-

दण्डश्चेन्न भवेल्लोके विनश्येयुरिमाः प्रजाः । जले मत्यानिवाभक्ष्यन् दुर्बलान् बलवत्तराः ।।[१७]

अर्थात् यदि संसारे दण्डः न भवति तर्हि सर्वे प्रजाः नष्टप्रायाः भवेयुः । यथा जले विशालाः मत्स्याः क्षुद्रान् मत्यान् खादन्ति तथैव दण्डस्याभावे महामत्स्यान्यायेन प्रबलजीवाः दुर्बलान् जीवान् मारयित्वा खादिष्यन्ति । अतः दण्डविधानं कर्तव्यम् । अपिच-

सत्यं चेदं ब्रह्मणा पूर्वमुक्तं दण्डः प्रजा रक्षति साधु नीतः । पश्याम्नयश्च प्रतिशाम्य भीताः शान्तर्जिता दण्डभयाज्ज्वलन्ति ।।[१८]

अर्थात् समीचीनरूपेण दण्डस्य प्रयोगः क्रियते चेत् तेनैव दण्डेन प्रजाः संरक्षिताः भवन्ति । तदेव दण्डस्य प्रयोजनं भवति । यथा-

चातुर्वण्यप्रमोदाय सुनीतिनयनाय च । दण्डो वधित्र विहितो धर्मार्थो भुविरक्षितुम् ।।[१९]

अर्थात् दण्डस्य उद्देश्यं निरूपयन् महर्षिणा व्यासेन इतोऽपि निरूपितं यत् विधाता दण्डविधानं तदर्थमेव कृतं येन ब्रह्मणादयः चत्वारः वर्णाः आनन्देन निवसेयुः । तथा दण्डेन सुनीतीना प्रवर्तनं भवेत् । येन पृथिव्यां धर्मस्य अर्थस्य च संरक्षणं च सम्भवेत् । अपि च-

ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थश्च भिक्षुकः । दण्डस्तैव भयादेते मनुष्या वर्त्मनि स्थिताः ।।[२०]

---

१३. तत्रैव - २४.४३३ १४. तत्रैव - १२१.६० १५. तत्रैव - १२१.४०-४१ १६. तत्रैव.- १५.१० १७. तत्रैव - १५.३० १८. तत्रैव - १५.३१ १९. तत्रैव - १५.३५

अर्थात् दण्डस्य माहात्म्यं शान्तिपर्वणि इतोऽपि निरूपितं यत् ब्रह्मचारी,गृहस्थ:,वानप्रस्थ:, सन्यासी च एते सर्वे मनुष्या: दण्डस्य भयेनैव स्व स्व मार्गेषु स्थिरा: सन्त:कार्यर् कुर्वन्ति । अपि च-

सर्वे दण्डजितो लोको दुर्लभो हि शुचिर्जन: । दण्डस्य हि भयाद् भीतो भोगायैव प्रवर्तते ।।[२१]

अर्थात् सर्वमपि जगत् दण्डेन वशीभूता: सन्त: सन्मार्गेषु प्रवृत्ता: भवेयु: । यतोहि स्वभावत:शुद्धपुरूषस्य प्राप्ति: कठिना एव भवति । दण्डभयेन भीता: प्राणिन: मर्यादा पालनेषु प्रवृत्ता: भवन्ति । दण्डस्य प्रयोजनं विषये वर्णितं यत्-

दण्डे स्थिता:प्रजा: सर्वा भयं दण्डे विदुर्बुधा: । दण्डेस्वर्गो मनुष्याणां लोकोऽयं सुप्रतिष्ठित: ।।[२२]

अर्थात् दण्डेन सर्वा: प्रजा: समीचीनरूपेण स्थिता: भवन्ति । दण्डेन प्रजानां मनसि भयमुत्पद्यते इति विदुषां मतम् । दण्डेनैव मनुष्य: इहलोके स्वर्गलोके च सुप्रतिष्ठितो भवति । तदेव दण्डस्य प्रयोजनम् ।

जगत्यस्मिन् उचितानुचितम्अजानन्त: मनुष्या: क्वचित् कुपथमाश्रयन्ते । केचनसत्पुरुषास्तु समुचितकर्मणि विलीना: भवन्ति । तादृशेभ्य: असज्जनेभ्य: समुचितमार्गं प्रदर्शयितुमेव वैदिककालात्प्रभृति: एतावत्पर्यन्तं नैकानि रामायणमहाभारत-पुराणादीनि महाकाव्यानि विरचितानिसन्ति । तदाधारेणनैकेस्मृतिग्रन्थारपि संविलोक्यन्ते, यत्र मनुष्यै: कृतापराधस्य दण्डव्यवस्था अपराधनिराकरणोपायाश्च सुनिर्दिष्टा: विचारिताश्च सन्ति।

सहायकग्रन्था :

1. अमरकोषः- अमरसिंहः, व्याख्याता- हरगोविन्द शास्त्री,चौखम्बा संस्कृत सिरीज आफिस, वाराणसी, १९७०
2. अभिज्ञानशाकुन्तलम् - कालिदास:, (सं) डा. कृष्णमूर्ति त्रिपाठी, वाराणासी, चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, २००१
3. किरातार्जुनीयम्- महाकविभारवि, (सं) डां. निरञ्जन पति:, विद्यापूरी, कटक:, 2004.
4. कौटलीयार्थशास्त्रम्- चौखम्बा विद्याभवनम्, वाराणासी, १९७७
5. मेघदूतम् - एम. आर. काले. मोतीलाल बनारसीदास, २०१५
6. महाभारतम् - भण्डारकर ओरियण्टाल इनिष्टिच्युट्, १९७५

****

---

२०. तत्रैव.-१५.१२ २१. तत्रैव.-१५.३४ २२. म.भा. शा.प- १५.४३

Volume XXV: January to June 2025, ISSN 2250-1711
Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

Sun in Various Rashi

Malhar Narayan Joshi
Research Scholar
Karnataka Samskrit University,
Bengaluru, Karnataka, India,
Mobile: 9483295249
E-mail: malharjoshi@hotmail.com

Astrology is not a Superstitious belief that manyperceive. There are many areas of specialisation in astrology,such as medical astrology, Mundane Astrology, & Financial Astrology, among others.

Many predictionsregarding human health, political developments, & financial cycles have proven accurate. This is the reason that nowadays there is great interest among various age groups in learning about astrological predictions based on developments thathavea direct or indirect impact on their future. Some universities have started imparting degree courses in astrology. Many private educational institutes offer exclusive courses in astrology.

Jyotish is a science based on age-old Siddhantas made by our great sages like Angirasa, Atreya, Bhaskar, Garaga, Kashyap, Lomsa, Narada, Parashara, Poulasya, Vasistha, Vyasa, Yavana, etc Among the ancient &modern astrologersareAryabhata, Bharadwaja, Kalyan Varma, Mandavya, Mantreshwara, Markandeya, Shripati, Yagnavalka, etc.

When one gets into the details of astrology is convinced that this is a great science & as much as other Subjects like Physics, Chemistry, Biology, & the like. In Medical Sciences research on Physical Bodies, while in Astrology, the study of the effects of Planets & Nakshatras on humans, etc., is done. It is well known that the moon is attracted towards the Earth & the Earth towards the Sun. The effect of an exalted Moon can be felt in the Ocean when tides are higher at the time of the Full Moon.

The effects of the planets & the zodiacal signs always add to everyone. In this paper, I am focusing on what the Sun can do when placed in different houses of horoscopes.

1. The Sun in Aries:

1.1. Able to receive help from great men.

1.2. Endowed with abundant wisdom.

1.3. The exaltation of the sun gives a proneness to frequent wandering.

1.4. Can become an able doctor, poison-curing physician, etc.

1.5. This position is good for political aspirations.

Table I

The Sun in Aries is not the same for 12 ascendants, & its effects are shown in the Table below:

Ascendant	Sun in	House number counted from the ascendant	Effect
Aries	Aries	1	Raja Yoga, a native achieves name & fame among the men of his community.
Taurus	Aries	12	The native will be engaged in charitable deeds & spend heavily.
Gemini	Aries	11	makes him rich through his brothers & bestows Status in Sun Dasa.
Cancer	Aries	10	Will earn huge wealth & enjoy a high(political)position.
Leo	Aries	9	Native will enjoy conveyances, wealth, etc.
Virgo	Aries	8	May not get satisfactory results if the sun is conjunct with anything other than Mars or Saturn.
Libra	Aries	7	Enjoys superior Raja yoga through his wife, partnership, etc. The wife may be from a very affluent family.
Scorpio	Aries	6	They lose the whole of paternal property & face adverse results in the Sun period & will experience debacles throughout life. Also, face the loss of children.
Sagittarius	Aries	5	The natives will get a great inheritance from their father & will reach an elevated position with conveyances.
Capricorn	Aries	4	Does not enjoy much material happiness but has greater longevity. He is also prone to heart disease.
Aquarius	Aries	3	Will get a worthy, chaste, & fortunate wife.
Pisces	Aries	2	Cannot keep any money even if he earnsa lot. He will be subjected to physical deficiencies & diseases.

2. The Sun in Taurus:

2.1. Will be beautiful/handsome.
2.2. Will know singing, playing musical instruments, & dancing.
2.3. Trouble from diseases in the face & eyes.
2.4. Will not have many sons.
2.5. Will have risk from water.

Table 2

The Sun in Taurus is not the same for 12 ascendants,& its effects are shown in the Table below:

Ascendant	Sun in	House number counted from the ascendant	Effect
Aries	Taurus	2	Cannot make much money. He will spend away earnings.

Table 2 (Continued).

Ascendant	Sun in	House number counted from the ascendant	Effect
Taurus	Taurus	1	The native will look incredibly beautiful. Will suffer from urinary diseases.
Gemini	Taurus	12	Troubles from enemies, litigation loans, & expenditure on vices & through evil association.
Cancer	Taurus	11	The native will gain abundantly through wives & females & will experience satisfactory results in some of the Sun Dasa.
Leo	Taurus	10	The natives will get rich conveniences & authoritative positions.
Virgo	Taurus	9	Evil for children & can show a great miser.
Libra	Taurus	8	The native will often be in monetary trouble.
Scorpio	Taurus	7	Face obstacles in the celebration of marriage, & you will get a sickly wife.
Sagittarius	Taurus	6	The natives will have problems with litigation & debts.
Capricorn	Taurus	5	It will be long-lived but will experience obstacles with children.
Aquarius	Taurus	4	The native gains through marriage & higher learning.
Pisces	Taurus	3	The native will suffer from diseases of the air, may lose co-born & will enter litigations with brothers for paternal property.

3. The Sun in Gemini:

3.1. The native will be a scholar, affectionate, & will have good conduct.

3.2. Expert in sastras, exceedingly affluent, liberal, skilful astrologer.

3.3. Mediocre in appearance, fortunate & modest.

Table3

The Sun in Gemini is not the same for 12 ascendants,& its effects are shown in the Table below:

Ascendant	Sun in	House number counted from the ascendant	Effect
Aries	Gemini	3	The native will be valorous.
Taurus	Gemini	2	Will contract eye diseases & will have declining wealth.
Gemini	Gemini	1	The natives will have difficulties with enemies & debts.
Cancer	Gemini	12	The person will be subjected to child mortality if the Sun Dasa occurs at birth. He cannot keep the paternal property & will be. Spoiled by evil friendship if malefic assists the Sun.

Table 3 (Continued)

Ascendant	Sun in	House number counted from the ascendant	Effect
Leo	Gemini	11	Fortunate 'father& excellent results in Dasa.
Virgo	Gemini	10	The native will visit shrines.
Libra	Gemini	9	The native will obtain a fortune.
Scorpio	Gemini	8	The native will have a short life.
Sagittarius	Gemini	7	Will bestow a chaste wife & beneficial effects in his Dasa.
Capricorn	Gemini	6	Though there will be litigations, success will be achieved.
Aquarius	Gemini	5	Will have one issue with my son.
Pisces	Gemini	4	Limited effects on land & education.

4. The Sun in Cancer

4.1. The native will not be steady in mind in respect of his undertakings.
4.2. Famous for his royal qualities.
4.3. Good looking at himself.
4.4. Will like intoxicants.
4.5. Follow virtuous principles, be honourable, & be eloquent.
4.6. Will be a geographer & a scientist in the matter of atmosphere/space,
4.7. Will be very steady.

Table 4

The Sun in Cancer is not the same for 12 ascendants,& its effects are shown in the Table below:

Ascendant	Sun in	House number counted from the ascendant	Effect
Aries	Cancer	4	Lack maternal happiness but will get fortunes.
Taurus	Cancer	3	The native brother will be widely famous, & the native will enjoy good fortune in the Sun's Dasa.
Gemini	Cancer	2	The natives will have heavy expenses & will contract a disease.
Cancer	Cancer	1	The native will suffer from physical ailments & will be one-eyed.
Leo	Cancer	12	The father's riches will increase gradually.
Virgo	Cancer	11	The natives will indulge in terrible acts & will spend in evil ways.
Libra	Cancer	10	The baths in shrines from Setu to the Himalayas.
Scorpio	Cancer	9	Lose his father early.
Sagittarius	Cancer	8	The short life of the native &the father.
Capricorn	Cancer	7	Will have a loving wife, but she will suffer from bilious diseases.
Aquarius	Cancer	6	The wife will suffer from bilious diseases.
Pisces	Cancer	5	The natives will lack happiness with children.

5. The Sun in Leo:

5.1. The native will destroy his enemies, be given to anger. Will perform notable acts, will wander in forests, hills, & fortresses, enthusiastic, valorous, bright in appearance.

5.2. Will eat meat, flesh, etc., & will be formidable.

5.3. He will be restive, strong in the lasing measure, talkative,

5.4. Will be a king, be plentiful in wealth, & be famous.

Table5

The Sun in Leo is not the same for 12 ascendants, & its effects are shown in the Table below:

Ascendant	Sun in	House number counted from the ascendant	Effect
Aries	Leo	5	Confer royal honours& only one male child. Reacha high stage in life.
Taurus	Leo	4	Good career.
Gemini	Leo	3	Give only one brother who will be incredibly famous.
Cancer	Leo	2	Will get abundant riches, a lion's share of which will drain away.
Leo	Leo	1	Will marry twice. He will be beautiful/handsome,& famous.
Virgo	Leo	12	Native will spend on the evil company.
Libra	Leo	11	Natives will confer on fortunes & a full span of life.
Scorpio	Leo	10	Will get conveyances, power, position, & Raja yoga.
Sagittarius	Leo	9	Harm co-born & give fortunes to the surviving co-born. Gives a long span of life to the natives.
Capricorn	Leo	8	It affects longevity if unhelped by Saturn.
Aquarius	Leo	7	Gain a chaste & fortunate wife.
Pisces	Leo	6	Sickness both to the native & his wife.

6. The Sun in Virgo:

6.1. The native will have a physique akin to that of a female,

6.2. Be a scholar, be weak, be anexpert writer, be learned.

6.3. Will be skilful in Vedas, songs, & playing instruments.

6.4. Will give service to shrines & elders.

6.5. Expert in the repairs of vehicles,

6.6. Will speak softly & kindly.

Table6

The Sun in Virgo is not the same for 12 ascendants,& its effects are shown in the Table below:

Ascendant	Sun in	House number counted from the ascendant	Effect
Aries	Virgo	6	Natives may suffer from brain diseases.

Table 6 (Continued).

Ascendant	Sun in	House number counted from the ascendant	Effect
Taurus	Virgo	5	Good for learning & a landed property.
Gemini	Virgo	4	Will face obstacles in education & will lack maternal comforts.
Cancer	Virgo	3	Gives a long-living brother.
Leo	Virgo	2	The native will be long-lived.
Virgo	Virgo	1	Not conducive to longevity & will have heavy expenses.
Libra	Virgo	12	Draining away the father's earnings.
Scorpio	Virgo	11	Will earn & save abundantly, particularly Sun Dasa.
Sagittarius	Virgo	10	Enjoy great Raja yoga & fame.
Capricorn	Virgo	9	The native will not get paternal happiness.
Aquarius	Virgo	8	The native will get a sickly wife.

7. The Sun in Libra:

7.1. The natives will face frustration, destruction, & heavy expenditure.
7.2. Will be intent on living foreign out of distress.
7.3. Will be wicked, mean, be devoid of affection,
7.4. Will live by selling gold & other metals,
7.5. Be jealous, fond of doing others' jobs,
7.6. Will incur royal contempt & shamelessness.

Table 7

The Sun in Libra is not the same for 12 ascendants,& its effects are shown in the Table below:

Ascendant	Sun in	House number counted from the ascendant	Effect
Aries	Libra	7	Heavy adversities & destruction of paternal wealth in the Sun Dasa. The problem in married life.
Taurus	Libra	6	The natives will face problems with landed property. Will incur heavy debts & contract long-lasting diseases.
Gemini	Libra	5	The person will be bereaved on account of the brother's death & will have an equilibrium loss & gain.
Cancer	Libra	4	The native will have a loss of property.
Leo	Libra	3	The native will suffer from physical ailments & will be outspoken. It will be difficult to read his mind.
Virgo	Libra	2	The natives will earn money in illegal ways& will have nothing ultimately.

Table 7 (Continued).

Ascendant	Sun in	House number counted from the ascendant	Effect
Libra	Libra	1	The person will be a source of misery.
Scorpio	Libra	12	The natives will have defective limbs & will face career problems.
Sagittarius	Libra	11	The native will lose his father in boyhood & will always be engaged in legal battles.
Capricorn	Libra	10	He will be unlucky & short-lived.
Aquarius	Libra	9	He will not have a good relationship with his father & his co-born.
Pisces	Libra	8	He will be short-lived & face many difficulties.

8. The Sun in Scorpio:

8.1. Will have an incompatible lust for war.
8.2. Away from the Vedic path, be a liar, be cruel.
8.3. Will follow bad course, be a miser, be fond of promoting quarrels.
8.4. Be troubled by weapons, fire, & poison.

Table8

The Sun in Scorpio is not the same for 12 ascendants,& its effects are shown in the Table below:

Ascendant	Sun in	House number counted from the ascendant	Effects
Aries	Scorpio	8	Physical adversities, loss of children, loss of finances.
Taurus	Scorpio	7	The native will get a beautiful & active wife but may encounter health hazards for the wife.
Gemini	Scorpio	6	The native will be troubled by enemies,& his co-born may be inimical to him.
Cancer	Scorpio	5	The native will face a loss of issues. Money will be scarce.
Leo	Scorpio	4	The person will earn abundant landed property, learning, & fame.
Virgo	Scorpio	3	Will not gain much in Sun Dasa but will incur heavy expenses on his father's health.
Libra	Scorpio	2	The native will have particularly good earnings, but to lose.
Scorpio	Scorpio	1	Enjoy great fortune in life.
Sagittarius	Scorpio	12	The natives will spend their time on religious & charitable deeds.
Capricorn	Scorpio	11	The native will have a long span of life & great fortune for the native.

Table 8 (Continued)

Ascendant	Sun in	House number counted from the ascendant	Effects
Aquarius	Scorpio	10	The native will reach an elevated position in life after marriage.
Pisces	Scorpio	9	The native will have an affluent father & will enjoy a long lease of life. He will be engaged in the exhibition of religious scriptures & will reach fame.

9. The Sun in Sagittarius:

9.1. Endowed with wealth.
9.2. Dearer to the King, learned, will respect everyone.
9.3. Be skilled in rendering training in the use of weapons & arrows,&Breeding of elephants.
9.4. Be fit to deal with, honourable, always peaceful, be rich,
9.5. Will have a broad & beautiful physique.
9.6. Be helpful to relatives & be energetic.

Table 9

The Sun in Sagittarius is not the same for 12 ascendants,& its effects are shown in the Table below:

Ascendant	Sun in	House number counted from the ascendant	Effects
Aries	Sagittarius	9	The natives will earn abundant wealth & be honoured with important governmental assignments. He will get issues who will be fortunate & highly educated.
Taurus	Sagittarius	8	The native will face evils on account of mantras & will contract many physical ailments.
Gemini	Sagittarius	7	This is an inauspicious position for a native's wife.
Cancer	Sagittarius	6	The native may end up with huge loans.
Leo	Sagittarius	5	The native will be highly fortunate & will have limited issues.
Virgo	Sagittarius	4	He will not have a wealthy mother & will be a source of name for his parents.
Libra	Sagittarius	3	The natives will be highly fortunate & will live in foreign countries. One of the co-borns will take away all the parents' wealth.
Scorpio	Sagittarius	2	Will reach an enviable position in life & enjoy a long span of life.
Sagittarius	Sagittarius	1	Will enjoy great Raja yoga & be incredibly famous.

Table 9 (Continued)

Capricorn	Sagittarius	12	Natives will be subjected to child mortality. If he is long-lived, he cannot make much progress.
Aquarius	Sagittarius	10	Natives will have abundant riches & landed property. He will enjoy a supreme married life.
Pisces	Sagittarius	11	The native will have limited wealth, but. Boundless fame.

10. The Sun in Capricorn:

10.1. Interested in bad women?
10.2. Be greedy.
10.3. Interested in the mean jobs.
10.4. Be timid. Divide relatives.
10.5. Fickle-minded.
10.6. Fond of wandering,
10.7. Weak.
10.8. Lose everything due to conflicts. With his relatives will be voracious eaters.

Table10

The Sun in Capricorn is not the same for 12 ascendants,& its effects are shown in the Table below:

Ascendant	Sun in	House number counted from the ascendant	Effects
Aries	Capricorn	10	The native enjoys superior Raja Yoga & fame.
Taurus	Capricorn	9	The natives will gain through enemies &cousins & will be happy.
Gemini	Capricorn	8	The native will experience many miseries.
Cancer	Capricorn	7	The natives will enjoy Raja yoga, but experience diseases to some extent.
Leo	Capricorn	6	The native will have sickly bodies & will be inimical to all.
Virgo	Capricorn	5	We have only one male issue, who will be famous.
Libra	Capricorn	4	The high degree of learning & pursuinganexcellent profession.
Scorpio	Capricorn	3	We will have ordinary results in Sun's Dasa.
Sagittarius	Capricorn	2	There will be no balance of money left with the native.
Capricorn	Capricorn	1	Curtailed longevity will suffer from sickness or other throughout. Well-positioned Venus is an essential requirement for a Capricorn native with the sun in Lagna.
Aquarius	Capricorn	12	The native will have family problems. The wife will always be inimical to the native.
Pisces	Capricorn	11	The native will achieve success over enemies, be free from disease.

11. The Sun in Aquarius:

11.1. Suffering from heart disease.
11.2. Native speakers will have enormous courage.
11.3. Be short-tempered.
11.4. Be fortunate through women.
11.5. Be hated by learning.
11.6. Be firm in activities.
11.7. Be miserable.
11.8. Will have little wealth.
11.9. Be fraudulent
11.10.Will not be firm in friendship.

Table11

The Sun in Aquarius is not the same for 12 ascendants, & its effects are shown in the Table below:

Ascendant	Sun in	House number counted from the ascendant	Effects
Aries	Aquarius	11	The native will attain professional growth & wide fame.
Taurus	Aquarius	10	Will become a dealer of gold, or become a prominent jurist
Gemini	Aquarius	9	Will not have good relations with father. Sometimes lucky, while sometimes unlucky.
Cancer	Aquarius	8	Will not be long-lived.
Leo	Aquarius	7	The wife will have many health issues.
Virgo	Aquarius	6	Acquire property through enemies or will gain from them.
Libra	Aquarius	5	The elder brother will be famous
Scorpio	Aquarius	4	Will have a fleet of conveyances butwill not be free from danger through conveyances.
Sagittarius	Aquarius	3	Short-lived father.
Capricorn	Aquarius	2	It means professional& short-lived.
Aquarius	Aquarius	1	Live in the in-laws' house if Saturn is positioned in Leo.
Pisces	Aquarius	12	Troubled by diseases & debts. May lose eyesight if Venus is also positioned in Aquarius.

12. The Sun in Pisces:

12.1. Will be friendly.
12.2. Will be happy.
12.3. Will be learned.
12.3. Will destroy enemies.
12.4. Will be wealthy.
12.5. Will have good sons & servants.
12.6. Will have wealth on account of transactions via sea/river.
12.7. Will be an eloquent speaker but a liar.

Table12

The Sun in Pisces is not the same for 12 ascendants,& its effects are shown in the Table below:

Ascendant	Sun in	House number counted from the ascendant	Effects
Aries	Pisces	2	The natives will undertake meritorious acts & enjoy paternal wealth. Progeny will be delayed, but later he will acquire children.
Taurus	Pisces	3	Will have huge financial gains & will enjoy wide fame & will be learned learned.
Gemini	Pisces	4	Will lead a very honourable life & will undertake to visit religious places.
Cancer	Pisces	5	Will not enjoy paternal happiness.
Gemini	Pisces	4	Will lead a very honourable life & will undertake to visit religious places.
Cancer	Pisces	5	Will not enjoy paternal happiness.
Leo	Pisces	6	Will have diabetes, bladder, & various kinds of urinary diseases.
Virgo	Pisces	7	Will suffer from many diseases.
Libra	Pisces	8	Will have many obstacles in his undertakings & will suffer from bilious diseases.
Scorpio	Pisces	9	In Sun Dasa, it will get extraordinary results; the loss of children will be experienced.
Sagittarius	Pisces	10	Enjoys a long lease of life, rich conveyances, political power, etc.
Capricorn	Pisces	11	Will enjoy fair longevity.
Aquarius	Pisces	12	Subjected to various diseases.
Pisces	Pisces	1	Will become famous but be prone to sickness, should the moon join the Sun in Pisces, utter poverty will result.

13. Analysis:

Table13

Favourable, unfavourable, & mixed effects in the house where the Sun is positioned from the Ascendant:

Ascendant	Favourable		Unfavourable		Mixed results	
	House No. Counted from the ascendant	Nos (%)	House No. counted from the ascendant	Nos (%)	House No. Counted from the ascendant.	Nos (%)
Aries	1,3,5,7,9,10,11	7(58)	2,4,6,8,	4(33)	12	1(8)
Taurus	1,4,10,11	4(33)	2,3,6, 7,8,9,12	7(58)	5	1(8)
Gemini	3,5,7,9,10,11	6(50)	1,2,8,12	4(33)	5,6	2(17)
Cancer	3,10,12	3(25)	1,2,5,6,8,9,11	7(58)	4,7	2(17)
Leo	1,3,4,5,7,9,10,11	8(67)	12	1(8)	2,6,8	3(25)
Virgo	2,3,5,9,10,11	6(50)	1,4,6,7,8,12	6(50)		
Libra		0(0)	1,2,3,4,5,6, 7,8,9,10,11,12	12(100)		
Scorpio	1,4,9,10,11,12	6(50)	3,5,6,8	4(33)	2,7	2(17)
Sagittarius	1,2,4,5,9,10,11	7(58)	6,7,8,12	4(33)	3	1(8)
Capricorn	4,5,9,10,11	5(42)	1,2,3,6,8,12,	6(50)	7	1(8)
Aquarius	5,6,10,11	4(33)	2,3,7,8,12	5(42)	1,4,9	3(25)
Pisces	2,3,4,10,11	5(42)	5,6,7,8,12	5(42)	1,9,	2(17)

14. Conclusions

Table 13 gives a general idea that the results from houses 6,8, & 12 are not conducive, while Table 7 reveals that. Irrespective of the ascendant, the presence of the Sun in the sign Libra seems not favourable.

15. Acknowledgements:

I am indebted to my research guides, Prof (Dr)Vijayalakshmi P.H.& Prof (Dr) D. Shivaprasad Tantry, for their continued guidance in my Ph.D. research work & to my daughter Amitha V Kulkarni for her support in correcting the draft part of this paper.

16.References:

1. Kalyan Verma 's Saravali Vol-I, Translated into English by R. Santhanam, Ranjan Publications of 2022
2. Sree Varaha Mihira's Brihat Jataka by Bengaluru Suryanarain Rao, revised by B. Lakshminarain Rao &edited by Bangalore Venkata Raman, IBH Prakashana of 1986
3. Maharishi Parasara's Brihat Parasara Hora Sastra: a Compendium in Vedic AstrologyVol-1. Edited by Girish Chand Sharma, Sagar Publications of 2006

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711
Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

अभिधावृत्तिमातृकायां प्रतिपाद्यमानविषयविमर्शः

श्री पापय्य के.
संशोधनच्छात्रः
कर्नाटकसंस्कृतविश्वविद्यालयः
चामराजपेटे- ५६००१८, कर्नाटक
Mobile : 9663274565, E-mail : papaih2013@gmail.com

अभिधावृत्तिमातृकाप्रमाणेनकानीयसीअपियशसाप्रसिद्धा। अस्मिन्ग्रन्थेकेवलंवृत्तिसहिताःपञ्चदशकारिकाःवर्तन्ते। वृत्तिश्चमुकुलभट्टेनस्वयंनिर्मिता। अभिधावृत्तिमातृकामुख्यार्थलाक्षणिकार्थौविवृणोति। अनन्तरकालेकाव्यप्रकाशकारादयःलक्षणाभेदगणनेमुकुलभट्टस्यकारिकाःएवउदाहृतवन्तः।

"इह खलु भोगापवर्गसाधनभूतानां तद्विपर्ययपरिवर्जनप्रयोजनानां च पदार्थानां निश्चयमन्तरेण व्यवहारोपारोहिता नोपपद्यते। तथाहि- सर्वाणि प्रमाणानि प्रयोगावगतिनिबन्धनभूतानि निश्चयपर्यवसायितया प्राधान्यं भजन्ते। प्रमाणनिबन्धना च भोगापवर्गसाधनभूतानां तद्विपर्ययपरिवर्जनप्रयोजनानां च पदार्थानामवगतिः। अतो निश्चय एव तेषां पदार्थानां व्यवहारोपारोहनिबन्धनम्। निश्चयश्च शब्दसंभेदेनार्थं गोचरीकरोति। शब्दस्य च मुख्येन लाक्षणिकेन वाभिधा-व्यापारेणार्थावगतिहेतुत्वमिति मुख्यलाक्षणिकयोरभिधाव्यापारयोरत्र विवेकः क्रियते।"

ग्रन्थारम्भे स्वग्रन्थस्य जीवातुभूताः चतुर्दशकारिकाः निरूपितवान्। अन्ते कारिकानां रचना उद्देश्यमपि निरूपितवान्। ततः कारिकाणां रचनावसरं कारिकया वक्तव्यं स्वाभीष्टं मतं च निरूपितवान्। ग्रन्थारम्भप्रतिज्ञायां मुख्येन लाक्षणिकेन वा अभिधाव्यापारेण इत्युक्तवान्। तौ शब्दव्यापारौ उदाहृतवान्।

शब्दव्यापारतो यस्य प्रतीतिस्तस्य मुख्यता । अर्थावसेयस्य पुनर्लक्ष्यमाणत्वमुच्यते॥[1]

इति कारिकायाः पूर्वार्धे मुख्यार्थं ,उत्तरार्धे लक्ष्यार्थं च निरूपितवान्। शब्दव्यापारतः इत्यत्र व्यापारशब्दात् पञ्चम्याः तसिल् इति पञ्चम्यर्थे तसिल् प्रत्ययः। भुवः प्रभवः इति पञ्चमी। शब्दव्यापारकारणहेतोः जाता इति अर्थः। प्रतीतिः – प्रति = अयनम् "इण् गतौ" इति धातोः "स्त्रियां क्तिन्" प्रत्ययः। गत्यर्थकधातूनां ज्ञानार्थकत्वात् धातोः ज्ञानार्थकत्वम् प्रतीतिः = ज्ञानं यस्यार्थस्य अभिधाव्यापारेण ज्ञानं तस्यार्थस्य मुख्यत्वं, मुखे भवः – मुख्यः,**"शाखादिभ्यो यः"**[2] इति यप् प्रत्ययः स च प्रत्ययः सादृश्यार्थकः। मुखम् इव प्रधानमित्यर्थः। अवसेयः निश्चेतुं शक्यः अर्थेन निश्चेतुं शक्यः योऽर्थः सः लक्ष्यमाणः भवति। तत्र मुख्यार्थस्योदाहरणं गौरनुबन्ध्यः। यज्ञार्थं गोः बन्धनं कार्यमिति वाक्यार्थः। अत्र गोशब्दश्रवणेन यज्ञसाधनभूता गोत्वलक्षणा गोस्वरूपाजातिरवगम्यते। अतः शब्दव्यापारेण गम्योऽर्थो गौः इति गोशब्दस्य मुख्यार्थः। गोजातिः मुख्योऽर्थः।

द्वितीयायाः लक्षणायाः अपि तदेवोदाहरणं निरूपयति। यदि गोशब्द-श्रवणेन गोत्वजातिः आक्षिप्यते सामान्यं कथमानेयमिति पर्यालोचनया लाक्षणिकत्वम्। ततः गोत्वजातिविशिष्टा व्यक्तिः आक्षिप्यते। अतो गोव्यक्तेव्यापारावसेयत्वमिति गौरनुबन्ध्यः इति वाक्ये गोव्यक्तिः लक्ष्यार्थविषयः। गोशब्देन गोत्वप्रतीतेः शब्दान्तरे विशेषणे शब्दः न प्रवर्तते। जातिवचनेनैव शक्तेः क्षीणात् इत्यत्र कारणं

---

1. अभिधावृत्तिमातृका.पृ- 1 2. अष्टाध्यायी .सू.5.3.103

विवृणोति। शब्दस्य अर्थज्ञानाय अनेकेषु पदार्थेषु सामान्यमेकं ग्राह्यम्। तदेव सामान्यमुपाधिरूपं भवति। प्रत्येकं व्यक्तिः तदुपाधिविशिष्टा भवति। अतः ज्ञानमपि तत् कारणमाश्रित्य उपाधौ प्रवर्तते। उपाधिरपि वस्तुधर्मः, वक्ता स्वयं कल्पितः इति द्विविधः। वक्ता कस्मिन्नपि वस्तुनि मनुष्ये वा संज्ञां स्वयं कल्पयति। वस्तुधर्मः व्यक्तिनिष्ठः। डित्थादिशब्दाः एकस्मिन् स्वयं सङ्केतिताः। तस्य स्वरूपं संहृत्यक्रमम् अर्थात् संक्षिप्तम् एकनिष्ठं च। वस्तुधर्मरूपेण विवक्षितः यः उपाधिः सः द्विविधः। सिद्धरूपः, साध्यश्च। साध्योपाधिनिमित्तकाः क्रियाशब्दाः यथा पचतीति साध्यक्रियामाश्रित्य पाचकः शब्दः। सिध्दोऽपि उपादिः जातिरूपः, गुणरूपश्चेति द्विविधो भवति। सिद्धोपाधिः अर्थव्यवहारस्य प्राणतुल्या। जातिसम्बन्धेन विना व्यक्तिं जातिं कोऽपि न शक्नोति यथा गौः। वस्तुनः विशेषव्यवहोरहेतुः गुणशब्दः शुक्लादिरूपः। शुक्लः गौः इत्यादौ सर्वगोत्वजातेः शुक्लत्वजातेः पृथक् करणात् गुणशब्दे शक्तिग्रहः यथा शुक्लादिः।

शब्दस्य भाषेयोक्तदिशा चतुर्विधत्वमङ्गीकृत्य जातिरूपत्वमेव सर्वेषां व्यवहारकारणमत्यपि मीमांसकमतं निरूपयति। गुणादिशब्दानामपि अयं शुक्लः, अयं शुक्लः इति शुक्लव्यक्तिषु पृथक् गणनया शुक्लत्वं सामान्यं भवति। एवमयं पाचकः अयं पाचकः इति निर्देशेन पाचकत्वम्। सर्वे एकमेव डित्थं बहुवारमाह्वयन्ति। प्रत्येकडित्थशब्दे तदा यदृच्छत्वजातिः इति सर्वेषां जातिरेवार्थः। चतुर्विधत्वं नोपपद्यत इति शङ्का।

लक्षणा-लक्षणाभेदाश्च

मुकुलभट्टः आदौ लक्षणायाः शुद्धा गौणी इति भेदद्वयं प्रतिपादयति। पुनः शुद्धलक्षणायाः उपादानलक्षणा, लक्षणलक्षणा इति भेदद्वयं परिकल्पयति। तदनु सारोपासाध्यवसानानाम्ना शुद्धायाः गौण्याश्च भेदद्वयं परिगणयति। एतेन लक्षण षड्विधा जाता।

लक्षणा

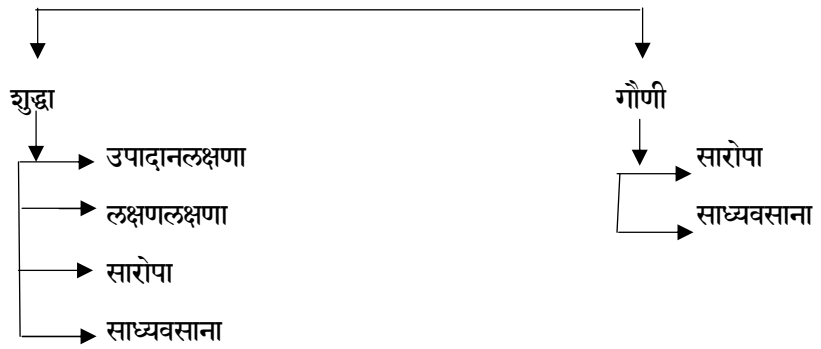

शुद्धलक्षणा नाम सादृश्येतरसम्बन्धा लक्षणा। गौणीलक्षणा नाम सादृश्यसम्बन्धा लक्षणा। शुद्धलक्षणायाः उदाहरणं – गङ्गायां घोषः इति। अत्र गङ्गाशब्दस्य वाच्यार्थस्य प्रवाहस्य, लक्ष्यार्थस्य चतटस्य समबन्धसामीप्यम्। अयं सम्बन्धसादृश्येतरसम्बन्धः इत्यस्मात् कारणात् अयं शुद्धायाः लक्षणायाः समन्वयः।

गौणलक्षणायाः उदाहरणं भवति गौर्वाहीकः। अत्र गोशब्दस्य मुख्यार्थः बाधितस्सन् लक्षणया गोसदृशमर्थं बोधयति। गोसदृशः वाहीकः। गो सदृशयोः सम्बन्ध सादृश्यमिति सादृश्यसम्बन्धलक्षणा। अतः गौणी।

शुद्धलक्षणलक्षणायाः उदाहरणं भवति गङ्गायां घोषः। अत्र गङ्गाशब्दः स्वार्थं त्यक्त्वा तटरूपमर्थं बोधयति।

शुद्धागौणी इति द्वे अपि लक्षणे पुनः सारोपसाध्यवसानाभ्यां द्विधा भवतः। सारोपा नाम आरोपेण सहितम्। **आरोपो नाम -**

विषयविषयिणोरभिहितयोरभेदप्रतिपत्तिरारोपः । [3]

शुद्धसारोपलक्षणायाः उदाहरणं भवति "आयुर्घृतम्" इत्यत्र ह्यायुषः कारणे घृते तद्गत- कार्यकारणभावात् इयं लक्षणा अत्र भवति सादृश्येतर-सम्बन्धात्।

गौणसारोपलक्षणायाः उदाहरणं गौर्वाहीकः इति। अत्र उभयत्रापि शुद्धायां घृतम्, गौण्यां वाहीकः इति विषयशब्दवाक्यौ। आयुः, गौः इति विषयी-शब्दवाक्यौ। उभयत्रापि विषयविषयिणोः क्रमेण आयुर्घतयोः गोवाहीकयोः अभिधानात् सारोपालक्षणा।

साध्यवसाना

विषयनिगरणेनाभेदप्रतिपत्तिरध्यवसायः । [4]

नाम विषयी एव यद्युच्यते सा साध्यवसानम्। साध्यवसानमेव साध्यवसायः इति कथ्यते।

शुद्धोपचारसाध्यवसानायाः उदाहरणं पाञ्चाला इति। अत्र पाञ्चालापत्य-निवासाधिकरणत्वात् जनपदे लक्षितलक्षणया पाञ्चलशब्दः प्रयुज्यते।

गौणोपचाराध्यवसानस्य उदाहरणं राजेति। अत्र राजशब्दस्य प्रयोग-दर्शनात् क्षत्रिये मुख्यया वृत्त्या प्रयुक्तः सन् शूद्रादौ क्षत्रियगतजनपदपरिपालन-सदृशजनपदपरिपालनयोगलक्षणपूर्वकतया गौणवृत्त्या युज्यते।

गौणशुद्धयोः उदाहरणयोः विषयिणः पाञ्चालाराजशब्दयोः एव अभिधानात् विषययोः जनशूद्रयोः अनभियोगात् शुद्धगौण्योः साध्यवसानयोः उदाहरणे समन्विते भवतः।तथा च–

लक्षणाया षट् भेदाः पुनः सोदाहरणं पट्टिकारूपेण प्रदर्श्यन्ते ।

क्र.स.	लक्षणा	उदाहरणम्	सम्बन्धः
1.	शुद्धोपदानलक्षणा	गौरनुबन्ध्यः	विशेषणविशेष्यभावः
2.	शुद्धलक्षणलक्षणा	गङ्गायां घोषः	सामीप्यम्
3.	शुद्धसारोपलक्षणा	आयुर्घृतम्	कार्यकारणभावः
4.	शुद्धसाध्यवसाना	पञ्चालाः	आधाराधेयभावः
5.	गौणसारोपा	गौर्वाहीकः	सादृश्यम्
6.	गौणसाध्यवसाना	राजा	सादृश्यम्

उक्तपट्टिकामाध्यमेन सादृश्येतरसम्बन्धनिबन्धनायाः शुद्धायाः चत्वारः भेदाः। सादृश्यसम्बन्धनिबन्धनायाः गौण्याः द्वौ भेदौ इति षट् भेदाः अभिधा-वृत्तिमातृकायां निरूपिताः। यद्यपि उपचारशब्दः – **अत्यन्तविशकलितयोः अर्थयोः सादृश्यातिशय-महिम्ना भेदप्रतीतिस्थगनम् उपचारः** इति गौणीलक्षणा एव ज्ञायते। तथापि ग्रन्थेऽस्मिन् उपचारशब्दः लक्षणा पर्यायतया प्रयुक्तः।

---

3. प्रतापरुद्रीयम् - पृ.36 4. प्रतापरुद्रीयम् - पृ.36

एवम्–

वक्तुर्वाक्यस्य वाच्यस्य रूपभेदावधारणात् । लक्षणा षड्वकारैषा विवेक्तव्या मनीषिभिः ॥ [5]

इत्युपसंहृत्य अभिहितान्वय- अन्विताभिधानवादिनां मते संसृत्य तत्र विवेचनम् कृतम्। अत्र शुद्धगौण्योः भेदनिरूपणे शुद्धायां ताटस्थ्यं, गौण्यां ताटस्थ्याभावः इति एवमेव अङ्गीकृतम्। तत्रापि आरोपस्य लक्षणम् अदूरगे स्थिते आरोपः इति रूढ्यासन्नतरत्वात् अध्यवसानत्वमिति लक्षणभेदः दर्शितः।

अनन्तरम् अभिहितान्वयवादिनां मते वाच्यात् वाक्यार्थः भिन्न एव भवतीति दर्शितम्। अन्विताभिधानवादिनां मते वाच्य एव वाक्यार्थः। एतस्मिन् मतद्वये वाक्यार्थस्यैव प्राधान्यात् अखण्डे भवतः। एवं विविच्य तदनु लक्षणायाः पुनः लक्षणं कथयन् व्यवहारपुरस्सरं भेदद्वयं दर्शयति। यथा-

मुख्यार्थासंभवात् सेयं मुख्यार्थासत्तिहेतुका । रूढेः प्रयोजनाद्वापि व्यवहारे विलोक्यते ॥ [6]

इति नवमकारिकायाः उत्तरार्धेन दशमकारिकायाः पूर्वार्धेन च विवृतम्। तस्य च अयं सारः।

मुख्यार्थासम्भवात् - मुख्यार्थबाधात्, मुख्यार्थसत्तिहेतुका–मुख्यार्थ-सम्बन्धः इति हेतुद्वयं दर्शयित्वा पुनः विभागबुद्ध्या रूढेः प्रयोजनाद्वा इति सूचयन् रूढिप्रयोजनभेदेन लक्षणा रूढिमूला प्रयोजनवती चेति भेदद्वयं दर्शितम्। पुनः दशमैकादशकारिकयोः सम्बन्धाः निरूपिताः। यथा- सादृश्यं, वैपरीत्यमिति तयोः लक्षणं प्रदाय **वाक्तत्त्वं दशधा** [7] निरूपितम्। तदनन्तरं एतत् सर्वमपि पदशास्त्रे वाक्यशास्त्रे

प्रमाणशास्त्रे अर्थात् ग्रन्थस्य च उपरि तेषां शास्त्राणां प्रभावो भवतीति अवगम्यते। तच्छास्त्रेषु इदं **वाक्तत्त्वं साहित्ये योजयतः तस्य वाणी प्रसीदतीति** [8] चतुर्दश्या कारिकया प्रतिपाद्य उपसंजहार।

****

---

5. अभिधावृत्तिमातृका.पृ- 6.(ख), 7(क)

6. अभिधावृत्तिमातृका.पृ- 9(ख), 10(क)

7. अभिधावृत्तिमातृका.पृ- 12(ख)

8. अभिधावृत्तिमातृका.पृ- 14(ख)

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711

Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

CONTRIBUTION OF KAUTILYA ARTHASHASTRA TOWARDS AYURVEDIC MEDICINE

RAGHAVENDRA C. R.
Lecturer, Department of Economics
Sahyadri Arts College Shivamogga- 577203, Karnataka
Mobile : 9880802122
E-mail : raghavendracr2@gmail.com

ABSTRACT

It is belived Kautilya, whose name was Vishnugupta and is popular as Chanakya (The son of Chanaka) wrote Arthashastra. This Article is mainly based on Kautilya's Arthshastra. Arthashastra is not only a book on 'detailed administrative strategies' but is also a valuable document on cultural data including the status of medicine and physicians. Arthashastra has given references to Ayurveda and herbal medicines. The treatise is comprised of 15 adhikaranas, 180 prakaranas and 6000 shlokas (verses).

Arthshastra covers details relating to 'regulation of public health and hygiene.' The ' then government' had framed certain rules and regulations for the poractice of physicians. Physicians were given top regard, respect and also Royal privilege in those days. In this article discuss about Ayurvedic medicine in diffrent times of history, especially at the time of Chanakya and discuss about physician, about treatment etc.

KEYWORDS: Arthashastra, Chanaykya, Ayurvedic Medicine, Physicians,.

Objective:

1) To Explore Kautilya Arthashastra through the eyes of Ayurveda
2) To show the importance of Arthashastra of Chanakya towards Ayurvedic Medicine.

Introduction:

Ayurveda the ancient science of life is a comprehensive system of health care. According to Indian philosophy, good health is very essential to gain social & spiritual upliftment of human beings. Lord Brahma who is creator of this universe is the first demonstrator and the teacher of Ayurveda. Four Vedas the oldest and categorized science from the period of Samhitas, i.e., around 1000 years B C., and then onwards till 17th century A.D. Ayurveda was developed remarkably, even though troubles and hurdles created by Mogal empires. During the British rule the modern system of medicine entered into our country and because of government support and quick action the modern system popularized.

The article explores the contributions of Kautilya's Arthasastra to the fields of Dravyaguna (Materia Medica), Rasasastra (Alchemical Medicine), and Bhaisajyakalpana (Pharmacy) within Ayurvedic medicine. Written by Kautilya, also known as Chanakya or Vishnugupta, the Artsastra has a rich historical context believed to date between the 3rd century B. C. And 3rd century A.D. it cosists of 15 books and encompasses a variety of topics, including the cultivation of medicinal plants, the preparation of various drugs, and the identification and classification of metals and gems.

Importance of Ayurvedic Herbal Cultivation:

One key aspect discussed is the seasonal cultuvation of Ayurvedic herbs, elaborated in book II, chapter XXIV. Different herbs are recommended for sowing at specific times during the rainy season

to optimize growth and medicinal value. For instance, Sali (a type of rice) and Vrihi (rice) are suggested for early sowing, while Kusumbha (safflower), Yava (barley), and Godhuma (wheat) are recommended for later phases. Suitable soil types, and irrigation methods for various plants, emphasizing ancient agricultural wisdom that is critical for the preservation of medicinal biodiversity today. The detailed instructions not only highlight the importance of timing but also demonstrate an understanding of local ecosystems that is valuable for current and future agricultural practices.

A. DRAVYAGUNA (Materiamedica)

Season wide Plantation of some Ayurvedic Herbs **(Book-II,chapter-XXIV)** Sali (a kind of Rice),Vrihi (rice), Kodrava (Paspalum scrobiculatum), Tila (Seasamum), Priyangu (Callicarpa macrophylla), Daraka and Varaka (Phaseolus tribolus are to be sown at the commencement (Purvavapah) of the rainy season.

Mudga (Phaseolus mungo), and Saibya are to be sown in the middle of the season.

Kusumbha (safflower), Masura (Ervum Hirsutum), Kulutha (Dolichos biflorus), Yava (barley), Godhuma (wheat), Kalaya (Leguminus seseds), Atasi (Linum usitatissimum), and Sarsapa (mustard) are to be sown towards the end of the season.

Cultivation of Medical Plants, Vegetables based on Water source, type of land etc., (Book-II, Chapter-XXIV)

Lands that are beaten by foam (Phenaghatah,i.e., banks of rivers,etc) are suitable for growing Valliphala (pumpkin gourd and the like): lands that are frequently over flown by water (Parivahanta) for long pepper, grapes (Mrdvika), and sugar-cane; the vicinity of wells for vegetable and roots; low grounds (Haraniparyanatah) for green crops; and marginal furrows between any two rows of crops are suitable for the plantation of fragrant plants, medicinal herbs, cuscus roots (Usinara), Hira, Breaka, and Pindaluka (a type of tuber), and the like.

Such medicinal herbs as grown in marshy grounds are to be grown not only in grouns suitable for them, but also in pots (Sthalyam). The seeds of grains are to be exposed to mist and heat (tusharapayanamushnam cha) for seven nights; the seeds of Kosi are tobe treated similarly for three nights; the seeds of sugar-cane and the like (kandabijanam) are to be plastered at the cut end with the mixture of honey, clarified butter, the fat of hog, and cow dung; the seeds of bulbous roots (Kanda) with honey and clarified butter; cotton seeds (Asthibija) with cow-dung; and water pits at the root of trees are to be burnt and manured with bones and dung of cows on proper occasions.

The sprouts of seeds, when grown, are to be manured with a fresh haul of minute ffishes and irrigated with the milk of Snuhi (Euphorbia antiquorum).

Types of Candana (Sandal Wood) and their qualities (Book-II Chapter-XI):

Satana is red and smells like eatrth, Gosirshaka is dark red and smells like fish; Harichanadana is of the colour of the feather of the parrot and smells like tamarind or mango fruit likewise Tarnasa, Grameruka is red or dark red and smells like the urine of goat, Daivasabyeya is red and smell like lotus flower; likewise Aupaka (Japaka) Jongaka and Taurupa are red or dark red and soft Maleyaka is reddish white; Kuchanadana is a black as Agaru (resin of the Aquilaria agalocha) or red or dark red and very rough; Kalaparvataka is parvataka (that which is the bud shaped product of that mountain) is black or variegated black; Sitodakiya is black and soft, and smells like louts flower; Nagaparvataka (that which is the product of Naga mountain) is rough and is possessed of the color of Saivala (Vallisneria) and Sakala is brown. Light soft, moist (Asyana, not dry), as greasy as ghee, of pleasant smell, adhesive to the skin, of mild smell, retentive of color and smell, tolerant of heat, absorptive of heat, and comfortable to the skin; are the characteristics of sandal (Chandana).

Types of Agaru (Agalocham) and their qualities (Book-II,Chapter-XI):

Jongaka is black or variegated black and us possessed of variegated spots, Dongaka is black and Parasamudraka is of variegated color and smells like cuscus or like Navamalika (jasminum).

Agaru is heavy soft, greasy, smells far and long, burns slowly, gives out continuous smoke while burning, is of uniform smell, absorbs heat, and is so adhesive to the skin as not to be removed by rubbing; these are the characteristics of Agaru.

Types of Taila Parnika and their qualities (Book-II, Chapter- XI):

Asokagramika, the product of Asokagrama, is of the color of meat and smells like a lotus flower; Jongaka is reddish yellow and smells like a blue lotus flower or like the urine of a cow; Grameruka is greasy and smells like cow's urine. Sauvarnakudyaka, product of the country of Suvarnakudya is reddish yellow and smells like Matulunga (Citrus medica); Purnadvipaka, the product of the island, Purnadvipa, smells like a lotus flower or like butter; Bhadrasriya and Paralauhityaka are of the colour of cuscus-the last two smell like Kushtha (Saussureal lappa); Kaleyaka which is a product land, is yellow and greasy; and Auttara-parvataka (a product of the north mountain) is reddish yellow.

A. **Bhaishajya Kalpana (Pharmacy) Related Descriptions**:

Liquor, its types, mode of preparation etc. Liquor, its qualities, and restrictions regarding its use (Book-II, Chapter-XXV):

With intake of liquor, workmen spoil the work in hand. Aryas violate their decency and virtuous character, and lest firebrands commit indiscreet acts. Liquor shall be sold to persons of well known character in such small quantities as one-fourth or half a Kudava (qpproximately-100 gm(2phalas)), one Kudava, half a Prastha (approximately 400gm) or one Prasha. Those who are well known and of pure character may be allowed taking liquor out of the shop. According to the text types of Liquor, Medaka, Prasanna, Asava, Arishta, Maireya, and Madhu are the types of liquor.

B. Rasashastra (Calcemical Medicine) Related Descriptions:

Name of different gems, their availability and qualities (Book-II, Chapter-XI).

Tamraparnika, that which is produced in the Tamraparni; Pandyakavataka, that which is obtained in Pandyakavata; Pasikya, that which is produced in pasa; Kauleya, that which is produced in the Kula; Chaurneya, that which is produced in the Churna; Mahendra, that which is obtained near the mountain Mahendra; Kardamika, that which is produced in Kardama; that which is produced in Kardama; Srautasiya, that which is produced in the Sortasi; Hradiya, that which is poroduced in (a deep pool of water known as) Hrada; and Haimavata, that which is obtained in the vicinity of the Himalayas are the varieties of pearls.

Identification of different Gems:

Gem which possess such pleasant colour as that of the red lotus flower, or that of the flower of Parijata or that of the rising sun is Saugandhika gem. That which is of the colour of blue lotus flower, or of Sirisha or of water, or of fresh bamboo or of the colour of the feather of a parrot is the Vaidurya gem; Pushyaraga; Gomutrka, and Gomedika are other varieties of the same. That which is characterized with blue lines, that which is of the colour of the flower of Kalaya (kind of Phaseolus) or which is intensely blue. Which possesses the color of Jambu fruit (rose apple) or which is blue as the clouds is the Indranila gem; Nandaka (pleasing gem), Sravan Mashya (that which appears to pour water from its centre). Sitavrshti (that which appears to pour cold shower), and Surya Kanta (Sun stone) are other forms of gems.

Qualities and Defects of Gems:

Gems are hexagonal, quadrangular, or circular, possessed of dazzling glow, pure, smooth, heavy, brilliant, transparent and illuminating are the qualities of gems. Faint color, sandy layer, spots, holes,

bad perforation, and scratches are defects of Gems.

Inferior varieties of Gems:

Vimalaka (pure), Sasyaka (plant-like) Anjanamulaka (deep dark), Pittaka (like the bile of a cow), Sulabhaka (easily procurable), Lohitaka (red), Amrtamsuka (of white rays), Jyotirasaka (glowing), Maileyaka (colour of asafoeetida), Acichhatraka (produced in the country of Ahichchatra), Kurpa (sandy layer inside), Putikurpa (like honey comb), and Sugandhikurpa (like phaseolus), Kshirapaka (like milk), Suktichurnaka (like coral), Pulaka (dark inside), Sukrapulaka (white inside) are varieties of inferior gems.

Identification of Copper:

Those ores, which are obtained from plains or slopes of mountains; and which are heavy greasy, soft, tawny, green, dark bluish-yellow (Harita), pale red, or red are the ores of copper.

Identification of Lead:

Those ores that have the colour of Kakamechaka, pigeon, or cow's bile, and which are marked with white lines and smell like raw meat are the ores of lead.

Identification of Tin:

Those ores which are as variegated in colour as saline soil or which have the colour of a burnt lump of earth are the ores of tin.

Identification of Tikshna (Iron):

Those ores that are of orange colour (Kurumba), or pale red (Pandurohita) or of colour of the flower of Sinduvara (Vitex trifolia) are the ores of Tikshna (Iron).

Identification of Vaikranta:

Those ores that are of colour of leaf of Kanda or of leaf of birch are the ores of Vaikrantaka.

Identification of Precious stones:

Pure, smooth, effulgent, sounding (when struck), very hard (Sitativrah), and of little colour (Tanuraga) are precious stones.

Discussion and Conclusion:

In this text, which was translated by R. Sama Sastry, many Ayurvedic heerbs were supportd with suitable botanical names. Though they provide better understanding, some of these names differ from latest Ayurvedic books. Because of this, some botanical names have been changed by referring standard Ayurvedic books like P.V. sarma Dravyaguna Vignan, Dravyaguna kish; Indian medicinal plants of Warrier, Bhavap rakasa Nighantu (edited by Sri K.C. Chunekar) etc.

This text has many drugs, which are not known or cannot be found in latest Ayurvedic books. There is a need of research for proper identification of those ancient herbs with reference to modern botanical names. Planning of sowing different seeds in different seasons and knowledge of suitable timings for suitable herbs in the olden days is really amazing. There is a need of research in present era to find out suitable timing for plantation of various Ayurvedic herbs. This text also deals with different soils, climates, which are suitable for cultivation of various herbs. Even today as many herbs are at the wedge of extinction, research on cultivation of medicinal plants classified under different Vargas (groups); that are available in forests; for future usage shows the foresight of ancient scholars.

References:-

1. Kautilya 1967 Kautilya's Arthasastra translated by Maha Mahopadyaya R. Shama Sastry, eighth edition, published by Mysore printing and publishing house.

2. P.V. Sharma 1969 Dravyaguna Vignan 2nd edition published by Chowkhamba Sanskrit series, Varanasi.
3. Bhavamisra 2002 Bhavaprakash Nighantu, commentary by K,C Chunekar, edited by G.S.Pandey, published by Chowkambha Bharati Academy, Varanasi.
4. P.V. Sharma 1997 Dravyaguna Kosh, Ist edition published by Chankhambha orientalia, Delhi-110007.
5. Mulugu Viswesara shastri 1977 Vaidya yoga ratnvali 7th edition published by IMPCOPS, Adayar, Madras-600020.
6. P.S. Varier 1997 Indian Medicinal Plants, Ist reprint, published by Orient Longman limited, 160 Annasalai, Chennai.
7. Anonymous 2003 The Ayurvedic formulary of India, published by Ministry of Health and Family Welfare. Govt of India. Dept of ISM&H.
8. Golipenchala prasad, G.C. Bhuyan, V.Nagalakshmi, G,Babu, G.K. Swamy, Research officiers, Uttama Vaidya Shri Pammi Satyanarayana sastry. Regional Research Institute (Ay) Vijayawada-520010. **"contribution of Kautilya Arthashastra towards Dravyaguna, Rasasastra and Bhaishajyakalpana Branches of Ayurvedic Medicine. '**Ancient Science of Life" vol: XXVI (1&2) July, August, September, October, November. Decembeer 2006.
9. Sudheendra Honwad, Reena. Associate proffessor Sri DMC Ayurveda and Hospital Udupi. Karnataka Reena Assistant Professor RKM Ayurvedic Medical College Vijayapura. " **Origin and Development of Ayurveda**" International Ayurvedic Medical Jounal (ISSN:2320 5091) (July, 2017)5(7)

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711
Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

कर्नाटकराज्ये संस्कृतवाङ्मये जैनदर्शनस्य योगदानम्

विदुषि विजयलक्ष्मी के. जि.
शोधच्छात्रा
कर्नाटकसंस्कृतविश्वविद्यालयः
बेङ्गलूरु-५६००१८, कर्नाटक
Mobile : 9686607330, E-mail : vijaya.bangalorecity@gmail.com

नैके जैनाचार्याः, मुनयः, पण्डिताश्च संस्कृतभाषायां क्रि.श द्वितीयादारभ्य आगमविषयसम्बद्धग्रन्थान्, टीकाग्रन्थान्, प्रतिष्ठाग्रन्थान्, शासनानि, स्तोत्र-सूत्रकृतीन् रचितवन्तः । तत्रापि कर्नाटकेऽपि नैके आचार्याः, मुनयः, पण्डिताः तेषां धर्मसम्बद्धग्रन्थान् संस्कृतभाषायां विरचयन् । [1]भारतीयसंस्कृतिगेजैनधर्मदकोडुगे, पृ.सं१४

कर्नाटके जैनधर्मस्य आरम्भः।

कर्नाटकराज्ये प्राचीनकालादारभ्य जैनधर्मस्य अस्तित्त्वं द्रष्टुं शक्नुमः । वर्तमानकालस्य प्रथमतीर्थङ्करऋषभदेवः दक्षिणकर्नाटके विहारं कृतवानिति पुस्तकेषु विषयाः मिलन्ति ।[1] ऐतिहासिकदृष्ट्या यदि पश्यामः चेत् क्रि. पू. षड्शतमानादारभ्य अत्र जैनधर्मस्य इतिहासः लभ्यते । पुराणकालेषु महावीरः तीर्थङ्करः यदा कर्नाटकं आगतः तदानीं हेमनगरदेशस्य कुन्तला इत्युक्ते कर्नाटकप्रदेशे राजाजीवन्धराय उपदेशं दत्तवान् इति कथ्यते । प्रायः अस्मात्कारणात्जैनधर्मः कर्नाटके प्राचीनाकालादारभ्य प्रचलितः वर्तते इति कथयितुम्शक्यते । जैनधर्मः क्रि.पू.३ दारभ्य सम्यक्प्रकारेण आरम्भः अभवत् इत्यपि कथ्यते । भद्रबाहुः यदा अन्तिमश्रुतकेवली इति कथ्यते तदा सः स्वस्य शिष्यः चन्द्रगुप्तमौर्येण सार्द्धं अत्र श्रवणबेळगोळे आगत्य तत्र चन्द्रगिरौ/ऋषिगिरौ सः आसीत् ।

तस्य जीवनस्य अन्तिमकालं अवगम्य भद्रबाहुः तस्य शिष्येभ्यः जैनधर्मप्रचारं कर्तुं सूचयित्वा सः स्वयं चन्द्रगिरौ एव सल्लेखनां स्वीकृतवान् । कर्नाटके प्रायः सप्तशतमुनयः (७००) सल्लेखनां स्वीकृत्य कर्नाटके सर्वत्र जैनधर्मः प्रचारे आगतः, विस्तारितः च इत्यपि कथयितुम्शक्यते । तस्मात्कारणात्गिरेः उपरि द्वयोः नाम्ना स्मारकौ भद्रबाहुगुहा, चन्द्रगुप्तबसदि इति च वर्तेते ।

जैनानां संस्कृतभाषया ग्रन्थरचने कारणानि तेषां परिचयश्च ।

कर्नाटके नैकाः, मुनयः, कवयः, पण्डिताः च अनेके ग्रन्थाः संस्कृतभाषया रचितवन्तः । एतेन धर्मस्य प्रभावः संस्कृतभाषया निरन्तरेण जातमिति ज्ञायते ।

उदाहरणतया -

1) उमास्वामी (क्रि.श.४००)

एतैः विरचितं "तत्त्वार्थसूत्रम्" इति ग्रन्थः अद्याऽपि बहुप्रचुररूपेण अभासे वर्तते । एषः संस्कृतभाषायामेव इमं ग्रन्थं व्यरचयत् । उदाहरणतया "सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः" ।

---

1. भारतीयसंस्कृतिगे जैनधर्मद कोडुगे, पृ. सं. 14

२. समन्तभद्रः (क्रि.श.५००)

श्रीसमन्तभद्राचार्यैः बृहत्स्वयम्भूस्तोत्रम्, कर्मप्राभृतटीका, गन्धहस्तिमहाभाष्य, रत्नकरण्डश्रावकाचार इत्यादि नैके ग्रन्थाः संस्कृतभाषया विरचिताः।

2. पूज्यपादः (क्रि.श.६००)

एतैः आचार्यैः श्रीमदुमास्वामिविरचिततत्त्वार्थसूत्रग्रन्थस्य कृते "सर्वार्थसिद्धि" इति टीकाग्रन्थं संस्कृतभाषया विरचितम् । तथैव वैद्याशास्त्रे, व्याकरणशास्त्रे च एतैः संस्कृतग्रन्थाः विरचिताः ।

ईदृशप्रकारेण नैके आचार्याः मुनयः संस्कृतभाषायां ग्रन्थान्व्यरचयन् । तेषु भट्टाकलङ्कः (क्रि.श.७००), विद्यानन्दि (क्रि.श.८००), सिद्दसेनः (क्रि.श.८००), हरिभद्रः (क्रि.श.८००), माणिक्यनन्दि (क्रि.श.९००), अमृतचन्द्रसूरिः (क्रि.श.१०००), नेमीचन्द्रसिद्दान्तदेवः (क्रि.श.११), वादिराजा (क्रि.श.११), हेमचन्द्रः (क्रि.श.१२), आशाधरसूरिः(क्रि.श.१२४०), धर्मभूषणयति (क्रि.श.१४५०), यशोविजयः (क्रि.श.१७५०), अभिनवचारुकीर्तिः पण्डिताचार्यः (क्रि.श.१८२५), प्रभुचन्द्राचार्यः, योगीन्दुदेवरु , मातुङ्गाचार्यः, धनञ्जयः इत्यादयः प्रमुखाः वर्तन्ते ।

संस्कृतभाषायां विरचितजैनदार्शनिकग्रन्थाः

संस्कृतभाषायां विविधस्थरेषु संस्कृतकृतयः विरचिताः । उदाहरणया-

* **सूत्रकृतयः**- तत्त्वार्थसूत्रम्, सत्प्ररूपणासूत्रम्, श्लोकवार्तिकम्, तत्त्वार्थवार्तिकम्, योगसारः, द्रव्यसंग्रहः, इत्यादिः।
* **स्तोत्रकृतयः**- कल्याणमन्दिरस्तोत्रम्, भक्ताम्बरस्तोत्रम्, पात्रकेसरीस्तोत्रम्, जिनसहस्रनामस्तोत्रम्, स्वयम्भुस्तोत्रम्, तीर्थङ्करस्तोत्रम्, इत्यादयः।
* **प्रतिष्ठाग्रन्थाः** – प्रतिष्ठातिलकम्, प्रतिष्ठासारोद्धारः, प्रतिष्ठाप्रदीपःइत्यादयः।
* **सिध्दान्तग्रन्थाः**–धवलः, गोम्मटसारः , पञ्चास्तिकायसंग्रहः, परमात्मप्रकाशः, ग्रन्थानां उपरि विरचितसंस्कृत टीकाग्रन्थः।
* **शास्त्रग्रन्थाः** –

तर्कः – प्रमेयकमलमार्ताण्डः ।

व्याकरणः - जैनेन्द्रमहावृत्तिः, कातन्त्ररूपमाला ।

न्यायः – आप्तमीमांसा, देवागमस्तोत्रम् ।

काव्यम् – महापुराणाः ।

आयुर्वेदः – कल्याणकारकम् ।

ज्योतिष्यः – भद्रबाहुसंहिता ।

* **कोशग्रन्थाः** – धनञ्जयविरचितनाममाला ।

शासनेषु निबद्दसंस्कृतभाषा ।

समग्रकर्नाटके उपलभ्यमानेषु जैनशासनेषु बहुत्र वयं आरम्भे संस्कृतश्लोकान्द्रष्टुं शक्नुमः । तथैव मध्ये मध्ये अपि शासनेषु नीतिश्लोकाः बहुत्र उल्लिखिताः सन्ति ।

उदाहरणतया – बरूरुग्रामेपाञ्चायत्कार्यालयस्यावरणे क्रि.श १११५,

डिसम्बर् २५ शनिवासरे कल्याणचालुक्यवंशजः विक्रमादित्य६ तेन कारितशसनस्य प्रथमश्लोकः संस्कृतभाषायामस्ति । इदं श्रीमूलसङ्घपरम्परायाः रेचिसेट्टीत्याख्यः इमं शिल्पं प्रतिष्ठापितवान् ।

श्रीमत्परमगम्भीरस्याद्वादामोघलाञ्चनं । जीतात्रैलोक्यनाथस्यशासनंजिनशासनम् ॥ शासनसङ्ख्या ॥१२॥

तथैव २७-२९ पङ्क्त्यामपि संस्कृतश्लोकं वर्तते -

स्वदत्तं परदत्तं वा यो हरेति वसुन्धरा । षष्ठिर्वर्षसहस्राणि विष्ठायां जायते क्रिमिः॥ [2]

मूडूबिदरे शासनानि मठादिपतीन्गौरवेण स्तुत्यन्ति – 'श्रीमद्रायराजगुरुमण्डलाचार्य- महामठाधीश्वररायवादि -पितामह-सकलविद्वज्जनचक्रवर्तिगळुमप्प-श्रीमदभिनवचारुकीर्ति-पण्डितदेवाः' इति ।

शासनकवयः

नैकाः कर्नाटककवयः संस्कृतभाषया शासनं लिखितवन्तः । केचन निशिधिषु लिखितवन्तः चेत्केचनदानविषयमधिकृत्य शासनं संस्कृतभाषायां लिखितवन्तः । तेषां नामानि इत्थं वर्तते ।

पण्डस्वामिनाम्ना शासनकविः प्रायः१० शतमानसमये शासनमेकं कडूरुजिल्लायां चिक्कनायकनहळ्ळि तालूकुमध्ये विद्यमानकोटेवूरग्रामे शासनमेकं लिखितवानिति ज्ञायते एतत्हळेगन्नडलिप्यां संस्कृतभाषायां च अस्ति । तत् इत्थमस्ति –

आरम्भे सिद्धं नमः

स्वस्ति ॥ **जयतीन्द्वर्कनयनः क्षितिद्युवियदीश्वरः। लोकोत्पत्तितिरोभावपालनव्यापृतो हरिः ॥**

अन्त्ये – **शब्दत्कश्यपोवाग्मीतर्यल्लणपुरोहितः । पण्डस्वामीपुराणज्ञःकृतवान्शासनंत्विदम् ॥**

हरेः स्तुतीनन्तरं, इक्ष्वाकुश्चन्द्रादिभिः प्रसिद्धसूर्यवंशस्य किञ्चित्परिचयं दत्तमस्ति । रामकुशोःनन्तरं मल्लिकारि-मूरिकारीतिद्वौसहोदरौस्थः । तयोः मूरिकारिसेनव्याधस्य हनं कृत्वा भूमिं प्राप्तवानिति उल्लेखः अस्ति । तदनन्तरं तर्यणनाम्ना कश्चनः दत्तिं दत्तवानिति प्रस्तरशासनमस्तीति कथितमस्ति । शासनलेखकः पण्डस्वामितर्यल्लणस्य परिचितः पुरोहितः पुराणतज्ञः च आसीदिति ज्ञायते ।[3]

वैजण्णकविः [4] कर्नाटकराज्ये हळेबीडुक्षेत्रे लब्धशासने एक कवेः नाम संस्कृतभाषायाः श्लोके लिखितमस्ति –

सहितोधनिनांलोकेशिवोयस्यहृदिस्थितः । सहितोधनिनांलोकेशिवोयस्यहृदिस्थितः ॥ -कविवैजण्ण

वत्सराज [5] धारवाडजिल्लायां नविलुगुन्द ताल्लूकु, कोण्णूरु इति ग्रामे क्रि.श. १२ शतमानस्य शिलाशासनमेकमुपलब्धमस्ति । तस्मिन्श्रीवीरनन्दिसैद्धान्तिकचक्रवर्तिना एकं ताम्रशासनं लेखितमासीत् । एतत्राष्ट्रकूटराजा प्रथमअमोघवर्षस्य शासनमस्ति । तस्य समयः श.व. ७८२. शासनं तु संस्कृतभाषायां लेखितमस्ति । तस्य लेखनकारः वत्सराजा इति अन्तिमवाक्यात्ज्ञायते –

---

2. बीदर्जिल्लेयजैनशासनगळु, पृ.सं७४-७६

3. कन्नडनाडिनशासनकविगळु, मेवुण्डिमल्लारि, कन्नडशासनपरिषत, बेङ्गलूरु-२०१३, पृ.सं३२

4. कन्नडनाडिनशासनकविगळु, मेवुण्डिमल्लारि, कन्नडशासनपरिषत, बेङ्गलूरु-२०१३, पृ.सं३३

5 कन्नडनाडिनशासनकविगळु, मेवुण्डिमल्लारि, कन्नडशासनपरिषत, बेङ्गलूरु-२०१३, पृ.सं७

धारवाडजिल्लायां नविलुगुन्द ताल्लूकु, कोण्णूरु इति ग्रामे क्रि.श. १२ शतमानस्य शिलाशासनमेकमुपलब्धमस्ति । तस्मिन्श्रीवीरनन्दिसैद्धान्तिकचक्रवर्तिना एकं ताम्रशासनं लेखितमासीत् । एतत्राष्ट्रकूटराजा प्रथमअमोघवर्षस्य शासनमस्ति । तस्य समयः श.व. ७८२. शासनं तु संस्कृतभाषायां लेखितमस्ति । तस्य लेखनकारः वत्सराजा इति अन्तिमवाक्यात्ज्ञायते –

"लिखितं चैतद्वाळभकायस्थवम्शजा तेन धर्माधिकरणसेनभोगिकवत्सराजेन श्रीहर्षसूनुनाग्रामपत्तळाधिकृत लेखकरणहस्तिनागवर्मपृथ्वीराममृत्येन।" इति अस्ति ।

वत्सराज एकः कवि । एषः वाळभकायस्थवम्शज श्रीहर्षस्य पुत्रः ।

५. उपसंहारः।

द्वितीयशतमाने प्रकाशितम्तत्त्वार्थसूत्रम्श्री उमास्वामी आचार्यैः विरचितम्तत्त्वार्थसूत्रमेव प्रथमसं स्कृतग्रन्थः यत् उपलभ्यते तत्जैनधर्मेषु उपलभ्यते । तदारभ्य अध्यपर्यन्तम्नैकाः, मुनयः, आचार्याः, विद्वज्जनाः कवयः च संस्कृतभाषया काव्यान्ग्रन्थान्च विरचितवन्तः । तथैव जैनमन्दिरेषु शिलाशासनेषु आधिक्येन संस्कृतभाषया विचारानां प्रस्तुतिकृतवन्तः सन्ति । एतेन संस्कृतभाषायाः प्रभावनार्थं प्रचारार्थं च जैनमतैः अपि नैकान्कार्यक्रमान्कृतमपि इति ज्ञायते ।

आधारितग्रन्थाः

१. आचार्यपूज्यपादः, १९८८, सर्वार्थसिद्धि, सम्पादकः – डी. पद्मनाभशर्मा, प्रकाशकः – मातृश्रीरत्नम्मा, धर्मस्थलम्

२. श्रीमद्भट्टाकलङ्कः, २००८, तत्त्वार्थश्लोकवार्थिकःभाग१,२, सम्पादकःअनुवादकश्च – प्रो. महेन्द्रकुमार्जैन, भारतीयज्ञानपीठ, नवदेहली

३. २००४, बिहत्विविधजैनआराधनाकोश, सम्पादकः – यम्. धर्मराजइन्द्रः

४. विदुषीतेजस्विनीडी, २०१७, भट्टाकलङ्कचरितेमत्तुद्वादशानुप्रेक्षे, सम्पादकअनुवादक्श्च – विदुषीतेजस्विनीडी., प्रकाशकः – स्वादिप्रकाशनासमिति, सोन्दा

5. डा. अप्पण्णएन्हञ्जे, २०११, बीदर्जिल्लेयजैनशासनगळु, विद्याश्रीप्रकाशन, गदग

6. डा. हीरालाल्जैन, १९८१,भारतीयसंस्कृतिगेजैनधर्मदकोडुगे, अनुवादकः – मिर्जिअण्णाराय, सेडबाळ, प्रकाशकः – लालचन्दहीराचन्ददोशी, जैनसंस्कृतिसंरक्षकसङ्घ, सोल्लापुर

7. क्षु. जिनेन्द्रवर्णी, २०००, जैनेन्द्रसिद्धान्तकोशः, प्रकाशकः – भारतीयज्ञानपीठ, नवदेहली

8. श्रीजयसेनाचार्यदेवः, १९९४, तात्पर्यवृत्तिटीका, सम्पादकानुवादकश्च – मुनिश्रीशम्भनन्दिमुनिः, प्रकाशकः – श्रीमहावीरस्याद्वादप्रकाशनमाला, बेळ्ळूरु

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711
Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

ನ್ಯಾಯದಾಧಾರ ಸತ್ಯವಾದರೆ, ಸ್ವರ್ಗ.

Heaven, if Justice is ruled under the Truth.

Ashwin M
Research Scholar
Reg.No Arts/2020-21/660
P.G Department Of Studies In Sanskrit
Karnatak University Dharwad- 580003, karnataka
Mobile : 7624833965 E.mail-ashwinacchu94@gmail.com

ಶೋಧಪತ್ರದ ಸಾರ -

ನ್ಯಾಯವು ಸತ್ಯವನ್ನಾಧರಿಸಿದೆನ್ನುವುದು ನಮ್ಮೆಲ್ಲರ ಕಲ್ಪನೆ. ಹಾಗಾಗಿಯೇ ಪ್ರಸಕ್ತ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳು ಕಾಲ್ಪನಿಕ ಮಾತ್ರ. ಈ ಮಾಯಾಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬಯಕೆ, ಆಕಾಂಕ್ಷೆ, ಪೂರ್ವಾಗ್ರಹಗಳಿಂದಲೇ ಬದುಕುಸಾಗುತ್ತಿದೆ. ಸತ್ಯವು ಆತ್ಮದಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿದೆ ಎನ್ನುವುದು ಲೋಕಸತ್ಯ ಮತ್ತು ಸರ್ವಸಮ್ಮತವಾದದ್ದು. ಆತ್ಮವನ್ನು ಬಲ್ಲೆವಾದರೆ ನ್ಯಾಯದ ಮಾರ್ಗ ಸುಲಲಿತಗೊಳ್ಳುವುದು. ಆತ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಿತರ ಸಾಧನೆಯು ಆವಶ್ಯಕ. **ಆಧ್ಯಾತ್ಮದ ಸಾಧನೆಯೇ ಅತ್ಮ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯ ಅಧ್ಯಯನವೆಂದು** ಹೇಳಬಹುದು. ಜನನ ಮರಣದ ನಡುವಿನ ಜೀವನದ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಆಧ್ಯಾತ್ಮದ ಶಿಕ್ಷಣ ಮಾನವಕುಲಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಂಗವಾಗಬೇಕು. ಹಾಗಾದರೆ ನಾವು ಕೇಳುವ ನ್ಯಾಯ ಯಾವುದು?. ನಾವು ತಿಳಿಯ ಬಯಸುವ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರವೇ, ನ್ಯಾಯವೆಂದರೇನು? ಇಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯ **ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಸಾಕ್ಷ್ಯ, ಮೌಖಿಕ ಸಾಕ್ಷ್ಯ, ಲಿಖಿತ ಸಾಕ್ಷ್ಯ,** ವೆಂಬ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದ ಸಾಕ್ಷ್ಯವೆಂಬ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಒಪ್ಪುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಸಾಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವಿದೆಯೇ? ಇದೆ ಅಥವಾ ಇಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದು ದೃಶ್ಯಗೋಚರ ಮಾತ್ರ. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಸತ್ಯ ಜಯಿಸಿದರೆ ಅದು ನ್ಯಾಯ ಸಂಮ್ಮತವಾಗಿದೆ ಎಂಬುವುದು ಅದರ ಅರ್ಥ. ಸಮಾಜ ಶಾಂತ-ವಾಗಿದೆ, ಸ್ಥಿರವಾಗಿದೆ, ಏಳಿಗೆಯಾಗಿದೆ, ನಿರ್ಭೀತವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ ಸತ್ಯ, ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆ ಜನರ ಬದುಕಿನ ಅಂಗವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಪೀಠಿಕೆ -

'ಸತ್ಯದಿಂದ ಭೂಮಿಯು ಧಾರಣೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಸತ್ಯದಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಗಾಳಿ ಬೀಸಿ ಮಾಲಿನ್ಯವನ್ನು ಶೋಧಿಸುವುದು ಸತ್ಯದಿಂದ, ನೀರು ಹರಿಯುವುದು ಸತ್ಯದಿಂದ' ಎಂದು ನಾರದಸ್ಮೃತಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ. **ಯಥಾರ್ಥವಾದದ್ದನ್ನು ಮಾತಿನಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವುದು ಸತ್ಯ**. ಇದು ಈಗ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟೇ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಸತ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ ಇನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿದೆ. ೧'**ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ**' ಎಂಬ ಉಪನಿಷದ್ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಯಾವುದು ಸ್ಥಿರವಾದದ್ದೋ, ಅಚಲವಾದದ್ದೋ, ಬದಲಾವಣೆ-ಯಿಲ್ಲದ್ದೋ, ಶಾಶ್ವತವಾದದ್ದೋ ಅದು ಸತ್ಯ. ಪರಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಇರತಕ್ಕ ಸತ್ ಯಾವುದೋ ಅದು ಸತ್ಯ.

ಸತ್ಯವಿರುವುದು ಆತ್ಮದಲ್ಲಿ ಎಂಬೀ ದೃಡವಾದ ಚಿಂತನೆಯ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ **"ಆತ್ಮಸಾಕ್ಷಿಯ"** ನಂಬಿಕೆ ಜೀವಂತವಾಗಿದೆ. "ನ್ಯಾಯಾಂಗ"ಮತ್ತು "ಕಾರ್ಯಾಂಗ" ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿದ್ದು ನಾವೇ, ನಮಗಾಗಿಯೇ

---

೧. ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ ೨.೧.೧.

ಎನ್ನುವುದು ಹೌದಲ್ಲವೇ?. ಕಟ್ಟುಪಾಡುಗಳಿಗೆ ಭಯದ ಲೇಪನವಷ್ಟೇ. ಅರ್ಥಾತ್ ತಮಗೆ **"ಭಯ"** ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎನ್ನುವುದು ನಿಜವಾಯಿತು. ಭಯವಿದ್ದರೆ ಅನ್ಯಾಯ ಕಡಿಮೆಯಾಗಬಹುದೆಂಬ ಸ್ವಪ್ನ ನಮ್ಮದು. ಸತ್ಯವೆಂಬ ನಾಟಕ, ಅನ್ಯಾಯ, ಭ್ರಷ್ಟಾಚಾರದ ವಾಪಿ ನ್ಯಾಯಾಂಗ.

೨**"ಯತೋ ಧರ್ಮಸ್ತತೋ ಜಯಃ"** ೩**"ಸತ್ಯಮೇವ ಜಯತೇ ನಾನೃತಂ ಸತ್ಯೇನ ಪಂಥಾಃ ವಿತತೋ ದೇವಯಾನಃ"** ಎಂಬೀ ನುಡಿಗಳೆರಡೂ ಧರ್ಮವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವಿದೆ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಸತ್ಯವಿದ್ದಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯವಿದೆ ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತಿ ಕೇವಲ ಆದರ್ಶಕ್ಕೆ ಮೇಲ್ಪಂಕ್ತಿಯಾಗಿ ಉಳಿದಿದೆ.

ಈ ಲೇಖನವು ಸತ್ಯವನ್ನಾಧರಿಸಿದ ನ್ಯಾಯಕ್ಕಿರುವ ಅಂತರವನ್ನು **ಸತ್ಯಯುಗ ಮತ್ತು ಕಲಿಯುಗದ** ಅಂತರ-ವನ್ನಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿ, ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಸತ್ಯದ ಬಂಧನವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತದೆ. ಧರ್ಮವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವಿದೆ ಎನ್ನುವುದಾದರೆ ಜಯವು ಖಚಿತವೆನ್ನಬಹುದೇ? ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾಭಾರತವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯೆನ್ನುವುದಾದರೇ, ಧರ್ಮವೆಂದರೇನು? ದಾನಧರ್ಮಾದಿ-ಗಳಿಂದ ಪುಣ್ಯ ಲಭಿಸುವುದೇ? ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವೆಂಬುದು ಕೇವಲ ನಾಟಕವೇ? ನಾವು ಸೃಷ್ಟಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ನ್ಯಾಯಾಂಗಪದ್ಧತಿ ಕೇವಲ ತೋರಿಕೆಗಾಗಿಯೇ? ಎಂಬೀ ಸಂಶಯಗಳಿಗೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ನಾಲ್ಕು ಯುಗಚಕ್ರಗಳು. ಯುಗ (ವರ್ಷ) ಅಬ್ದ (ಪರಿಮಾಣ) ಎಂಬ ಪದವು ಚತುರ್ಯುಗ, ನಾಲ್ಕು ಚಕ್ರವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳೆಂದರೆ ಸತ್ಯಯುಗ (ಸುವರ್ಣ), ತ್ರೇತಾಯುಗ (ಬೆಳ್ಳಿ), ದ್ವಾಪರಯುಗ (ಕಂಚು) ಮತ್ತು ಕಲಿಯುಗ (ಕಬ್ಬಿಣ). ಪ್ರತಿಯುಗಚಕ್ರವು 4,320,000 ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ (12,000 ದೈವಿಕವರ್ಷಗಳು) ಇರುತ್ತದೆ, ನಾಲ್ಕು ಯುಗಗಳು ಈ ಕೆಳಗಿನ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆ. **ಕೃತ** (ಸತ್ಯ) ಯುಗ. 1,728,000 (4,800 ದೈವಿಕ) ವರ್ಷಗಳು, **ತ್ರೇತಾ**ಯುಗ 1,296,000 (13,600 ದೈವಿಕ) ವರ್ಷಗಳು, **ದ್ವಾಪರ**ಯುಗ 864,000 (2,400 ದೈವಿಕ) ವರ್ಷಗಳು, **ಕಲಿ**ಯುಗ 432,000 (1,200 ದೈವಿಕ) ವರ್ಷಗಳು.

೧. ಸುಳ್ಳಿಲ್ಲದ ಪ್ರಪಂಚ (ಸತ್ಯ/ಕೃತ/ಆದಿ/ದೇವ) ಯುಗ

ಸತ್ಯಯುಗವು ನಾಲ್ಕುಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದ್ದು ಹಾಗು ದೀರ್ಘವಾದದ್ದು. ಇದನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸುವರ್ಣಯುಗ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹೆಸರೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ, ಸತ್ಯಯುಗವು **ನೈಜತೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆಯ** ಯುಗವಾಗಿದೆ. ಇದು ಮಾನವರನ್ನು ದೈವಿಕವಾಗಿ ಆಳುವ ಅವಧಿಯಾಗಿದೆ, ಧರ್ಮದ ತತ್ವಗಳು ಸರ್ವೋಚ್ಚವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮತ್ತು ಮಾನವರು ಉತ್ತಮಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಅಪೂರ್ವಸಿದ್ಧಿಯ ಸಾಧಕರಾಗಿದ್ದರ ಯುಗವಿದು. ಕೃತಯುಗವನ್ನು ಸತ್ಯಯುಗವೆಂದೂ ಸಂಭೋದಿಸುತ್ತೇವೆ. ಕೃತಯುಗಮಾನ ದೇವವರ್ಷಗಳು ೪೮೦೦.ಅರ್ಥಾತ್ ಮಾನುಷ ವರ್ಷಗಳು ೧೭,೨೮,೦೦೦. **"ಕೃತಕೃತ್ಯಾಃ ಪ್ರಜಾ ಜಾತಾ ತಸ್ಮಾತ್ ಕೃತಯುಗಃ"** ೪ **"ಪದೈಶ್ಚತುರ್ಭಿಃ ಸುಕೃತೇ ಸ್ಥಿರೀಕೃತೇ ಕೃತೇsಮುನಾ ಕೇ ನ ತಪಃ ಪ್ರಪೇದಿರೇ"** ಅರ್ಥಾತ್ ಈ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಪುರುಷನು ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳನ್ನೂ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಊರಿ ನಿಂತಿದ್ದರಿಂದ ಧರ್ಮವೂ ನೆಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಂತಿತ್ತು,

---

೨. ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾಭಾರತ (೫.೩೯.೭), (೫.೧೪೧.೩೩), (೫.೧೪೬.೧೬), (೬.೨.೧೪), (೬.೨೧.೧೧), (೬.೬೧.೧೬), (೬.೬೨.೩೪), (೬.೧೧೭.೩೩), (೭.೧೪೮.೬೨), (೯.೬೨.೫೮), (೧೧.೧೩.೯), (೧೧.೧೭.೬), (೧೩.೧೫೩.೩೯)

೩. ಮುಂಡಕ ಉಪನಿಷತ್ (೩.೧.೬)

೪. (ನೈಷಧೀಯಚರಿತಂ ೧.೭)

ರಾಜರೂ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ಧರ್ಮಾತ್ಮರಾಗಿದ್ದರು. ಸತ್ಯಯುಗದ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಸಮಾನತೆ ಇರಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಜನರು ಐಹಿಕ ಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನು ಆನಂದಿಸುವಾಗ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ನೈಸರ್ಗಿಕ ನಿಯಮಗಳೊಂದಿಗೆ ಪರಿಪೂರ್ಣಸಾಮರಸ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಯಾವುದೇ ಯುದ್ಧವಿಲ್ಲ, ಕಲಹವಿಲ್ಲ (ಜನರು ಅಥವಾ ಗುಂಪುಗಳ ನಡುವೆ ತೊಂದರೆ ಅಥವಾ ಹೋರಾಟ). ಜನರು ಸಕಾರಾತ್ಮಕ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡುವರು ಮತ್ತು ಧರ್ಮವನ್ನು ಪರಮಾಧಿಕಾರವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸುವರು. ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಎಲ್ಲವೂ ಶಾಂತಿಯುತವಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಕಾಲಕಳೆದಂತೆ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳತ್ತ ಜನರ ಒಲವು ಕಡಿಮೆಯಾಯಿತು. ಸ್ಪರ್ಧಾತ್ಮಕ ಮನೋಭಾವವು ಹೊರಹೊಮ್ಮಿತು, ಇದು ವರ್ಣಾಶ್ರಮ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟುಹಾಕಿತು. ಸತ್ಯಯುಗದಲ್ಲಿ ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಣುವು ಧರ್ಮವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು (ದೈವಿಕಸತ್ಯ ಅಥವಾ ನ್ಯಾಯ) ಅಥವಾ ಮಾನವೀಯತೆಯ ಪಾಠಗಳನ್ನು ಕಲಿಸಲು, ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಲು ಮತ್ಸ್ಯಅವತಾರ, ಕೂರ್ಮಅವತಾರ, ವರಾಹಅವತಾರ, ಮತ್ತು ನರಸಿಂಹಅವತಾರಗಳನ್ನು ತಾಳಿದರು.

೨. ಸುಳ್ಳೇ ಒಳಗುಟ್ಟಾಗಿರುವ ಕಾಲ (ಕಲಿಕಾಲ)

ಕಲಯತಿ ಪಾಪೇನ ಜಡಯತಿ ಕಲುಷಿತಂ ಕರೋತಿ ಇತಿ ಎಂದು ಕಲಿ ಪದವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ. ಕಲ ಗತೌ ಸಂಖ್ಯಾನೇ ಚ ಎಂದು ಧಾತ್ವರ್ಥ. ಕಲಿಯುಗವು ೧೨೦೦ ದೇವವರ್ಷಗಳು ಅರ್ಥಾತ್ ೪,೩೨,೦೦೦ ಮಾನುಷವರ್ಷಗಳು. ೫ **"ತದ್ವಾದಶಸಹಸ್ರಾಣಿ ಚತುರ್ಯುಗಮುದಾಹೃತಂ, ಸೂರ್ಯಾಬ್ದಸಂಖ್ಯಯಾ ದ್ವಿತ್ರಿಸಾಗರೈರ್ಯುತಾಹತೈಃ, ಸಂಧ್ಯಾ ಸಂಧ್ಯಾಂಶಸಹಿತಂ ವಿಜ್ಞೇಯಂ ತಚ್ಚತುರ್ಯುಗಂ, ಕೃತಾದೀನಾಂ ವ್ಯವಸ್ಥೇಯಂ ಧರ್ಮಪಾದವ್ಯವಸ್ಥಯಾ".** ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಧರ್ಮಪುರುಷನ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳೂ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿರುವವು. ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಮೂರುಭಾಗಧರ್ಮ ಒಂದುಭಾಗಅಧರ್ಮವಿರುವುದರಿಂದ ಧರ್ಮಪುರುಷನ ಒಂದುಪಾದವು ಮೇಲಕ್ಕೆಏಳುವುದು. ದ್ವಾಪರಯುಗದಲ್ಲಿ ಎರಡುಭಾಗ ಅಧರ್ಮವಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡುಪಾದಗಳು ಮೇಲಕ್ಕೆಏಳುವವು. ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ಮೂರುಭಾಗ ಅಧರ್ಮ ಒಂದುಭಾಗ ಧರ್ಮ, ಆದುದರಿಂದ ಮೂರುಪಾದಗಳು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋಗುವವು. ಕಲಿಯುಗದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅಧರ್ಮಭೂಯಿಷ್ಠವಾಗುವುದರಿಂದ ಕೊನೆಗೆ ಆ ಒಂದು ಪಾದವೂ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಯುಗಮಾನವು ಒಂದೊಂದು ಯುಗಕ್ಕೂ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಒಂದುಭಾಗದಷ್ಟು ಕಡಮೆಯಾಗುವುದು.

ಶ್ರೀಮದ್ಭಾಗವತ, ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾಭಾರತ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಕಲಿಯಗದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೇ ದಿನದಿನಕ್ಕೂ ಧರ್ಮವು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ಅಧರ್ಮವು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾ ಬಂದಂತೆಲ್ಲಾ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ಧರ್ಮಪುರುಷನ ಒಂದುಕಾಲೂ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾ ಬಂದು ಯುಗಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಧರ್ಮವೂ, ಹಿಂಸಾಕೃತ್ಯಗಳೂ, ಅನ್ಯಾಯವೂ ಅಧಿಕವಾಗುತ್ತಾ ಬರುವವು. ಕಲಿಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಜನರಲ್ಲಿ ಧರ್ಮ, ಸತ್ಯ, ಕ್ಷಮೆ, ದಯೆ, ಶೌಚ, ಆಚಾರವ್ಯವಹಾರಗಳು, ಆಯುಃಪ್ರಮಾಣ, ದೈಹಿಕಶಕ್ತಿ, ಸ್ಮೃತಿಶಕ್ತಿ, ಇವೆಲ್ಲಾ ನಶಿಸುತ್ತಾ ಬರುವವು. ಧನವೊಂದೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ, ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ವಂಶ, ಆಚಾರ, ಗುಣ, ಶೀಲ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಮೇಲೆ ನಿರಾಸಕ್ತಿಯುಂಟಾಗುವುದು. ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ನ್ಯಾಯಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ **ಧನಬಲವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗುವುದು**. ದಾಂಪತ್ಯಸಿದ್ಧಿಗೆ ಪರಸ್ಪರಪ್ರೀತಿಯೇ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರಣವೇ ಹೊರತಾಗಿ ವಂಶ ಮತ್ತು ವರ್ತನೆ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ವಿಮರ್ಶೆಯಿರುವುದಿಲ್ಲ.

೩. ಧರ್ಮವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವಿದೆ, ಸತ್ಯವಿದ್ದಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯವಿದೆಂದಾದರೆ, ಧರ್ಮವೆಂದರೇನು ?

"ಯತೋ ಧರ್ಮಸ್ತತೋ ಜಯಃ" ಈ ಪಂಕ್ತಿಯ ಗೂಢಾರ್ಥವಿನ್ತಿದೆ, ಶರೀರವನ್ನು ವಸ್ತ್ರದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವೆವು

೫. (ಸೂರ್ಯಸಿದ್ಧಾಂತ ೧.೧೫.೧೬)

ಹೇಗೆಯೋ ಹಾಗಿಯೇ ಆತ್ಮವನ್ನು ಧರ್ಮದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿಕೋಳ್ಳಬೇಕು. ಧ್ರಿಯತೇ ಅನೇನ ಲೋಕಃ ವೆಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ. ಧರತಿ ವಿಶ್ವಂ ಧಾರಣೆ ಎಂದು ಧಾತ್ವರ್ಥ. ಚತುರ್ವಿಧ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಧರ್ಮವು ಆದಿಮ. ಜೀವಾತ್ಮಶುದ್ಧಿಯು ಯೋಗ, ಜ್ಞಾನ, ಭಕ್ತಿ, ಕರ್ಮಮಾರ್ಗದಿಂದ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ೬ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ.೭ "ದೃತಿಃ ಕ್ಷಮಾ ದಮೋಽಸ್ತೇಯಂ ಶೌಚಮಿಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹಃ. ಧೀರ್ವಿದ್ಯಾ ಸತ್ಯಮಕ್ರೋಧಃ **ದಶಕಂ ಧರ್ಮಲಕ್ಷಣಂ**". ಧರ್ಮದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು, ಸದಾಚಾರ ಸಂಪನ್ನತೆಯನ್ನು, ಮಾನವನ ಆಚಾರ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಯಾವುದು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದೋ ಅದುವೇ ಧರ್ಮ ೮ "**ಧಾರಣಾತ್ ಧರ್ಮ ಇತ್ಯಾಹುಃ** ಧರ್ಮೋ ಧಾರಯತೇ ಪ್ರಜಾಃ, ಯಸ್ಮಾತ್ ಧಾರಣಸಂಯುಕ್ತಂ ಸಧರ್ಮ ಇತಿ ನಿಶ್ಚಯಃ" .೯ ಧರ್ಮೋ ಎವ ಹತೋ ಹನ್ತಿ **ಧರ್ಮೋ ರಕ್ಷತಿ ರಕ್ಷಿತಃ**" .ಯಾರು ಧರ್ಮವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೋ ಅವರನ್ನು ಧರ್ಮ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಶ್ಲೋಕದ ಅರ್ಥ. "**ವೇದೋಽಖಿಲೋ ಧರ್ಮಮೂಲಂ** ಸ್ಮೃತಿಶೀಲೇ ಚ ತದವಿದಅಮ, ಆಚಾರಶ್ಚೇತಿ ಸಾಧೂನಾಮಾತ್ಮನತುಷ್ಟಿರೇವ ಚ" (ಮನುಸ್ಮೃತಿ ೧.೫). ಇವೆಲ್ಲಾ ಪಂಕ್ತಿಗಳು ಧರ್ಮದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅರ್ಥೈಸುತ್ತದೆ.

೪. ಸತ್ಯ ಲೇಶ ಮಾತ್ರವಿರುವ ಈ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ನಾವೇಕೆ ಸತ್ಯವಂತರಾಗಬೇಕು, ದಾನಿಗಳಾಗಬೇಕು, ಪುಣ್ಯಸಂಪಾದಿಸಬೇಕು?

ತ್ರೇತಾಯುಗದ ರಾಜನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನು ಉಸಿರಿನ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೂ ಸತ್ಯವನ್ನೇ ನುಡಿದು ಹೇಗೆ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧನೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವೇ? ಅದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲಾ ಎನ್ನುವ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ನಾವು ಈಗ ತ್ರೇತಾಯುಗ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟ ಯುಗಪುರುಷರನ್ನು ಆದರ್ಶವಾಗಿ ಸೂಚಿಸುವುದು. ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾಭಾರತದ ವನಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪಾತ್ರ ಸಾವಿತ್ರೀ ಮತ್ತು ಸತ್ಯವಾನರ ಕಥೆಯು ಪತಿವ್ರತೆಗೆ ಆದರ್ಶವಾಗಿದೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಹಲವಾರು ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕಥೆಗಳು ಕೇಳ ಸಿಗುವವು.

೧೦ **"ಸತ್ಯಂ ವದ, ಧರ್ಮಂ ಚರ"** ಎಂಬ ಪಾಠದಂತೆ ನಾವು ಸತ್ಯ, ದಾನ, ಧರ್ಮದಿಂದ ಜೀವಿಸಿದರೆ ಪುಣ್ಯದ ಫಲವಾಗಿ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಸಾರ್ಥಕತೆ ಮತ್ತು ಕೈವಲ್ಯವ ಸೇರುತ್ತೇವೆ.೧೧ **"ಪುನರಪಿ ಜನನಂ ಪುನರಪಿ ಮರಣಂ. ಪುನರಪಿ ಜನನೀಜಠರೇ ಶಯನಂ, ಇಹ ಸಂಸಾರೇ ಬಹುದುಸ್ಸಾರೇ, ಕೃಪಯಾಽಪಾರೇ ಪಾಹಿ ಮುರಾರೆ"** ಸಂಸಾರವೆಂಬ ದುಃಖದ ಚಕ್ರದಿಂದ ಪಾರಾಗ ಬೇಕಾದರೆ ಧರ್ಮವನ್ನುಪಾಲಿಸೆಂದು ಆದಿ ಶಂಕರರ ನುಡಿ.

ಉಪಸಂಹಾರ -

ಸತ್ಯವೆಂಬ ನಾಟಕ,ಅನ್ಯಾಯ, ಭ್ರಷ್ಟಾಚಾರದ೧೨ವಾಪಿ ನ್ಯಾಯಾಂಗ.

ಸರ್ವೋಚ್ಚನ್ಯಾಯಾಲಯದ ನ್ಯಾಯಮೂರ್ತಿಯ ಕೊಠಡಿಯಲ್ಲಿ ಕೋಟಿ ಕೋಟಿ ಬೆಲೆಯ ನೋಟಿನ ಕಂತೆಗಳು ಲಭ್ಯವಾಯಿತು ಎಂಬ ವಾರ್ತೆಯೇ ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಮುಖವಾಡ ನ್ಯಾಯಾಂಗವೆಂಬೂದನ್ನು ಸಾರಿ ಸಾರಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

---

೬. ಶ್ರೀಮದ್ಭಗವದ್ಗೀತೆ.

೭. (ಮನುಸ್ಮೃತಿ ೭.೯೨)

೮. (ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾಭಾರತಕರ್ಣಪರ್ವ೬೯.೫೮)

೯. (ಮನುಸ್ಮೃತಿ ೮.೧೫)

೧೦. ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ ಶಿಕ್ಷಾವಲ್ಲಿ ೧೧.೧

೧೧. ಭಜಗೋವಿಂದಂ ೨೨

೧೨. ಕೃತಕ ವಿನ್ಯಾಸ

ಮರ್ಯಾದಾ ಪುರುಷೋತ್ತಮ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಭವ್ಯಮಂದಿರ ಪುನಃ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಕೂಗಿಗೆ ಫಲಸಿಕ್ಕಿದ್ದು ಎಷ್ಟೋ ದಶಕಗಳ ನಂತರದಲ್ಲೆಂಬುದು ದುರಂತ. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಯೇ ನ್ಯಾಯದೇವತೆಯ ಕಣ್ಣು ಕಪ್ಪುವಸ್ತ್ರದಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಿರಬಹುದೆಂಬುದು ನನ್ನ ಊಹೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ದುಸ್ಸಾಹಸಗಳಿಗೆ ಕಾರಣ ನ್ಯಾಯಮೂರ್ತಿಗಳಿಗಿರದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಶಿಕ್ಷಣವೆಂದು ನನ್ನ ಅಂಬೋಣ. ಎಷ್ಟೋ ನಿರಪರಾಧಿಗಳು ಸುಮಾರು ವರ್ಷಗಳ ಜೈಲುಶಿಕ್ಷೆ ಮತ್ತು ಅವಮಾನವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದ ನಂತರದಲ್ಲಿ ನಿರಪರಾಧಿಯೆಂದು ನ್ಯಾಯಾಲಯ ಘೋಷಿಸಿದರೆ ಅದು ಎಷ್ಟು ಸಮಂಜಸವಾದದ್ದು ಎಂದು ಹೇಳಿ. ನಿರಪರಾಧಿಯನ್ನು ಅವಮಾನಿಸಿದ್ದು, ಶಿಕ್ಷಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೇ ಆತನ ವೇಳೆ ವ್ಯಯಿಸಿದ್ದೂ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ತಪ್ಪಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ನಿರಪರಾಧಿಯನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸಿದವರನ್ನು ಹಾಗೂ ಪ್ರೇರೇಪಿಸಿದವರನ್ನೂ ಕಠಿಣಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಒಳಪಡಿಸುವುದು ಸೂಕ್ತ. ಹಾಗಾಗಿ ಪ್ರಮುಖ ಅಪರಾಧಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯಜನರ ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರುಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದರೆ ನ್ಯಾಯಕ್ಕೆ ತ್ವರಿತಗತಿಯನ್ನು ನೀಡಬಹುದೆಂಬುದು ಆಶಯವಾಗಿದೆ.

ಪರಾಮರ್ಶನ ಗ್ರಂಥಗಳು–

1. **SHABDARTHA KAUSTHUBHA** (Sanskrit-Kannada Dictionary) Vol:3-5 By Sahitya Vidwan Sri Chakravarthy Srinivasa Gopalacharya, Published By Bangalore Printing & Publishing Co. Ltd Edition 2011. Page: 1445, 2209.

2. **ಮನುಸ್ಮೃತಿ** ಮನುಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದ ಸಮಗ್ರ ಅನುವಾದ-ಮೂಲ ಶ್ಲೋಕ ಸಹಿತ, ಅನುವಾದಕರು – ಚಕ್ರಕೋಡಿ ಈಶ್ವರಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಪ್ರಕಾಶಕರು – ಸಮಾಜ ಪುಸ್ತಕಾಲಯ ಶಿವಾಜಿ ಬೀದಿ ಧಾರವಾಡ, ಪ್ರಥಮ ಮುದ್ರಣ ೧೯೬೯.

******

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711
Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾರಿ ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಅದರ ಪ್ರಸ್ತುತತೆ

ಡಾ. ಎಂ. ಎ. ಶ್ರುತಿಕೀರ್ತಿ
ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಕ್ಷರು
ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಭಾಗ
ಕುವೆಂಪು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಕಾಲೇಜು ಆವರಣ
ಶಿವಮೊಗ್ಗ– 577203, ಕರ್ನಾಟಕ
ಮೊ : 9448091817, ಮಿಂಚಂಚೆ : mashruthikeerti@gmail.com

ಪಾನೀಯಂ ಪ್ರಾಣಿನಃ ಪ್ರಾಣಾಃ ಪಾನೀಯಂ ಪಾವನಂ ಮಹತ್ ।
ಪಾನೀಯಸ್ಯ ಪ್ರದಾನೇನ ತೃಪ್ತಿರ್ಭವತಿ ಶಾಶ್ವತೀ ॥ [1]

ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ಜೀವರಾಶಿಗೂ ಪಾನೀಯವೇ ಪ್ರಾಣ ಮಹತ್ತರವಾದುದು. ಪಾನೀಯವನ್ನು ನೀಡುವುದರಿಂದ ಶಾಶ್ವತವಾದ ತೃಪ್ತಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಾನೀಯವೆಂದರೆ ನೀರಿನ ಪರ್ಯಾಯ ವಾಚಿ, **ಆಪಃ ಸ್ತ್ರೀ ಭೂಮ್ನಿ ವಾರ್ವಾರಿ ಸಲಿಲಂ.....** । **ಘನರಸಂ [ಆಪ್ಯಮಮ್ಮಯಮ್]** [2] ಇವು ಅಮರಕೋಶದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ನೀರಿನ ಪರ್ಯಾಯವಾಚಿ ಪದಗಳು.

ಜಲದ ಉತ್ಪತ್ತಿ :

ತೈತ್ತಿರೀಯ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಪ್ರಕಾರ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಜಲದ ಉತ್ಪತ್ತಿ [3] ಆಗುತ್ತದೆ. ಮನುಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಜಲ ಮತ್ತು ಅದರಲ್ಲಿ ರುಚಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಆಗುತ್ತದೆ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. [4] ಸುಶ್ರುತ ಸಂಹಿತೆಯನುಸಾರ **"ಸತ್ತ್ವತಮೋ ಬಹುಲಾ ಆಪಃ"**[5] । ಜಲದ ವಿಶೇಷ ಗುಣ ರಸವಾಗಿದ್ದು ಬೇರಾವುದೇ ದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿ (ಜಲದ ಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲದೇ) ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ. ರೂಪ, ಸ್ಪರ್ಷ, ದ್ರವತ್ವ ಮತ್ತು ಸ್ನೇಹಗುಣಗಳನ್ನೂ (ಉಳಿದ ದ್ರವ್ಯದ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ) ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅದರ ಸಾಮಾನ್ಯ ಗುಣಗಳು– ಸಂಖ್ಯಾ, ಪರಿಮಾಣ, ಪೃಥಕ್ತ್ವ, ಸಂಯೋಗ, ವಿಭಾಗ, ಪರತ್ವ, ಅಪರತ್ವ, ದ್ರವತ್ವ ಮತ್ತು ವೇಗಗಳಾಗಿವೆ. ಶುಕ್ಲಗುಣ, ಮಧುರರಸ, ಶೀತಸ್ಪರ್ಷವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. (ಮಂಜುಗಡ್ಡೆಯಲ್ಲಿ ದ್ರವತ್ವವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದು ಸೋಪಾಧಿಕ ಅಥವಾ ಅವಸ್ಥಾವಿಶೇಷ ಜನ್ಮವಾಗಿದೆ. ತಾಪವಾದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸಹಜ ಸ್ವಭಾವ ದ್ರವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.)[6]

ಇನ್ನು ಆಧುನಿಕ ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲ್ಮೈಯ ಸುಮಾರು ಪ್ರತಿಶತ 71 ನೀರು ಇದ್ದು, ಇದು ಘನ, ದ್ರವ ಮತ್ತು ಅನಿಲ ಈ ಮೂರೂ ಸ್ಥಿತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಲಭ್ಯವಿದೆ. ಗ್ರಹದ ಹವಾಮಾನ ನಿಯಂತ್ರಣದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಣಾಯಕ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುವ ಈ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಪ್ರತಿಶತ 2.5 ಮಾತ್ರ ಸಿಹಿನೀರಾಗಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನವು ಹಿಮನದಿಗಳು ಮತ್ತು ಮಂಜುಗಡ್ಡೆಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಮಾನವ ದೇಹವು ಸರಿಸುಮಾರು ಪ್ರತಿಶತ 60 ನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಶರೀಸದ ತಾಪಮಾನ ನಿಯಂತ್ರಣ, ಜೀರ್ಣಕ್ರಿಯೆ ಮತ್ತು ಪರಿಚಲನೆಯಂತಹ ದೈಹಿಕ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಣೆಗೆ ನೀರಿನ ಅಂಶ ಕಾಯ್ದು ಕೊಳ್ಳುವುದು ಅಗತ್ಯ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಶರೀರದಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ಅಂಶ ಕಾಯ್ದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿದೆ. ಹಾಗೂ ಆ ನೀರಿನ ಶುದ್ಧತೆಯೂ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿದೆ. ಈ ಕುರಿತಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಹೇರಳ ಸಾಹಿತ್ಯವಿದೆ. **"ಪರಸ್ಪರಂ ಭಾವಯಂತಃ ಶ್ರೇಯಃ ಪರಮವಾಪ್ಸ್ಯಥ"** [7] । ಪರಸ್ಪರ ಕೊಡು–ಕೊಳ್ಳುವಿಕೆಯು ಸಮಾನವಾಗಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಗತಿ ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ಏನೇ ಪಡೆದು

---

1. ಶಬ್ದಾರ್ಥಕೌಸ್ತುಭ 1 ರಿಂದ 6 ಸಂಪುಟ– 5, ಪುಟ– 1767
2. ಅಮರಕೋಷ, ಪ್ರಥಮಕಾಂಡದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ವಿಷಯ ವಾರಿವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಶ್ಲೋಕಸಂಖ್ಯೆ : 259 ಮತ್ತು 260
3. ಅಗ್ನೇರಾಪಃ, ತೈ. ಉ. 11–1–1
4. ಜ್ಯೋತಿಷಶ್ಚ ವಿಕುರ್ವಾಣಾದಪೋ ರಸ ಗುಣಾಃ ಸ್ಮೃತಾಃ । ಮನುಸ್ಮೃತಿಃ, 1–78, ಪುಟ– 22
5. ಆಯುರ್ವೇದೀಯ ಪದಾರ್ಥವಿಜ್ಞಾನ (ಆಂಗ್ಲ) ದಲ್ಲಿ ಉದ್ಧೃತ– ಸುಶ್ರುತಸಂಹಿತಾ, ಶಾರೀರಸ್ಥಾನ– 1–20, ಪುಟ–144
6. ಸಂಗ್ರಹಃ, ಆಯುರ್ವೇದೀಯ ಪದಾರ್ಥವಿಜ್ಞಾನ (ಆಂಗ್ಲ) ಪುಟ, 173 ಮತ್ತು 176
7. ಭಗವದ್ಗೀತೆ, ಅಧ್ಯಾಯ–3, ಶ್ಲೋಕ– 11

ಕೊಳ್ಳುವುದಾದರೂ ಕೊಡುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆಯಲೇ ಬೇಕು. ಆಗಲೇ ಲೋಕಹಿತ ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬುದು ಅಂತರಾರ್ಥ.

ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಚೀನರು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಷಯಗಳಂತೆ ಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ನೀರಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮೂಲಕ ಜಾಗೃತಿಯನ್ನು ಮೂಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನೀರಿನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಕುರಿತಾಗಿ ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನವಾಗಿ ಹೇಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಪಾನೀಯಂ ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ..... । ..... ಸ್ವಸ್ಥಸ್ಯ ವ್ಯಾಧಿತಸ್ಯ ವಾ ॥ [8]

ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಪಾನೀಯವೇ ಪ್ರಾಣ. ವಿಶ್ವವೇ ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿದೆ. ಸ್ವಸ್ಥನಿಗಾಗಲೀ, ವ್ಯಾಧಿಗ್ರಸ್ಥನಿಗಾಗಲೀ ನೀರಿಲ್ಲದೇ ಜೀವನವಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥ.

ಪಾನೀಯಂ ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ..... । ..... ಭೇಷಜೈಃ ಸಮಮ್ ॥ [9]

ಕೊಡು–ಕೊಳ್ಳುವಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಕೃತಿಯೂ ಎಷ್ಟು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪಾಲಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ರಘುವಂಶದ ಶ್ಲೋಕದ ಮೂಲಕ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ, ಸೂರ್ಯನೇ ಮೊದಲಾದ ನಕ್ಷತ್ರಗಳೂ ಮತ್ತು ಗ್ರಹಗಳ ಪಾತ್ರ ಏನಿತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ಕಾಳಿದಾಸನ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿದ್ದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷ್ಯ ಈ ಶ್ಲೋಕ–

ಪ್ರಜಾನಾಮೇವ ಭೂತ್ಯರ್ಥಂ ..... । ..... ಆದತ್ತೇ ಹಿ ರಸಂ ರವಿಃ ॥ [10]

ದಾಹವನ್ನು ತೀರಿಸುವುದಷ್ಟೇ ಕೆಲಸವಲ್ಲ. ನೀರಿಗೆ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಉಪಯೋಗ ಇರುವ ನೀರಿಲ್ಲದೇ ಭೂಮಿಯ ಕಲ್ಪನೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ನೀರು ಶುದ್ಧವಾಗುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಚರಕನಿಂದ ಉದ್ಧೃತವಾದ ಈ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ನೋಡೋಣ.

ದಿವಾ ಸೂರ್ಯಾಂಶುಸಂತಪ್ತಂ ..... । ..... ನಿರ್ದೋಷಮಗಸ್ತ್ಯೇನಾವಿಷೀಕೃತಮ್ ॥
ಹಂಸೋದಕಮಿತಿ ಖ್ಯಾತಂ ..... । .... ಹಿತಮಂಬು ಯಥಾಮೃತಮ್ ॥ [11]

ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಇಂದಿನ ಅತ್ಯಾಧುನಿಕ ಯಂತ್ರಗಳ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೇ ಸ್ನಾನ–ಪಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಶುದ್ಧ ನೀರು ಹೇಗೆ ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂಬುದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯಾವುದೇ ರಾಸಾಯನಿಕಗಳ ಬೆರಕೆಯಿಲ್ಲದ ಶುದ್ಧ ನೀರಿನಿಂದ ಎಷ್ಟು ಪ್ರಯೋಜನ ಎಂಬುದನ್ನು ಅರಿತಿದ್ದರು. ಆರೋಗ್ಯವಂತನಿಗಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ ಅಸ್ವಸ್ಥನಿಗೂ ನೀರು ಎಷ್ಟು ಮುಖ್ಯ ಎಂದು ವಿವರಿಸುವ ಶ್ಲೋಕ–

ಅಜೀರ್ಣೇ ಭೇಷಜಂ ವಾರಿ ..... । ..... ಭೋಜನಾಂತೇ ವಿಷಪ್ರದಮ್ ॥ [12]

ಅಜೀರ್ಣಕ್ಕೆ ನೀರೇ ಔಷಧಿ, ಜೀರ್ಣಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನಿಗೂ ನೀರು ಬಲವರ್ಧಕ. ಭೋಜನದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನೀರು (ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ಸೇವನೆ) ಅಮೃತಕ್ಕೆ ಸಮಾನ. ಆದರೆ ಭೋಜನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ (ಅಧಿಕವಾಗಿ) ನೀರಿನ ಸೇವನೆ ವಿಷ ಸಮಾನ ಎಚಿದರ್ಥ. ಇದೇ ಅರ್ಥಕೊಡುವ ಮತ್ತೊಂದು ಶ್ಲೋಕ–

ಅತ್ಯಂಬುಪಾನಾನ್ನ ..... । ಮುಹುರ್ಮುಹುರ್ವಾರಿ ಪಿಬೇದಭೂರಿ ॥ [13]

ಕಾಯೇನ–ವಾಚಾ–ಮನಸಾ ಶುದ್ಧತೆಗೆ ಬಹಳ ಮಹತ್ವವಿದೆ. ಈ ತ್ರಿವಿಧ ಶುದ್ಧತೆಗೂ ನೀರು ಅತ್ಯಂತ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದೆ. ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪಂಚ ವಿಧದ ಶೌಚದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.

ಮನಃ ಶೌಚಂ ಕರ್ಮಶೌಚಂ ..... । ..... ಶೌಚಂ ಪಂಚವಿಧಂ ಸ್ಮೃತಮ್ ॥ [14]

ಮತ್ತೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧದ ಶೌಚವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಶೌಚಂ ತು ದ್ವಿವಿಧಂ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ..... । ..... ಮನಶ್ಶುದ್ಧಿಸ್ತಥಾಂತರಮ್ ॥ [15]

---

8. ಅಷ್ಟಾಂಗ ಸಂಗ್ರಹದ ಶ್ಲೋಕ, ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸುಭಾಷಿತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದ್ಧೃತ, ಅಧ್ಯಾಯ ? ಶ್ಲೋಕ– 1, ಪುಟ– 43
9. ಶಬ್ದಾರ್ಥಕೌಸ್ತುಭ ಸಂಪುಟ– 3, ಪುಟ– 1122
10. ರಘುವಂಶ– 1–19, ಪುಟ– 9
11. ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸುಭಾಷಿತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದ್ಧೃತ, ಅಧ್ಯಾಯ 10, 12 ಮತ್ತು 13, ಶ್ಲೋಕ, ಪುಟ– 46
12. ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸುಭಾಷಿತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದ್ಧೃತ, ಅಧ್ಯಾಯ 10, 19, ಶ್ಲೋಕ, ಪುಟ– 48
13. ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸುಭಾಷಿತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದ್ಧೃತ, ಕ್ಷೇಮಕುತೂಹಲದ ಶ್ಲೋಕ– 1, ಅಧ್ಯಾಯ 10, ಶ್ಲೋ.–20, ಪು.–48
14. ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸುಭಾಷಿತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದ್ಧೃತ, ಮಹಾಭಾರತದ ಶ್ಲೋಕ, ಅಧ್ಯಾಯ 9, ಶ್ಲೋಕ– 3, ಪುಟ– 36
15. ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸುಭಾಷಿತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದ್ಧೃತ, ಮಹಾಭಾರತದ ಶ್ಲೋಕ, ಅಧ್ಯಾಯ 9, ಶ್ಲೋಕ, 5, ಪುಟ– 37

ಬಾಹ್ಯಶುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಆಭ್ಯಂತರ ಶುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಇದೆ.

ನೈರ್ಮಲ್ಯಂ ಭಾವಶುದ್ಧಿಶ್ಚ ..... । ..... ಸ್ನಾನಮಾದೌ ವಿಧೀಯತೇ ॥ [16]

ಸ್ನಾನವು ಏಳು ವಿಧ–

ಮಾಂತ್ರಂ ಭೌಮಂ ..... । ..... ಹ್ಯಾತ್ಮಚಿಂತನಮ್ ॥ [17]

ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಿಧದ ಸ್ನಾನಕ್ಕೂ ತನ್ನದೇ ಆದ ಮಹತ್ವವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಆಗ್ನೇಯ ಸ್ನಾನ. ಭಸ್ಮಲೇಪನದಿಂದ ಸ್ನಾನದ ಆಚರಣೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಈಶ್ವರನೇ ಉದಾಹರಣೆ. ಈತನ ವಾಸ ಹಿಮಾಲಯ ಪರ್ವತ. ಇಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣತೆ ತೀವ್ರ ಕಡಿಮೆ. ಇಚಿತಹ ವಾತಾವರಣದಲ್ಲಿ ನೀರಿನಿಂದ ಸ್ನಾನ ಸಾಧುವಲ್ಲ. ಹಾಗೂ ಸದಾಕಾಲ ದೇಹದ ಉಷ್ಣತೆ ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಭಸ್ಮಲೇಪನದ ಅಗತ್ಯವಿದೆ. ಆ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಶಿವ, ಭಸ್ಮವೇಷಧಾರಿ ಕಪಾಲಿಯಾಗಿರುವುದು.

ಅಶಿರಸ್ಕಂ ಭವೇತ್ ಸ್ನಾನಂ ..... । ..... ದೈಹಿಕಂ ವಿದುಃ ॥ [18]

(ಕರ್ಮಿಣಾಮ್) ಕಾರ್ಯಶೀಲರು (ಇಲ್ಲಿ ರೋಗಿಣಾಮ್ ಎಂಬುದು ಹೆಚ್ಚು ಸಮಂಜಸ. ಸ್ನಾನಮಾಡಲು ಅಶಕ್ರರಾದರೆ, ಶಿರಸ್ಸಿನಿಂದ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಬಾರದು. ಒದ್ದೆ ಬಟ್ಟೆಯಿಂದ ಒರೆಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಇದನ್ನು ದೈಹಿಕ ಮಾರ್ಜನ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಅಶಕ್ತೋ ವಾರುಣೇ ಸ್ನಾನೇ ಆಗ್ನೇಯಾದಿ ಸಮಾಚರೇತ್ ॥ [19]

ಕಪಾಲಿಯು ಭಸ್ಮಲೇಪನ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿ, ಗಂಗೆಯನ್ನು ತಕೆಯ ಮೇಲೆ ಧರಿಸಿದನೇಕೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಉದ್ಭವಿಸುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಹೇಗೆ ಸಮರ್ಥಿಸಬಹುದು.

ಪ್ರಾಲೇಯಪಾತೇ ..... । ..... ತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧ್ನಃ ॥ [20]

ಹಿಮಪಾತವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿರಲು ಅದರ ಬಾಧೆಯಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಲು ಹರನು ತನ್ನ ಹಣೆಯ / ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಅತ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲು ಗಂಗೆಯು ಉದ್ಭವಿಸಿದಳು. (ಮಂಜುಗಡ್ಡೆಯು ಕರಗಿ) ಹೀಗೆ ಶಿವನ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಚರ್ಯೆ / ಅಂಗಲಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಕಾರಣವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಮನುವೂ ಕೂಡ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಲು ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ನ ಸ್ನಾನಮಾಚರೇತ್ ಭುಕ್ತ್ವಾ ..... । ... ನಾವಿಜ್ಞಾತೇ ಜಲಾಶಯೇ ॥ [21]

ಅತ್ಯಂತ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ತಿಳುವಳಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಹೀಗೆ ದೈನಂದಿನ ಆವಶ್ಯಕತೆಗಾಗಿ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ನೀರು ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕ. ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಕೂಡಾ ಒಂದಲ್ಲ ಒಂದು ರೀತಿಯಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಕೊಡು–ಕೊಳ್ಳುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಮಾಡಿ ಸಹಕರಿಸುತ್ತಿವೆ. ಆದರೆ ವಿಪರ್ಯಾಸವೆಂದರೆ ತಿಳುವಳಿಕೆಯಿರುವ ಮನುಷ್ಯ ಮಾತ್ರ ಇದಕ್ಕೆ ಹೊರತಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದ ಕಾರಣ ಮಾನವನು ತಾನು ಹೇಗೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಮಾಲಿನ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬಾರದು ಎಂಬುದರ ಬಗ್ಗೆಯೂ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಹೇರಳ ಸಾಹಿತ್ಯವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಒಚಿದೆರಡನ್ನು ನೋಡೋಣ.

ಗ್ರಾಮಾವಸಥ ತೀರ್ಥಾನಾಂ .... । ..... ನ ಕೃಷ್ಟೇ ನ ಚ ಗೋವ್ರಜೇ ॥ [22]

ಗ್ರಾಮ, ಮನೆ, ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರ ಮತ್ತು ಹೊಲ ಇವುಗಳ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಗೇ ಉತ್ತಿರುವ ಜಮೀನಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಹಸುವಿನ ದೊಡ್ಡಿಯಲ್ಲಿ ಮಲ–ಮೂತ್ರಗಳ ವಿಸರ್ಜನೆ ಮಾಡಬಾರದು.

ನಾಪ್ಸು ಮೂತ್ರಂ ಪುರೀಷಂ ವಾ .... । ..... ಲೋಹಿತಂ ವಾ ವಿಷಾಣೆ ವಾ ॥ [23]

---

16. ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸುಭಾಷಿತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದ್ಧೃತ, ಭವಿಷ್ಯಪುರಾಣದ ಶ್ಲೋಕ, ಅಧ್ಯಾಯ 8, ಶ್ಲೋಕ, 1, ಪುಟ– 31
17. ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸುಭಾಷಿತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಉದ್ಧೃತ, ಅಧ್ಯಾಯ 8, ಶ್ಲೋಕ, 3, 5, ಪುಟ– 32
18. ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸುಭಾಷಿತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಾಬಾಲಸ್ಮೃತಿಯಿಂದ ಉದ್ಧೃತ, ಅಧ್ಯಾಯ 8, ಶ್ಲೋಕ, 14, ಪುಟ– 35
19. ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸುಭಾಷಿತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಸ್ಕರಿಭಾಷ್ಯದಿಂದ ಉದ್ಧೃತ, ಅಧ್ಯಾಯ 8, ಶ್ಲೋಕ, 15,ಪುಟ– 35
20. ವಾಟ್ಸ್ ಎಪಿನಿಂದ ಸಂಗ್ರಹಸಿದ ಶ್ಲೋಕ
21. ಮನುಸ್ಮೃತಿಃ, ಅಧ್ಯಾಯ–4, ಶ್ಲೋಕ–129, ಪುಟ– 158
22. ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸುಭಾಷಿತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ಪುರಾಣದಿಂದ ಉದ್ಧೃತ, ಅಧ್ಯಾಯ 9, ಶ್ಲೋ.5, ಪು.– 37
23. ಮನುಸ್ಮೃತಿಃ, ಅಧ್ಯಾಯ–4, ಶ್ಲೋಕ–56, ಪುಟ– 145

ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮಲ–ಮೂತ್ರ ವಿಸರ್ಜನೆಯಾಗಲೀ, ಉಗುಳುವುದಾಗಲೀ ಮಾಡಬಾರದು. ಹಾಗೆ ಅಮೇಧ್ಯಲಿಪ್ತವಾದ ಯಾವುದೇ ವಸ್ತುವನ್ನಾಗಲೀ ಅಥವಾ ರಕ್ತವನ್ನಾಗಲೀ ಅಥವಾ ವಿಷವನ್ನಾಗಲೀ ಹಾಕಬಾರದು.
ಆದರೆ ಮಾನವ ಇಂದು ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಲಾದ ಮಾಡಬಾರದ್ದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮಾಡಿ ತನ್ನ ಹಾಗೂ ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರಾಶಿಗೂ ಮಾರಕನಾಗುತ್ತಿದ್ದನೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಮತ್ತು ಪ್ರಚಾರ ಪಾಲನೆಯಿಂದ ಇನ್ನು ಮುಂದಾದರೂ ಅನರ್ಥಪರಂಪರೆ ಕೊನೆಯಾಗಲೆಂದು ಆಶಯ ನನ್ನದಾಗಿದೆ.

ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು :

1. ಅಮರಸಿಂಹನ ಅಮರಕೋಷ ಎಂಬ ನಾಮಲಿಂಗಾನುಶಾಸನ : ಸಂಪಾದಕರು : ಲೂಯಿ ರೈಸ್, ಪರಿಷ್ಕೃತ ಸಂಸ್ಕರಣ – ಎನ್. ಬಾಲಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ, ನಿರ್ದೇಶಕರು, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಮೈಸೂರು– 6, 1989
2. ಶಬ್ದಾರ್ಥಕೌಸ್ತುಭ : 1 ರಿಂದ 6 ಸಂಪುಟಗಳು, ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿದ್ವಾನ್ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಗೋಪಾಲಾಚಾರ್ಯ, ಬಾಪ್ಪೋ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು ಪ್ರೆಸ್, ಬೆಂಗಳೂರು
3. ಭಗವದ್ಗೀತೆ : ಸ್ವಾಮಿ ಆದಿದೇವಾನಂದ, ಶ್ರೀರಾಮಕೃಷ್ಣಾಶ್ರಮ, ಮೈಸೂರು, 1995
4. ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸುಭಾಷಿತ ಸಾಹಿತ್ಯ : (ಹಿಂದಿ) : ಗ್ರಂಥ ಸಂಕಲನಕಾರರು, ಡಾ. ಭಾಸ್ಕರ ಗೋವಿಂದ ಘಾಣೇಕರ್, ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ : ವಿದ್ವಾನ್ ಬಿ. ರಾಜಶೇಖರಯ್ಯ, ಶ್ರೀಜಗದ್ಗುರು ಪಂಚಾಚಾರ್ಯ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು– 1985
5. ಆಯುರ್ವೇದೀಯ ಪದಾರ್ಥವಿಜ್ಞಾನಂ (ಹಿಂದಿ) : ಕವಿರಾಜ ಡಾ. ಅಯೋಧ್ಯಾಪ್ರಸಾದ ಅಚಲ, ಚೌಖಾಂಬಾ ಸುರಭಾರತಿ ಪ್ರಕಾಶನ, ವಾರಾಣಸೀ– 1991
6. ಆಯುರ್ವೇದೀಯ ಪದಾರ್ಥವಿಜ್ಞಾನಂ (ಆಂಗ್ಲ) ಪ್ರೊ. ಸಿ.ಆರ್. ಅಗ್ನಿವೇಶ್, ಪ್ರಕಾಶನ ವಿಭಾಗ, ಹರಿಶ್ರೀ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಮನ್ನುಥಿ, ತ್ರಿಶೂರ್, ಕೇರಳ– 2012
7. ಮನುಸ್ಮೃತಿಃ : ಸಂಸ್ಕರ್ತಾ, ಆಚಾರ್ಯ ಜಗದೀಶಲಾಲ ಶಾಸ್ತ್ರೀ, ಮೋತೀಲಾಲ್ ಬನಾರಸೀದಾಸ್ ಪ್ರಕಾಶನ, ಪ್ರೈ. ಲಿ. ದಿಲ್ಲೀ– 1990
8. ಅನ್ನಂ ಭಟ್ಟ ವಿರಚಿತ ತರ್ಕಸಂಗ್ರಹಃ, ಮಹೇಶ ಅಡಕೋಳಿ ಮತ್ತು ಶಂಕರ ಭಟ್ಟ, ಅಮರ ಪ್ರಕಾಶನ, ಗಣಪತಿ ದೇವಸ್ಥಾನದ ರಸ್ತೆ, ಸಾಗರ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ.

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711

Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

ವೇದಮೂಲವಾದ ಧರ್ಮ – ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ

ಕುಮಾರ ವಿ. ಶ್ಯಾನಭಾಗ
ಬಿ. ಎ. ತೃತೀಯ ವರ್ಷ
ಡಾ. ಎ.ವಿ.ಬಾಳಿಗಾ ಕಲಾ ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಲೇಜು
ಕುಮಟಾ, ಉತ್ತರಕನ್ನಡ, ಕರ್ನಾಟಕ
ಸಹಲೇಖಕರು (ಕೋ ಆಥರ್)
ಡಾ. ನವೀನ ಭಟ್ಟ, ಉಪ್ಪಿನಪಟ್ಟಣ
ಸಂಸ್ಕೃತ ಉಪನ್ಯಾಸಕರು
ಡಾ. ಎ. ವಿ. ಬಾಳಿಗಾ ಕಲಾ ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯ
ಕುಮಟಾ– 581343, ಉತ್ತರಕನ್ನಡ, ಕರ್ನಾಟಕ

ಉಪಕ್ರಮ / ಪೀಠಿಕೆ :

ನಮ್ಮ ಪುಣ್ಯ ಭೂಮಿ ಆಗಿರುವ ಭಾರತ ದೇಶದಲ್ಲಿ ವೈದಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಎನ್ನುವುದು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಒಪ್ಪುತ್ತಾರೆ. ಹಾಗಾಗಿ ವೈದಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಮೂಲ ಎಂದರೆ **"ವೇದ"** ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸ ಬಹುದು. ಇದೀಗ ವಿಷಯ ಪಥದತ್ತ ಸಾಗಿದಾಗ **"ವೇದೋಽಖಿಲೋ ಧರ್ಮಮೂಲಮ್"** ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೇದ, ಧರ್ಮ ಹಾಗೂ ಮೂಲ ಎಂಬ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯತೆಯುಳ್ಳ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ **'ವೇದ'** ಎಂದರೇನು ?

ವೇದೋಽಖಿಲೋ ಧರ್ಮಮೂಲಂ ಸ್ಮೃತಿಶೀಲೇ ಚ ತದ್ವಿದಾಮ್ ।
ಆಚಾರಶ್ಚೈವ ಸಾಧೂನಾಂ ಆತ್ಮನಸ್ತುಷ್ಟಿರೇವ ಚ ॥ (ಮನುಸ್ಮೃತಿಯ 2 ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ 6 ನೇ ಶ್ಲೋಕ)

ಮನುಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ **'ವೇದೋಽಖಿಲೋ ಧರ್ಮಮೂಲಮ್'** ಎಂಬ ಸಾಲು ಬಂದಿರುವಂತಹದ್ದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಅಖಿಲ ಧರ್ಮ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮಕ್ಕೂ ಮೂಲ ವೇದವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಮೊದಲು ವೇದ, ಧರ್ಮ ಹಾಗೂ ಮೂಲ ಎಂಬುದರ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಅರಿಯಬೇಕಿದೆ.

ವೇದ :

ವೇದಗಳು ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದ ಸಾಹಿತ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಧರ್ಮಗ್ರಂಥಗಳಾಗಿವೆ. ನಮ್ಮ ಇಡೀ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಮೂಲ ಆಧಾರವೇ ವೇದವಾಗಿವೆ. ಹಾಗಾಗಿ ವೇದವು ಜೀವನಕ್ಕೆ ದಾರಿ ದೀಪವಾಗಿದೆ ಎನ್ನಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ವೇದಗಳು ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮದ ಮೂಲವಾಗಿದೆ.

ಧರ್ಮ :

ಧಾರಣಾತ್ ಧರ್ಮ ಇತ್ಯಾಹುಃ ಧರ್ಮೋ ಧಾರಯತೇ ಪ್ರಜಾಃ ।
ಯತ್ ಸ್ಯಾದ್ ಧಾರಣಸಂಯುಕ್ತಂ ಸ ಧರ್ಮ ಇತಿ ನಿಶ್ಚಯಃ ॥ (ಕರ್ಣಪರ್ವ– ಅಧ್ಯಾಯ 69, ಶ್ಲೋಕ– 58)

ಯಾವುದು ಇಡೀ ಜಗತ್ತು ನಿಲ್ಲುವಂತೆ ಮಾಡಿದೆಯೋ ಅದು ಧರ್ಮ. ಅಂದರೆ ಧರ್ಮವು ಇಡೀ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತು ಕೊಂಡು ಹಿಡಿದಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಹಾಗೆ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮವೂ ಸಹ ವೇದದಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿವೆ. ಇದರಿಂದ ವೇದಗಳೇ ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮದ ಮೂಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಅರಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಮೂಲ :

ಮೂಲ ಎಂದರೆ ಬೇರು ಎಂದರ್ಥ. ಎಲ್ಲಿಂದ ಅಂಕುರವು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದೋ ಅದೇ ಮೂಲ. ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬೀಜ ಎತ್ತಿದಾಗ ಅದು ದಿನದಿಂದ ದಿನಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಜೀವರಸದಿಂದ ತುಂಬಿ ಗಿಡ. ಗಿಡದಿಂದ ಮರ ಹೀಗೆ ಸಹಜವಾಗಿ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹೊಂದುತ್ತವೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುವುದು ಬೀಜ. ಅದೇ ಆ ಮರಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ವೇದಗಳೇ ಧರ್ಮದ ಆಧಾರವಾಗಿವೆ. ವೇದಗಳೇ ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮದ ಮೂಲವಾಗಿದೆ ಎನ್ನಬಹುದು.

ವಿಷಯ ವಿಸ್ತಾರ :

ವೇದಗಳು :

'ವೇದ' ಎಂಬುದು **'ವಿದ್'** ಧಾತುವಿನಿಂದ ಬಂದಿದ್ದು, **'ಜ್ಞಾನ'** ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವೇದ ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನವೇ ಆಗಿದೆ. 'ಭಾರತೀಯ ನಾಗರಿಕತೆಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡ ಸನಾತನ ಧರ್ಮದ ಬೀಜವೇ ವೇದಗಳಾಗಿವೆ.' ಇವುಗಳನ್ನು **'ರಹಸ್ಯಭಾಷೆ'** ಎಂತಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ನಮೋಽಸ್ತು ಗುರವೇ ತುಭ್ಯಂ ಯೇನ ವೇದಾಃ ಸುರಕ್ಷಿತಾಃ ।

ಯಾವ ಗುರುಗಳು ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳು ಮತ್ತು ವೇದದ ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಉಳಿಸಿರುವರೋ ಅಂತಹ ಗುರುವಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರಗಳು

'ಇಷ್ಟಪ್ರಾಪ್ತಿ–ಅನಿಷ್ಟಪರಿಹಾರಯೋಃ ಅಲೌಕಿಕಮುಪಾಯಂ ಯೋ ಗ್ರಂಥಃ ವೇದಯತಿ ಸ ವೇದಃ । ಅಲೌಕಿಕಪದೇನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನೇ ವ್ಯಾವರ್ತ್ಯೇತೇ ॥' (ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ)

ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಸಂಸಾರವೆಂಬ ಜನನ ಮರಣಗಳ ಚಕ್ರಪರಿವರ್ತನೆಯ ಅನಿಷ್ಟವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ, ಪರಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿ ಎಂಬ ಇಷ್ಟವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಮಾನವ ಕೋಟಿ ಅನುಸರಿಸ ಬೇಕಾದ ವಿಧಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದೇ **'ವೇದ'**. ಆದುದರಿಂದ ವೇದ ಶಬ್ದ ಜ್ಞಾನಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸದೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದುದಾಗಿದೆ.

ವಿಧ್ಯಂತೇ ಧರ್ಮಾದಯಃ ಪುರುಷಾರ್ಥಾಃ ಯೈಃ ತೇ ವೇದಾಃ ॥ (ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯದ ವಾಕ್ಯ)

ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯ ವಾಕ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ಧರ್ಮಾದಿ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳು ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೋ ಅವೇ ವೇದಗಳು.

ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು **"ಅಪೌರುಷೇಯಂ ವಾಕ್ಯಂ ವೇದಃ"** ಎನ್ನುವ ಮೂಲಕ ವೇದವು ಮನುಷ್ಯ ಕೃತವಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರು ಒಂದೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವೇದ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅವು ಹೀಗಿವೆ.

1. **ಭಟ್ಟ ಭಾಸ್ಕರ : ವಿದ್ಯತೇ ಲಭ್ಯತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ವೇದಃ ।**
2. **ಸರ್ವಾನಂದರು : ವಿದಂತಿ ಧರ್ಮಾದಿಕಂ ಅನೇನ ಇತಿ ವೇದಃ ।**
3. **ಹೇಮಚಂದ್ರರು : ವಿದಂತ್ಯನೇನ ಧರ್ಮಂ ವೇದಃ ।**
4. **ಮೇಧಾತಿಥಿಗಳು : ವಿದಂತ್ಯನನ್ಯ ಪ್ರಮಾಣವೇದ್ಯಂ ಧರ್ಮಲಕ್ಷಣಂ, ಅಸ್ಮಾತ್ ಇತಿ ವೇದಃ ।**

ಧರ್ಮಗಳು :

ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಧರ್ಮ. **'ಧರ್ಮ'** ಎಂಬ ವೈದಿಕ ಪದದ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ಸಂಘರ್ಷವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳು ಅಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಸಂಘರ್ಷ ಕೊನೆಗೊಳಿಸಿ ಏಕತೆ ಮತ್ತು ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ತರುವ ಎಲ್ಲವೂ ಧರ್ಮವಾಗಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಧರ್ಮವು ಏಕತೆ, ಸದಾಚಾರ ಮತ್ತು ಪವಿತ್ರತೆಯ ತತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಧರ್ಮವು ಅತ್ಯಂತ ವಿಶಾಲಾರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ಧರ್ಮವು ಬಹುಮುಖಿ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ಪದವಾಗಿದ್ದು ದೈವಿಕ ನಿಯಮ, ಅಸ್ತಿತ್ವದ ನಿಯಮ, ಸದಾಚಾರದ ಮಾರ್ಗ, ಸದ್ಗುಣ, ನ್ಯಾಯ ಮುಂತಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಧರ್ಮದ ಉದ್ದೇಶ :

ಧರ್ಮವು ಸಮಾಜ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಕ್ರಮ ಮತ್ತು ಯೋಗಕ್ಷೇಮವನ್ನು ಕಾಪಾಡುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಧರ್ಮದಿಂದ ಮಾನವೀ–ಯತೆಯ ಪ್ರಗತಿಯೂ ಸಾಧ್ಯ. ಹೀಗಾಗಿ ಧರ್ಮವು ವೇದಗಳಿಂದ ಅತ್ಯುನ್ನತ ಒಳಿತಿಗೆ ಅನುಕೂಲಕರವೆಂದು ಸೂಚಿಸ–ಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಒಟ್ಟೂ 17 ರೀತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಧರ್ಮವು ಹೊಂದಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಇಂತಿವೆ.

1. **ನೈತಿಕ ಗುಣ– ಏಕ ಏವ ಸುಹೃದ್ಧರ್ಮೋ ನಿಧನೇಽಪ್ಯನುಯಾತಿ ಯಃ ॥**
2. **ಕರ್ತವ್ಯ : ಷಷ್ಠಾಂಶವೃತ್ತೇರಪಿ ಧರ್ಮ ಏಷಃ ॥**
3. **ಅಧಿಕಾರ, ನ್ಯಾಯ ॥**
4. **ವಿಶೇಷತೆ ಅಥವಾ ಲಾಕ್ಷಣಿಕ ಗುಣ ॥**

5. ಯಜ್ಞ॥

6. ಭಕ್ತಿ– ಧಾರ್ಮಿಕಭಾವ ಮಗ್ನತೆ ॥

7. ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಪಾಂಡವ, ಧರ್ಮರಾಯ ॥

8. ಮೃತ್ಯುದೇವತೆ – ಯಮಧರ್ಮ ॥

ಧರ್ಮದ 10 ಲಕ್ಷಣಗಳು ಇಂತಿವೆ. ಅವು–

ಧೃತಿಃ ಕ್ಷಮಾ ದಮೋಽಸ್ತೇಯಂ ಶೌಚಮಿಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹಃ ।

ಧೀರ್ವಿದ್ಯಾ ಸತ್ಯಮಕ್ರೋಧೋ ದಶಕಂ ಧರ್ಮಲಕ್ಷಣಮ್ ॥ (ಮನುಸ್ಮೃತಿಃ)

ಧೃತಿ, ಕ್ಷಮೆ, ಸಂಯಮ, ಕಳ್ಳತನ ಮಾಡದಿರುವುದು, ಪವಿತ್ರತೆ, ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹ, ಬುದ್ಧಿ, ವಿದ್ಯೆ, ಸತ್ಯ, ಅಕ್ರೋಧ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಹತ್ತು ಧರ್ಮದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ.

'ಧ್ರಿಯತೇ ಲೋಕಃ ಅನೇನ' 'ಧರತಿ ಲೋಕಂ ವಾ' ಇತಿ ಧರ್ಮಃ. ಇದರ ಅರ್ಥ ಸದಾಚಾರ ಅಥವಾ ಸರಿಯಾದ ಕ್ರಿಯೆ. ಧರ್ಮವು ಸ್ಥಳ. ಸಮಯ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯೆಯ ಏಕತೆಯಿಂದ ಬಂಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಒಂದು ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮ / ಸದಾಚಾರ / ಸರಿಯಾದ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಇನ್ನೊಂದು ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಧರ್ಮದ ಸ್ವರೂಪವು ಬಹಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿದೆ. ವೇದಗಳ ಉದ್ದೇಶವೇ ಪುರುಷಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ, ಧರ್ಮ, ಅರ್ಥ, ಕಾಮ, ಮೋಕ್ಷಗಳೆಂಬ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ಧರ್ಮವಾದ ಕಾರಣ ವೇದಗಳೇ ಧರ್ಮದ ಮೂಲ ಎನ್ನಬಹುದಾಗಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮಕ್ಕೂ ವೇದವೇ ಮೂಲವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ **'ವೇದಮೂಲವಾದ– ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ'** ಎಂಬ ಸಾಲುಗಳಿಂದ ಆರಂಭಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಾಗಾದರೆ ವೇದಗಳು ಏನನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತವೆ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ತಿಳಿಯುವಾಗ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ನಮ್ಮ ಜೀವನ ಶೈಲಿ ಹೇಗಿರಬೇಕು ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿ ಹೇಗೆ ಬದುಕಬೇಕು ಎಂಬ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ವೇದಗಳಿಂದ ಅರಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ವೇದಗಳು ಧರ್ಮದ ಹೆಸರನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ ವೇದಗಳು ಯಾವುದು ಸರಿ, ಯಾವುದು ತಪ್ಪು ಎಂದು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿಸುವ **'ಗುರು'** ಎಂದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಅಷ್ಟು ನಿಖರವಾದ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುವಂತದ್ದು ವೇದಗಳಾಗಿವೆ. ಹಾಗಾಗಿ ವೇದಗಳು (ಅಖಿಲ ಧರ್ಮ) ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮದ ಮೂಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಪುನರಾವಲೋಕನ ಮಾಡಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಶ್ರುತಿ :

"ವೇದೇ ವೇದಸ್ಯ ಸರ್ವೈಃ ಶ್ರೇಯಮಾಣತ್ವಾತ್ ಶ್ರುತಿತ್ವಮ್" ಎಂಬ ವಾಚಸ್ಪತ್ಯದ ವಾಕ್ಯದಂತೆ ವೇದಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ಕಲಿಯು–ವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು **'ಶ್ರುತಿ'** ಎನ್ನುವರು. ಅಲ್ಲದೆ **"ಗುರುಮುಖಾತ್ ಅನುಶ್ರೀಯತೇ ಇತಿ ಅನುಶ್ರವೋ ವೇದಃ"** ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಂತೆ ಗುರುವಿನ ಬಾಯಿಂದ ಕೇಳಿ ಕಲಿತ ವೇದಗಳನ್ನು **'ಅನುಶ್ರವ'** ಎನ್ನುವರು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳ ದರ್ಶನದ ಫಲವಾಗಿ ವೈದಿಕ ಋಷಿಗಳನ್ನು **'ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟಾರರು'** ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. **'ಋಷಿ ದರ್ಶನೇ'** ಎಂಬ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು ಸಹ ಇದನ್ನೇ ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತದೆ.

ಸ್ಮೃತಿ :

ವೇದದ ಅರ್ಥ ಇದರಿಂದ ಸ್ಮರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಮರೀಯತೇ ವೇದವರ್ಮೋ ಅನೇನ' ಎಂದು ಸ್ಮೃತಿಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಧರ್ಮಶಾಸನಶಾಸ್ತ್ರೇ ವೇದಾರ್ಥಾನುಭವಜನ್ಯೇ ವೇದಾರ್ಥಾನುವಾದಕೇ ಮುನಿಪ್ರಣೀತೇ ವಾಕ್ಯರೂಪೇ ಶಾಸ್ತ್ರೇ ॥

ಅಂದರೆ ಧರ್ಮವನ್ನು ಶಾಸನ ಮಾಡುವಶಾಸ್ತ್ರ. ವೇದಾರ್ಥದ ಅನುಭವದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ, ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ಅನುವಾದಿಸುವ ಮುನಿ ಪ್ರಣೀತವಾದ ವಾಕ್ಯ ರೂಪದ ಶಾಸ್ತ್ರ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇದೇ ಸ್ಮೃತಿಯಾಗಿದೆ. ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ, ಪ್ಯರಾಣಗಳು, ಉಪಪ್ಯರಾಣಗಳು, ಸ್ಮೃತಿಗಳು, ಉಪಸ್ಮೃತಿಗಳು, ವೇದಾಂಗಗಳು, ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ಸ್ಮೃತಿಯೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ವಿಷಯಗಳು ವೇದಮೂಲದಿಂದ ಬಂದವೇ ಆಗಿವೆ. ವೇದೋಕ್ತವಾದ ತತ್ವಗಳನ್ನು ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಾತ್ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಬರೆದ ಗ್ರಂಥಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಈ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಸ್ಮೃತಿ

ಗ್ರಂಥಗಳು ಎಂದು ಕರೆದರು. ಹಾಗಾಗಿ ವೇದಗಳನ್ನು ಶ್ರುತಿ ಎಂದು ಕರೆದರು. ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಬರೆದ ಗ್ರಂಥಗಳೇ ಸ್ಮೃತಿಗ್ರಂಥಗಳಾಗಿವೆ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಮಾನವರು ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತಿಯ ನಡುವಿನ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಒತ್ತಿ ಹೇಳುವ ವೇದಗಳು ಹಾಗೂ ಉಪನಿಷತ್ ಮತ್ತು ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಂತಹ ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತೀಯ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೂರಿರುವ ವೈದಿಕ ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರದ ನೈತಿಕ ಬೋಧನೆಗಳು ಸತ್ಯ, ಸದಾಚಾರ, ಅಹಿಂಸೆ, ಸ್ವಯಂ ಶಿಸ್ತು ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನದ ಅನ್ವೇಷಣೆಯಂತಹ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಮೌಲ್ಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತವೆ. ಉಪನಿಷತ್, ಭಗವದ್ಗೀತೆ ಇವೆಲ್ಲದಕ್ಕೂ ಮೂಲ ವೇದವಾಗಿದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ವೇದ ಎಲ್ಲದಕ್ಕೂ ಮೂಲವಾಗಿದೆ ಎನ್ನಬಹುದು.

ಸೋಯಮೇಕೋ ಯಥಾ ವೇದಸ್ತರುಸ್ತೇನ ಪೃಥಕ್ ಕೃತಃ ।

ಚತುರ್ಧಾರ್ಥಸ್ತತೋ ಜಾತಂ ವೇದಪಾದಪಕಾನನಮ್ ॥ (ವಿ. ಪು. 3–4–5)

ಮೊದಲು ವೇದ ಒಂದೇ ಆಗಿತ್ತೆಂದು, ಅನಂತರ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಹೋತೃ, ಅಧ್ವರ್ಯು, ಉದ್ಗಾತೃ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂಬ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ನಾಲ್ಕಾಗಿ ಕವಲೊಡಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಒಂದಾಗಿದ್ದ ವೇದ ರಾಶಿಯನ್ನು ನಾಲ್ಕಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದವರು **'ವೇದವ್ಯಾಸರು'** ಎಂದು ನಮ್ಮ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತೇವೆ.

'ವ್ಯಸ್ಯತಿ ವೇದಾನ್ ಇತಿ ವ್ಯಾಸಃ' ಎಂಬ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯ ಪ್ರಕಾರ ವೈದಾಧ್ಯಯನದ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ವೇದಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಸರು ವಿಭಾಗ ಮಾಡಿದರು. ವೇದವು ಸ್ವರೂಪ ಭೇದದಿಂದ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿದೆ. ಅವು ಋಗ್ವೇದ, ಯಜುರ್ವೇದ, ಸಾಮವೇದ ಎಂದು. ಇದಕ್ಕೆ 'ತ್ರಯೀ' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಅಥರ್ವವೇದವನ್ನೂ ಸಹ ವೇದ ಎಂದು ಅಂಗೀಕರಿ–ಸುವವರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೇದಗಳು ನಾಲ್ಕು.

ವೇದೋ ಹಿ ಮಂತ್ರಬ್ರಾಹ್ಮಣಭೇದೇನ ದ್ವಿವಿಧಃ ।

ವೇದವು ಮಂತ್ರ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಭಾಗವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಅಥವಾ ಮಂತ್ರ–ಬ್ರಾಹ್ಮಣಯೋಃ ವೇದನಾಮಧೇಯಮ್ ॥

ಎಂಬ ಉಕ್ತಿಯ ಪ್ರಕಾರ ವೇದವು ಮಂತ್ರ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಎಂದು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿದೆ. ಮಂತ್ರಗಳ ಸಮೂಹ ಸಂಹಿತೆಯಾದರೆ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಶಬ್ದದಿಂದ ಆರಣ್ಯಕ, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಗ್ರಾಹ್ಯ ಎಂದು ಕೆಲವರು (ವೈದಿಕವಾಙ್ಮಯ ಇತಿಹಾಸ, ಚೌಖಂಬಾ ಪ್ರಕಾಶನ, ವಾರಾಣಸಿ) ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ. ವೈದಿಕ ವಾಙ್ಮಯ ಶಬ್ದವು ವೇದೋತ್ತರಕಾಲದ ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಎಲ್ಲಾ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ವೇದಗಳು ಅನಾದಿ, ಅನಂತ ಎನ್ನಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇಚಿತಹ ವೇದಗಳೇ ಧರ್ಮದ ಮೂಲವಾಗಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಹತ್ತು ಹಲವಾರು ವಿಷಯಗಳಿಂದ ಸಮ್ಮಿಲಿತವಾದ ವೇದಗಳೇ ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮದ ಮೂಲ ಎನ್ನಬಹುದಾಗಿದೆ. ವೇದವು ಶಾಶ್ವತ ಸತ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಅದು ಧರ್ಮ ಮೂಲವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಸರ್ ಐಸಾಕ್ ನ್ಯೂಟನ್ ನ ಗುರುತ್ವಾಕರ್ಷಣ ನಿಯಮ, ಆಲ್ಬರ್ಟ್ ಐನ್‌ಸ್ಟೈನ್ ನ ಸಾಪೇಕ್ಷತಾ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಜಾರಿಗೆ ಬರುವ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಇವಿ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಶಾಶ್ವತ ಸತ್ಯಗಳೂ ಸಹ 'ವೇದಗಳು ಧರ್ಮದ ಮೂಲ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ.

ಆದ್ಯೋ ವೇದಶ್ಚತುಷ್ಪಾದಃ ಶತಸಾಹಸ್ರಸಮ್ಮಿತಃ ।

ತತೋ ದಶಗುಣಃ ಕೃತ್ಸ್ನೋ ಯಜ್ಞೋಽಯಂ ಸರ್ವಕಾಮಧುಕ್ ॥ (3–4–1)

ಅಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಚತುರ್ವೇದ್ಯ ವೇದವು ಸುಮಾರು ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಸರ್ವ ವರಗಳನ್ನು ನೀಡುವ 10 ವಿಧದ ಯಜ್ಞಗಳೂ ಸಹ ವೇದದಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡವು. ಇದರಿಂದ ನಮಗೆ ವೇದದ ಆಂತರ್ಯವಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ ವೇದದ ಬಹಿರಂಗ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಕಲ್ಪನೆಯೂ ಕೂಡ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞಗಳು ಎಂದಾಗ ಎಂತಹವರನ್ನೂ ಒಮ್ಮೆ ಚಿಂತಾಮಗ್ನರನ್ನಾಗಿಸುವ **'ಅಹಿಂಸಾ ಪರಮೋ ಧರ್ಮಃ'** ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅದಕ್ಕೆ ಸರಿಸಾಟಿಯಾಗಿ ನಿಲ್ಲಬಲ್ಲ **'ಧರ್ಮಹಿಂಸಾ ತಥೈವ ಚ'** ಎಂಬ ಮಾತಿರುವುದು ಗೋಚರಿ ಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ವೇದಗಳು ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸುತ್ತಾ ಮುನ್ನಡೆದಾಗ ಚಿಂತಾಕ್ರಾಂತಗೊಳಿಸುವ ಇಂತಹ ಹಲವಾರು

ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರಗಳ ಸರಮಾಲೆಯೇ ಉದ್ಭವಿಸುವಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಇವೆಲ್ಲದಕ್ಕೂ ವೇದವೇ ತೀರ್ಪುದಾಯಕವಾದಂತದ್ದಾಗಿದೆ.

ಉಪಸಂಹಾರ :

ಹೀಗೆ ವೇದ, ಧರ್ಮ, ಮೂಲ ಎಂಬ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ಕ್ರೋಢೀಕರಣದಿಂದ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಮಹತ್ವ ದಿಂದಾಗಿ ವೇದಗಳು ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮಕ್ಕೂ ಆಧಾರವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಮನಗಾಣಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವೇದವೇ ಧರ್ಮದ ಮೂಲವಾಗಿರುವಾಗ ಅದರ ಉಳಿವು ಮತ್ತು ಬೆಳವಿಗಾಗಿ, ಜನಾಂಗದ ಆತ್ಮ ರಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಸುಖಮಯದ ಬದುಕಿಗಾಗಿ ನಿತ್ಯ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದು ಹಾಗೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುವುದು ಅಷ್ಟೇ ಮುಖ್ಯ.

ವೇದಃ ಶಿವೋ ಶಿವೋ ವೇದಃ ವೇದಾಧ್ಯಾಯೀ ಸದಾಶಿವಃ ॥

ಎಂಬ ಉಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ನಿಲುಕುವಂತಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಪರಂಪರೆ, ಸಂಪ್ರದಾಯ, ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಉಳಿವಿಗಾಗಿ ಮತ್ತು ಬೆಳವಿಗಾಗಿ ವೇದಗಳನ್ನು ಓದುತ್ತಾ ಉಳುಸಿ–ಬೆಳೆಸುತ್ತಾ ನಿತ್ಯ, ನೈಮಿತ್ತಿಕ, ಕಾಮ್ಯ ಎಂಬ ಮೂರು ವೈದಿಕ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಆಚರಿಸುತ್ತಾ **"ವೇದೋಽಖಿಲೋ ಧರ್ಮಮೂಲಮ್"** ಎಂಬ ತತ್ವವನ್ನು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸಾರಬೇಕಿದೆ. ವೇದವೇ ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮಗಳ ಮೂಲ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ಪುಷ್ಟಿ ತುಂಬಬೇಕಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ **"ವೇದೋಽಖಿಲೋ ಧರ್ಮಮೂಲಮ್"** ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು **"ವೇದ ಮೂಲವಾದ ಧರ್ಮ – ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ"** ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಗೆ ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ಅರ್ಥಗಳ ರಾಶಿಯನ್ನೇ ಸ್ಫುರಿಸುತ್ತದೆ.

"ಜಯತು ವೈದಿಕಮ್ : ಜಯತು ಧಾರ್ಮಿಕಮ್"

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711
Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

कर्पूरमञ्जरी में नारी की स्थान

Dr. Tumpa Jana
Assistant Professor, Dept. of Sanskrit
Narajole Raj College, Narjole: Paschim Medinipur
West Bengal- 721211
Mobile : 9933482016
E-mail : tumpanrc@gmail.com

शोधसार-

कर्पूरमंजरी संस्कृत के प्रसिद्ध नाटककार एवं काव्यमीमांसक राजशेखर द्वारा रचित प्राकृत का नाटक (सट्टक) है।राजशेखर के काल में राजान्तःपुर में महिला सेना थी।नारी शिक्षा प्राचीन वेदकाल से ही प्रचलित रही है, यह तथ्य 'गार्गी, मैत्रेयी' आदि की कहानियों से स्पष्ट रूप से ज्ञात होता है। राजशेखर के काल में भी नारी शिक्षा प्रचलित रही होगी। हालाँकि, उस समय की शिक्षा केवल किताबें पढ़ने तक ही सीमित नहीं थी। 'श्रुति' अर्थात् सुनना भी शिक्षा का एक उत्कृष्ट साधन था।महिलाओं को पूर्ण स्वतंत्रता प्राप्त थी।

कूटशब्दाः- कर्पूरमंजरी, राजशेखर,नारीचेतना, प्राकृत, Polygamy.

राजशेखर ९वीं शताब्दी के अंतिम दशक और १०वीं शताब्दी के पहले भाग के एक प्रमुख विद्वान, नीतिशास्त्री, आलोचक, नाटककार और कवि थे।उनके द्वारा लिखे गए नाटक बालरामायण, बालभारत,कर्पूरमंजरी और विद्धशालभञ्जिका हैं।कर्पूरमंजरी संस्कृत के प्रसिद्ध नाटककार एवं काव्यमीमांसक राजशेखर द्वारा रचित प्राकृत का नाटक (सट्टक) है। प्राकृत भाषा की विशुद्ध साहित्यिक रचनाओं में इस कृति का विशिष्ट स्थान है।इसमें ऊँच-नीच,स्त्री-पुरुष का ध्यान किये बिना सभी लोग शौरसेनी प्राकृत भाषा में बोलते हैं। नाटक में राजा चंद्रपाल और विदर्भ राजकुमारी के बीच प्रेम, महारानी विभ्रमलेखा का क्रोध, तांत्रिक भैरवानन्द के चमत्कारी कार्य, राजमहिषी के आदेश पर नायिका की घेराबंदी और सम्राट का पद प्राप्त करने के लिए लटराज की बेटी के साथ चंद्रपाल का विवाह दर्शाया गया है। भैरवानन्द की चाल से अंतिम रहस्य से पर्दा उठने के बाद पता चला कि लटराजकन्या घनसरमंजरी ही प्रच्छन्न नायिका कर्पूरमंजरी है।नाटक के प्रथम अंक के श्लोक से हमें पता चलता है कि राजशेखर सरस्वती के उपासक थे-'भद्दं भोदु सरस्सईअ...'।उस युग में कविता पाठ का दौर चलता था और लड़कियाँ भी कविताएँ लिखती थीं, जिसका पता प्रथम जवनिकान्तर में देवी और विचक्षणता के संवाद में मिलता है–'देवी-सहि विअक्खणे!अम्हाणं पुरदो तुवं गाढकइत्तणेण गव्वुत्ताणा भोसि।ता पढ संपदं अज्जउत्तस्स पुरदो सअं कदं किंपि कव्वं'।राजा चन्द्रपाल के शब्दों से यह झलकता है कि उस युग में स्त्रियों को कवियों के समान सर्वोत्तम सम्मान राजा से मिलता था–'राजा-सच्चं विअक्खणा विअक्खणा चदुरत्तणे उत्तीणं।ता किंपि अण्णं विचित्तदाए।अईणं सुकइत्ति।कइचूडामणित्तणे ठिदा एसा'।उन दिनों विधवा साध्वियाँ या तंत्र में दीक्षा लेने वाले सभी लोग मांस खाते थे, शराब पीते थे और भिक्षा मांगते थे और खाल पर सोते थे।भैरवानन्द ने नाटक में कहा–

"रंडा चंडा दिक्खिदा धम्मदारा मज्जं मंसं पिज्जए खज्जए अ ।
भिक्खा भोज्जं चम्मखंडं च सेज्जा कोलोधम्मो कस्स णो भादि रम्मो"॥[1] (१/२३)।।

1. कर्पूरमंजरी, १/२३

अर्थात वर्तमान युग के तांत्रिकों से कोई विशेष अंतर नहीं है। उस जमाने में भी **खूबसूरत औरत की तुलना पूर्णिमा के चांद से की** जाती थी। भैरबानन्द के शब्दों के सन्दर्भ में राजा कहते हैं –'एक अद्भुत वस्तु देखने की इच्छा' - इसका तात्पर्य यह है कि उन दिनों लोग चमत्कार आदि देखना पसंद करते थे और यह समाज में इतना प्रचलित था और यह समाज में इतना सामान्य था कि राजा चन्द्रपाल स्वयं इसे देखना चाहते थे–'राजा-अवदारिज्जदु पुण्णिमाहरिणंको धरणीअलम्मि'। भैरबानंद के शब्दों को ध्यान में रखते हुए, राजा कहते हैं, -'वयस्य, क्या तुमने महिलारत्न देखा है?' राजा की इन बातों से यह ज्ञात होता है कि गुणवान और सुन्दर स्त्रियों की सामाजिक स्थिति अलग-अलग होती थी। इसलिए इसे महिलारत्न कहा जाता है।

श्लोक २६ में हमें उस समय की महिलाओं के श्रृंगार या सौन्दर्यीकरण का चित्र मिलता है। अंजना शब्द से समझा जाता है कि अंजना या काजोल का प्रयोग किया गया है। इससे यह समझ आता है कि बालों को छोटा करके एक खास स्टाइल में चेहरे के सामने रखने का चलन था-

"जं धोअंजणसोणलोअणजुअं लग्गालअग्गं मुहं हत्थालंबिदकेसपल्लवचए दोलंति जं विंदुणो।

जं एक्कं सिचअंचलं णिवसिदं तं ण्हाणकेलिद्ठिदा आणीदा इअमब्भुदेक्कजणणी जोईसरेणामुणा"[2] ।।

'कुंतल पल्लवचय आ-पाणि लम्बित' से समझ सकता हूं कि लंबे बालों का चलन था। स्नान के समय सभी आभूषण और विविध अलंकार त्यागकर केवल एक वसन धारण करने की प्रथा थी। यहां समाज में देवी गौरी प्रचलित थीं, जो हर की अधिष्ठात्री हैं। यहां महिलाओं के करीब होने के बावजूद पुरुषों के बहुविवाह या Polygamy की एक झलक है–'नायिका-...ता किं ति एदस्स महिलासहिदस्स वि दिट्ठी मं बहु मण्णेदि'।

श्लोक २९ और ३० में कर्पूरमंजरी के स्वरूप का वर्णन है, कर्पूरमंजरी की कमर और जघन क्षेत्र की माप वर्तमान सौंदर्य जगत में शरीर की सुंदरता के बराबर है। स्नान के दौरान सारी अशुद्धियाँ धुल जाती हैं। भूषण के सारे अंग उतर गये हैं फिर भी वह सुन्दर दिखता है।

प्रथम जवनिकान्तर के अंतिम श्लोक में हमें विभिन्न प्रकार की स्त्रियों के बारे में बहुत कुछ बताया गया है–

"उग्घाडिज्जंति लीलामणिमअवलहीचित्तभित्तीणिवेसा पल्लंका किंकरीहिं उदुसमअसुहा पत्थरिज्जंति झन्ति

सेरंधीलोलहत्थंगुलिचलणवसा पट्टसद्दो पअट्टो हुंकारो मंडवेसुं विलसदि महुरो रुट्ठतुट्ठंगणाणं"[3] ॥

उन दिनों केतकीपत्र में प्रेम पत्र लिखे जाते थे और प्रेम पत्र लिखने का रिवाज था। -

"हंसिं कुंकुपंकपिंजरतणुं काऊण जं वंचिदो तब्भत्ता किल चक्कवाअघरणी एस त्ति मण्णंतओ ॥

एदं तं मह दुक्किदं परिणदं दुक्खाण सिक्खावणं एक्कत्थो वि ण जासि जेण विसअं दिट्ठीतिहाअस्स वि"[4] ॥

कर्पूरमंजरी द्वारा रचित श्लोकों से यह ज्ञात होता है कि लडकियाँ कविता में सुख, दुःख, भावनाएँ व्यक्त कर सकती हैं।

"सह दिवसणिसाहिं दीहरा सासदंडा सह मणिवलएहिं बाहधारा गलंति ।

तुह सुहअ विओए तीअ उब्बिंविरीए सह अ तणुलदाए दुब्बला जीविदासा"[5] ॥

यह श्लोक विचक्षणा द्वारा लिखा गया है। हालाँकि वह एक नौकरानी थी, फिर भी वह पढ़ी-लिखी थी। उस समय स्त्री शिक्षा का

---

2. वही, १/२६ 3. वही, १/३६ 4. वही,२/८ 5. वही,२/९

कार्य चल रहा था।लड़कियाँ काव्य शक्ति से सम्पन्न थीं।यहां हम शाश्वत विरह की तस्वीर देखते हैं। उस समय चंदन का प्रयोग किया जाता था। बार-बार आंसू निकल रहे हैं। यहां बिचक्षणा की बहन सुलक्षणा ने श्लोक लिखा था। इससे यह ज्ञात होता है कि उस युग की लड़कियाँ शिक्षित थीं और काव्य की शक्ति रखती थीं। 'राजा - राजा-किं भण्णइ-कइत्तणेण तुह जेट्ठबहिणिआ खु एसा?' जो लोग कविताएँ या कविताओं की किताबें लिखते थे उन्हें राजा द्वारा मान्यता दी जाती थी। विदूषक कहता है कि महीतल सरस्वती विचक्षणा हैं और त्रिभुवन सरस्वती बड़ी बहन हैं। मैं अब उनसे झगड़ा नहीं करूंगा। इससे यह ज्ञात होता है कि लड़कियों को राजा के अलावा अन्य लोगों से भी मान्यता प्राप्त थी।स्त्रियों से अनावश्यक वाद-विवाद करने का कोई विशेष रिवाज नहीं था। श्लोक४१ में नारी के रूप का वर्णन है-

"मंजिट्ठी ओट्ठमुद्दा णवघड़ि ' असुवण्णुज्वला अंगलट्ठी दिट्ठी वालिंदुलेहाधवलिमजअणी कुंतला कज्जलाहा ।

इत्थं वण्णाण रेहा विहरइ हरिणीचंचलच्छी अ एसा कंदप्पो जाअदप्पो ' जुअजणजअणे पुण्णलक्सो विभाइ"[6]

तीसरे जवनिकान्तर में विदूषक के शब्दों से स्त्री पुरुष की अवधारणा का अवलोकन होता है–'विदूषकः-भो वयस्स!किं तुवं भज्जाजिदो पइव्व किं पि किं पि कुरुकुराअंतो चिट्ठसि?'

उन दिनों खूबसूरत महिलाओं के लिए पङ्कजवदनी,सुनयनी इन विशेषणों का इस्तेमाल किया जाता था-

"जाणे पंकरुहाणणा सुविणए मं केलिसज्जागदं कंदोट्टेण तडत्ति ताड़िदुमणा हत्यंतरे संठिदा ।

ता कोड्डेण मए वि झत्ति गहिदा ढिल्लं वरिल्लंचले तं मोत्तूण गदं च तीअ सहसा णट्ठा खु णिद्दा वि मे"[7] ॥

श्लोक ३/९ में हम देख सकते हैं कि जब कोई पुरुष वैध पत्नी के होते हुए भी किसी अन्य स्त्री की ओर आकर्षित होता था तो इसे सामाजिक अपराध मानकर इसकी निंदा की जाती थी और इसकी आलोचना की जाती थी-

"कीए वि संघडदि कस्स वि पेम्मगंठी। एमेअ इत्थ ण हु कारणमत्थि रूअं ।

चंगत्तणं पुणु महिज्जदि जं तहिं पि तं दिज्जए पिसुणलोअमुहेसु मुद्दा"[8] ॥

श्लोक ३/१३ से मेखला, नूपुर, बाला आदि अलंकारों के प्रयोग का पता चलता है-

"किं मेहलावलअसेहरणेउरेहिं किं चंगिमाअ किमु मंडणडंबरेहिं ।

तं अण्णमत्थि इह किं पि णिअंबिणीणं जेणं लहंति सुहअत्तणमंजरीओ"[9] ॥

- कर्पूरमंजरी की चतुर्थ जवनिकान्तर में विदूषक के शब्दों से हमें पता चलता है कि रानी विभ्रमलेखा ने उस दिन सुरंग का मुंह पत्थर से बंद कर दिया था, जिस दिन उसने कर्पूरमंजरी को सुरंग के दरवाजे से रक्षाभवन से बाहर निकलते देखा था।यह भी ज्ञात होता है कि उन दिनों रानी के साथ एक सेनानी भी होती थी।अनंग सेना, कलिंगसेना, कामसेना, वसंतसेना, विभ्रमसेना - इन नामों वाली पाँच चमोर-धारिणी दासियाँ थीं। सेना नामक पांच नौकरानियों को चमकती तलवारों के साथ हजारों पैदल सैनिकों के साथ कारा मंदिर के पूर्वी हिस्से की रक्षा करने के लिए नियुक्त किया गया था। अनंगलेखा, चित्रलेखा, चंद्रलेखा, मृगंगलेखा, विभ्रमलेखा - इन नामों वाली पांच अंतःपुरचारिणियों को हाथों में धनुष लिए हजारों धनुर्धर योद्धाओं के दक्षिण में रखा गया था। नीलकंठ के अनुसार सैरिन्ध्री या सैरन्ध्री एक विशेष प्रकार की अन्तपुरचारिका है।

---

6. वही, २/४९ 7. वही, ३/३ 8. वही, ३/९ 9. वही, ३/१३

ऐसी स्त्रियों का उल्लेख महाभारत– "अगम्यागमनाच्चैव वर्तते वर्णसंकरः।व्रात्यानामात्र जायन्ते सैरन्ध्रा मागधेषु च। प्रसाधनोपचारज्ञमदासं दासजीवनम्"[10] ।और मनुसंहिता "प्रसाधनोपचारज्ञमदासं दासजीवनम्। सैरिन्ध्रं वागुरावृत्तिं सूते दस्युरयोगवे"[11] में मिलता है।फिर कुंदमाला, चंदनमाला, कुवलयमाला, कंचनमाला, बकुलमाला, मंगलमाला, माणिक्यमाला, इन सात मालानामों के नाम को पश्चिम में तांबूल बर्तनों और नव प्रशिक्षित वर्षा हथियारों से लैस हजारों पैदल सैनिकों के साथ रखा गया था।

मदिरावती, केलीबती, कल्लोलावती,तरंगवती, अनंगवती, सुभासिता पथिका परिचारिका कुमारी बंदिनामक पांच स्वर्णवेत्रधारी महिलाओं को सेना के कमांडर के रूप में नियुक्त किया गया था। इससे ज्ञात होता है कि उस काल में राजान्तःपुर में महिला सेना थी।

नारी शिक्षा प्राचीन वेदकाल से ही प्रचलित रही है, यह तथ्य 'गार्गी, मैत्रेयी' आदि की कहानियों से स्पष्ट रूप से ज्ञात होता है। राजशेखर के काल में भी नारी शिक्षा प्रचलित रही होगी। हालाँकि, उस समय की शिक्षा केवल किताबें पढ़ने तक ही सीमित नहीं थी। 'श्रुति' अर्थात् सुनना भी शिक्षा का एक उत्कृष्ट साधन था।महिलाओं को पूर्ण स्वतंत्रता प्राप्त थी इसका अनुमान कर्पूरमंजरी से आसानी से लगाया जा सकता है।

सन्दर्भ सूची-

कविराजशेखर. *वैदिक कर्पूरमञ्जरी.* दिल्ली-७. चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान.१९८८

जैन.जगदीशचन्द्र.*प्राकृत साहित्य का इतिहास.*वाराणसी-१.चौखम्बा विद्याभवन.

मेदिनीकवि.*मेदिनीकोशः.* वाराणसी-१.चौखम्बा संस्कृत सीरीज ओफिस.वि.स. २०२४

कुमार.सुरेन्द्र.*मनुस्मृतिः.*आर्य साहित्य प्रचार ट्रस्ट.२०१२

रय.आचार्य्य.ड. सुचित्रा. *कर्पूरमञ्जरी.(वंगला).*कलकत्ता.सदेश.२००७

****

---

10. महाभारत, १३.४८.१९ 11. मनुसंहिता, १०.३२

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711

Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

ಡಾ. ಕೆ. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಯವರ 'ಔಚಿತ್ಯ ವಿಚಾರ ಚರ್ಚೆಯ' ಅನುವಾದದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ

ಡಾ. ರೇಖಾದೇವಿ ಎಸ್. ಎಚ್.

ಸಹಾಯಕ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು

ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾಸಾಹಿತ್ಯ ವಿಭಾಗ

ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿಧ್ಯಾಲಯ, ಪಿ.ಎಮ್.ಕೆ ರೋಡ್

ಚಾಮರಾಜಪೇಟೆ, ಬೆಂಗಳೊರು ೫೬೦೦೧೮, ಕರ್ನಾಟಕ

Mobile : 9591071457, Mail : rekhasreenivasaclk@gmail.com

ಪೀಠಿಕೆ

ಡಾ. ಕೆ. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಯವರ ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿನ ಮೂಲ ಶ್ಲೋಕಗಳು, ಅವುಗಳ ಅರ್ಥ, ಅಚ್ಚಕನ್ನಡ ನುಡಿ–ಗಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯ, ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳನ್ನೂ ಅವಶ್ಯವಾದ ಪೀಠಿಕೆಗಳನ್ನೂಳಗೂಂಡ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮುಖ್ಯ–ವಾದ ಕಾವ್ಯ ನಾಟಕಗಳನ್ನೂ, ಕ್ಷೇಮೇಂದ್ರನ ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣ ಗ್ರಂಥವಾದ **'ಔಚಿತ್ಯ ವಿಚಾರ ಚರ್ಚೆಯ'** ಎಂಬ ಲಾಕ್ಷಣಿಕ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಕನ್ನಡಿಸಿ, ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸಾಕ್ಷೇತ್ರದ ಕ್ಷಿತಿಜವನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸಲು ಅನುವು ಕಾವ್ಯಚಿಂತನೆಯ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿದ್ದು. ದೇವಗಂಗೆಯ ತ್ರಿಪಥಗಾದಂತೆ ಅಲಂಕಾರ ಮೀಮಾಂಸೆಯಲ್ಲಿ ಆನಂದ ವರ್ಧನನ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ, ಕುಂತಕನ ವಕ್ರೋಕ್ತಿಜೀವಿತ ಹಾಗೂ ಕ್ಷೇಮೇಂದ್ರನ ಔಚಿತ್ಯವಿಚಾರ ಚರ್ಚೆ ಈ ಮೂರು ಗ್ರಂಥಗಳ ವಸ್ತು ವಿವೇಚನಾ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯದಿಂದಾಗಿ ಕವಿ ಸಹೃದಯರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸದಾ ವಿರಾಜಮಾನವಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಸೂಚಿಪದ– ಔಚಿತ್ಯ, ಕಾವ್ಯತತ್ವ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ರಸ, ಪದ, ವಾಕ್ಯ

ಕವಿ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುವುದಾರೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇಮೇಂದ್ರನ ಹೆಸರು ಅವಿಸ್ಮರಣೀಯವಾದುದು. ಅವನ ಕೃತಿರಚನೆ ಬಹುಮುಖವಾದುದಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಕೃತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ದೂಡ್ಡದು. ಪರಿಮಿತಿಯೂ ಕೂಡ ಹೆಚ್ಚಿನದು. ಅವನ ಕಾವ್ಯಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪೂರ್ವಕೃತಿಗಳ ಸಂಗ್ರಹಗಳು, ಕೆಲವು ಸ್ವತಂತ್ರರಚನೆಗಳು. ಪೂರ್ವಕೃತಿಗಳ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿದ್ದರೂ ತನ್ನದೇ ಆದ ಸ್ವತಂತ್ರ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಅವನು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಳೆದುಕೂಂಡಿಲ್ಲ ಜನರ ಅಭಿರುಚಿ ಕಾಲದಿಂದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗುವುದನ್ನು ಅವನು ಮನಗಂಡು, ಚಿರಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮಹಾಕಾವ್ಯತ್ರಯವನ್ನೂ ವಾಲ್ಮೀಕಿರಾಮಾಯಣ, ವ್ಯಾಸಮಹಾಭಾರತ ಮತ್ತು ಗುಣಾಢ್ಯನ ಬೃಹತ್ಕಥೆ ತನ್ನ ಕಾಲದ ಜನರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾಗುವಂತೆ ರಾಮಾಯಣಮಂಜರೀ, ಭಾರತಮಂಜರೀ, ಬೃಹತ್ಕಥಾಮಂಜರೀ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಸಂಗ್ರಹರೂಪದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದನು. ತಾನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದರೂ ಬೌದ್ಧರ ಅವಧಾನ ಕಥೆಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಬೋಧಿಸತ್ವಾವದಾನಕಲ್ಪಲತೆಯನ್ನ ಬರೆದು ಕ್ಷೇಮೇಂದ್ರನು ತನ್ನ ದೃಷ್ಟಿವೈಶಾಲ್ಯವನ್ನ ತೋರಿದ್ದಾನೆ.

ಕ್ಷೇಮೇಂದ್ರನು ಕಾಶ್ಮೀರದವನಾಗಿದ್ದು ಹನ್ನೂಂದನೆ ಶತಮಾನದವನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಇತರ ಗ್ರಂಥಕಾರರಂತೆ ತನ್ನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನೇನೂ ಮರೆಮಾಚದೆ ಔಚಿತ್ಯ ವಿಚಾರ ಚರ್ಚೆಯ ಸಮಾಪ್ತಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೇ ತಾನು ದೂಡ್ಡ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು, ರಾಜಪುತ್ರರ ಗೆಳೆಯ ಎಂಬುದನ್ನು ಹೆಮ್ಮೆಯಿಂದ ಹೇಳಿಕೂಂಡಿದ್ದಾನೆ. ತಂದೆ ಪ್ರಕಾಶೇಂದ್ರನ ಸಂಪತ್ತು ದೇವೇಂದ್ರನ ಲಕ್ಷ್ಮೀಯನ್ನು ಸ್ಪರ್ಧಿಸುತ್ತಿದ್ದಿತಂತೆ ಅತಂಹ ದೈವದತ್ತವಾದ ಭಾಗ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದನು.

ಔಚಿತ್ಯವೆಂದರೆ–

ಉಚಿತಂ ಪ್ರಾಹುರಾಚಾರ್ಯಾಃ ಸದೃಶಂ ಕಿಲ ಯಸ್ಯ ಯತ್ । ಉಚಿತಸ್ಯ ಚ ಯೋ ಭಾವಸ್ತದೌಚಿತ್ಯಂ ಪ್ರಚಕ್ಷತೇ ॥

ಯಾವುದು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕುದಾಗಿರುವುದೋ ಅದನ್ನೇ ವಿದ್ವಾಸರು 'ಉಚಿತ' ವೆನ್ನುವರು ಉಚಿತದ ಆ ಭಾವವನ್ನೇ ಔಚಿತ್ಯವೆನ್ನುವರು. ಯಾವುದು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಅನುರೂಪವೋ ಅದೇ ಉಚಿತವೆನ್ನಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅದರ ಭಾವವನ್ನೇ ಔಚಿತ್ಯವೆಂದು. ಸಕಲಕಾವ್ಯ ಶರೀರಕ್ಕೂ ಜೀವರೂಪವಾಗಿರುವ ಔಚಿತ್ಯ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುವುದು ಹೇಗೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಈ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಪದೇ ವಾಕ್ಯೇ ಪ್ರಬಂಧಾರ್ಥೇ ಗುಣೇಽಲಂಕರಣೇ ರಸೇ ।
ಕ್ರಿಯಾಯಾಂ ಕಾರಕೇ ಲಿಂಗೇ ವಚನೇ ಚ ವಿಶೇಷಣೇ ॥
ಉಪಸರ್ಗೇ ನಿಪಾತೇ ಚ ಕಾಲೇ ದೇಶೇ ಕುಲೇ ವ್ರತೇ ।
ತತ್ತ್ವೇಽಪ್ಯಭಿಪ್ರಾಯೇ ಸ್ವಭಾವೇ ಸಾರಸಂಗ್ರಹೇ ।
ಪ್ರತಿಭಾಯಾಮವಸ್ಥಾಯಾಂ ವಿಚಾರೇ ನಾಮ್ನ್ಯಥಾಶಿಷಿ ।
ಕಾವ್ಯಸ್ಯಾಂಗೇಷು ಚ ಪ್ರಾಹುರೌಚಿತ್ಯಂ ವಾಪಿ ಜೀವಿತಮ್ ॥

ಪದ, ವಾಕ್ಯ, ಪ್ರಬಂಧಾರ್ಥ, ಗುಣ, ಅಲಂಕಾರ, ರಸ, ಕ್ರಿಯಾಪದ, ಕಾರಕ, ಲಿಂಗ, ವಚನ, ವಿಶೇಷಣ, ಉಪಸರ್ಗ, ನಿಪಾತ, ಕಾಲ, ದೇಶ, ಕುಲ, ವ್ರತ, ತತ್ತ್ವ, ಅಭಿಪ್ರಾಯ, ಸ್ವಭಾವ, ಸಾರಸಂಗ್ರಹ, ಪ್ರತಿಭೆ, ಅವಸ್ಥೆ, ವಿಚಾರ, ಹೆಸರು ಆಶಂಸನೆ, ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲ ಕಾವ್ಯಾಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಾದ ಜೀವಾಳವನ್ನು ಔಚಿತ್ಯವೆನ್ನುವರು. ಸಕಲ ಶರೀರ ವ್ಯಾಪಿ ಕಾವ್ಯಜೀವವಾದ ಔಚಿತ್ಯಸ್ಫುಟವಾಗಿ ಸ್ಫುರಿಸುತ್ತಾ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಚಂದ್ರನ ಶೃಂಗಾರಾಂತರಂಗವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ, ಅನಂಗೋದ್ದೀಪಕವಾದ, ಪದಗಳಿಂದ ಮೂಡಿ ಬರುವ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ಅರ್ಥೌಚಿತ್ಯದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅತಿಶಯವಾದ ಸಾರ್ಥಕ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದು ರಸಿಕಪ್ರಿಯವಾಗಿದೆನ್ನುವ ವಾಕ್ಯೌಚಿತ್ಯವು ಅರ್ಥಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವ ಕನ್ನಡಾನುವಾದವಾಗಿದೆ.

ರಸೌಚಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ–

ಕುರ್ವನ್ ಸರ್ವಾಶಯೇ ವ್ಯಾಪ್ತಿಮೌಚಿತ್ಯರುಚಿರೋ ರಸಃ ।
ಮಧುಮಾಸ ಇವಾಶೋಕಂ ಕರೋತ್ಯಂಕುರಿತಂ ಮನಃ ॥

ಎಲ್ಲ ಹೃದಯಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವ, ಔಚಿತ್ಯರುಚಿರವಾದ, ರಸವು ವಸಂತಮಾಸ ಅಶೋಕಲತೆಯನ್ನು ಚಿಗುರಿ–ಸುವಂತೆ, ಮನಸ್ಸನ್ನು ಚಿಗುರಿಸುತ್ತದೆ. ಔಚಿತ್ಯದಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಶೃಂಗಾರಾದಿ ರಸಗಳು ಸಕಲಜನರ ಹೃದಯಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ ವಸಂತ ಅಶೋಕ ತರುವನ್ನು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಅರಳಿಸುತ್ತವೆ.

ತಿಲಕಂ ಬಿಭ್ರತೀ ಸೋಕ್ತಿರ್ಭಾತ್ಯೇಕಮುಚಿತಂ ಪದಮ್ ।
ಚಂದ್ರಾನನೇವ ಕಸ್ತೂರೀಕೃತಂ ಶ್ಯಾಮೇವ ಚಂದನಮ್ ॥

ತಿಲಕದಂತಿರುವ ಒಂದೇ ಉಚಿತ ಪದವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಸೂಕ್ತಿ ಕೂಡ ಕಸ್ತೂರಿಯ ತಿಲಕವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡ ಚಂದ್ರಾನನೆಯಂತೆಯೂ, ಶ್ರೀಗಂಧದ ತಿಲಕವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡ ಶ್ಯಾಮಲ ಯುವತಿಯಂತೆಯೂ ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆ. ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಉಚಿತ ಅದು ತಿಲಕಾಯಮಾನವಾಗಿದ್ದಾಗ, ಸಮುಚಿತವಾದ ಮುಖಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯದಿಂದ ರುಚಿರತ್ವವನ್ನು ತಳೆಯುತ್ತ ಪದವಿದ್ದರೂ ತಳೆಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವಂತಹ ಪದೌಚಿತ್ಯದ ಕನ್ನಡಾನುವಾದವು ಸೊಗಸಾಗಿದೆ.
ಪದ್ಮಗುಪ್ತ ಕವಿಯ ನವಸಾಹಸಾಂಕಚರಿತಮಹಾಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ರಾಜನ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಅರ್ಥೌಚಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಉದಾರಿತವಾದ ಈ ಶ್ಲೋಕವು

ಮಗ್ನಾನಿ ದ್ವಿಷತಾಂ ಕುಲಾನಿ ಸಮರೇ ತ್ವತ್ ಖಡ್ಗಧಾರಾಕುಲೇ
ನಾಥಾಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಬಂದಿವಾಚಿ ಬಹುಶೋ ದೇವಶ್ರುತಾಯಾಂ ಪುರಾ ।
ಮುಗ್ಧಾ ಗುರ್ಜರಭೂಮಿಪಾಲಮಹಿಷೀ ಪ್ರತ್ಯಾಶಯಾ ಪಾಥಸಃ
ಕಾಂತಾರೇ ಚಕಿತಾ ವಿಮುಂಚತಿ ಮುಹುಃ ಪತ್ಯುಃ ಕೃಪಾಣೇದೃಶೌ ॥

'ಪ್ರಭೂ, ಈ ನಿನ್ನ ಖಡ್ಗಧಾರಾ ಪ್ರವಾಹದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಬಂದ ಹಗೆಗಳ ಹಿಂಡುಗಳು ಮುಳುಗಿಹೋಗಿವೆ' ಎಂಬ ಸ್ತುತಿಪಾಠಕರ ಮಾತನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಕೇಳಿದ್ದ, ಗುರ್ಜರೇಶ್ವರಮಹಿಷಿ, ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅಲೆಯುತ್ತ, ನೀರು ಸಿಕ್ಕೀತೆಂಬ ಆಸೆಯಿಂದ ವಲ್ಲಭನ ಕತ್ತಿಯ ಕಡೆಗೆ ತನ್ನ ಕಣ್ಣಳನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ತಿರುಗಿಸುತ್ತಿರುವಳು.

ಇಲ್ಲಿ ಮುಗ್ಧಾ ಎಂಬ ಪದ ಅರ್ಥೌಚಿತ್ಯದಿಂದ ಚಮತ್ಕಾರಕಾರಿಯಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಸೂಕ್ತಿ ಶರಚ್ಚಂದ್ರನಂತೆ ಶ್ವೇತವರ್ಣದಿಂದೂಪ್ಪುವ ಸುಂದರಿ ಕಪ್ಪಿನ ತಿಲಕದಿಂದ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ, ಶ್ಯಾಮಲಾಂಗಿಯಾದ ತರುಣಿ ಬಿಳಿಯ ತಿಲಕದಿಂದ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಸಕಲಕವಿಕುಲಲಲಾಮವೆನಿಸುವಂತಹ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ತಳೆಯುತ್ತದೆ. ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿನ ಔಚಿತ್ಯ–

ಔಚಿತ್ಯರಚಿತಂ ವಾಕ್ಯಂ ಸತತಂ ಸಂಮ್ಮತಂ ಸತಾಮ್ ।
ತ್ಯಾಗೋದಗ್ರಮಿವೈಶ್ವರ್ಯಂ ಶೀಲೋಜ್ಜ್ವಲಮಿವ ಶ್ರುತಮ್ ॥

ಔಚಿತ್ಯಪೂರ್ಣವಾದ ವಾಕ್ಯ ಸಹೃದಯರಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಮೆಚ್ಚಾಗುತ್ತದೆ ತ್ಯಾಗದಿಂದ ಶೋಭಿಸುವ ಐಶ್ವರ್ಯದಂತೆ, ಶೀಲದಿಂದ ಬೆಳಗುವ ವಿದ್ಯೆಯಂತೆ ಔಚಿತ್ಯವಿರುವ ವಾಕ್ಯ ಕಾವ್ಯವಿವೇಚನಾವಿಚಕ್ಷಣರಿಗೆ ಅತ್ಯಂತಪ್ರಿಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ

ದೇವೋ ದಯಾವಾನ್ ವಿಜಯೋ ಜಿತಾತ್ಮಾಯಮೌ ಮನಃಸಂಯಮಮಾನನೀಯೌ
ಇತಿ ಬ್ರುವಾಣಃ ಸ್ವಭುಜಂ ಪ್ರಮಾರ್ಷ್ಟಿ ಯಃ ಕೀಚಕಾಕಾಲಿಕಕಾಲದಂಡಮ್ ।
ಧೀರಃ ಸ ಕಿಮ್ಮೀರಜಟಾಸುರಾರಿಃ ಕುಬೇರಶೌರ್ಯಪ್ರಶಮೋಪದೇಷ್ಟಾ
ದೃಷ್ಟೋ ಹಿಡಿಂಬಾದಯಿತಃ ಕುರೂಣಾಂ ಪರ್ಯಂತರೇಖಾಗಣನಾಕೃತಾಂತಃ ॥

'ಅಣ್ಣನು ದಯಾಳು, ಅರ್ಜುನನು ಜಿತೇಂದ್ರಿಯ, ಯಮಳರ ಮನೋನಿಗ್ರಹವು ಪ್ರಶಂಶನೀಯವಾಗಿದೆ' ಅರ್ಜುನನು ಎನ್ನುತ್ತ ಕೀಚಕನ ಅಕಾಲಮೃತ್ಯುವಿಗೆ ಕಾಲದಂಡವಾದ ತನ್ನ ಭುಜವನ್ನು ಸವರಿಕೊಳ್ಳುವ ಧೀರ, ಕಿಮ್ಮೀರ ಜಟಾಸುರ ಸಂಹಾರಕ. ಕುಭೇರಗರ್ವನಿರ್ವಾಪಣಾಚಾರ್ಯ, ಹಿಡಿಂಬಾರಮಣ, ಕುರುಕುಲಾವಸಾನಂಕೃತಾಂತ, ಭೀಮಸೇನ ನು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬಿದ್ದನು.

ಇಲ್ಲಿ ಭೀಮನ ಭೀಮಸಾಹಸಕ್ಕೆ ಉಚಿತವಾದ 'ಕೀಚಕಾಕಾಲಿಕಕಾಲ' 'ಹಿಡಿಂಬಾದಯಿತ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳಿಂದ ಹೊರಸೂಸುವ, ರೌದ್ರರಸ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಅನುರೂಪವಾದ, ವಾಕ್ಯರ್ಥವು ವಾಕ್ಯದ ಔಚಿತ್ಯವು ಸಜೀವವಾಗಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಪದ್ಯದ ಉದಾಹರಣೆ

ಸಂಬಂಧಿಪುರುಭೂಭುಜಾಂ ಮನಸಿಜವ್ಯಾಪಾರದೀಕ್ಷಾಗುರು–
ರ್ಗೌರಾಂಗೀವದನೋಪಮಾಪರಿಚಿತಸ್ತಾರಾವಧೂವಲ್ಲಭಃ ।
ಸದ್ಯೋಮಾರ್ಜಿತದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯತರುಣೀದಂತಾವದಾತದ್ಯುತಿ–
ಶ್ಚಂದ್ರಃ ಸುಂದರಿದೃಶ್ಯತಾಮಯಮಿತಶ್ಚಂಡೀಶಚೂಡಾಮಣಿಃ ॥

ಪುರುವಂಶದ ರಾಜರ ಬಂಧು, ಮನ್ಮಥಕಲೆಯ ದೀಕ್ಷಾಗುರು, ಗೌರವರ್ಣದ ರಮಣಿಯರ ಮುಖಸಾದೃಶ್ಯದ ನೆಲೆ, ತಾರಾದೇವಿಯ ನಲ್ಲ, ಅದೇ ಆಗ ಶುಭ್ರವಾಗಿ ತೂಳೆದ ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯತರುಣೀದಂತದಂತೆ ಧವಳವರ್ಣ, ಚಂಡೀಶ್ವರನ ಚೂಡಾಮಣಿ, ಈ ಚಂದ್ರನನ್ನು, ಸುಂದರಿಯೆ, ಇತ್ತ ನೋಡು.

ಇಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನ ಶೃಂಗಾರಾಂತರಂಗವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ, ಅನಂಗೋದ್ದೀಪಕವಾದ, ಪದಗಳಿಂದ ಮೂಡಿಬರುವ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ಅರ್ಥೌಚಿತ್ಯದಿಂದ ಅತಿಶಯವಾದ ಸಾರ್ಥಕ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದು ರಸಿಕಪ್ರಿಯವಾಗಿದೆಂಬುವ ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ವಾಕ್ಯದ ಔಚಿತ್ಯದ ಅನುವಾದವು ಸೂಗಸಾಗಿದೆ.

ಕುರ್ವನ್ ಸರ್ವಾಶಯೇ ವ್ಯಾಪ್ತಿಮೌಚಿತ್ಯರುಚಿರೋ ರಸಃ ।
ಮಧುಮಾಸ ಇವಾಶೋಕಂ ಕರೋತ್ಯಂಕುರಿತಂ ಮನಃ ॥

ಎಲ್ಲ ಹೃದಯಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವ, ಔಚಿತ್ಯರುಚಿರವಾದ, ರಸವು ವಸಂತಮಾಸ ಅಶೋಕಲತೆಯನ್ನು ಚಿಗುರಿಸುವಂತೆ, ಮನಸ್ಸನ್ನು ಚಿಗುರಿಸುತ್ತದೆ. ಔಚಿತ್ಯದಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಶೃಂಗಾರಾದಿ ರಸಗಳು ಸಕಲಜನರ ಹೃದಯಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ, ವಸಂತ ಅಶೋಕ ತರುವನ್ನು ಹಾಗೆ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಅರಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ರಸೌಚಿತ್ಯವಾಗಿದೆ.
ಶೃಂಗಾರರಸದ ಔಚಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ

ಉದ್ದಾಮೋತ್ಕಲಿಕಾಂ ವಿಪಾಂಡುರರುಚಂ ಪ್ರಾರಬ್ಧಜೃಂಭಾಂ
ಕ್ಷಣಾದಾಯಾಸಂ ಶ್ವಸನೋದ್ಗಮೈರವಿರಲೈರಾತನ್ವತೀಮಾತ್ಮನಃ ।
ಅದ್ಯೋದ್ಯಾನಲತಾಮಿಮಾಂ ಸಮದನಾಂ ನಾರೀಮಿವಾನ್ಯಾಂ ಧ್ರುವಂ
ಪಶ್ಯನ್ ಕೋಪವಿಪಾಟಲದ್ಯುತಿಮುಣಖಂ ದೇವ್ಯಾಃ ಕರಿಷ್ಯಾಮ್ಯಹಂ ॥

'ಈ ಉದ್ಯಾನಲತೆ (ಕಾಮಿನಿಯಂತೆ) ಉತ್ಕಲಿಕೆಗಳಿಂದ (ಉತ್ಕಂಠೆ ಮತ್ತು ಚಿಗುರು) ತುಂಬಿದೆ. ಬೆಳ್ಳಿನ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ತಳೆದಿದೆ. ತಟ್ಟನೆ ಬಾಯ್ಬಿಡಲು ಅಥವಾ ಆಕಳಿಸಲು ಆರಂಭಿಸಿದೆ. ನಿರಂತರವಾದ ಶ್ವಸನ (ಉಸಿರು ಮತ್ತು ಗಾಳಿ) ನಿಂದ ಆಯಾಸಪಡುತ್ತಿದೆ. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಕಾಮವಶಳಾದ ನಾರಿಯಂತಿರುವ ಈ ಲತೆಯನ್ನು ನಾನು ಆಸಕ್ತಿಯಿಂದೀಗ ನೋಡುತ್ತ ನಿಲ್ಲುವುದರಿಂದ ರಾಣಿಯ ಮುಖಕೋಪದಿಂದ ಕೆಂಪೇರುವಂತೆ ಮಾಡುವೆನು. ವಾಸವದತ್ತೆ ಯಲ್ಲಿ ಈರ್ಷ್ಯಾವಿಪ್ರಲಂಭ ರೂಪವಾದ ಶೃಂಗಾರರಸ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ನವಮಾಲಿಕಾಲತೆಗೆ ಸುಂದರ ತರುಣೀಸಾಮ್ಯದ ಮೂಲಕ ವಿರಹವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಔಚಿತ್ಯಮನೋಹರವೂ ಚಮತ್ಕಾರರಮ್ಯವೂ

ಆಗಿದೆ. ಹಾಗೆ ರೌದ್ರರಸೌಚಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ

ಯೋ ಯಃ ಶಸ್ತ್ರಂ ಬಿಭರ್ತಿ ಸ್ವಭುಜಗುರುಮದಃ ಪಾಂಡವೀನಾಂ ಚಮೂನಾಂ
ಯೋ ಯಃ ಪಾಂಚಾಲಗೋತ್ರೇ ಶಿಶುರಧಿಕವಯಾ ಗರ್ಭಶಯ್ಯಾಂ ಗತೋ ವಾ ।
ಯೋ ಯಸ್ತತ್ಕರ್ಮಸಾಕ್ಷೀ ಚರತಿ ಮಯಿ ರಣೇ ಯಶ್ಚ ಯಶ್ಚ ಪ್ರತೀಪಃ
ಕ್ರೋಧಾಂಧಸ್ತಸ್ಯ ತಸ್ಯ ಸ್ವಯಮಪಿ ಜಗತಾಮಂತಕಸ್ಯಾಂತಕೋಽಹಮ್ ॥

ಪಾಂಡವರ ಸೇನೆಯಲ್ಲಿ ಯಾರು ಯಾರು ಭುಜಬಲದಿಂದ ಬೀಗುವ ಶಸ್ತ್ರಪಾಣಿಗಳಿರುವರೋ, ಪಾಂಚಾಲ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವರು ಮಗುವಿರಲಿ, ಮುದುಕನಿರಲಿ, ಗರ್ಭಗತ ಶಿಶುವಿರಲಿ ಯಾರು ಯಾರು ಇರುವರೋ, ಆ ಘೋರವನ್ನು ನಿಂತು ನಿರುಕಿಸಿದವರು ಯಾರು ಯಾರು ಇರುವರೋ, ಆ ಘೋರವನ್ನು ನಿಂತು ನಿರುಕಿಸಿದವರು ಯಾರು ಯಾರೋ ನಾನು ರಣದಲ್ಲಿ ನುಗ್ಗುವಾಗ ಅಡ್ಡವಾಗುವವರು ಯಾರು ಯಾರೋ, ಆ ಒಬ್ಬರಿಗೂ, ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಯಮನಿಗೂ, ಅಂತಕನಾಗಿರುವವನು ಕ್ರೋಧಾಂಧನಾದ ನಾನೇ.

ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಂಡ ಕ್ರೋಧವೇ ಸ್ಥಾಯಿಭಾವ. ಅದರ ಪರಿಪುಷ್ಟಿಯೇ ರೌದ್ರರಸ. ಮಗು, ಮುದುಕ ಗರ್ಭಶಿಶು–ಗಳೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಕಡಿದು ಕೆಡಹುವ ಖಡ್ಗಸಾಹಸದ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿದೆ. ಅಶ್ವತ್ಥಾಮನ ಸ್ಥೈರ್ಯ ಪಿತೃವಧಾ–ಮರ್ಷಜನ್ಯವಾದ ವಿಷಸಮಾನ ವಿಷಮವ್ಯಥೆಯ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಕದಡಿ ಸಡಿಲಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನಿದು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬರುವಂತಹ ರೌದ್ರರಸದ ರಸೌಚಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಯವರ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದವು ಸೂಗಸಾಗಿದೆ.

ವರ್ಣ, ಶಬ್ದ, ಅರ್ಥ, ಸಮಾಸಗಳ ಸಂಘಟನೆ, ರೀತಿ, ಗುಣ, ವೃತ್ತಿ, ಅಲಂಕಾರ, ರಸ ಈ ಎಲ್ಲ ವಿಚಾರಗಳ ಬಗ್ಗೆಯೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಔಚಿತ್ಯಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಕ್ಷೇಮೇಂದ್ರನಂತೆ ಇದಮಿತ್ಥಂ ಎಂದು ವಿವೇಚನೆ ಮಾಡಿದವರು ಅತ್ಯಂತ ವಿರಳವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಔಚಿತ್ಯ ಪ್ರಸಂಗಗಳಿಗೂ ಮಹಾಕವಿಗಳಾದ ವ್ಯಾಸ, ಭಾಸ, ಬಾಣ, ಕಾಳಿದಾಸ, ರಾಜಶೇಖರ, ಹರ್ಷ, ವರಹಹಮಿಹಿರ, ಮಮ್ಮಟ ಮೂದಲಾದವರ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನ ವಿವರಿಸಿರುವುದರೊಂದಿಗೆ ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯರುಗಳ ಪರಿಚಯವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ಕ್ಷೇಮೇಂದ್ರನ ಈ ಕೃತಿಯನ್ನ ಡಾ. ಕೆ. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಯವರು ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸಾಹಿತ್ಯಾಸಕ್ತರಿಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯಾನಂದವನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.

ಪರಾಮರ್ಶ ಗ್ರಂಥಗಳು

೧. ಭಾರತೀಯ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆ
೨. ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರ
೩. ರಸೋಲ್ಲಾಸ
೪. ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾವ್ಯ
೫. ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾಶ

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711

Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

स्वप्नस्य ज्यौतिश्शास्त्रीयपरामर्शः

डा. मुरलीश्यामः एच्.

सहायकाचार्यः

सर्वकारीयसंस्कृतमहाविद्यालयः

तृप्पूणित्तुरा, केरला- 682301

Mobile : 7907181923

E-mail : muralipathra@gmail.com

सारांशः-

स्वप्नम् केचन जनानां एकम् सन्तोषदायकानुभवः । केचन जनानां भीतिः। तर्हि स्वप्नमुद्दिश्य जागृते काले एकः परामर्शः अत्र लिख्यते । ज्यौतिश्शास्त्रे स्वप्नमेकम् अग्रिमकाले जायमानफलस्य सूचनान्दर्शयन्ति । स्वप्ने दृष्टानि चित्राणामम् फलानि कानि स्यात् इति अस्मिन् शोधप्रबन्धे लिख्यन्ते ।

उपोद्घातः-

सर्वेषु पशुपक्षिमृगमनुष्यवृक्षादिषु अपि अवस्थात्रयमस्ति । धान्यस्य जलसंस्परर्शे जाग्रतः आरम्भः । धान्यावस्थायां तस्य सुषुप्तिः, मध्ये स्वप्नः । सर्वे प्राणिनः आहारनिद्राभयमैथुनान् आश्रित्य जीवन्ति।अत्रैव जाग्रत्सुषुप्त्यवस्थे उक्ते । निद्रा सुषुप्तिः, आहारः जाग्रति । मध्ये स्वप्नः ।

स्वप्न-पदार्थयोः निरूपणम् -

मेदिन्याः अनुसारं स्वप्ननिरूपणम् एवं वर्तते । यथा-*स्वप्नः स्वापे प्रसुप्तस्य विज्ञाने दर्शने पुमान्* [1] इति । स्वापः अर्थात्*शयननिद्रयोः स्पर्शाज्ञतायामज्ञाने* [2] इति । पातञ्जलयोगदर्शनस्य भोजवृत्तौस्वप्नस्य एवं रूपेण वर्णितम् । यथा-*प्रत्यस्तमितबाह्यन्द्रियवृत्तेः मनोमात्रेणैव यत्र आत्मनः भोक्तृत्वं स स्वप्नः* इति । बाह्येन्द्रियाणाम् क्रियां विना केवलम् आत्मनः मनसा भोगः स्वप्नः इति स्पष्टताय विद्यते ।

उपनिषदि स्वप्नम्-

माण्डूक्योपनिषदि एवम्, स्वप्नस्थानोन्तः प्राज्ञः सप्ताङ्गः एकोनविंशतिमुखः प्रविविक्तभुक्, तैजसो द्वितीयः पादः । द्रव्यगुणादयः सप्त । पञ्चज्ञानेन्द्रियाणि, पञ्चकर्मेन्द्रियाणि, पञ्चप्राणानि, मनो बुद्ध्यहंकारचित्तानि एते एकोनविंशतिमुखः । प्रणवस्य, ॐकारस्य उकारः भवति अयं स्वप्नः । अर्थात् प्रणवे यथा उ कारः वर्तते तथा जागृत् स्वप्न सुषुप्ति अवस्थासु अयं मध्ये अस्ति इति ।

स्वप्ने आचरितम् पापकारकं वा?

आम् । "मम यजमानस्य वाजाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यवस्थासु मनोवाक्कायकर्मभिः कृतानां पापानां परिहारार्थम् अमुकशान्तिं करिष्ये" इत्यादिकं प्रायश्चित्तग्रन्थेषु उक्तत्वात् स्वप्ने, मनसा वाचा कर्मणा वा पुण्यं किमपि करोति चेत् पुण्यफलानुभवं, पापं किमपि करोति चेत् पापफलानुभवं अनुभूयते एव ।

---

1. सुधाव्याख्या (३.३.९१) 2. सुधाव्याख्या (३.३.१८)

दुःस्वप्नस्य परिहारः

ऋक्संहितायां दशमे मण्डले चतुःषष्ट्यधिकशततमस्य सूक्तस्य देवता दुस्वप्ननाशनं भवति । अस्मिन् सूक्ते "जाग्रत् स्वप्नः सङ्कल्पः पापो यं द्विष्मस्तं स ऋछतु इत्यस्मिन् पादे, दुस्वप्नदर्शनस्य फलस्य नाशः ब्रुवते।

दुःस्वप्नकर्मफलम् वर्तते वा? इति पृष्टे योगवासिष्ठे रामं वसिष्ठः एवमुवाच, "मनः कृतं कृतं राम न शरीरकृतं कृतम्" । इन्द्रियाणि विना मनसा स्वप्ने कृतस्य अपि कर्मणः फलं भोक्तव्यमिति अनेन सूचयति।

बृहज्जातके अपि वराहमिहिराचार्यः "*परिणमति फलोक्तिः स्वप्नचिन्तास्ववीर्यैः* [3] "इत्युक्तत्वात् पूर्वजन्मार्जितस्य शुभाशुभफलं स्वप्ने, चिन्तायामपि अनुभवति इति सिद्धमेव । पुराणेषु अपि शुभाशुभस्वप्नाः निरूपिताः सन्ति ।

स्वप्नावस्थायाम् विवेकाभावः- रात्रौ सुखमहमस्वाप्स इति जानाः चिन्तयन्ति । मनस्तु 'पुरीतत् ' नाड्यां यदा प्रविशति तदा एव शरीरस्य निद्रा सम्भवति । सुषुप्तिः अबोधावस्था भवति । अत्र वाक्कर्माणि निश्चलानि भवन्ति । परन्तु लोके वाक् कर्मेन्द्रियाणां संयोगो स्यात् तर्हिः विकारः इति मन्यते। परन्तु स्वप्नावस्थायां विवेकभावः अनुभवे वर्तते।

जाग्रति स्वप्ने देहाभिमानम् अस्त्येव । अहं मनुष्यः। अहं पुरुषः । इत्यादिकम् इन्द्रियद्वारेण वयं जानीमः ।यदा आत्मा मनसा संयुज्यते, मनः चक्षुरिन्द्रियेण, चक्षुरिन्द्रियं नेत्रे रूपेण, तदा दर्शनं सम्भवति, रूपविषये प्रत्यक्षज्ञानम् उत्पद्यते । एवमेवं श्रोत्रेन्द्रियं श्रोत्रे शब्देन, स्पर्शेन्द्रियं त्वक् स्पर्शन, रसनेन्द्रियं जिह्वा रसनेन, गन्धेन्द्रियं नासिका गन्धेन च आत्ममनसोः मिथः यदा सम्यक् युज्यते तदैव विषयज्ञानम् अनुभवति । अत्र जोतिषरीत्या सूर्यः चन्द्रेण, चन्द्रः गुरुणा, गुरुः विषयेण च युज्यते, ततः शब्दः अनुभूयते । तद्वत् कुजेन दर्शनं, बुधेन घ्राणं, शुक्रेण रसास्वादनं, मन्देन स्पर्शनं च सम्भाव्यन्ते। तदुक्तं बृहज्जातके, 'नासास्यदृत्त्वक्श्रवणानुमेयान् इति । इमे जाग्रत्येव सम्भवति, न तु सुषुप्तिस्वप्नयोः । अस्यामावस्थायां जाग्रति मनोवाक्कर्माणि प्रवृत्तिनिरताणि सन्ति ।

इन्द्रियाणां विना ज्ञानम्-

योगिनो विना सर्वे सर्वाः वा कामक्रोधलोभमोहमदमात्सर्येषु वर्तन्ते अस्यामवस्थायाम् ।जाग्रत्सुषुप्त्योः मध्यावस्था स्वप्नः। स्वप्नः उपबोधावस्था भवति । अस्यां शरीरज्ञानादिकं किञ्चिदस्ति । एषा अवस्था सन्ध्यावत् भवति। एतस्यामवस्थायां मनश्चलति । अत्र पुरतः अर्थहीनः सन्, मनः एव अर्थान् उत्पादयित्वा, श्रोत्रत्वक्क्षुर्जिह्वाघ्राणेन्द्रियाणि विना, शब्दस्पर्शरूपरसगन्धान् अनुभवति । ज्योतिषरीत्या कुजादिपञ्चग्रहान् विनैव (पञ्चेन्द्रियाणि) सूर्यचन्द्रौ (आत्ममनसी) आश्रित्य एव स्वप्नदर्शनं साधयति ।

---

3. बृहज्जातकम्-दशान्तर्दशाध्यायः श्लोक सङ्ख्या 8

स्वप्नविचारसङ्ग्रहः

स्वप्नः सप्तधा विभक्तः। यथा प्रश्नमार्गे एकत्रिंशत्तमे अध्याये एकोनत्रिंशत्तमेश्लोके कथितम् यथा-

दृष्टः श्रुतोनुभूतश्च प्रार्थितः कल्पितस्तथा ।भाविजो दोषजश्चेति स्वप्नः सप्तविधो मतः ।। [4]

१. आदौ दृष्टस्वप्नः -जाग्रति यत् नेत्राभ्यां दृष्टं तत् एव स्वप्ने पश्यति चेत् दृष्टः ।

२. श्रुतः -जाग्रति यत् कर्णाभ्यां श्रुतं तत् एव स्वप्ने श्रूयते चेत् श्रुतः ।

३. अनुभूतः - जाग्रति, चक्षुश्रोत्रैः विना त्वज्जिह्वानासिकाभिः यत् अनुभूतं तत् स्वप्ने अनुभूयते तर्हि अनुभूतस्वप्नः ।

४. प्रार्थितः - जाग्रति, यं देवम् अथवा यान् यान् विषयान् स्वप्ने अनुभोक्तुम् इच्छा, स्वप्ने अनुभूयते चेत् सः प्रार्थितः ।

५. कल्पितः- इतः पूर्व इन्द्रियैः अनुभूतविषयान् स्वप्रतिभाविशेषेण सह स्वप्ने दृष्टं चेत् सः कल्पितः ।

६. भाविजः- भाविकालस्य शुभाशुभफलं दर्शयति यदिसः भाविजस्वप्नः ।

७. दोषजः - दोषजे स्वस्य वातपित्तकफान् अनुसृत्य पदार्थान् पश्यति ।

तेष्वाद्या निष्फलाः पञ्च यथास्वप्रकृतिर्वा । विस्मृतो दीर्घह्रस्वोति पूर्वरात्रे चिरात् फलम् ।।

दृष्टं करोति तुच्छं च गोसर्गे तदहर्महत् । निद्रया चानुपहतः प्रतीपैर्वचनस्तथा ।।

एतेषु आद्याः पञ्च निष्फलाः भवन्ति । दोषजः च निष्फलः । दिवास्वप्नः, विस्मृतस्वप्नः, दीर्घस्वप्नः, ह्रस्वस्वप्नः च निष्फलाय । भाविजः फलं ददाति । रात्रेः पूर्वभागे स्वप्नं पश्यति यदि स्वल्पफलं, प्रभाते स्वप्नं पश्यति यदि शीघ्रमेव फलम् प्राप्नोति। स्वप्नदर्शनानन्तरं निद्रां करोति चेत् फलस्य विघातः भवति । तथा प्रतीपवचनैः स्वल्पफलम् ।

स्वप्नं चतुर्विधं प्रोक्तं दैविकं कार्यसूचकम् । द्वितीयं तु शुभस्वप्नं तृतीयमशुभं तथा ।।

मिश्र तुरीयमाख्यातं मुनिपुंगवकोटिभिः । इति स्वप्नकमलाकरे ।

१. दैविकम् - कार्यसूचकम्

२. शुभस्वप्नः

३. अशुभस्वप्नः

४. मिश्रस्वप्नः

आनूकः गतिजः इति द्विधा स्वप्नः । तदुक्तम् यथा -आनूक आये स्मृत आयुषोंशे शेषत्रिभागे गतिजः प्रदिष्टः ।

आयुः त्रिधा विभजते चेत् प्रथमे भागे यान् यान् स्वप्नान् पश्यति, ते आनूकाः ।आयुषः शेषयोः मध्यान्त्ययोः द्विभागयोः गतिजः ।पुनः बाधारूपेण सप्तधा ।

१. धातुप्रकोपजन्यः।

ग्रहाणाम् वातपित्तकफकारकानाम् सम्बन्धः वर्तते। मधुपिङ्गलदृक्..[5]. इत्याद्यैः श्लोकैः मिहिराचार्येण वर्णितम् । सूर्यकुजः पित्तकारकौ । चन्द्रशुक्रौ वातकफात्मकौ । त्रिदोषात्मकः बुधः। गुरुः कफप्रकृतिः । शनिः वातप्रकृतिः । वातपित्तकफेषु, एकस्य द्वयोः त्रयाणां वा वैषम्येन स्वप्नं जनयति ।

---

4. वाग्भटसंहिता शारीरस्थाने षष्ठः अध्याये- 5. बृहज्जातकम् ग्रहयोनिप्रभेदाध्यायः श्लो सं-8

अनिलात्मकस्य नगाद्रितुङ्गांबरलङ्घनानि। [6] अर्थात् वाताधिक्ये स्वप्ने पर्वतप्रदेशे, आकाशे वा सञ्चरेत् । जातके, तत्काले वा वातात्मकग्रहः लग्ने चतुर्थे वा बलवानपि एवं वक्तव्यम् ।*पित्तेधिके काञ्चनरत्नमालादिवाकराग्निप्रभृतीनि पश्येत् ।*[7] पित्ताधिक्ये सुवर्णं, स्रजं, रत्नानि, सूर्य, अग्न्यादिकं स्वप्ने द्रक्ष्यति । जातके, तत्काले वा पितप्रकृतयः ग्रहाः बलवन्तः चेत् एवं वदेत् । *श्लेष्माधिकश्चेन्दुभशुभ्रपुष्पसरित्सरोजाम्बुविलंघनानि ।*[8] अर्थात् कफाधिक्ये चन्द्रं, नक्षत्राणि, सितपुष्पाणि, नदीः, पद्मानि, च दृश्यन्ते । नद्यादीनां तरणं च पश्यति । जातके, तत्काले वा कफात्मकः ग्रहः लग्ने चतुर्थे वा बलवानपि चेत् एवं वक्तुं शक्यते ।

जघन्यमध्यप्रथमे निशांशे प्रावृच्छरन्माधवसंज्ञते च।

काले मरुत्पित्तकफप्रकोपात् साधारणः स्यात् फलसन्निपातः॥ [9] रात्रिकालं त्रिधा विभजनं कुर्यात्। वातकोपेन अन्त्यांशे वर्षऋतौ च स्वप्नं दृश्यते।पित्तकोपेन मध्यांशे शरदृतौ च स्वप्नं दृश्यते।कफकोपेन प्रथमांशे वसन्तऋतौ च स्वप्नाधिक्यं सम्भवति । त्रिभिर्दोषैः कोपैः सर्वेषु कालेषु अपि स्वप्नाः जायन्ते ।

१. ग्रहजन्यः- सूर्यादीनां ग्रहाणां इष्टानिष्टस्थितिवशात् सुस्वपनाः दुस्वप्नाः च जायन्ते ।

२. पाकजन्यः-दशापहारछिद्रवशात् जायते ।

३. चिन्ताजन्यः-मनसा निर्मितस्वप्नः ।

४. दृष्टः-जाग्रति यत् नेत्राभ्यां दृष्टं तत् एव स्वप्ने पश्यति चेत् दृष्टः ।

५. आभिचारोद्भवः शत्रूणाम् आभिचारकृतहेतुकः ।

६ गुह्यकोत्थः- दुर्ग्रहाणां अवस्थानुसारेण पश्यति । अत्र आनूकचिन्ताग्रहदोषदृष्टान्यभीष्टकर्माणि च निष्फलानि भवन्ति।

स्वप्नस्य फलानुभवकालः ।

प्रातः स्वप्नश्च फलदस्तत्क्षणं यदि बोधितः । दिने मनसि यद् दृष्टं तत्सर्वञ्च लभेद् ध्रुवम् ।।

प्रातः काले स्वप्नेक्षणं शीघ्रफलदः ।स्वप्ने तु प्रथमे यामे संवत्सरविपाकिनः ।

द्वितीये चाष्टभिर्मासैस्त्रिभिर्मासैस्तृतीयके ।चतुर्थयामे यः स्वप्नो मासे स फलदः स्मृतः।अरुणोदयवेलायां दशाहेन फलं भवेत् ।।[10]

यामः नाम सार्धसप्तघटिकाकालः, अर्थात् 3 घण्टा 12 निमिषाः। सन्ध्यायाः परे प्रथमे यामे स्वप्नः दृश्यते यदि वर्षान्ते फलानुभवः ।द्वितीये यामे चेत् अष्टमासान्ते, तृतीये यामे चेत् तृतीये मासे फलानुभवः । चतुर्थयामे स्वप्नो दृश्यते यदि मासान्ते एव फलम् । यं स्वप्नं सूर्यस्य उदयकाले पश्यति, तस्य फलं दशादिनान्ते अनुभवति ।*सद्यः पाको गोविसर्गेषु दृष्टे ।*[11] अर्थात् प्रभाते, गवां विसर्गकाले दृष्टे सति सद्यः एव फलम् अनुभूयते ।

प्रश्नवशात् स्वप्नचिन्तनम्-

कश्चन दैवज्ञम् उद्दिश्य पृच्छति एवं, मया दृष्टः स्वप्नः कः ? तस्य फलं किम् ? इत्यस्य उत्तरम् इदम् ।

रविलग्ने शशिदृष्टे रविराशिः सप्तमे विलग्नात् वा । स्वप्नो दृष्टः प्रवदेत् प्रष्टुर्लग्नान्तरात् कालः।।

लग्ने रविः चन्द्रेण दृष्टे सति प्रष्टा स्वप्नम् अपश्यत्। अथवा लग्नात् सप्तमः सूर्यराशिः यद्यपि स्वप्नो दृष्टः । सिंहः कन्या तुलाळी चकुम्भान्त्यौ सूर्यराशयः। लग्नान्तरात् कालः प्रवदेत् ।

---

6. बृहद्यात्रा अध्यायः 16 7. बृहद्यात्र अध्यायः 16 8. बृहद्यात्रा अध्यायः 16 9. बृहद्यात्रा अध्यायः 16

10. ब्रह्मवैवर्तपुराणे श्रीकृष्णजन्मखण्डे सुस्वप्नदर्शनं 77 अध्यायः 11. दैवज्ञकामधेनुग्रनथः अष्टादश अध्यायः श्लोसङ्ख्या -36

चरराशौ लग्ने चिरात् एव, स्थिरे लग्ने इदानीमेव, उभये लग्ने मध्यसमये एव स्वप्नदर्शनमिति वदेत् ।लग्नात् चतुर्थे, पञ्चमे, सप्तमे, अष्टमे, नवमे, दशमे, एकादशे, स्थितचन्द्रः लग्नं पश्यति ।

रविलग्ने दीप्तोग्निर्लोहितवसनादिदर्शनं स्वप्ने । शिशिरकिरणे तु नारीसितकुसुमश्वेतवस्त्रादि ।।

लग्ने रविः यदि स्वप्ने वर्धिताग्निः, रक्तवस्त्रम् इत्यादिकस्य दर्शनं भवति । चन्द्रे लग्ने तु स्त्रियं, श्वेतपुष्पं, श्वेतवस्त्रम् इत्यादिकं पश्यति ।

भौमे सुवर्णविद्रुमरक्तस्त्रावार्द्रमांसादि । खे गमनं शशिपुत्रे जीवे त्विह बन्धुभिर्योगः ।।

भौमे लग्ने सुवर्णं, रक्तस्त्रावं, आर्द्रमांसं, विद्रुमम्, इत्यादिकं स्वप्ने पश्येत् ।बुधे लग्ने आकाशगमनम् फलम् ।

जीवे लग्ने तु बन्धुसंयोगः ।जलसंतरणम् शुक्रे तुङ्गारोहणम् वदेत् पतंगसुते ।

लग्नस्थैर्वक्तव्यं मित्रैर्मित्रं वदेत् स्वप्नम् ।।शुक्रे लग्ने नदद्यादीनां संतरणम् ।

शनौ लग्ने पर्वतारोहणम् । मिश्रः लग्नस्थैः ग्रहैः मिश्र स्वप्नं वदेत् ।

रिपुनीचर्थोपगतैः दुस्वप्नं निर्दिशेत् ग्रहैर्विजितैः ।रविकिरणमुष्टदेहैः प्रष्टुः स्वप्नं वदेद्भग्नम् ।।

शत्रुक्षेत्रे, नीचक्षेत्रे वा गतैः ग्रहैः दुःस्वप्नं वदेत् । युद्धे पराजितैः ग्रहैरपि एवं वदेत् । मौढ्यग्रहैः स्वप्नस्य भग्नं वदेत् । मौढ्यो नाम कुजादिनां पञ्चानां सूर्यसम्योगः ।

अथ राशिवशात् उच्यते-

मेषे देवगृहेक्षणं गवि पुनर्देवस्य वीक्षा यमे । दृष्टा विप्रतपस्विनोथ शशिभे दृष्टं ससस्यं पयः ।।

क्षेत्रादानयनं तृणस्य रविभे स्वप्ने किरातेक्षणम् । यद्वा सौरिभदर्शनं युवतिभिः कन्योदये सङ्गमः ।।

जूके लग्नगते वणिङ्नरपतिस्वर्णेक्षणं वृश्चिके । पश्येत् भृङ्ग विषार्वणोथ धनुषि त्वग्वार्तवं वा फलं ।।

नके स्त्री पुरुषौ घटे तु मुकुरं मीनेम्बुधिर्हेम वा ।छत्रारूढविलग्नगैश्च सुखगैः स्वप्नं वदेत् खेचरैः ।।

मेषे लग्ने देवालयस्य दर्शनं, वृषभे चेत् साक्षादेवस्य दर्शनं, मिथुने लग्ने विप्रस्य तपस्विनश्च, कर्कलग्ने सस्यसहितं जलं क्षेत्रात् तृणस्य आनयनं च, सिंहे लग्ने यदि किरातस्य महिषस्य च दर्शनं, कन्यालग्ने युवतीभिः सङ्गमः, तुलायां वणिजः राज्ञः स्वर्णस्य च ईक्षणं, वृश्चिके भ्रमरस्य, विषस्य, हयस्य च, चापे लग्ने त्वचः, फलपुष्पाणां च, मकरे स्त्रीपुरुषयोः, कुम्भे लग्ने दर्पणस्य, मीने लग्ने यदि हेमस्य, समुद्रस्य च दर्शनं फलं भवति ।

छत्रराशिवशात् स्वप्नचिन्तनम्-

छत्रराशौ स्थितग्रहैः, आरूढराशौ स्थितग्रहैः, चतुर्थभावे स्थितग्रहैः च स्वप्नं वदेत् । रविः वृषः--मिथुन-कर्क-सिंहेषु यदिस्थिते तर्हि वीथिराशिः मेषः भवति । रविः वृश्चिकः-धनुः-मकर-कुम्भेषु यदिस्थिते तर्हि मिथुनवीथिराशिः भवति । कन्यातुलामीनमेषेषु रविः यदिस्थिते तर्हिवृषभः वीथिराशिः भवति । आरूढालग्नात् तत्कालोदयलग्नं यावत् गणनीयम्, वीथिराशितः तावत् सङ्ख्काः राशिं छत्रलग्नराशिः इति कथ्यते ।

मार्ताण्डे वृषतोऽलितश्च चतुरोराशीनतोऽन्यंस्तथा। प्राप्तोऽजो मिथुनं क्रमेण च वृषो वीथ्योऽथ यावान् भवेत्।

आरूढादुदयोऽथ वीथिभवनात् तावत् भवेत् छत्रभम्। ग्राह्यं स्याद् स्थिरचक्र एतद् दृढे लग्नांशकश्चाहृतः।। [13]

12. प्रश्नमार्गः श्लो सं -34

शुभस्वप्नाः –"सर्वाणि शुक्लान्यतिशोभनानि।"

कार्पासं, भस्मं, ओदनं, तक्रं च विना श्वेतवस्तूनां दर्शनं स्वप्ने शुभाय । तदुक्तं च -कार्पासभस्मौदनतक्रवर्ज्यम् । अर्थात् कार्पासं, भस्मं, ओदनं, तक्रं च अशुभाः इति ।देवाः, द्विजाः, गोवृषभाः, जीवतः सुहृदः, राजानः, साधवः, यशस्विनः, इद्धो वह्निः, स्वच्छाः जलाशयाः, कन्याः, कुमारकाः, गौरवर्णशुक्लवस्त्रयुतः तेजस्वी दीप्ततनुः समन्तात् रुधिरोक्षितः नराशनः, छत्रं, विषं, मांस, दर्पणं, शुक्लवस्त्रम् इत्यादयः शुभस्वप्नाः भवन्ति।

अशुभस्वप्नाः - सर्वाणि कृष्णान्यतिनिंदितानि गोहस्तिदेवद्विजवाजिवर्ज्यम् ।।

तथा गां, गजं, देवं, ब्राह्मणं, अश्वं च वर्जयित्वा कृष्णवर्णयुतानि वस्तूनि अतिनिन्दितानि भवन्ति। इत्युक्ते गवादयः शुभाः इति ।

मरणफलदाः स्वप्नाः -

स्वप्ने मद्यं सह प्रेतैर्यः पिबन् कृष्यते शुना ।सा मर्यो मृत्युना शीघ्रं ज्वररुपेण नीयते ।।

यः मनुष्यः स्वप्ने प्रेतैः सह मद्रयं पिबन्, तदा शुनकेन कृष्यते इति पश्यति, सः ज्वरेण मरणं प्राप्नोति ।

रक्तमाल्यवपुर्वस्त्रो यो हसन् ह्रियते स्त्रिया ।सोस्त्रपित्तेन महिषश्वराहोष्ट्रगर्दभैः ।।

यः प्रयाति दिशं याम्यां मरणं तस्य यक्ष्मणा ।लता कण्टकिनी वंशस्तालो वा हृदि जायते ।।

यस्य तस्याशु गुन्मेन यस्य वाग्निमनर्चिषम् ।जुह्वतो घृतसिक्तस्य नाग्नस्योरसि जायते ।।

पद्मं नश्येत्स कुष्ठेन चण्डालैः सह यः पिबेत् ।स्नेहं बहुविधं स्वप्ने स प्रमेहेण नश्यति ।।

यः रक्तस्रजं रक्तवस्त्रं च धृत्वा रक्तशरीरेण च हसन्, तदा स्त्री तं नयति इति स्वप्ने पश्यति चेत् रक्तपित्तेन मरणम् एति ।महिषारूढस्सन् अथवा शुनकस्य, कोलस्य, उष्ट्रस्य, गर्दभस्य वा पृष्ठे अरोहन्

दक्षिणां दिशि याति यदि, सः राजयक्ष्मणा म्रियते । रोगाणां राजा यक्ष्मा, क्षयरुक् च भवति ।यस्य हृदये लता, कण्टकिनी, वंशः, तालः, वा जायते तदा सः शीघ्रं गुन्मेन म्रियते ।यः नग्नः भूत्वा स्वदेहे घृतलेपनं कृत्वा अग्नौ आहुतिं कुर्वन् तिष्ठति तदा उरसि पद्मं जायते तर्हि कुष्ठरोगबाधया प्रणश्यति ।चण्डालैः सह घृततैलादीनां पानेन प्रमेहेण म्रियते । बहुमूत्रता इत्यर्थः ।

उन्मादेन जले मज्जेद्यो नृत्यन् राक्षसैः सह ।

अपस्मारेण यो मर्यो नृत्यन् प्रेतेन नीयते ।।

यः स्वप्ने राक्षसैः सह नृत्यन् जले मज्जेत् (मज्जनं करोति) सः उन्मादेन नश्येत् । यः मर्त्यः नृत्यन् प्रेतेन नीयते सः अपस्मारेण नश्यति ।

स्मृत्यभावः अपस्मारः-

यानं खरोष्ट्रमार्जारकपिशार्दूलसूकरैः । यस्य प्रेतैः श्रृगालैः वा स मृत्योर्वर्तते मुखे ।।

यस्य गर्दभ-उष्ट्र-बिडाल-वानर-व्याघ्र-कोल-प्रेत-सृगालादीनां यानं सः मृत्युं प्राप्नोति ।

कृष्णा पापाननाचारा दीर्घकेशनखस्तनी । विरागमाल्यवसना स्वप्ने कालनिशा मता ।।

कृष्णवर्णं पापान् आचरन्तीं दीर्घकेशीं दीर्घनखीं दीर्घस्तनीं रागरहितस्रग्युतां, रागरहितवस्त्रधृतां स्वप्ने पश्यति यदि सा निशा काळनिशा, परदिने मृत्युमेति ।

अपूपशष्कुलीर्जग्ध्वा विबुद्धस्तद्विधं वमन् ।

स्वप्ने अपूपं, शश्कुलीं खादित्वा जाग्रति वमति चेत् मरणाय अर्थात् न जीवति ।

नेत्ररोगप्रदाः स्वप्नाः -

अक्षिरोगाय सूर्येन्दुग्रहणेक्षणम् ।सूर्यचन्द्रयोः ग्रहणेक्षणेन नेत्ररोगं भवेत्।

सूर्याचन्द्रमसोः पातदर्शनं दृग्विनाशनम् ।

सूर्यचन्द्रग्रहणस्य ईक्षणेन नेत्ररोगः जायते। तदुक्तं च बृहज्जातके -

व्ययगृहगतश्चन्द्रो वामं हिनस्ति, अपरं तु रविः ।

निधनारिगतयोः शशितिग्मरश्म्योः पत्न्या सह एकनयनस्य वदन्ति जन्म 13 ।

रविशशियुते सिंहे लग्ने 14... इत्यादि।

अशुभप्रदाः स्वप्नाः ।

सूर्यचन्द्रमसः पातदर्शनं दृग्विनाशनम्। मूर्ध्निवंशलतादीनां सम्भवो वयसान्तथा ।।

निलये मुण्डता काकगृधायैः परिवारणम्।तथाप्रेतपिशाचस्त्रीन्द्र मिलाङ्गगवाशनैः ॥

सङ्गे चैत्रलतावंशतृणकण्टकसङ्कट-श्वभ्रश्मशानशयनं पतनम्यांसुभस्मनोः ।।

मज्जनं जलपङ्काः शीघ्रण स्रोतसाम् इतिः ।नृत्तवादित्रगीतानि रक्तस्रग्वस्त्रधारणम्।।

वर्योगवृद्धिरभ्यङ्गो विवाहः श्मश्रुकर्म च । पक्वात्रस्नेहमयाशः प्रच्छर्दनविरेचनम् ।।

हिरण्यलोहयोर्लाभः कलिर्बन्धपराजयौ।

मूर्ध्नि अर्थात् शिरसि वंशलतादीनां सम्भवः दृश्यते चेत् अशुभस्वप्नः भवति ।

मूर्ध्नि पक्षीणां निलयः दृश्यते चेत् अशुभस्वप्नः भवति। काकगृध्रायैः परिवारणम् दृश्यते चेत् अशुभस्वप्नः भवति। प्रेतसङ्गः, तथा पिशाचस्य, स्त्रियः, द्रमिलस्य, आन्ध्रस्य, गोमांसभक्षकानां च सङ्गः अशुभस्वप्नः भवति। वेत्रस्य लतायाः वंशस्यतृणस्य कण्टकस्य च सङ्कटे दुस्वप्नदर्शनः भवति। पांसुभस्मनोः पतनं, श्वभ्रे श्मशाने वा शयनम् दुःस्वप्नदर्शनः भवति।वापीकूपतडागेषु पङ्के वा मज्जनम् दुःस्वप्नदर्शनः भवति । शीघ्रेण स्रोतसा हृतिः। रक्तवस्त्रस्रग्धारणं कृत्वा नृत्यति, गायनम्वाद्य घोषः, अशुभस्वप्नकारकम् भवति। अङ्गवृद्धिः, वयोवृद्धिः, अभ्यङ्गः इत्यादीनां दर्शनम् अशुभस्वप्नदर्शनम् भवति। विवाहः, श्मश्रुकर्म, पक्वान्नस्नेहमद्याद्यशनं, प्रछर्दनविरेचने, हिरण्यलोहयोर्लाभः, कलिः, बन्धः, पराजयः भवति। एते अशुभाः।

लौकिकव्यवहारे ये पदार्थाः प्रायशः शुभाः । सर्वथैव शुभास्ते स्युरिति नैव विनिश्चयः ।।

परन्तु ते शतपथः शुभं दद्युः फलं सदा । अशुभा अपि ये केचित्तेऽपि सत्फलदायिनः ।।

रतेर्हासाच्च शोकाच्च भयान्मूत्रपुरीषयोः । प्रणष्टवस्तुचिन्तातो जातः स्वप्नो वृथा भवेत् ।।

अस्यार्थः स्पष्टः एव ।

तस्माद्रात्रौ स्वापकाले विष्णुं कृष्णं रमापतिम् ।अगस्तिं माधवं चैव मुचुकुन्दं महामुनिम् ।।

कपिलं चास्तिकमुनिं स्मृत्वा स्वस्थः सुधीर्जनः ।शयीत तेन दुःस्वप्नं न कदाचित्प्रपश्यति ।।

परिहाराः ।

दुस्वप्ननाशनः इति विष्णुसहस्रनामेषु उक्तत्वात् महाविष्णुस्मरणेन दुस्वप्ननाशनं शक्यते ।मार्कण्डेयपुराणोक्त देवीमाहात्म्ये द्वादशे अध्याये एवम्, शान्तिकर्मणि सर्वत्र *तथा दुस्वप्नदर्शने* ।ग्रहपीडासु चोग्रासु माहात्म्यं शृणुयान् मम । उपसर्गाः शमं यान्ति ग्रहपीडाश्च दारुणाः। इति कथनात् देवीमहात्म्यं पठनात् अपि दुःस्वप्ननाशनं भवति।अपि च-

"भूयः प्रस्वपनं न चास्य कथनं गङ्गाभिषेको जपःशान्तिः

स्वस्त्ययनं निषेवणम् अपि प्रातर्गवाश्वत्थयोः।

विप्रेभ्यश्च तिलान्नपानकुसुमैः पूजा यथाशक्तितः

पुण्यं भारतकीर्तनं च कथितं दुःस्वप्नविच्छित्तये॥"

यदि विप्रेभ्यः तिलान्नकुसुमैः पूजां क्रियते, महाभारतकीर्तनं क्रियते, गङ्गास्नानं क्रीयते चेत् परिहारः जायते।

निष्कर्षः-

मनुष्यस्य कृते प्राकृतिक-दैविकसूचनाः स्वप्नानि भवितुम् शक्यन्ते। अपि च कर्मफलानि अपि स्वप्नानि भवितुम् शक्यन्ते। स्वप्नविचारे शोधमेव कर्तुम् शक्यते। तावत् विषयविस्तारः अत्र वर्तन्ते। स्वप्नादिविचाराः प्रयोगाशालादिषु प्रयोगानि कर्तुम् न शक्यते। तस्मात् अयं विचारः निराकरणीयः इति वादः सर्वथा त्याज्यः। बहवो विषयाः अनभववेद्याः जायन्ते। परन्तु प्रयोगशालायां प्रयोगकर्तुम् न शक्यन्ते। अतः लोके अनुभवजन्यात्, शास्त्रवचानात् स्वप्नविचाराः ग्राह्याः।

परिशीलितग्रन्थसूची-

1. एडक्काड् नम्बूदिरी प्रश्नमार्गः -ज्यौतिर्विज्ञानप्रकाशन कब्याडि मठ पर्कल 576123
2. वराहमिहिराचार्यः बृहज्जातकम्– चौखम्बा पब्लिकेसन्सवाराणसी
3. वाग्भट - वाग्भटसंहिता -चौखम्बा सुरभारती पब्लिकेशन्स वाराणसी
4. बृहद्यात्रा -

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711
Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

ಸಂಸ್ಕೃತ ವಾಙ್ಮಯ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುತೀರ್ಥರ ಕೊಡುಗೆ

Shri Shrinivas Phadnis
Research Scholar
Shrinivasan University
Mangalore, Karnataka- 575001
Mobile No. : 9986741594
E-mail : shrinivasphadnis1980@gmail.com

ವಿಷ್ಣುತೀರ್ಥಃ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷೊ ವಿಷ್ಣುತೀರ್ಥಶ್ಚ ಕಾಮಧುಕ್ ।
ಚಿಂತಾಮಣಿಃ ವಿಷ್ಣುತೀರ್ಥಃ ಯತೀಂದ್ರಃ ಸರ್ವಕಾಮದಃ ॥

ಪೀಠಿಕೆ

ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುತೀರ್ಥರ ಚರಿತ್ರೆಯು ಅತೀವ ರಮ್ಯವಾಗಿದೆ. ರೋಮಾಂಚನಕಾರಿಯಾಗಿದೆ. ಉದ್ಬೋಧಕವಾಗಿ ಹೃದಯ ಸ್ಪರ್ಶಿಯಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀ ಭಾಗವತ ಸಾರೋದ್ಧಾರವೇ ಅನೇಕ ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಅಜ್ಞಾತವಾಗಿ ಉಳಿದಿತ್ತು. ಶ್ರೀ ಹರಿಭಕ್ತರ ಪರಮ ಭಾಗ್ಯದಿಂದ ,ಮುಕ್ತಿಪಥದಲ್ಲಿ ಬೆಳಕನ್ನು ನೀಡಿ ಸಾಧಕರನ್ನು ಮುನ್ನಡೆಸುವ ಆ ಗ್ರಂಥ ಇಂದು ಪ್ರಚಾರವಾಗುತ್ತಿದೆ. ಜನಾದರಣೀಯವಾಗುತ್ತಿದೆ. ಆದರೆ ಆ ಗ್ರಂಥದ ಲೇಖಕರ ಪರಿಚಯವು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವಷ್ಟು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿತ್ತು.
ಭಾಗವತ ಸಾರೋದ್ಧಾರವನ್ನು ರಚಿಸಿದವರು ಶ್ರೀ ಜಯತೀರ್ಥಾಚಾರ್ಯರು. ಅವರು ಸನ್ಯಾಸಾಶ್ರಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಶ್ರಮದ ಹೆಸರಿದು. ಆಶ್ರಮ ಗ್ರಹಣದ ನಂತರ ಶ್ರೀ ಜಯತೀರ್ಥಾಚಾರ್ಯರು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುತೀರ್ಥರಾದರು. ಆಶ್ರಮ ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ, ಶ್ರೀ" ಮದ್ಭಾಗವತಸಾರ" ವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಶ್ರೀ" ಮದ್ಭಾಗವತಸಾರ" ವೆಂಬ ಈಗಿನ ಹೆಸರು ಹೇಗೊ ನಡುವಿನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ರೂಢವಾಗಿದೆ.
ಶ್ರೀ ಜಯತೀರ್ಥಾಚಾರ್ಯರ–ಅನಂತರದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುತೀರ್ಥರ–ಗೃಹಸ್ಥ ಹಾಗೂ ಸನ್ಯಸ್ತ ಜೀವನಗಳೆರಡೂ ಅಷ್ಟೇ ಉಜ್ವಲವಾಗಿವೆ. ಹರಳಿನ ತಳದಲ್ಲಿ ಹೊಳಪಿನ ವಸ್ತುವನ್ನಿಟ್ಟು (ಈಉಟ) ಅದರ ಕಾಂತಿಯು ಒಡೆದು ತೋರುವಂತೆ ಮಾಡುವರು. ಶ್ರೀ ಜಯತೀರ್ಥಾಚಾರ್ಯರ ಸಮೃದ್ಧ , ಸುಖಸಂಪತ್ತಿನ ಭೋಗದಾಗರದ ಗೃಹಸ್ಥ ಜೀವನವು, ಮುಂದಿನ ಅವರ ಸನ್ಯಸ್ತ ವಿರಕ್ತ ಅವಧೂತ ಜೀವನದ ಉಜ್ವಲತೆಯನ್ನು ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸಲು ಸಮರ್ಪಕವಾದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುತೀರ್ಥರ ವೈರಾಗ್ಯ 'ದ್ರಾಕ್ಷಿಹಣ್ಣು ಹುಳಿ'ಯೆಂದು ಹೇಳಿದ ನರಿಯ ವೈರಾಗ್ಯವಲ್ಲ. "ಅಭಾವ ವೈರಾಗ್ಯವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ." ಮಡದಿ ಬದನೆಕಾಯಿ ಪಲ್ಯೆ ಮಾಡಲಿಲ್ಲವೆಂಬ ತಾಮಸ ಉದ್ರೇಕದ ,ಉತಾವಳಿಯ "ಬದನೆಕಾಯಿ ಸನ್ಯಾಸತ್ವವು ಅವರದಾಗಿರಲಿಲ್ಲ.
ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುತೀರ್ಥರದು ವೀರವೈರಾಗ್ಯ . ಐಹಿಕ ವಿಷಯಗಳ ಅಸಾರತೆಯನ್ನು ,ಅವುಗಳ ಆಸಕ್ತಿಯಿಂದ ಒದಗುವ ಅಮೂಲ್ಯ ಜೀವನದ ನಷ್ಟವನ್ನು ಅರಿತುಕೊಂಡು ನಿಚ್ಚಳವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಅಂತಃಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಜನಿಸಿದ ವೈರಾಗ್ಯ ಅವರದಾಗಿತ್ತು. ಅಂತಃಸ್ಫೂರ್ತವಾದ ಆ ಬಗೆಯ ವೈರಾಗ್ಯವು ಭಕ್ತಿಜನಕವಾದುದು. ಅವಿಚಲವಾದುದು, ಮುಕ್ತಿಮಂದಿರಕೆ ಸ್ಥಿರವಾದ ಸೋಪಾನವಾದುದು. ಜ್ಞಾನ ಹಾಗೂ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕಾಗಿ ಹೊಂದಿಸಿಕೊಂಡವರು ಅಪರೂಪ ಜ್ಞಾನ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಹಾಲು ಸಕ್ಕರೆಯಂತೆ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಬೆರೆಸಿಕೊಂಡು, ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದ ಕೆಲವೇ ಮಹನೀಯರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುತೀರ್ಥರು ಒಬ್ಬರು.

ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ

ಅವಧೂತ ಶಿರೋಮಣಿ ಶ್ರೀ ಜಯಾಚಾರ್ಯರಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ ಗೃಹಸ್ಥ ವಾನಪ್ರಸ್ಥ ಎಂಬ ಮೂರು ಆಶ್ರಮಗಳನ್ನೂ, ಪರಮಹಂಸ ವಿಷ್ಣುತೀರ್ಥರಾಗಿ ಯತ್ಯಾಶ್ರಮ ಧರ್ಮವನ್ನೂ ನಡೆಸಿದವರು ಶ್ರೀಜಯತೀರ್ಥ ವಿಷ್ಣುತೀರ್ಥರು. ಮೊದಲಿನ ಮೂರು ಆಶ್ರಮಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಪಂಚರತ್ನ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ, ಕೊನೆಯ ಯತ್ಯಾಶ್ರಮ ಚರಿತ್ರೆ ವಿಷ್ಣುತೀರ್ಥ ವಿಜಯ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ದೊರಕುವುದು. ಮತ್ತು ಗೋಕಾವಿ ಭೀಮಾಚಾರ್ಯ "ಅನಂತಾದ್ರೀಶರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪಂಚರತ್ನ ಕಾವ್ಯವನ್ನು

ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅನೇಕ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ದೇವರ ನಾಮಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶ್ರೀ ಶ್ರೀಜಯತೀರ್ಥರ ಕಾಲ ಕ್ರಿ .ಶ. 1756–1816 ವರದಾನದೀ ತೀರದ ಸಿದ್ಧಾಪುರ ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪುರುಷರ ಪುಣ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಅಲ್ಲಿ ಬಾಳಾಚಾರ್ಯ ಭಾಗೀರಥೀಬಾಯಿ ದಂಪತಿಗಳು ಬಹುಕಾಲ ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದೇ ಮಳಖೇಡದ ಶ್ರೀ ಜಯಮುನಿಗಳ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಜಯತೀರ್ಥನೆಂಬ ಪುತ್ರರತ್ನನನ್ನು ಪಡೆದರು.

ಆ ಕಾಲದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಐ.ಜಿ.ವೆಂಕಟಾಚಾರ್ಯರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಬಾಲಕ ಜಯತೀರ್ಥನು ಷಟ್ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ವತ್ತೆಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದನು. ಒಮ್ಮೆ ಗುರುಗಳು ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ ಏರಿ ಕುಳಿತು ಬಿಸಿಲು ಏರಿದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಪಯಣಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಶಿಷ್ಯ ಜಯತೀರ್ಥನು ಬರಿಗಾಲಲ್ಲಿ ನಡೆದು ಬರುತ್ತಿದ್ದನು. ಗುರು ನೋಡಿ ತಮ್ಮ ಪಾದುಕೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಧರಿಸಲು ಆದೇಶಿಸಿದನು. ಆದರೆ ಶಿಷ್ಯನು ಪಾದುಕೆಗಳನ್ನು ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೊತ್ತು ನಡೆದನಂತೆ. ಇಂತಹ ವಿನಯ ಗುರುಭಕ್ತಿ ಬಾಲಕನಿಗೆ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಇತ್ತು.

ಮುಂದೊಮ್ಮೆ ಗುರುವಿನ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದ ಅಪಮೃತ್ಯು ಭಯವನ್ನು ಉಗ್ರನರಸಿಂಹ ಮಂತ್ರಜಪದಿಂದ ಶಿಷ್ಯನು ಪರಿಹರಿಸಿದನಂತೆ. ಆಗ ಒಂದು ವಾರಕಾಲ ಉಪವಾಸ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ನಿಃಶಕ್ತರಾಗಿ ತಾಪದಿಂದ ಬಳಲಿ, ಗುರುಗಳು ದೇವರ ಅಭಿಷೇಕಕ್ಕೆಂದು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ್ದ ಪಂಚಾಮೃತವನ್ನು ಸೇವಿಸಿ ಮಲಗಿದರು. ಗುರುಗಳು ಆ ದಿನ ಪಂಚಾಮೃತಾ–ಭಿಷೇಕವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಎಲ್ಲ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿದರು. ಆಗ ಮಂಗಳಾರತಿ ಎತ್ತುವಾಗ ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಪಂಚಾಮೃತ ಹೊರಚೆಲ್ಲಿ ಬಂದಿದಂತೆ. ಮುಂದೆ ಜಯತೀರ್ಥಾಚಾರ್ಯರು ವಿವಾಹ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅಡವಿ ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯನೆಂಬ ಸುಪುತ್ರನಿಗೆ ಜನ್ಮವಿತ್ತರು.

ನಂತರ 12 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಮುನವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಸುಖವಾಗಿ ರಾಜಭೋಗದಿಂದಿದ್ದು ನಿತ್ಯ ಪಾಠ ಪ್ರವಚನ ನಿತ್ಯಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡುತ್ತಾ ಅನ್ನ ದಾನಾದಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತ ಹತ್ತಾರು ಶಿಷ್ಯರುಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದರು. 12 ಬಾರಿ ಸುಧಾ ಮಂಗಳ ಮಾಡಿದರು. ಅಡವಿ ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯರು ಪುತ್ರರು. ಇದಲ್ಲದೇ ಗೋಕಾವಿ ಅನಂತಾದ್ರಿಭೀಮಾಚಾರ್ಯರು ಮೌದ್ಗರ ಬಾಳಾಚಾರ್ಯರು. ಮೊರಬದ ಶೇಷಾಚಾರ್ಯರು. ಹಾಗೂ ರಾಮಾಚಾರ್ಯರು. ಕೌಲಗಿ ವೆಂಕಟಾಚಾರ್ಯರು, ಟೊಣಪಿ ಗೋಪಾಲಾಚಾರ್ಯರು ಅಣ್ಣಗೀರಿ ಅಣ್ಣಯ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ಮುಂತಾದವರು ಶಿಷ್ಯರಾಗಿದ್ದರು.

ಬದರಿ ಯಾತ್ರೆಗೆಂದು ಹೊರಟಾಗ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸರ್ಪ ಅಡ್ಡ ಬಂದಿತು. ಟೀಕಾಕೃತ್ಪಾದರೇ ಸರ್ಪರೂಪದಿಂದ ಬಂದು ತಡೆದಿದ್ದರು. ಮಾರನೇ ದಿನವು ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಅದೇ ಸರ್ಪ ಕಂಡು ಬಂದಿತು. ಅದೂ ಸಾಲದೆಂಬಂತೆ ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿಯ ಟೀಕಾಕೃತ್ಪಾದರೂ ಒಮ್ಮೆ ಸರ್ಪರೂಪದಿಂದ, ಒಮ್ಮೆ ರಾಜವೇಷದಿಂದ, ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಯತಿರೂಪದಿಂದಲೂ ಬಂದು ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಸುಧಾಪಾಠ ಹೇಳಿ,ಸುಧಾ ಪ್ರವಚನ ಮಾಡಬಲ್ಲ ಶಿಷ್ಯ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲು ಆದೇಶಿಸಿದರು. ಬದರಿಯಾತ್ರೆಗಿಂತ ಈ ಜ್ಞಾನ ಕಾರ್ಯಮುಖ್ಯವೆಂದು ಬೋಧಿಸಿದರು.

ಬದರಿಕಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿರುವ ನರನಾರಾಯಣರು ವ್ಯಾಸ ಮಧ್ವರು ಗಂಗಾನದಿ ಪವಿತ್ರ ಮನೋಹರ ಆಶ್ರಮಗಳು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸುರಮುನಿಗಳು, ಇವರೆಲ್ಲರೂ ನೀನಿರುವಲ್ಲಿಯೇ ಬಂದು ಸನ್ನಿಹಿತರಾಗಿವರು. ಎಂದು ವರವಿತ್ತರು. ಅದು ಹಾಗೆಯೇ ಆಯಿತು.ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ಸ್ವಪ್ನಲಬ್ದವಾದ ಬದರಿನಾರಾಯಣ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಅವಧೂತರು ಪ್ರತಿಷ್ಟೆ ಮಾಡಿ ಪೂಜಿಸಿದರು. ಈ ನೂತನ ಬದರಿಕಾಶ್ರಮದ ಅಡವಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿ ಜಯತೀರ್ಥಾಚಾರ್ಯರು "ಅರಣ್ಯಾಚಾರ್ಯರು. ಅಡವಿ ಆಚಾರ್ಯರು ಎಂದೆನಿಸಿದರು.

ವಿಷಯ ಉಪಸ್ಥಾನ

ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುತೀರ್ಥರು ರಚಿಸಿದ ಉಪಲಬ್ದ ಪ್ರಮುಖ ಕೃತಿಗಳು

1) ಅಧ್ಯಾತ್ಮಾಮೃತರಸರಂಜನಿ 2) ಶ್ರೀ ರಮಾಸ್ತೋತ್ರ 3) ಬಿಂಬಸ್ತುತಿ 4) ಭಾಗವತ ಧರ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರ
5) ಮುಕ್ತಾಮಾಲಾ 6) ಅಚ್ಯುತಾನಂತಸ್ತೋತ್ರ 7) ಭಾಗವತಸಾರ–ಸಾರೋದ್ಧಾರ 8) ಭಾಗವತ ಧೃತಸಾರ
9) ನ್ಯಾಯಸುಧಾಟಿಪ್ಪಣಿ–ರಸರಂಜಿನಿ 10) ಸುಮನೋರಂಜಿನಿ 11) ತತ್ವಪ್ರಕಾಶಿಕಾ ಟಿಪ್ಪಣಿ 12) ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಾಷ್ಟಕ
13) ಷೋಡಶಿ 14) ಧ್ಯಾನಸ್ನಾನವಿಧಿಃ 15) ಚತುರ್ದಶಿ 16) ಆಜ್ಞಾಪತ್ರ 17) ಬಿಂಬಾರ್ಪಣವಿಧಿಃ 18) ಉಪದೇಶಪತ್ರ.
19) ಸುಮಧ್ವವಿಜಯಪ್ರಮೇಯಫಲಮಾಲಿಕಾ 20) ಜಯತೀರ್ಥಸ್ತೋತ್ರ 21) ನ್ಯಾಯಸುಧಾಸ್ತೋತ್ರ
22) ಆತ್ಮಸುಖಬೋಧಿನಿ ಪತ್ರಿಕಾ 23) ಜಯತೀರ್ಥಾಷ್ಟಕ

1) ಭಾಗವತಸಾರ–ಸಾರೋದ್ಧಾರ

ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುತೀರ್ಥರು ಹೇಳಿದ ಪ್ರಮುಖ ಅಂಶಗಳು

1) ಭಾಗವತ ಶ್ರವಣ ಫಲದಿಂದ ಮನಶುದ್ಧಿ
2) ಹರಿಕಥಾ ಶ್ರವಣದಿಂದ ಜ್ಞಾನಾದಿ ದ್ವಾರಾ ಮುಕ್ತಿ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.
3) ವಿಷಯಾಸಕ್ತನಿಗೆ ಹೊರತು ಇನ್ನಾರಿಗೆ ಹರಿಕಥೆ ಸಾಕೆನಿಸೀತು ?
4) ಹರಿಕಥೆ ಸಾಕೆನ್ನುವವನು ಮನುಷ್ಯನೇ ಅಲ್ಲ.
5) ಅಮೃತ ರಸ ಭರಿತವಾದ ಹಣ್ಣು ಶ್ರೀ ಮದ್ಭಾಗವತ
6) ಹರಿಕಥಾ ಶ್ರವಣಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ/ಮಾಡಿಸಿದರೆ ಮೋಕ್ಷ ಲಾಭವಿದೆ.
7) ಒಮ್ಮೆ ಹರಿಗೆ ನಮಿಸಿದವನು ಕೂಡಾ ಎಂದೂ ನರಕಭಾಗಿಯಾಗುವದಿಲ್ಲ.
8) ಭಾಗವತ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ/ ಈ ಭಾಗವತ ಶ್ರವಣದಿಂದ ಭಗವಂತ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸುವನು.
9) ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನಗಳು ಎರಡು ವಿಧ ವಿಷಯ ವಿರಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಭಗವದ್ ಭಕ್ತಿ.
10) ಭಾಗವತ ಧರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಿಂದ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿ ಅನ್ಯತ್ರ ವಿರಕ್ತಿ
11) ವಿಷಯಾಸಕ್ತಿ ತೊರೆದು ಹರಿಕಥಾಶ್ರವಣ ಮಾಡಿದರೆ ಭಕ್ತಿ ವೈರಾಗ್ಯ ಲಾಭ .
12) ಅಹಿಂಸಾ ಯಮ ನಿಯಮಾದಿಪೂರ್ವಕ ಹರಿಧ್ಯಾನವೇ ಭಕ್ತಿಮತ್ತು ವಿರಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣ.
13) ಭಾಗವತ ಶ್ರವಣದಿಂದ ಹರಿಭಕ್ತಿ ದೃಢವಾಗುವುದು.
14) ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನ ವೈರಾಗ್ಯಗಳಿಂದ ಭಕ್ತಿ ಪಕ್ವವಾದಾಗ ಲಿಂಗ ಶರೀರವು ಸುಟ್ಟು ಹೋಗುತ್ತದೆ.

2) ನ್ಯಾಯಸುಧಾಟಿಪ್ಪಣಿ –ರಸರಂಜಿನಿ

ಜಗದ್ಗುರುಗಳಾದ ಶ್ರೀ ಮದಾಚಾರ್ಯರು ಸೂತ್ರ ಪ್ರಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ 4 ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಒಂದು. ಈ ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೇ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವೇದಾಂತ ಪ್ರಪಂಚದ ಮೇರು ಗ್ರಂಥವಾದಂತಹ **ಶ್ರೀ ಮನ್ಯಾಯಸುಧಾ**. ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಶ್ರೀ ವಿಜಯಿಂದ್ರ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಹಾಗೂ ರಾಘವೇಂದ್ರ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಜ್ಞಾನಿವರೇಣ್ಯರು ಅದ್ಭುತವಾದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. 30 ಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಎಕೈಕ ಗ್ರಂಥ ಜಯತೀರ್ಥರು ರಚಿಸಿದ **ನ್ಯಾಯಸುಧಾ**. ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುತೀರ್ಥರೂ ಕೂಡಾ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಅದ್ವೈತ, ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ, ಜೈನ, ಬೌದ್ಧ, ನಿಂಬಾರ್ಕ, ತಾರ್ಕಿಕ, ಮಿಮಾಂಸಕ, ಮುಂತಾದ ಅಸಮರ್ಪಕವಾದ ಎಲ್ಲ ಮತಗಳನ್ನು ಟೀಕಾರಾಯರ ದಾರಿಯಂತೆ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ.

ಭಗವಂತನು ಅನಂತ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣ. ಆದರೆ ಗುಣವಿರುವಲ್ಲಿ ದೋಷಗಳು ಕಂಡಿವೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ದೋಷಗಳು ಯಾಕೆವಿರಬಾರದು ಎನ್ನುವ ಪರಮತೀಯರ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಭಗವಂತನು ನಿರ್ದೋಷ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಮತ್ತು ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿ ಸ್ಥಿತಿ ಲಯಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣನು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಪ್ರಮಾಣಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸಮರ್ಥನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಗ್ರಂಥವೇ ನ್ಯಾಯಸುಧಾಟಿಪ್ಪಣಿ–ರಸರಂಜಿನಿ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಟಿಪ್ಪಣಿ ಬರೆದದ್ದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. 108 ಬಾರಿ ಸುಧಾ ಮಂಗಳ ಮಾಡಿರುವುದು ಇವರು ದೈವಾಂಶ ಸಂಭೂತರು ಎಂಬುದನ್ನು ಸಾಬೀತುಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

3) ಗೀತಾಸಾರೋದ್ಧಾರ

ಇದು ಗೀತಾಪ್ರಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುತೀರ್ಥರು ರಚನೆ ಮಾಡಿದ ಅಪೂರ್ವ ಗ್ರಂಥವಾಗಿದೆ. ಕೃಷ್ಣನ ಉಪದೇಶ ಅಮೃತತ್ವದ ಸಾರವಿಲ್ಲಿದೆ. ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿರುವುದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವುದು ಕರ್ಮಯೋಗ, ಕರ್ಮಯೋಗದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಕೃಷ್ಣನು ಅನೇಕ ಮಹತ್ವದ ವಿಷಯಗಳಾದ ಭಕ್ತಿಯೋಗ, ಸಾಂಖ್ಯಯೋಗ, ಜ್ಞಾನಯೋಗ ಮುಂತಾದ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವೆಲ್ಲವುಗಳ ಸಾರವನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ಶ್ಲೋಕರೂಪದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಷೋಡಶೀ, ಚತುರ್ದಶಿ,ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ರಸರಂಜಿನಿ ಈ ಮೂರು ಗ್ರಂಥಗಳು ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಸಾಧನೆಯ ಅಮೃತ ಗ್ರಂಥಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುತೀರ್ಥರು ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಸಾಧನೆಗೆ ಜೀವನಿಗೆ ತೊಡಕಾಗಿರುವ ಹಾಗೂ ಭಂಧಕವಾಗಿರುವುದು ಯಾವುದು ಅದನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಬಂಧಕ ಪ್ರಕರಣ, ಬಂಧಕ ನಿವೃತ್ತಿ ಪ್ರಕರಣ, ಬಿಂಬ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಭಾವ ಪ್ರಕರಣ, ಸ್ವಪ್ನ ಸುಷುಪ್ತಿ ಪ್ರಕರಣ, ಮೋಕ್ಷ ಪ್ರಕರಣ ಹೀಗೆ 16 ಪ್ರಕರಣಗಳನ್ನು ರಚನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

4) ಷೋಡಶೀ, 1) ಬಂಧಕ ಪ್ರಕರಣ ಭಗವಂತನಿಗೆ 2 ರೂಪಗಳು. 1) ಜೀವಾಂತಸ್ವರೂಪ 2) ಬಹಿಸ್ಥಿತ ರೂಪ ಬಹಿಷ್ಠರೂಪವೇ ಪ್ರಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಕಲಾವತಾರಗಳ ಲಯಾಧಿಷ್ಠಾನ, ಈ ರೂಪದಿಂದಲೇ ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅವತಾರಗಳ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವವು. ಪ್ರಥಮವಾದ ಜೀವಾಂತಸ್ಥ ರೂಪವು ಅನಂತಾನಂತ ರೂಪಗಳಿಂದ ಪ್ರಲಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಜೀವರಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಿತ. ಇವು ಎಕತ್ರ ಲೀನವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಇದೇ ಆಯಾಯ ಜೀವರ ಬಿಂಬ. ಈ ಬಿಂಬನ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇನೆ ಮೋಕ್ಷ. ಇದರ ತಿಳುವಳಿಕೆಯು ವಿಜ್ಞಾನವೆಂದು ಕರೆಸುತ್ತದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಇತರ ರೂಪಗಳ ಜ್ಞಾನೋಪಾಸನೆಯು ಮೋಕ್ಷ ಪ್ರತಿಬಂಧಕ ನಿವಾರಣೆಗೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಬಂಧಕ ನಿವೃತ್ತಿ ಪ್ರಕರಣ ಬಂಧಕಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣನಾದವನು ಭಗವಂತನೇ ಶರೀರ,ಇಂದ್ರಿಯ,ವಿಷಯ,ಮನಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ಯಜಮಾನನು, ಅವನ ಆದೇಶದ ಪ್ರಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ–ಪುಷ್ಕರಾಂತ ಎಲ್ಲರೂ ಅವನ ಪುತ್ರರು. ನಾನಂತೂ ಅವನಿಂದ ನಿಯಮ್ಯನು" ಅಂದರೆ ಅವರ ಅಧೀನಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟ ಸ್ವಾಮ್ಯವುಳ್ಳವನು ಎಂಬುದಾಗಿ ತನ್ನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸ್ವಾಮ್ಯ ವಿಶೇಷವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಿರಲಿಕ್ಕೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಅಜ್ಞಾನ ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಾಗುತ್ತಿರಲಿಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಮಿತ್ವ ಅಭಿಮಾನವು. ಶರೀರೇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಮಿತ್ವ ಅಭಿಮಾನವು ನಿವಾರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರ ವಿಷಯಾಭಿಮಾನಗಳು ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗುತ್ತಿರಲಿಕ್ಕೆ ತನ್ಮೂಲಕವಾದ ಸ್ವಶರೀರ ಇಂದ್ರಿಯಾದಿ ಮನಸ್ಸು ಇವುಗಳಲ್ಲಿನ ಭೇದದ ಅಜ್ಞಾನ ನಿವೃತ್ತಿಯಾದ ಭೇದ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಮೇಲೆ ಶರೀರೇಂದ್ರಿಯ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ತನ್ನದೆಂದು ಆರೋಪಮಾಡುವುದು ನಿವಾರಣೆಯಾಗಿ, ಅನಂತರ, ವಿಷಯಾಭಿಮಾನ ಮತ್ತು "ಧರ್ಮಾರೋಪ "ಈ ಉಭಯ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ದುಃಖಾದಿಗಳು ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗುತ್ತವೆ. ಮನಸ್ಸಿನ ಅಭಿಮಾನ ನಿವೃತ್ತಿಯಿಂದ ತನ್ಮೂಲಕವಾದ ಸ್ಪಷ್ಟ ಭೇದದ ಅಜ್ಞಾನವೂ ಕೂಡಾ ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗುತ್ತಿರಲಿಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನಿಗೆ ದುಃಖಿತ್ವಾದಿ ಆರೋಪ ಉಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ತನ್ಮೂಲಕ ವಿಕಾರವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶರೀರ,ಇಂದ್ರಿಯ,ವಿಷಯ,ಮನಸ್ಸುಗಳ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಬಂಧದ ನಿವೃತ್ತಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಬಿಂಬ ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ಭಾವ ಪ್ರಕರಣ

ಜೀವನಿಗೆ ಪರಮ ಸಾಧನ ಯಾವುದೆಂದರೆ ಮನಸ್ಸು, ಶ್ರೀ ಹರಿಚರಣಾರವಿಂದಗಳಲ್ಲಿ ಸದಾ ಎರಗಬೇಕು, ಈ ರೀತಿ ಪರಮ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತೆ. ಇಂಥ ಹರಿಪ್ರವಣತ್ವವೆಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಅವಸ್ಥಾ ತಾರತಮ್ಯದಿಂದ, ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಅಥವಾ ನಿವೃತ್ತಿ ಧರ್ಮವುಳ್ಳದೆಂದು ಶ್ರುತಿ ಸ್ಮೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ– ಕರ್ಮಗಳ ವಿವಕ್ಷಯಾ –ಯಾವ ಸ್ನಾನ, ಸಂಧ್ಯಾವಂದನ, ಬ್ರಹ್ಮಯಜ್ಞ, ಜಪ, ದೇವತಾರ್ಚನ, ವೈಶ್ವದೇವ, ಅತಿಥಿ ಪೂಜನ. ವ್ರತವಿಶೇಷಾನುಷ್ಠಾನ, ಯಜನ, ದಾನಾದಿಗಳು ಯಾವ ಜಿಜ್ಞಾಸುಗಳ ವಿವಕ್ಷಯಾ –ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯ ವಸ್ತು ವಿವೇಕದಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಾ, ಐಹಿಕ ಪುರುಷಾರ್ಥ ಫಲಬೋಗದಲ್ಲಿ ವಿರಕ್ತಿ, ಶಮ, ದಮ, ಉಪರತಿ, ತಿತಿಕ್ಷಾ, ಮನಃಸಮಾಧಾನ ಭಕ್ತ್ಯಾದಿಗಳಾದರೊ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಮೇಲಿನ ಪ್ರವೃತ್ತಿ. ನಿವೃತ್ತಿಯೆಂಬ ಎರಡು ವಿಧ ಕರ್ಮಗಳು ಕಂಡಿರುವುದು ಲೋಕಸಂಗ್ರಹಾರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

5) **ಚತುರ್ದಶಿ** ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಚತುರ್ದಶ ಉಪಾಸನೆಗಳಿಗೂ ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನವು ಮತ್ತು ಮೋಕ್ಷವೂ ಕೂಡಾ ಮುಖ್ಯಫಲವು. 1) ಜೀವ ಹೋಮ ಪ್ರಕರಣ 2) ಉಪನಯನ ಪ್ರಕರಣ 3) ಸೂರ್ಯಗತಿ ಪ್ರಕರಣ 4) ಆಯುರ್ಯಜ್ಞ ಪ್ರಕರಣ 5) ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಪ್ರಕರಣ 6) ಭಿಕ್ಷಾಟನ ಪ್ರಕರಣ 7) ಭೋಜನ ಪ್ರಕರಣ 8) ಪಾಪಾಲೇಪ ಪ್ರಕರಣ 9) ಜೀವ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾರ್ಗ ಪ್ರಕರಣ 10) ಬ್ರಹ್ಮಯಜ್ಞ 11) ಶುದ್ಧಯಜ್ಞ 12) ಸ್ವರೂಪಯಜ್ಞ 13) ಸುಲಭಪೂಜಾ ಪ್ರಕರಣ 14) ಗುರುಪ್ರಸಾದ ಲಾಭ ಪ್ರಕರಣ ಮುಂತಾದವುಗಳು

1) ಶುದ್ಧಯಜ್ಞ ;– ಯಜ್ಞಾಭಿಮಾನಿಯಾದುದರಿಂದಲೂ, ಅಲ್ಲಿಂದಿಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿ, ತನ್ನ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಸರ್ವವನ್ನು ಪವಿತ್ರ ಮಾಡುತ್ತಾನಾದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞವೆಂಬ ಹೆಸರು ವಾಯುವಿಗೆಯಿದೆ. ಮತ್ತೆ ಇವನ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ಹರಿಗೂ ಅದೇ ನಾಮ, ಆ ಯಜ್ಞನಿಗೆ ಎರಡು ಪಾದಗಳು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಪಾದವು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವುದಾಗಿದೆ. ಎಡಪಾದವು ವಾಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ,ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಋತ್ವಿಕ್ಕು ದಕ್ಷಿಣ ಪಾದವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೋತಾ, ಅಧ್ವರ್ಯು ಉದ್ಗಾತಾ ಎಂಬ ಮೂವರು ಎಡಪಾದವನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ.

2) **ಸ್ವರೂಪ ಯಜ್ಞ ;–** ಜೀವನ ಸ್ವರೂಪಭೂತನಾದ ಮನಸ್ಸೇ ಯಜಮಾನನು. ಅವನ ವಾಕ್ಕೇ ಭಾರ್ಯಾಸ್ಥಾನೀಯ ಬಲವೇ–ಪುತ್ರನು, ಶ್ರೋತ್ರವೇ ದೈವವಿತ್ತವು, ಯಾತಕ್ಕೆಂದರೆ ಶ್ರೋತ್ರದಿಂದ ಶ್ರವಣ ಮಾಡಿಯೇ ಜ್ಞಾನವೆಂಬ ದೈವದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನಾದ್ದರಿಂದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಮಾನುಷವಿತ್ತವು.

3) **ಸುಲಭ ಪೂಜಾ ಪ್ರಕರಣ** ;– ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಸಚ್ಛಾಸ್ತ್ರ ವಿಚಾರದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ನಿರ್ಣಯವೇ ಅವಾಂತರ ಫಲವು. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರವಾಹ ಮಾರುತನು ಅಭಿಮಾನಿಯು. " ಅವನ ಬಲದಿಂದ ನಾನು ಭಗವತ್ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಅಲ್ಲಿ ಶರೀರವೇ ದೇವಮಂದಿರವು. ಹೃದಯ ಸರೋಜವೇ ಮಂಟಪವು, ಜೀವಸ್ವರೂಪವೇ ಪ್ರತಿಮಾ, ಅಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾದವನು ಬಿಂಬರೂಪನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು. ಶಿವಾಭಿಮನ್ಯಮಾನವಾದ ಅಖಂಡ ಸ್ಮೃತಿಯು ಧ್ಯಾನವು. ಉಮಾಭಿಮನ್ಯಮಾನವಾದ ಸ್ಥಿರಪ್ರತಿಭಾ ರೂಪವಾದ ಅವಾಂತರ ಆಕಾಶವೇ ಆಸನವು. ಭಾರತ್ಯಭಿಮನ್ಯಮಾನವಾದ ಶ್ರದ್ಧೆಯೆಂಬುದೇ ನದಿಯು. ಅಗ್ನ್ಯಭಿಮನ್ಯಮಾನವಾದ ಚಿತ್ತವೇ ಜಲವು ಚಿತ್ತದಿಂದ ವಿಷಯಿಕರಿಸೊದೇ ಸ್ನಾನವು.

6) **ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ರಸರಂಜಿನೀ** ಈ ಗ್ರಂಥವು ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಪ್ರವಣರಾದ ಸುಜನರಿಗೆ ಬಹುಹೃದಯಂಗಮವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಜೀವಾಂತರ್ಗತನಾದ ಬಿಂಬರೂಪೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮುಕ್ಯ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಮಾಡಬೇಕುವೆಂಬುದನ್ನು ಬಹು ಸುಂದರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

1) ಪಾಹಿ ಪಾಂಡವ ಪಾಲಕ ಅಮಿತ ಪಾಪಿನಂ ಭವತಾಪತೊ
ಎಹಿ ಮಾನಸ ಮಂದಿರಾಂಗಣ ದೇಶಮೀಶ ನಮೊಸ್ತುತೆ ।
ಪುತ್ರಮಿತ್ರಕಲತ್ರಪೂರ್ವಕಮತ್ರಗಂ ನ ಪರತ್ರಗಂ
ಯತ್ರ ಯತ್ರ ಗತಿಃ ಮಮೇಶ್ವರ ತತ್ರ ತೆ ಅಸ್ತಿ ಪದಾಂಬುಜಮ ॥

ಎಲೈ ಪಾಂಡವ ಪಾಲಕನಾದ ಸರ್ವೇಶ್ವರನೇ ಬಹುತಾಪವನ್ನು ಪಡುತ್ತಿರುವ ನನ್ನನ್ನು ಸಂಸಾರ ತಾಪದಿಂದ ಕಾಪಾಡು. ನನನ್ನ ಮನೋಮಂದಿರದ ಅಂಗಣ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಬರುವಂತವನಾಗು. ನನ್ನ ಧ್ಯಾನಗೋಚರನಾಗು. ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವಿಲಿ ನಿನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವರು ಪುತ್ರಮಿತ್ರ ಕಲತ್ರಾದಿಗಳು. ಇರುವವರೆಲ್ಲಾ ನನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸೆಂದು ನೀನು ಎಕೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಿ ? ಆ ಪುತ್ರಮಿತ್ರ ಕಲತ್ರಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲಿರುವವರೆಗೆ ನಿನ್ನ ದಯೆಯಿದ್ದರೆ ಕಾಪಾಡಲು ನಿಮಿತ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆಯೆ ಹೊರತು , ಪರಲೋಕದಲ್ಲಿ ನನ್ನನ್ನು ಕಾಯುವವರು ಯಾರು ಇರುವದಿಲ್ಲ. ನಿನ್ನ ಪಾದಾಂಬುಜವು ಹಾಗಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಯುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ನಾನು ಹೋದಕಡೆಗೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದುದರಿಂದ ನಿನ್ನ ಪಾದಾಂಬುಜವು ಇದ್ದೆ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಂಬಿದರೆ ನನಗೆ ಯಾವ ತರಹದ ಅಪಾಯವಿರುವದಿಲ್ಲ.

2) ನೊ ಭಯಂ ನ ಚ ದುರ್ಗತಿಃ ನ ಚ ಪಾತಕಂ ಕಲಿಕಾಲಜಂ
ತ್ವಯಿ ಅನಾಥಗತೌ ಸದೈವ ಹಿ ಮಾನಸಾಂತಿಕ ಸಂಸ್ಥಿತೆ ।
ನಿತ್ಯಮೇವ ವಿನೋದ ಮಾತ್ರ ಮಪೆಕ್ಷಿತಂ ಸಹ ಮೇ ತ್ವಯಾ
ನೈವ ಕಿಂಚಿತ್ ಅಪೇಕ್ರಷತಂ ಪ್ರಿಯ ಸತ್ಯಮೇತದುದೀರತೆ ॥

3) ಪ್ರೀತಿರಸ್ತಿ ತವಾಪಿ ಸಂಸ್ತುತಿ ಮಾತ್ರ ಎವ ವಿನೋದತೊ
ಅಪಿ ಆವಯೊಹ ಸಮಶೀಲಯೊರಿಹ ಮಂದಿರೆ ನ ವಿಯೋಗತಾ ।
ದೇವ ತೆ ಪದಪಂಕಜೆ ಮಮ ಚಿತ್ತಮೇವ ನ ಚೇತ್ತದಾ
ಕುತ್ರ ಗಚ್ಛತಿ ತತ್ವದಸ್ವ ರಮೇಶ ಮೆ ಅದ್ಯ ಸತಾಂ ಗಣೆ ॥

ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯೇ ನನ್ನಂತೆ ನಿನಗಾದರೂ ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಯಿರುವುದು ಭಕ್ತವತ್ಸಲತೆಯೆಂಬ ಗುಣಯೋಗದಿಂದ ಸರಿಯಾಗಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಶ್ರೀ ಹರಿಕಥಾಮೃತಸಾರಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಶ್ರೀ ಜಗನ್ನಾಥ ದಾಸವರ್ಯ ಮೊದಲಾದವರು "**ಭಕ್ತರ ಸಂಸ್ತುತಿಗೆ ವಶವಾಗುವವನಿವನ ಕಾರುಣ್ಯಕೆನೆಂಬೆ**" "**ಭಕ್ತರ ಸಂಸ್ತುತಿಗೆ ವಶನಾಗಿ ಹಿಗ್ಗುವನು**" ಎಂಬ ಉದ್ಗಾರಗಳನ್ನು ತೆಗೆದಿದ್ದಾರೆ.ಆದುದರಿಂದ ಭಕ್ತಿಪರವಶರಾಗಿ ವಿನೋದ ದಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವು ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸಮಾನಶೀಲರು. ಸಮಾನ ಶೀಲರಾದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವಾಗಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿರ್ಬಂಧವಿಲ್ಲ. ರಾಜಭೃತ್ಯರು ಸಮಾನಶೀಲರು. ರಾಜಪ್ರಜೆಗಳು ಸಮಾನಶೀಲರು ಎಂದರೆ ಯೋಗ್ಯತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಮರೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದೇ ? ಕೆಲವು ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರು ಎಂದು ಹೇಗೆ ಅರ್ಥವೋ ಹಾಗೇ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಸ್ತುತಿಗೆ ಭಕ್ತರು ಸಂತೋಷಪಟ್ಟು ಪರವಶರಾಗುವಂತೆ ಭಕ್ತವತ್ಸಲನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಭಕ್ತರು ಮಾಡುವ ಸಂಸ್ತುತಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಅವರ ವಶನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಅವನ ಕಾರುಣ್ಯಕ್ಕೆ ನಿದರ್ಶನವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಷ್ಟು ಮಿತ್ರರಾಗಿ ಸಮಾನಶೀಲವುಳ್ಳವರಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ನಮ್ಮ ಹೃನ್ಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೂ ವಿಯೋಗವಿರುವದಿಲ್ಲ. ಎಲೈ ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನೇ ನಿನ್ನ ಪಾದಪದ್ಮದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಲಗ್ನವಾಗದಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಕಡೆಗೆ ಹೋಗಿ ವಾಸ ಮಾಡುವ ಸ್ಥಳವು ಎಲ್ಲಿಂದ ದೊರೆಯಬೇಕು.?

ಉಪಸಂಹಾರ –

ಈ ತನಕ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆ ಮಾಡಿದಂತೆ ಮಾದನೂರಿನ ವಿಷ್ಣುತೀರ್ಥರು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಸಾಧಕರು. ಅವರ ಬದುಕು ಮತ್ತು ಬರಹ ವಿಚಿತ್ರವಾದುದು, ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು. ಎಕೆಂದರೆ ತಮ್ಮ ಜೀವನದಲ್ಲಿ 4 ಆಶ್ರಮ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸಿದವರು. ಭಗವಂತನ ಸಂಕಲ್ಪದಂತೆ ಪುರಂದರದಾಸರ "ಮಂಚ ಬಾರದು ಮಡದಿ ಬಾರಳು ಕಂಚು ಕನ್ನಡಿ ಬಾರದು" ಎನ್ನುವ ಪದ್ಯದಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ ವೈರಾಗ್ಯವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಅವಧೂತ ಶಿರೋಮಣಿಯೆನಿಸಿದವರು. ತಮ್ಮ ಜೀವಮಾನದಲ್ಲಿ 22 ಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚನೆ ಮಾಡಿದ ವಿಶೇಷ ಸಾಧಕರಿವರು. ಇಂತಹ ಮಹನೀಯರನ್ನು ರುದ್ರಾಂಶ ಸಂಭೂತರೆಂದು ಪರಂಪರೆಯು ನಂಬಿದೆ. ಇವರ ಜೀವನ ಸಾಧನೆಯು ಸಾಧಕರಿಗೆಲ್ಲಾ ಪ್ರೇರಕವಾಗಿದೆ.

ಗ್ರಂಥ ಋಣ

1. ವಿದ್ವಾನ್ ಶ್ರೀ ಹಯವದನ್ ಪುರಾಣಿಕ್ ಶ್ರೀಮದ್ ಭಾಗವತ ಸಾರೋದ್ಧಾರ ಪ್ರಕಾಶಕರು ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಮಾಧ್ವ ಮಹಾಮಂಡಲ
2. ಶ್ರೀ ಕರಾಚಾರ್ಯ ಅಡವಿ ಶ್ರೀಮದ್ ಭಾಗವತ ಸಾರೋದ್ಧಾರ ಪ್ರಕಾಶಕರು ಶ್ರೀ ವ್ಯಾಸತತ್ವಜ್ಞ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ
3. ಶ್ರೀ ಶ್ಯಾಮರಾವ ಖಂಡೇರಾವ್ ಗಜೇಂದ್ರಗಡ ಶ್ರೀಮದ್ ಭಾಗವತ ಸಾರೋದ್ಧಾರ ಪ್ರಕಾಶಕರು ಶ್ರೀ ವ್ಯಾಸತತ್ವಜ್ಞ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ
4. ಡಾ ಎ.ಬಿ.ಶ್ಯಾಮಾಚಾರ್ಯ ಷೋಡಶೀ, ಚತುರ್ದಶಿ,ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ರಸರಂಜಿನಿ ಪ್ರಕಾಶಕರು ದ್ವೈತವೇದಾಂತಾಧ್ಯಯನ ಸಂಶೋಧನಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ
5. ವಿದ್ವಾನ್ ಶ್ರೀ ಹಯವದನ ಪುರಾಣಿಕ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಾಮೃತ ರಸರಂಜಿನೀ ಪ್ರಕಾಶಕರು ಶ್ರೀ ಆನಂದತೀರ್ಥ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ

****

*

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711

Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

SALIENT FEATURES OF THE YOGA VASISHTHA

Dr. Anupama B.
Assistant Professor
Department of Vyakaranashastra
Karnataka Samskrit University
Bangaluru-560018, Karnataka
Mobile : 9379779278
Email : anupamamys0@ksu.ac.in

INTRODUCTION :

It traditionally attributed to Maharshi Valmiki. The text is considered important in the traditions of Advaita Vedanta and yoga. In the form of a conversation between a young Rama and sage Vasishtha. Vasishtha answers various queries of Rama to help him out of dispassion (vairagya). It has six Prakaranas beginning with Vairagya Prakarana, Mumukshuprakarana, Uttpattiprakarana, sthitiPakarana, Upashama Prakarana and ending with Nirvana Prakarana. This scriptures talks about the attributes of inner counsciousness and the real path of liberation from the bondages.

Methodology:

In this article using Discriptive method and Analytical method are used to explain the main concepts are described in the Yoga Vasishtha.

The Main Concepts of Yoga Vasishtha

1. Adhi and Vyadhi.
2. Four Gatekeepers of Freedom.
3. Story of Shuka
4. Impediments of yoga.
5. Development of Sattva Guna.
6. Eight limbs of Meditation.
7. Jnana Saptabhumika.

1. Adhi and Vyadhi.

The Yoga vasishtha deals with the doctrine of Adhi and Vyadhi. Adhi refers to stress or mental disturbance and Vyadhi is the manifestation of this disturbance on the physical body. Yoga Vasishtha classifies into two AdhijaVyadhi and AnadhijaVyadhi.

a) AdhijaVyadhi are those ailments that are psychosomatic in Nature. They are further classified into two.

1. Sara AdhijaVyadhi – Ailments caused by birth, can be cured only by self realisation.
2. Samanya AdhijaVyadhi- Ailments caused due to one's interactions with the world. They can be cured by lifestyle modification.
3. AnadhijaVyadhi- are those ailments that are caused by external factors viz accidents and injuries. They can be cured by proper medication.
4. The Yogic way of treating psychosomatic diseases is to treat them at the source i-e to treat the Adhi instead of merely treating the Vyadhi
5. Therefore Yoga suggests a modification in a person's lifestyle and way of thinking to come out of ailments.

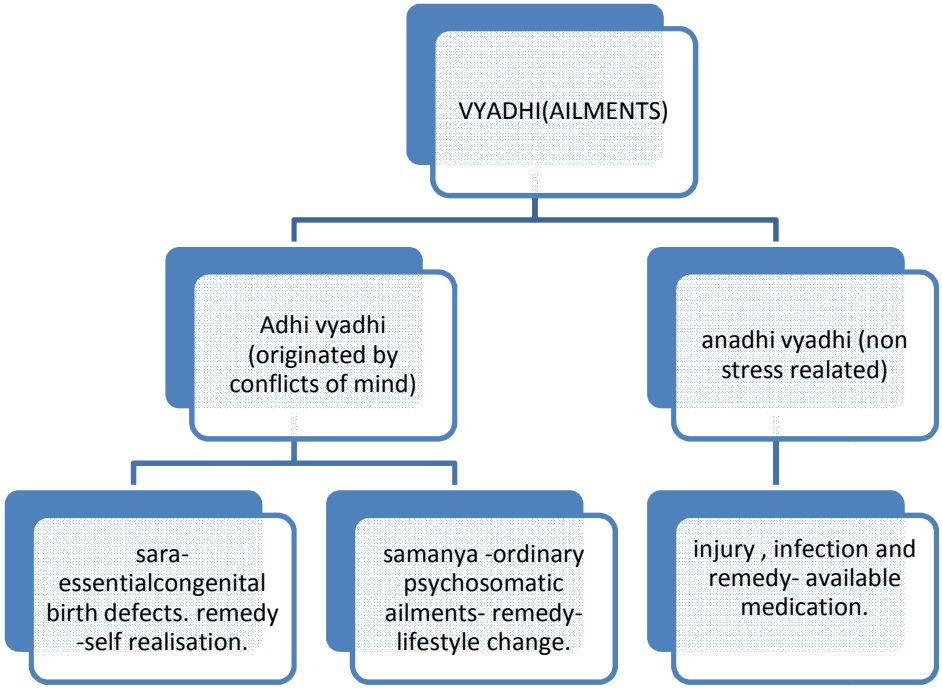

The Four Gatekeepers of Freedom:

* Vasishtha says that at the door of Moksha(freedom) there are four (Gate Keepers). A wise man ought to cultivate the friendship of at least one of them. They are
* **Shama**- Self control or Shanti –Mental Tranquillity.
* **Vicharana**– Spirit of Enquiry.
* **Santosha**- Contentment and
* **Satsanga**- Good Company.

Story of Shuka attaining Bliss.

* This Yoga Vasishtha contains the story of Shuka and how he attained the highest state of bliss. Shuka was the son of Maharshi Vyasa. He possessed absolute spiritual wisdom. Once he enquired about the origin of Maya (the cosmic illusion) and became doubtful of his wisdom. When vyasa couldn't give shuka a satisfactory answer . he asked him to visit king Janaka. At Janaka's palace, shuka was made to wait outside the palace for 7days and in a small room for another seven days. On the 15th day he was welcomed by king himself in a grand fashion and offered all kinds of sensory enjoyments. However Shuka was neither sorrow during the first 14days nor elated on the 15th day. He was perfectly equanimous. He explained to Janaka his query and Janaka gave the same answer to it as Vyasa, leaving shuka unsatisfied. Then Janaka praceeded to import Atma-Jnana (knowledge of self) to Shuka and then his doubts and delusions fell away and he attained Bliss.

The five Impediments of Yoga Vasishtha mentions five impediments of Yoga and method of overcoming them. They are:

1. **Desire (kama)**- conquered by giving up all purposes.
2. **Warth (krodha**)- conquered with tranquillity.
3. **Cupidity/ Greed (lobha)-** conquered by restaining the organ of generation and the stomach from unworthy indulgence.

4. **Fear (Bhaya**)- conquered by heedfulness(being aware and attentive)
5. **Sleep (Nidra/Alasya)**- conquered by reflecting on worthy topics with understanding and patience.

Overcoming the impediments of yoga.

The hands and feet must be protected by the eye.
The eyes and ears must be protected by mind.
The mind and speech must be protected by one's actions.
Pride must be conquered by waiting upon and serving the wise.
One should subdued procrastination and use all these means to overcome the impediments of Yoga.

Development of Sattva Guna

Vasishtha advices Rama to develop sattva guna as it is most conducive for knowledge of the self. He says that people with Sattva Guna exhibit the following characteristics.

* They do not grive in calamities.
* They concerns themselves only with their present actions.
* They tread the path of the wise men.
* Their hearts are full of noble thoughts.
* They rejoice in the possession of good qualities.
* They are equanimous.
* They do not transgress the universal law.

Means of developing Sattva Guna

Vasistha also recommends certain action to develop sattva Guna.
Enquiry into the nature of the universe and indifferent to it.
Thoroughly understand the nature of self through one's guru and intelligence.
Keep the mind perfectly controlled while engaging in worldly activities.
Be in contact with virtuous people and shun bad company.
Forgot attachment to the body made of flesh and bones.
Realise that it is knowledge alone that shines in the heavens and the earth.

The Eight Limbs of Meditation

The eight limbs of meditation mentioned by vasishtha are same as the eight limbs of Yoga mentioned by Patanjali.

1. **Yama- Ahimsa, satya, Asteya, Brahmacharya and Aparigraha.**
2. **Niyama- shaucha, santosha, tapas, svadhyaya and Ishvara Pranidhana.**
3. **Asana**
4. **Pranayama**
5. **Pratyahara**
6. **Dharana**
7. **Dhyana and**
8. **Samadhi.**

Jnana Sapta Bhumika

Jnana saptabhumika refer to the seven states or planes of wisdom.
They are the different stages in spiritual progress and one leads to the next. They are-

1. **Shubhecha-** when one is able discriminate between the impermanent and the permanent and longs for freedom from the impermanence of the world.
2. **Vicharana**- right enquiry study of Scriptures, pondering over the statements in them and realizing them to be true.
3. **Tanumanasa;** Thinning out of mental activities . abandoning the many and getting fixed on the one.
4. **Sattvapatti-** Naturally turning away from sense pleasures and being established in the truth.
5. **Asamsakti-** state of total non attachment even while doing actions.
6. **PadarthaAbhavana**- Non cognition of external objects as the distinction between subject, and object gets dissolved i-e seeing Brahman (Reality) everywhere.
7. **Turiyaga**- Perpetual Samadhi (spiritual absorption). Attainment of Atma Jnana and consequently jivamukti.

Conclusion:

In essence, the Yoga Vasistha is a profound and comprehensive exploration of the nature of reality, the role of the mind, and the path to spiritual liberation, drawing from various traditions and offering practical guidance for self-realization

Reference:

1. Yoga Vasishtha of Valmiki
2. The Yoga Vasishta (Sanskrit&English)
3. Yoga vasishtha (samskrit&hindi)
4. The Supreme Yoga –Yoga Vasistha
5. Vasistha's yoga
6. Yoga vaasishtha(kannada)

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711

Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

वैयाकरणानां स्फोटवादः

Dr. Kamal Prasad Gautam
Assistant Professor
Department of Sanskrit
Arya Vidyapeeth College (A)
Guwahati-781016, Assam
Mobile : 8133813967, E-mail : kamalprasadgautam57@gmail.com

शोधसारः

शब्दाः किल श्रूयमाणा आशुतरविनाशिनः देशकालव्यक्तिभेदेन भिन्नाः कथं कालत्रयेऽप्येकयैव रीत्या बोध जनयितुं शक्नुयुः? गौश्शब्दो हि कालत्रयेऽप्येकत्वेन प्रत्यभिज्ञायमानः स्थूलो न भवितुमर्हति । अतः श्रूयमाणशब्दातिरिक्तः कश्चित् स्फोटसंज्ञक एवार्थबोध-जनकोऽस्ति ।

वैयाकरणमते स्फोटाख्यः शब्द एव जगदुपादानकारणमुच्यते । तच्च अद्वैतीनां निर्विशेषब्रह्मैव यथा जगद्रूपविवर्तस्याधिष्ठानं, तथैव वैयाकरणानामपि शब्दाख्यः स्फोटरूपब्रह्मैव जगद्रूपविवर्तस्याधिष्ठानं भवति । स्फोटरूपोऽयं शब्दः अखण्डो निरवयवश्च । स्फोट एव वर्णानामुपादानकारणं वर्तते । तदुक्तं "**विवर्ततेऽर्थ भावेन प्रक्रिया जगतो यतः'** ॥[1]

कुञ्चिशब्दाः - स्फोटः, ध्वनिः, व्याकरणम् , वैयाकरणम् , परा, पश्यन्ती, मध्यमा, वैखरी, पदस्फोटः, व्याक्यस्फोटः, शब्दब्रह्म, अभिव्यञ्जकम् , अभिव्यक्तम् ।

विषयप्रवर्तनम्

सर्वप्रथमं कस्तावत्स्फोटपदार्थ इति जिज्ञासायां स्फुट्यते अभिव्यज्यते वर्णैरिति स्फोटः, वा स्फुटति-प्रकाशते अर्थो यस्मादिति स्फोट इति । शाब्दिकानां वाच्यलक्ष्यव्यङ्ग्यार्थप्रतिपादकानां वाचकलाक्षणिकव्यञ्जकानां शब्दानां तन्निष्ठजातेर्वा स्फोटव्यवहारः । स्फोटशब्दो हि पङ्कजादिवद्योगरूढः । केवलयोगस्वीकारे वाच्यलक्ष्यव्यङ्ग्यानां चेष्टायाश्च व्यङ्ग्यार्थप्रतिपादकत्वेनातिव्याप्तिदोषस्य सम्भवात् । तथा चार्थनिष्ठविषयताप्रयोजकशक्तिमत्वमेव स्फोटत्वमिति लक्षणं पर्यवस्यति अर्थात् स्फुटति अभिव्यक्तीभवति अर्थो यस्मात् सः स्फोटः । स्फुट विकसने धातोः "**नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः**"[2] इत्यनेन अच्प्रत्यये कृते "**पुगन्तलघूपधस्य च'** [3] इत्यनेन गुणे स्फोट शब्दो निष्पन्नः । भारतीयदार्शनिकचिन्तनधारायां ये जटिलाः विवेच्यमाणाः विषयाः सन्ति तेषु एकः कश्चन व्याख्यातव्योऽयं विषयः अस्ति ।

भारतस्य व्याकरणदार्शनिकाः शब्दस्य ध्वनेर्वा वाक्यस्य स्पष्टतया अर्थबोधाय स्फोटसिद्धान्तमङ्गीकुर्वन्ति । नैयायिकादयः वैखरी-वाचमेव वाचकत्वेन आश्रित्य अनित्यतां शब्दस्य प्रतिपादयन्ति । तदर्थं काञ्चन हेतूनपि प्रददन्ति - ते च इत्थम्भूताः वर्तन्ते - पूर्वं यो वर्णः श्रुतः, तस्य अनुभवजन्यः संस्कारो जातः, द्वितीयवर्णश्रवणकाले प्रथमवर्णस्य नाशे सत्यपि तस्य संस्कारस्य विद्यमानता, एवमेव तृतीयवर्णानुभवकाले द्वितीयवर्णस्य नाशे सत्यपि तस्यापि संस्कारो विद्यते । अयं क्रमः पदप्रत्यक्षपर्यन्तं चलति । एवञ्च द्वितीयवर्णश्रवणकाले संस्कारवशादव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धेन प्रथमवर्णवत्त्वं स्मर्यते तृतीयवर्णप्रत्यक्षकाले च उपस्थितो यः स्वाव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धेन वर्णविशिष्टो वर्णः तद्विशिष्टत्वं तेनैव संबन्धेन तृतीयादिवर्णेषु गृह्यते ।

1- वाक्यपदीयम् , ब्रह्मकाण्डम् – श्लोकसंख्या – 1 2. अष्टाध्यायी – 3-1-134 3. अष्टाध्यायी – 6-3-1

एवं रीत्या पदज्ञानं भवति । तेन च शाब्दबोधः । एवञ्च पूर्वपूर्ववर्णानुभवजन्यसंस्कारविशिष्टचरमवर्णानुभव एव वर्णगोचरां स्मृतिं जनयतीति बोध्यम् । नैयायिकोऽयं पक्षो यद् यथोत्पन्नाः वीचिः वीच्यन्तरमुत्पादयन्तीं तडागान्तं याति एवामेवोत्पन्नः एकः शब्दोऽपि स्वसमानाकारमेव शब्दमुत्पादयन् पदप्रत्यक्षपर्यन्तं जनयन्ति । तत्र वीचिर्वीच्यन्तरमुत्पाद्य नश्यति वर्णस्तु तिष्ठत्येवेति उभयोर्भेद इति बोध्यम् । एतेषां वैयाकरणरीत्या एतेषां निराकरणम् - **प्रथमपक्षे दोषमुद्भाव्यते**- नष्टविद्यमानेषु वर्णेषु प्रत्यक्षविषयकेण इदंशब्देन 'अयं पूर्वोऽयं पर' इति अभिलापासंभवेन अव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धस्य वक्तुमशक्यत्वात् ।

द्वितीयपक्षे दोषः –

शब्दजशब्दन्यायेन यद्यपि पदप्रत्यक्षोपपादनं सम्भवति तथापि तत्पदं न विद्यमानम् । एवञ्च तस्मिन् शक्त्याश्रयताया ज्ञानस्यानुपपत्तिः स्पष्टैव । यदि अविद्यमानेऽपि पदे वृत्याश्रयतया स्वीक्रियते तदा नष्टो घटो जलवानित्याकारज्ञानस्यापि प्रमात्वापत्तिः इत्यादयः । पूर्वोक्तरीत्या पदस्यासिद्धतया तस्य वृत्याश्रयत्वासम्भवे स्फोटस्य स्वीकरणमावश्यकम् ।

उक्तञ्च परमलघुमञ्जूषायां भट्टनागेशेन - यदि पदवर्तिनः प्रत्येकवर्णाः वाचकाः स्युः तर्हि प्रथमवर्णेनैवार्थबोधः स्यात्, द्वितीयादिवर्णाः व्यर्थाः स्युः। इत्यनेन प्रत्येकवर्णवाचकत्वं खण्डितं भवति, वर्णसमुदायश्च न वाचकः, प्रत्येकवर्णक्षणिकत्वात् उच्चारणानन्तरमेव विनाशशीलानां समुदायश्च न सिद्धयति। अतः वर्णसमुदायश्च न वाचकः । परन्तु शब्देनार्थप्रतीतिस्तु भवत्येव । तत्कथम्? इति चेत् वक्तव्यं भवति यत्- अर्थप्रतीतौ उपपत्तिसिद्धये वर्णाभिव्यक्तस्फोटैव सर्वार्थस्य वाचकत्व सिद्धयति । इत्यनेन वैयाकरणाः वर्णातिरिक्तं स्फोटं साधयन्ति ।

स्फोटतत्त्वनिरुपणे- यदि एकस्मृतिगोचराः वर्णाः अर्थबोधकाः स्युरिति कल्प्येत, तर्हि तदपि न सम्भवति । येन क्रमेण वर्णाः उच्चारिताः तेनैव क्रमेण तेषां स्मरणं भवेदेव इति नैव वक्तुं शक्यते । दृश्यते च अनुभूतानां स्मरणस्य क्रमविपर्ययोऽपि । तेन सरः, रसः, नदी, दीन, इत्येतेषु शब्देषु क्रमविपर्यये सर्वथा भिन्नार्थबोधः सम्भवति। अतएव कल्प्यते यत् उच्चारितैर्वर्णैः स्फोटात्मकः नित्यः शब्दः अभिव्यज्यत इति तदुक्तं शेषकृष्णमहाभागैः स्फोटतत्त्वनिरूपणे -

'न प्रत्येकं न मिलिता न चैकस्मृतिगोचराः । अर्थस्य वाचका वर्णाः किन्तु स्फोटः स च त्रिधा' ॥ इति ॥ [4]

तत्र वर्णस्फोटः, पदस्फोटः, वाक्यस्फोटश्च इति त्रैविध्येऽपि पदस्फोटः, वाक्यस्फोटश्च मुख्यो, लोके पदवाक्ययोरेव अर्थबोधकत्व-दर्शनात् । तत्र परा पश्यन्ती मध्यमा वैखरीरूपवाक्तुष्टयमध्ये मध्यमानादव्यङ्ग्यः स्फोटात्मकः शब्दः अर्थबोधकः ब्रह्मरूपो नित्यश्च, स्फुटति अर्थः अस्मात् इति व्युत्पत्त्या यौगिकार्थसम्भवेऽपि स्फोटशब्दः पङ्कजादिशब्दवद् योगरूढः । पदस्फोटवाक्य-स्फोटयोरपि वाक्यस्फोटः मुख्यः । लोके अन्ततः वाक्यस्यैव अर्थबोधकत्वात्। तथा चोक्तम् - "वाक्यस्फोटोऽतिनिष्कर्षे तिष्ठतीति भतिर्मम ।

अत्रेयं तावच्छङ्का- यदि अयं स्फोटः ब्रह्मरूपो नित्यः एकश्च तर्हि अर्थबोधभेदो नैव दृश्येत। तत्समाधानं तावदित्थम् । यथा-मणिदर्पणकृपाणादौ प्रतिबिम्बितं मुखे दीर्घवर्तुलत्वादिरूपेण भिन्नमिव लक्ष्यते, तथैव तैस्तैर्ध्वनिभिः अभिव्यङ्ग्यः स्फोटः उपाधिभेदाद् भिद्यत एव । तथा चोक्तं स्फोटतत्वनिरुपणे शेषकृष्णैः-

यथा मणिकृपाणादौ मुखमेकमनेकधा । तथैव ध्वनिषु स्फोट एक एव विभिद्यते ॥ [5]

तेन भिन्न-भिन्नवर्णैः अभिव्यक्तः स्फोटः उपाधिभेदाद्भिन्नः घटपटादिरूपं भिन्नभिन्नमर्थं बोधयति । शब्दात्मकस्य वेदस्य

---

4. स्फोटतत्त्वनिरूपणम् – श्लोकसंख्या – 03 5. स्फोटतत्त्वनिरूपणम् – श्लोकसंख्या – 11

नित्यत्वं स्वीकुर्वाणा मीमांसकाः, शब्दः नित्यः विभुश्च इति स्वीकुर्वन्ति । तन्मते तत्तच्छब्दव्यञ्जकाः ध्वनयः वायवो वा अनित्याः । तैरभिव्यक्तः शब्दस्तु नित्य एव, तेन तस्य देशतःकालतश्च व्यतिरेकाभावेऽपि यथा तत्तद्ध्वनिभिः तत्तद्वायुभिर्वा अभिव्यक्तिर्भवति, तदैव अर्थबोधो भवति, स सर्वदा । अतः शब्दस्य नित्यत्वे विभुत्वे च सर्वदा शाब्दबोधापत्तिः निरस्ता । शब्दानां नित्यत्वम् इति विषये सोऽयं गकारः इति प्रत्यभिज्ञा तैः प्रमाणीक्रियते । यदि गकारस्य भेदः स्यात् तर्हि सोऽयं गकारः इति तद्भेदावगाहिनी प्रत्यभिज्ञा नैव सम्भवति । तेन अनित्यैर्ध्वनिभिः वायुभिः वा अभिव्यक्तानां नित्यानां वर्णानां मेलनसम्भवात् तेषाम् अर्थबोधकत्वे न कोऽपि दोषः । तदिदं मतम् आपातरमणीयमपि नैव प्रमाणपदवीमारोहति । नित्यानामपि वर्णानां तत्तद्व्यञ्जकवायुभिः ध्वनिभिर्वा व्यवधाने सति वर्णसमुदायात्मकः शब्दः नैव प्रत्यक्षः स्यात् । तत्प्रतिपादितं स्फोटतत्त्वनिरुपणे शेषकृष्णैः-

नित्यानामपि वर्णानां तत्तद्व्यञ्जकवायुभिः । ध्वनिभिर्वा तिरोधाने न वर्णसमुदायधीः ॥ [6]

अत्र स्फोटाभिव्यञ्जकप्रथमध्वनिः अस्फुटस्फोटत्वेनाभिव्यक्तं करोति । उत्तरोत्तरव्यञ्जकध्वनिः स्फुटतरस्फुटतमत्वेनाभिव्यक्तं करोति । यथा प्रथमवारः पठितवेदः बुद्धयारूढो न भवति, प्रतिवाराभ्यासेन तु सम्यक्तया बुद्धयारूढो भवत्येव । अथवा प्रथमदर्शनेन रत्नतत्त्वं न स्पष्टीयते, परन्तु प्रतिवारं दर्शनेन रत्नतत्त्वं स्पष्टाभिव्यक्तो भवति । तथैवात्रापि प्रथमवर्णेनास्फुटस्फोटाभिव्यक्तिः, द्वितीयादिवर्णद्वारा स्फुटतरस्फुटतमाभिव्यक्तिर्भवति । अत्यन्तस्पष्टरूपेणाभिव्यक्तस्फोटैव स्पष्टार्थो ज्ञापयति ।

स्फोटाभिव्यक्तिप्रक्रिया :

एकस्यैव ध्वनेः स्फोटाभिव्यक्तिसामर्थ्याभावात् सामर्थ्यसत्वेऽपि द्वितीयध्वन्यु एकस्यैव ध्वनेः स्फोटाभिव्यक्तिसामर्थ्याभावात् सामर्थ्यसत्वेऽपि द्वितीयध्वन्युच्चारणवैयर्थ्यप्रसङ्गात्, ध्वनिसमुदायभावस्य ध्वनीनामुत्पन्नप्रध्वंसित्वेनासंभवात् पूर्वपूर्वध्वनि जनिताभिः स्वजन्यसंस्कारद्वारा करणतामुपगताभिः बुद्धिभिः सहकृतेनान्तिमेन ध्वनिना स्फोटः स्पष्टतया बोध्यते । अत्र निदर्शनन्तु श्लोकाभ्यासादिः। यथा मन्त्रः श्लोको वा बहुवारमावर्त्यमान एव उत्तरोत्तराभिरावृत्तिभिः क्रमशः सञ्जाताभ्यासवैशद्योऽन्ततोऽन्तिमयाऽवृत्या पूर्वपूर्ववृत्तिजन्याभ्याससनाथया कण्ठस्थीक्रियते तद्वदत्रापि मन्तव्यम् । तदुक्तम् भर्तृहरिणा-

यथानुवाको श्लोको वा सोढत्वमुपगच्छति । आवृत्या न तु स ग्रन्थः प्रत्यावृति निरूप्यते ॥ [7]

प्रत्ययैरनुपाख्येयैर्ग्रहणानुगुणैस्तथा । ध्वनिप्रकाशिते शब्दे स्वरूपमवधार्यते ॥ [8]

प्रथमाद्यावर्तने श्लोकस्य स्फुटावभासाभावेऽपि अनेकावृत्तौ तस्य पूर्णावगमो भवति तथात्रापि ध्वनिभिः स्फोटविषयकाभिव्यक्तौ प्रक्रिया बोध्या । अन्तिमेनैव ध्वनिना स्फोटस्य पूर्णतयाऽवगमेऽपि पूर्वपूर्वध्वनीनामपि नैरर्थक्यं नास्ति, यतो हि तेऽपि धनयः चरमं ध्वनिं सहकुर्वन्ति । यद्येषां सहकारो न स्यात् तर्हि सोऽन्तिमोऽपि ध्वनिः स्फोटं स्फोटयितुं नैव प्रभवेत् ।

तदेतत् सर्व निगमन्नाह भर्तृहरिः-

नादैराहितबीजायामन्त्येन ध्वनिना सह । आवृत्तपरिपाकायां बुद्धौ शब्दोऽवधार्यते ॥ इति ॥ [9]

तथा च प्रथमेन ध्वनिना किंचिद् भावनाबीजमाहितं तेन काचित् स्फोटाभिव्यक्तिरुपकार्यजननशक्तिरागता, एवमेवंक्रमेण समुद्बुद्ध – पूर्णसंस्कारायां बुद्धौ (अन्तःकरणे) अन्तिमेन ध्वनिना अन्त्यध्वन्यवधारणकालावच्छेदेन स्फोटात्मा शब्दोऽभिव्यक्तो भवति । सैषा

---

6. स्फोटतत्त्वनिरूपणम् – श्लोकसंख्या – 05
7. वाक्यपदीयम्- ब्रह्मकाण्डम् –श्लोकसंख्या – 82
8. वाक्यपदीयम्- ब्रह्मकाण्डम् –श्लोकसंख्या – 83
9. वाक्यपदीयम्- ब्रह्मकाण्डम् –श्लोकसंख्या – 84

स्फोटाभिव्यक्तिप्रक्रिया । सरो रस इत्यादौ भेदप्रतीतिर्नस्यादिति न वाच्यम्, तत्र उत्पत्तिक्रमस्य आरोपेण ध्वनीनां क्रमवत्वस्य स्वीकारात् पूर्व ज्ञातास्ते ध्वनयः पश्चात् युगपत्स्मर्यमाणा अपि पूर्वक्रमेणैव स्मृताः स्फोटमवगमयन्ति ।

स्फोटस्यैव ध्वनिव्यङ्ग्यतादि :

अत्र ब्रह्मकाण्डे जातिस्फोटव्यक्तिस्फोटवादौ नित्यैकशब्दवादश्चाभिहिताः । याव्ययियानित्यतान प्राप्नोति, पूर्वतः सत एव तस्य ध्वनिभिरभिव्यक्तेरेव कृतत्वात् । न च ध्वनयोऽसन्तं तमुत्पादयन्ति । तस्मान्न नित्यतादोषः । व्यङ्ग्यव्यञ्जकयोरेकदेशस्थता घटदीपादिदृष्टान्तेन सिद्धा । अत्र तु व्यञ्जकः किल ध्वनिः श्रोत्रदेशवृत्तिः व्यङ्ग्यस्तु स्फोटो हृदयदेशवृत्तिरित्यनयो-र्व्यङ्ग्यव्यञ्जकयोरेकाधिकरणतायां न क्षतिः । ध्वनिः किल श्रोत्ररूप आकाशे स्फोटोऽपि पश्यन्तीरूपो हृदयाकाश इति श्रोत्रहृदय-रूपोपाधिभेदेऽपि आकाशस्य समानत्वादुपर्युक्तो दोषो नेति मन्तव्यम् । विषयेन्द्रिययोर्यथा ग्राह्यग्राहकता नियततया दृश्यते श्रोत्रं शब्दमेव गृह्णाति इत्येवं रूपेण, तथैव ध्वनेः स्फोटस्य च ध्वनिरेव स्फोटं व्यंजयति नान्य इत्येवं रूपा व्यङ्ग्यव्यञ्जकता नियतैव ।

बाह्यान्तरभेदेन द्विविधस्स्फोट : तथा च स्फोटो द्विविधः, आन्तरो बाह्यश्च । तत्र बुद्ध्यवच्छिन्नाकाशधर्माऽयमान्तरः स्फोटः, 'यद्वा केषांचिद् व्यक्तवाचामुच्चारणे ध्वनिः स्फोटश्च स्तः । अव्यक्तावाचामुच्चारणे ध्वनिरेव प्रतीयत इत्यर्थः । अत्र प्रतीयत इत्युक्त्या स्फोटस्यापि सत्ता सूचिता ।' 'एवं चेति स्फोटो द्विविधः, आन्तरो बाह्यश्च, तत्रान्तरस्य मुख्यं वाचकत्वमित्यर्थः, बाह्यस्तु जातिव्यक्तिभेदेन द्विविधः । स चायं स्फोट आन्तरप्रणवरुप एव । तदुक्तं सूतसंहितायाम्-

परः परतरं ब्रहा ज्ञानानन्दादिलक्षणम् । प्रकर्षेण नवं यस्मात् परं ब्रहा स्वभावतः ॥ [10]

अपरः प्रणवः साक्षाच्छब्दरूपः सुनिर्मलः । प्रकर्षेण नवत्वस्य हेतुत्वात् प्रणवः स्मृतः ॥ इति । [11]

एवं च पदादिरूप आन्तरः स्फोटो वाचक इति सिद्धम् । '**ओंकार एवं सर्वा वाक् सैषा स्पर्शोष्माभिर्व्यज्यमाना बही नानारुपा भवति इति श्रुतेः**' [12] । बह्वी वाक्यपदादिरूपा नानारूपा घटपटादिरूपा व । अकार एवं इति श्रुत्यन्तरे पाठः । तन्त्राप्यवयवद्वारा प्रणवोपलक्षणत्वम् । द्वादशस्कन्धे भागवते प्रणवस्य स्फोटत्वस्फुटमेवोक्तम् । तत्र हि-

समाहितात्मनो ब्रह्मन् ब्रह्मणः परमेष्ठितः । हृद्याकाशादभून्नादो वृत्तिरोधाद् विभाव्यते ॥' [13]

लघुमञ्जूषायां च यथा- 'तथा चायं स्फोटो द्विविध, आभ्यन्तरो बाह्यश्च । तत्राभ्यन्तरो बुद्ध्यनुसंवृत्तिरूपः। बाह्यस्तु जातिव्यक्तिभेदाद् द्विविधः। सङ्घातवर्त्तिनी जातिरेव वाचिकेत्याद्यः (जातिस्फोटः), एकोऽनवयवः स्फोट इति व्यक्तिस्फोटः ।' तत्र शास्त्रप्रक्रिया-निवार्हको वर्णस्फोटः प्रकृतिप्रत्ययास्तदर्थवाचका इति तदर्थः । अत्र **कला-** ननु वर्णस्फोट इत्यस्य वर्णा वाचका इत्यर्थः स्यात्, स चायुक्तः, तेषामानर्थक्यस्य भाष्य एव बहुशः स्पष्टत्वात् । किंचात्र पक्षेऽर्थबोधानुकूला शक्तिर्वर्णसमूहे एव पर्याप्ता, न प्रत्येकम्, तथा सति प्रत्येकमर्थवत्त्वात प्रातिपदिकत्वाद्यापत्तौ धनं धनं वनमित्यादौ वन नलोपाद्यापत्तेः । किंच प्रत्येकं शक्तिमत्त्वे प्रत्येकं वर्णादर्थबोधापत्तिः, किंच द्वितीयादिवर्णोच्चारणस्य वैयर्थ्यापत्तिः । न च प्रत्येकं वर्णैरर्थस्मरणमात्रं जन्यते, चरमेण पुनः स्पष्टं जन्यते, प्रत्यक्ष इव स्मरणेऽपि वैजात्याङ्गीकारादिति वाच्यम्, प्रतिवर्णमर्थस्मरणस्यानुभवविरुद्धत्वात् गुरुत्वाच्च । न च प्रत्येकावृत्तेः कथं समुदायवृत्तित्वं द्वित्वादिवदुपपत्तेरत आह प्रकृतीति । तथा च वर्णपदं पदैकदेशपरमिति भावः ।

---

10. सूतसंहिता, शिवमाहात्म्यखण्डम् , श्लोकसंख्या -32 11. सूतसंहिता, शिवमाहात्म्यखण्डम् , श्लोकसंख्या -33

12. ऐतरेयब्राह्मणम् -3-6-7 13. श्रीमद् भागवतमहापुराणम् , द्वादशस्कन्धः, षष्ठोऽध्यायः , श्लोकसंख्या -37

स्फोटस्य विभागः काल्पनिक –

अनया रीत्या साधारण्येन शब्दस्वरूपेऽवगते व्यवहारमार्गे समासीनैरस्माभिः साधुशब्दज्ञानार्थं तु कश्चन यत्नो विधेय एवेति विचार्य स्वीयस्वीयपद्धत्या अपोद्धारपदार्थरीत्या स्फोट विभागं ते चक्कुस्तैर्थिकाः । तेषु कश्चन चतुष्टयी शब्दानां प्रवृत्तिः जातिशब्दाः, गुणशब्दाः, क्रियाशब्दा, यदृच्छाशब्दाश्चेत्येवमभिमत्य चतुर्भिः प्रकारैः शब्दानां प्रविभागमकार्षीत् ।

निष्कर्षः

अनया रीत्या लघुमञ्जूषायां स्फोटं प्रपंचयता नागेशभट्टेन न हि वर्णपदवाक्यादिभेदेन अष्टौ स्फोटा उपन्यस्ताः, परं व्यंजनया तेनापि ते स्वीकृताः । तन्मतेऽपि वर्णस्फोटपदेन प्रकृतिस्फोटः प्रत्ययस्फोश्च ग्राह्यः । अष्टानां स्फोटानामुपन्यास : श्रीपञ्चोलिपण्डित-बालकृष्णशास्त्रिणा वैयाकरणभूषणसारटीकायां प्रभायां (पृ० 448) वक्ष्यमाणपद्धत्या अष्टौ ते प्रदर्शिता गतानुगतिकरीत्या । तथाहि 'स च स्फोटोऽष्टविधः वर्णस्फोटः पदस्फोट, वाक्यस्फोटः, वर्णजातिस्फोटः, पदजातिस्फोटः, वाक्यजातिस्फोटः, अखण्ड-पदस्फोटः, अखण्डवाक्यस्फोटश्च इति । वर्णस्फोटस्य सखण्डाखण्डभेदेन द्वैविध्यं तु न. सुबनातिङन्नात दादिभिन्नस्य वावयभिन्नस्य च प्रकृतिप्रत्ययसमुदायरूपस्य प्रकृतिरूपस्य प्रत्ययरूपस्य चैकवर्णमात्रवर्णस्फोटघटकवर्णशब्देन ग्रहणात् ।

स्फोटत्तत्त्वं जानतामेव सर्वे सर्वार्थवाचका इति ज्ञानम् –

अत्रेदं रहस्यम्- लोके यस्य कस्यचिद् वस्तुनो यदा प्रत्यक्षेणोपलब्धिर्भवति, तदा प्रत्यक्षविषयीभूतस्य पदार्थस्य यो ह्यपलब्धेः पूर्वकालो यश्चोपलब्धेः पश्चाद्भावी कालस्तयोर्द्धयोरवस्थयोर्ये वर्णपदवाक्यस्फोटाः सन्ति, तेषां प्रचिताप्रचितरूपाणां बुद्धयानुगम्यमानतत्त्वानां नास्ति कश्चन भेदः, स्वीयायां स्थितौ सदैकरूपेणावस्थानात्। तथा च लोकव्यवहारेणैव तत्र ह्रस्वत्वादिव्यवहार, न तु स्फोटे कश्चन भेदलेशोऽस्ति, आकाशस्येव तस्य नित्यत्वात्। अयं हि स्फोटोऽखण्डो नित्यश्च । यथा एकस्याप्याकाशस्य घटादिभिरूपाधिभिस्तद्रूपेण प्रतीतिर्भिद्यते, तद्वदेकस्याप्यखण्डस्य नित्यस्य स्फोटस्य वर्णपदवाक्यादिपरिच्छेदकवशाद् भेदेन प्रत्ययो जायते। तथा च यस्य कस्यचिद् योगिनस्तादृशस्य स्फोटस्य प्रत्यक्षं भवति, तत्कृते एव 'सर्वे सर्वार्थवाचकाः' इति ज्ञानमाविर्भवति।

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711
Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

वेदार्थज्ञाने सत्प्रतिपक्षज्ञानापेक्षा

Dr. Mallanagowda S,
Deputy Director (I/C)
Prasaranga, Karnataka SanskritUniversity,
Chamaraja Pete- 560018, Bengaluru, Karnataka
Mobile no: 9341090772.
Email id: sagaramgowda@gmail.com,

सुविदितमेव एतत् विपश्चिदपश्चिमानां यत् सर्वे प्रेक्षावन्तः इष्टानिष्टप्राप्तिपरिहारोपायं पर्येषमाणाः सकलपुरुषार्थसाधनोपयोपदेशिनं वेदं प्रतिलभ्य तस्मात् वेदात् धर्मार्थकाममोक्षाख्यान् चतुरः पुरुषार्थान् सोपायान् अधिगच्छन्ति इति । सोयं वेदः चतुर्धाविभक्तः अनेकैः विद्यस्थानैः उपबृंहितः अलम् एतादृशाय प्रयोजनाय इत्यापि विदितचरमेव । विद्यायाः वेदात् जायमानस्य वेदार्थज्ञानस्य स्थानम् आश्रयः उपायः इति चतुर्दशानां अष्टादशानां वा विद्यस्थानानां वेदाङ्गादीनाम् इतिहासपुराणसहितानां न्यायविद्यान्तनां संज्ञा इयम् अन्वर्था भवति ।

एतेषु विद्यास्थानेषु न्यायविद्या उत्तमं स्थानम् अधिरोहति । यतः न्यायविस्तरः अयं मूलस्तम्भभूतः सर्वासां विद्यानाम् । वेदप्रमामाण्यरक्षाहेतुत्वात् । तत्वं च प्रमाणानां साधुना प्रकारेण अस्मिन् तन्त्रे निरूपणात् । अतः एव अस्य प्रमाणशास्त्रम् इति अपरं नाम प्रसिद्धम् । तत्र च आगमस्य विशिष्य प्रामाण्यं साध्यते इति अवश्यमेव वेदप्रामाण्यरक्षाहेतुत्वमस्य तन्त्रस्य । एवं वेदानां दुस्तार्किकरचितकुतर्कविप्लवनिरसनेन अपि अस्य वेदप्रामाण्यरक्षाहेतुत्वं सिद्धम् । उक्तं हि न्यायमञ्जर्यां जयन्तभट्टैः ।

"वेदेषु दुस्तार्किकरचितकुतर्कविप्लावितप्रामाण्येषु शिथिलितार्थाः कथमिव बहुवित्तव्यायाससाध्यं वेदार्थानुष्ठानमाद्रियेरन् साधवः । किं वा स्वामिनि परिम्लाने तदनुयायिना मीमांसादिपरजनेन कृत्यम् इति । तस्मात् अशेषदुष्टतार्किकोपमर्दद्वारक-दृढतरवेदप्रामाण्यप्रत्ययाधायिन्यायोपदेशक्षमम् अक्षपादोपदिष्टमिदं न्यायविस्तराख्यं शास्त्रं शास्त्रप्रतिष्ठानिबन्धम् इति धुर्यं विद्यास्थानम्"१ इति ।

अयं भावः । वेदाः पुरुषार्थसाधनोपायम् उपदिशान्ति इति तावत् अवगतम् । ते च उपायाः अनुष्ठातव्याः । अनुष्ठानं च बहुव्ययायाससाध्यम् । अतः वेदे दृढतरप्रामाण्यनिश्चयः अनुष्ठानाय अपेक्षिष्यते । तत्रापि यदि दुस्तार्किकाः कुतर्कान् रचयित्वा वेदप्रामाण्यज्ञाने अप्रामाण्यशङ्काम् उत्पादयेयुः तर्हि प्रामाण्यज्ञानस्य शिथिलत्वात् वेदार्थानुष्ठाने प्रवृत्तिः न स्यात् । वेदजन्यज्ञानस्य वेदार्थानुष्ठानहेतुत्वे वक्तव्ये अप्रामाण्यज्ञानानास्कन्दितवेदजन्यवेदार्थनिश्चयत्वेन एव हेतुता वाच्या इति विशेषणीभूताप्रामाण्य ग्रहाभावस्य विघटनात् दुस्तार्किकविरचितः दुस्तर्कः अनुष्ठानं प्रतिरुणद्धि । यदा च वेदे एव एवं रीत्या अप्रामाण्यशङ्का तदा का कथा वेदानुसारिणां मीमांसादीनां विद्यस्थानानाम् । अतः दुस्तर्कस्य सर्वस्य अपि निरसनं कृत्वा वेदप्रामाण्यरक्षणं सर्वप्रथमं कर्तव्यम् । तदर्थं न्यायाः युक्त्यपरपर्यायाः सम्यक् वेदितव्याः । तदर्थं च अक्षपादेन महर्षिणा प्रदर्शितः न्यायः सम्यक् अवधारयितव्यः । अतः च सर्वासाम् विद्यानाम् अपि उपकारकम् इदं न्यायविस्तराख्यं शास्त्रम् । तस्मान् च सर्वश्रेष्ठं विद्यास्थानम् इति । एतादृश वेदप्रामाण्यपरिरक्षणोपायत्वं न्यायविस्तरस्य प्रमाणनिरूपणात् सम्पद्यते ।

---

१. न्या.म. पृ. ७

तत्रापि अस्मिन् दर्शने "प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानि"२ इति सूत्रेण चत्वारि एव प्रमाणानि व्यास्थाप्यन्ते । तेषु च अनुमानं विशिष्य निरूप्यते । तत्र अनुमानं "अथ तत्पूर्वकं त्रिविधम् अनुमानं पूर्ववत् शेषवत् सामन्यतोदृष्टम्"३ इति सूत्रेण व्युत्पादितम्। परीक्ष्य च बहुभिः प्रकारैः सूत्रैः च निरूपितम् । तत्र अनुमानस्य लक्षणं/ स्वरूपं कथितं न्यायमञ्जर्याम् ।

"पञ्चलक्षणकात् लिङ्गात् गृहीतात् नियमस्मृतेः । परोक्षे लिङ्गिनि ज्ञानम् अनुमानं प्रचक्षते ॥"४ इति

अस्मिन् श्लोके अनुमानस्य फलं सूचितम् । प्रत्यक्षेण ग्रहीतुम् अशक्यस्य अयोग्यस्य कस्यचित् अर्थस्य ज्ञानं फलम् अनुमानस्य । तच्च ज्ञानं द्विविधं वक्तव्याम् । एकं लिङ्गदर्शनम् । अपरं च लिङ्गलिङ्गिसम्बन्धदर्शनशब्दितं व्याप्तिज्ञानम् । इदं च लिङ्गम् पञ्चलक्षणोपेतं भवेत् इति नियमः । लक्षाणानि च 1. पक्षसत्वम्, 2. सपक्षसत्वम्, 3. विपक्षे असत्वम्, 4. अबाधितत्वम् 5. असप्रतिपक्षितत्वम् इति पञ्च ।

पञ्चसु च लक्षणेषु अन्तिमम् असत्प्रतिपक्षितत्वम् । एतत् विना लिङ्गस्य गमकत्वं नतराम् अस्ति । असत्प्रतिपक्षितत्वस्य परिष्कृतं स्वरूपं न्यायमञ्जर्याम् उक्तम् । "संशयबीजभूतेन अर्थेन प्रत्यनुमानतया प्रयुज्यमानेन अनुपहतत्वात् असत्प्रति - पक्षितत्वम्"५ इति सत्प्रतिपक्षितत्वमपि तत्रैव निरुक्तम् "यस्य निष्प्रतिपक्षता नास्ति सः (सत्प्रतिपक्षः) प्रकरणसमः"[६] इति । आभ्याम् एवमर्थः प्रतीयते यत् यस्य हेतोः साध्याभावसाधकः अपरः हेतुः अस्ति सः सत्प्रतिपक्षितः इति । सन् प्रतिपक्षः विरोधी हेतुः यस्य सः सत्प्रतिपक्षः इति व्युत्पत्तेः। अस्यैव प्रतिरेधः प्रकरणसमः इत्यपि नामान्तरम्। अयं सत्प्रतिपक्षः हेतुः साध्यस्य साधकः न भवति। यथा शब्दः नित्यः शब्दत्वात् इति प्रयोगे प्रतिप्रयोगः क्रियते शब्दः अनित्यः कार्यत्वात् इति। तदा शब्दत्वरूपः हेतुः नित्यत्वस्य साध्यस्य साधकः न भवति। यत्र एषः दोषः नास्ति तत्र हेतुः साधकः भवितुमर्हति।

यद्यपि सर्वत्रैव कश्चित् प्रतिप्रयोगः कर्यु शक्यते एव। यथा पर्वतः वह्निमान् धूमात् इति उक्ते पर्वतः वह्निशून्यः पाषाणमयत्वात् इति प्रतिप्रयोगः कर्तुं शक्यते। तथापि हेतुप्रतिहेत्वोः यत्र बलं समानं भवति तत्रैव सत्प्रतिपक्षता भवति नतु प्रतिप्रयोगमात्रेण। एतत्तत्वं तु सूत्रभाष्यकारादिभिः नवीनैः च सम्यक् विवेचितम् एवास्ते। अतः एव असत्प्रतिपक्षित्वमित्यस्य तुल्यबलप्रत्यनुमानाभावः इति अर्थम् अभियुक्ताः आचक्षते। अतः तुल्यबलप्रतिहेतुः यस्य लिङ्गस्य नास्ति सः असत्प्रतिपक्षितः हेतुः इति सिद्धं भवति।

1.2 वेदार्थज्ञाने सत्प्रतिपक्षज्ञानापेक्षा -

ननु एतादृशासत्प्रतिपक्षितत्वस्य सत्प्रतिपक्षस्य देषस्य वा ज्ञानेन वेदार्थज्ञानस्य कः उपकारः क्रियते इति चेत् उच्यते – वेदे हि तत्र तत्र केचित् विषयाः हेतूपन्यासपूर्वकम् उपदिश्यन्ते। क्वचित् च पक्षद्वयोपन्यासपूर्वकमपि उपदेशाः क्रियन्ते। तत्र कतमः पक्षः ग्राह्यः अथवा केन हेतुना निर्णीत अंशः इति विवेकः कर्तव्यः भवति। तदर्थं सत्प्रतिपक्षस्य ज्ञानम् आवश्यकम्। यथा चातुर्मास्यान्तर्गतायां गृहमेधीयेष्टौ एवं पक्षद्वयं श्रूयते "मध्यमेन पर्णेन जुहोति। स्रुध्येषा। अथोखलु ।अन्तमेव एव हेतव्यम्। अन्ततः एव रुद्रं निरवदयते।"७ इति। अत्र अथे खलु इत्यारभ्य पक्षान्तरं दर्शितम् इति स्पष्टमेव प्रतीयते। ततः पूर्वं च एकः पक्षः।

एवं तत्र अनुमानप्रयोगः कर्तव्यः मध्यमपर्णं होमसाधनत्वेन विधेयम् स्रुध्येषा इत्याद्यर्थवादावगतप्राश्यस्त्यवत्वात्

---

२. न्या. सू. १.१.२ ३. न्या. सू. १.१.५ ४. न्या. म. आह्निकम्, २.१ श्लो. १५२ ५. न्या. म. आ. २ पृ. २८३

६. न्या. म. आ. २ पृ. २८४ ७. तै. ब्रा. १-६-१०

सम्मतवत् इति। यद्यपि होमसाधनत्वेन विधेयत्वाभाववति प्रधानादौ अर्थवादावगतं प्राशस्त्यम् अस्ति इति व्याभिचरितः अयं हेतुः तथापि प्राशस्त्यं नाम प्रशस्तेषु वर्तमाना जातिः काचित् नाभिमता अपि तु तेन तेन अर्थवादेन अवगम्यमानः तत्तत्पदार्थनिष्ठः कश्चित् विशेषः। तथा च होमसाधनेषु अर्थवादैः अवगतं यत् प्राशस्त्यं विशेषः वा तस्यैव हेतूकरणात् प्रधानादिषु तदभावात् च न दोषः। अतः एव दृष्टान्ते पर्णमय्यां जुह्वां "यस्य पर्णमयी जुहूः भवति न पापं श्लोकं श्रृणोति"८ इति अर्थवादावगतं होमसाधननिष्ठं प्रशस्त्यम् अस्ति। तत्र होमसाधनत्वेन विधेयत्वं च अस्ति इति व्याप्तिलाभः। हेतोः च पक्षधर्मता।

तस्य प्रतिप्रयोगः एवं कर्तव्यः यत् मध्यमपर्णं होमसाधनत्वेन अविधेयम् अनयार्थवाद शेषार्थवादावगतप्राशस्त्यवत्वात् इति। स्रुध्येषा इति अर्थवादः जर्तिलयवागून्यायेन अन्ततः एव रुदं निरवदयते इति अर्थवादस्य शेषः। अतः अन्यार्थवादशेषभूतेन अनेन अर्थवादेन अवगतं प्राशस्त्यं न म्धयमपर्णस्य होमसाधनताम् अवगमयितुम् अलम्। अतः अन्यार्थवादशेषभूतार्थवाद-विषयत्वात् न मध्यनपर्णस्य होमसाधनता इति स्तप्रतिपक्षानुमानेन एव अत्र विषयावगमः भवति ।

यद्यपि क्रियाविधायकेषु वाक्येषु एतस्य प्रसक्तिः ज्ञानदार्ढ्याय एव उपयुज्यते तथापि वस्तुस्वपनिरूपणपरेषु वाक्येषु अस्य सत्प्रतिपक्षज्ञानस्य महान् उपयोगः अस्ति ।

यथा "सदेव सोम्य इदमग्रे आसीत् एकमेव अद्वितीयम्" इति जगत्कारणं सत्पदार्थम् जगतः उत्पत्तेः प्राक् अवधार्य "तत्र तद्धैके आहुः असत् एव इदमग्रे आसीत् एकमेव अद्वितीयम् तस्मात् असतः सज्जायत"९ इति पूर्वपक्षम् उपन्यस्य "कुतस्तु खलु सोम्य एवं स्यात् इति होवाच कथम् असतः सज्जायेन इति सत्तु एव सोम्येदग्र आसीत् एकमेव अद्वितीयम्"१० इति तस्य पक्षस्य खण्डनं कृतम् ।

तत्र एवं सत्प्रतिपक्षानुमानप्रयोगेण एव उपपादनं कर्तव्यम्। यथा सिद्धान्तिना सत् जगत्कारणम् इति प्रतिज्ञायां कृतायां पूर्वपक्षी जगत् असत्कारणकम् यथा बीजविनाशानन्तरं जायमानः अङ्कूरः असत्कारणकः। तथा चेदं जगत्। तस्मात् असत्कारणकम् इति प्रयोगं करोति। यद्यपि यस्यकस्यचित् वायुसंयोगस्य विनाशानन्तरं जायमानं दध्यादि असत्कारणकं न प्रदर्शयितुं शक्यते क्षीरकारणकत्वस्य प्रत्यक्षमुलब्धेः। तथापि कारणविनाशानन्तरमेव कार्यस्य उत्पत्तिम् अभ्युपगच्छतां पूर्वपक्षिणां क्षीरविनाशानन्तरमेव दध्नः उपत्तिः अभिप्रेता इति अपपत्तिः। न च विनाशः अपि अभावः असदपि अभावमात्रम् इति साध्यहेत्वोः अभेदः इति वाच्यम्। संवृत्या अभ्युपगतबीजादिप्रतियोगिकस्य विनाशस्य संवृत्तिसिद्धत्वात्। असतः च तन्मते परमार्थसत्यत्वात्। यद्वा सत्कारणानुपलब्धेः इति वा हेतुः अभिप्रेतः। बीजाद्युपमर्दपूर्वकमेव अङ्करादि जायते इति सतः कारणस्य अनुपलब्धेर्भवति असतः कारणस्य सिद्धिः इति अभिप्रायः।

अस्य च प्रतिप्रयोगः एवं कर्तव्यः। जगत् असत्कारकं न असत्वेन अप्रतीयमानत्वात् ११ यत् यद्रूपेण न प्रतीयते तद् तत्कारणकं न भवति यथा सुवर्णात्मना अप्रतीयमानः मृण्मयः घटः सुवर्णप्रकृतिकः न भवति इति। तथा च सत्प्रतिपक्षितत्वात् पूर्वपक्षिणः अनुमानं साधकं न भवितुम् अर्हति इति सद्धम्।

अथवा जगत् सत्कारणकम् इति सिद्धान्तिनः वाक्यम् उपश्रुत्य पूर्वपक्षी एवं प्रयुङ्क्ते जगत् न सत्कारणकम् सत्कारणानुपब्धेः इति। तदा सिद्धान्तिना एवं प्रतिप्रयोगः कर्तव्यः जगत् सत्कारणकम् एव सत्वेन प्रतीयमानत्वात् इति। ततश्चापि सत्प्रतिपक्षसिद्धिः। एवम्प्रकारेणापि परोक्तानुमानस्य असाधकत्वं दर्शयितुं शक्यते।

---

८. तै. सं. ३-५-७-२ ९. छा. उ. ६-१-१ १०. छा. उ. ६-१-१ ११. असदन्वयाभावात् इति अर्थः

एवं बृहदारण्यकोपनिषदि चतुर्थाध्याये स्वप्नावस्थां प्रकृत्य तस्यामवस्थायां बाह्यानाम् अर्थानां राहित्यं स्वयंज्योतिष्ट्वम् च आत्मनः प्रतिज्ञातम्। तदा पूर्वपक्षिणः आत्मनः स्वयञ्जोतिष्टम् असहमानाः तदभावसाधनाय प्रवर्तन्ते। तेषां मतं श्रुत्या अनूदितम्। "अथो खलु आहुः जागरितदेशः एव अस्य एषः इति यानि ह्येव जाग्रत् पश्यति तानि स्वप्ने"१२ इति।

तत्रायं प्रयोगः कर्तव्यः पूर्वपक्षिणा। स्वप्नावस्थः आत्मा स्वयञ्ज्योतिः न भवति जाग्रत्कालिकपदार्थद्रष्टृत्वात् जाग्रत्कालिकात्मवत् इति। यद्यपि जाग्रत्काले अपि आत्मनः स्वयञ्जोतिष्ट्वम् सिद्धान्तिसम्मतम्। तथापि जाग्रकाले अदित्यादिज्योतिर्व्यतिकरात् आत्मनः स्वयञ्ज्योतिष्ट्वं दुर्बोधम् इति मत्वा एव हि स्वप्नावस्थोपन्यासः कृतः। तदेव दुर्बोधत्वमादाय आत्मनः जाग्रत्काले स्वयञ्ज्योतिष्ट्वं नास्ति इति सिद्धवत्कृत्य अयं पूर्वपक्षिणः प्रयोगः।

तत्र च प्रत्यनुमानप्रयोगः एवं सिद्धान्तिना कर्तव्यः स्वप्नावस्थः आत्मा अन्यानपेक्षप्रकाशवान् प्रकाशकत्वेनाभिमतेन्द्रियादिशून्यत्वे सति पदार्थोपलब्धृत्वात् यन्नैवं तन्नैवं यथा जाग्रत्कालिकः आत्मा इति। एतादृशानुमानेन पूर्वपक्ष्युक्तानुमानस्य सत्प्रतिपक्षितता भवति। प्रत्यनुमानप्रयोगे च अस्मिन् भगवत्पादानां भाष्यवाक्यं प्रमाणम्। तत्र हि "यानिह्येवजाग्रत् पश्यति। तस्मात् न अन्यस्य ज्योतिषः तत्र सम्भवः अस्ति। तदुक्तं "न तत्र रथाः न रथयोगाः"१३ इत्यादि। तस्मात् अत्रायं पुरुषः स्वयज्योतिः भवत्येव"१४ इति वाक्यम्। तत् च उक्तेन प्रकारेण पूर्वपक्षनिराकरणपरम्।एवम् अन्यत्रापि सप्ततिपक्षज्ञानस्य उपयोगः यथासम्भवम् ऊह्यः।

तदेवं सत्प्रतिपक्षज्ञानम् न्यायदर्शनीयम् वेदार्थज्ञाने महान्तम् उपकारं करोति इति विषये नास्ति संशयलेशः।

एतावता सत्प्रतिपक्षस्य वेदार्थज्ञाने उपयोगः इति अवतरणम् उपोद्घातरूपेण कृतम्। न्यायदर्शने प्रसिद्धः सत्प्रतिपक्षः न वेदार्थज्ञाने एव महान्तम् उपकारं करोति अपि तु अनुमानप्रामाण्यवादिनि दर्शनान्तरे अपि। तस्यास्य सत्प्रतिपक्षस्य दर्शनान्तरेषु उपयोगः निरूपणं वा कथं कृतम्, इति लघुचिन्तनं क्रियते।।

****

---

१२. बृ. उ. ४-३-१४ १३. बृ. उ. ४-३-१० १४. बृ. उ. शां. भा. ४-३-१४

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711
Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

भारतीयगणितज्ञैः प्रतिपादिताः ज्योत्पत्तेः केचन प्रमुखसिद्धान्ताः

गिरीशभट्टः बि.
सिद्धान्तज्यौतिषशास्त्रे विद्यावारिधि शोधच्छात्रः
ज्योतिष-वास्तुविभागः, राष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः, तिरुपतिः-517502, आन्ध्रप्रदेशः
दूरभाषा : 8277210178, 6361249486
अणुसङ्केतः (E-mail) : bhatgirish1997@gmail.com

सारांशः –भारतीयज्ञानपरम्परायांसिद्धान्तज्यौतिषमपि अन्तर्भवति । सिद्धान्तज्यौतिषे बहवः सिद्धान्ताः प्रतिपादितास्सन्ति । तेषुज्योत्पत्तिरप्यन्यतमः सिद्धान्तः । आङ्ग्लभाषायां ज्योत्पत्तिशब्दं "The Science of calculation for the construction of Sine" इति निरूपयितुं शक्नुमः । वृत्तान्तर्गतानां भुजज्या, कोटिज्या, भुजोत्क्रमज्या, कोट्युत्क्रमज्या इति ज्यायाः चतुर्णां भेदानाम् उपरि ज्योत्पत्तिविषयकाः सिद्धान्ताः प्रवृत्ताः । पाश्चात्त्यगणकैः निरूपितस्य त्रिकोणमितिशास्त्रस्य मूलं भारतीयज्योत्पत्तिरेव भवतीत्ययं भारतीयानामस्माकं प्रमोदस्य विषयः । ज्योत्पत्तेः व्याप्तिः अत्यन्तं बृहती वर्तते । ज्योत्पत्तिविषये भारतीयज्योतिर्विदां महद्योगदानं वर्तते । सूर्यसिद्धान्तः, आर्यभटीयं, ब्राह्मस्फुटसिद्धान्तः, वटेश्वरसिद्धान्तः, सिद्धान्तशेखरः, सिद्धान्तशिरोमणिः, सिद्धान्ततत्त्वविवेकः, सिद्धान्तसम्राट्, केतकीग्रहगणितम् इत्यादिषु भारतीयग्रन्थेषु ज्योत्पत्तिविषयकाः विभिन्नाः सिद्धान्ताः प्रतिपादिताः सन्ति । तेषु केचन प्रमुखसिद्धान्ताः अस्मिन् शोधपत्रे सङ्ग्रहरूपेण विविच्यन्ते ।

कूटशब्दाः – ज्या, भुजज्या, कोटिज्या, उत्क्रमज्या, भुजोत्क्रमज्या, कोट्युत्क्रमज्या

प्रस्तावना –

ज्यानाम् उत्पत्तिः ज्योत्पत्तिरिति षष्ठीतत्पुरुषसमासः । आङ्ग्लभाषायां 'ज्योत्पत्तिः' इति शब्दस्य "The Science of calculation for the construction of Sine" इति विवरणम् । वृत्तरिधेः एकस्मात् बिन्दुतः अन्यबिन्दुपर्यन्तं कृता सरलरेखा पूर्णज्या इत्युच्यते । सा पूर्णज्या एव सरलरेखागणिते ज्याशब्देन व्यवह्रियते । यतो हि सरलरेखागणिते पूर्णज्यायाः उपयोगः अस्ति । परन्तु ग्रहगणिते अस्याः पूर्णज्यायाः अर्धरूपा अर्धज्या एव ज्याशब्देन व्यवह्रियते । यतो हि ग्रहगणिते अर्धज्यायाः एव सर्वत्र उपयोगः भवति । यथोक्तं श्रीमता भास्कराचार्येण सिद्धान्तशिरोमणौ –

अर्धज्याग्रे खेचरो मध्यसूत्रात् तिर्यक्संस्थो जायते येन तेन ।
अर्धज्याभिः कर्म सर्वं ग्रहाणामर्धज्यैव ज्याभिधानात्र वेद्या ॥[1] इति ।

ग्रहसञ्चारवृत्तस्य कोऽपि अवधिभूतः प्रदेशः मध्यबिन्दुः भवति । तस्मात् मध्यबिन्दुतः वृत्तकेन्द्रगामि यत्सूत्रं कल्प्यते तदेव मध्यसूत्रम् । ग्रहः स्वसञ्चारवृत्तपरिधौ तस्मात् मध्यसूत्रात् अर्धज्यायाः अग्रे सञ्चरति । न तु पूर्णज्यायाः अग्रे । अतः ग्रहगणिते सर्वदा अर्धज्यायाः एव उपयोगः भवति । न तु पूर्णज्यायाः । अतः ग्रहगणिते सर्वत्रापि अर्धज्या एव ज्याशब्देन व्यवह्रियते ।

---

1. सिद्धान्तशिरोमणिः – ग्रहगणिताध्यायः – स्पष्टाधिकारः – श्लोकः २

सूर्यसिद्धान्ते ज्योत्पत्तिः

सूर्यसिद्धान्ते स्पष्टाधिकारे,

राशिलिप्ताष्टमो भागः प्रथमं ज्यार्धमुच्यते । तत्तद्विभक्तलब्धोनमिश्रितं तद्द्वितीयकम् ॥

आद्येनैवं क्रमात् पिण्डान् भक्त्वा लब्धोनसंयुताः । खण्डकाः स्युश्चतुर्विंशज्यार्धपिण्डाः क्रमादमी ॥ [2]

इत्याभ्यांश्लोकाभ्यांज्यासाधनगणितंनिरूपितमस्ति ।

राशिलिप्तानाम् अर्थात् १८०० कलानाम् अष्टमः भागः अर्थात् २२५ मितं प्रथमज्यार्धस्य प्रमाणम् अर्थात् २२५ कलानां ज्यायाः प्रमाणं भवति ।

$$\text{प्रथमज्यार्धस्य प्रमाणम्} = \frac{\text{राशिकलाः}}{८} = \frac{१८००}{८} = २२५$$

प्रथमज्याखण्डमपि प्रथमज्यार्धतुल्यमेव भवति । अर्थात् २२५ कलानां ज्या एव शून्यकलानां ज्यायाः २२५ कलानां ज्यायाश्च अन्तरं (शून्य-प्रथमज्ययोरन्तरं) भवति । तत् प्रथमज्याखण्डं तेनैव (प्रथमज्याखण्डेनैव) विभक्तंकार्यम् । तदानीं यत्फलं लभ्यते तत् प्रथम-द्वितीयज्याखण्डयोरन्तरं भवति । तत् प्रथम-द्वितीयज्याखण्डयोरन्तरं प्रथमज्यार्धेन ऊनीकृतं कार्यम् । तदानीं यत्फलं लभ्यते तत् द्वितीयज्याखण्डं भवति । तत् प्रथम-द्वितीयज्ययोरन्तरं भवति । तत् द्वितीयज्याखण्डं प्रथमज्यापिण्डेन मिश्रितं (संयुक्तं) कार्यम् । तदानीं द्वितीयज्यापिण्डं (द्वितीयज्यार्धं)लभ्यते । अनेनैव प्रकारेण द्वितीयादिज्यापिण्डानि (द्वितीयादिज्यार्धानि) प्रथमज्यार्धेन विभक्तानि कार्याणि । लब्धफलानि यथाक्रमम् अनुक्रमयोः ज्याखण्डयोरन्तराणि भवन्ति ।[3] तानि द्वितीयादिज्याखण्डेभ्यःऊनीकृतानि कार्याणि । तदानीं तृतीयादिज्याखण्डानि समुपलभ्यन्ते । तानि द्वितीयादिज्यापिण्डेषु योज्यन्ते चेत् क्रमशः तृतीयादिज्यापिण्डानि समुपलभ्यन्ते । एवमाहत्य त्रयोविंशतिः ज्याखण्डान्तराणि[4], चतुर्विंशतिः ज्याखण्डानि, चतुर्विंशतिः ज्यापिण्डानि च समुपलभ्यन्ते ।

पुनश्चत्रिज्यातःउत्क्रमेणएतेषांज्यापिण्डानांशोधनेनचतुर्विंशतिःउत्क्रमज्यापिण्डानिसम्प्राप्यन्ते । एतदेवकथितंसूर्यसिद्धान्ते –

प्रोज्झ्योत्क्रमेण व्यासार्धादुत्क्रमज्यार्धपिण्डकाः ॥ [5]

त्रिज्यातः उत्क्रमेण भुजज्यानां शोधनं नाम त्रिज्यातः कोटिज्यानां क्रमशः शोधनम् । अतः एतन्नियमं सूत्ररूपेण,

त्रिज्या – भुजज्या = भुजोत्क्रमज्या

इतिनिरूपयितुंशक्नुमः । एतदेवआधुनिकसङ्केतैः,

---

2. सूर्यसिद्धान्तः – स्पष्टाधिकारः – १५, १६ श्लोकौ

3. यथा – द्वितीयज्यार्धं प्रथमज्यार्धेन विभक्तं चेत् द्वितीय-तृतीयज्याखण्डयोरन्तरं लभ्यते । एवञ्च तृतीयज्यार्धं प्रथमज्यार्धेन विभक्तं चेत् तृतीय-चतुर्थज्याखण्डयोरन्तरं लभ्यते । एवं प्रकारेण ज्ञातव्यम् ।

4. ज्याखण्डयोरन्तरमेव ज्याखण्डान्तरम् । अर्थात् ज्ययोरन्तरयोरन्तरम् । यथा – शून्य-प्रथमज्ययोरन्तरं प्रथमज्याखण्डं भवति । प्रथम-द्वितीयज्ययोरन्तरं द्वितीयज्याखण्डं भवति । अनयोरन्तरं प्रथम-द्वितीयज्याखण्डयोरन्तरं भवति । अर्थात्, शून्य-प्रथमज्ययोरन्तरस्य, प्रथम-द्वितीयज्ययोरन्तरस्य चान्तरं प्रथम-द्वितीयज्याखण्डयोरन्तरं भवति । एवं प्रकारेण ज्ञातव्यम् ।

5. सूर्यसिद्धान्तः – स्पष्टाधिकारः – श्लोकः २२

$R - R\cos\theta = R\text{Vers}\ \theta$

इति प्रदिपादयितुं पारयामः ।

यतिवृषभाचार्यविरचितायां त्रिलोकप्रज्ञप्त्यां ज्योत्पत्तिः

यतिवृषभनामकेन जैनाचार्येण 'तिलोयपण्णत्ती' इति कश्चन ग्रन्थः प्राकृतभाषायां विरचितः । ग्रन्थस्यास्य संस्कृतनाम त्रिलोकप्रज्ञप्तिरिति । ग्रन्थस्यास्य चतुर्थे महाधिकारे ज्योत्पत्तिविषयकाःकेचनमहत्त्वपूर्णाःसिद्धान्ताःप्रतिपादिताः ।

यथाइष्टचापस्यज्यासाधनार्थंयतिवृषभेणत्रिलोकप्रज्ञप्त्याम्,

रुदद्धं इसु-हीणं, वग्गिय अवणिज्ज रुंद-दल-वग्गे। सेसं चउगुण-मूलं, जीवाए होदि परिमाणं॥ [6]

इत्यस्यांगाथायांकिञ्चनसूत्रंप्रतिपादितम् ।

उत्क्रमज्ययाहीनायाःत्रिज्यायाःवर्गंत्रिज्यावर्गात्संशोध्यअवशिष्टफलंचतुर्भिःसङ्गुण्यमूलेगृहीतेसतिइष्टचापस्यज्याप्रमाणंस मुपलभ्यते । एतन्नियमम् आधुनिकसङ्केतैः,

$$R\sin\theta = 4 \times \{r^2 - (r - R\text{versin}\theta)^2\}$$

इति प्रदर्शयितुं शक्नुमः ।

व्यासोत्क्रमज्याभ्यांचापसाधननियमोयथा –

बाण-जुद-रुंद-वग्गे, रुंद-कदी सोधिदूण दुगुण कदे। जं लद्धं तं होदि हु, करणी चावस्स परिमाणं॥ [7]

व्यासोत्क्रमज्ययोर्योगवर्गात् व्यासवर्गं संशोध्य द्विगुणीकृत्य मूले गृहीते सति चापमानं सम्प्राप्यते ।

$$\text{चापः} = \sqrt{\{(\text{व्यासः} + \text{उत्क्रमज्या})^{२} - \text{व्यासः}^{२}\} \times २}$$

उत्क्रमज्यानयननियमो यथा –

जीव-कदी तुरिमंसा, वासद्ध-कदीए सोहिदूण पदं। रुंदद्धम्मि विहीणे, लद्धं बाणस्स परिमाणं। [8]

इष्टचापस्य पूर्णज्यावर्गचतुर्थांशं व्यासार्धात् संशोध्य मूलं कार्यम् । तदानीं यत्फलं प्राप्यते तत् व्यासार्धाद्विशोधनीयम् । तदानीम् इष्टचापस्य उत्क्रमज्या (बाणः) सम्प्राप्यते ।

$$\text{इष्टचापस्यउत्क्रमज्या} = \text{त्रिज्या} - \sqrt{\text{त्रिज्या}^{२} - \frac{\text{पूर्णज्या}^{२}}{४}}$$

एतत्सूत्रम्आधुनिकसङ्केतैःइत्थंप्रदर्शयितुंशक्यते –

$$R\text{vers}\theta = r - \sqrt{r^2 - \frac{\text{crd}^2\theta}{4}}$$

चापक्षेत्रस्य सूक्ष्मक्षेत्रफलानयननियमो यथा –

इसु-पाद-गुणिद-जीवा, गुणिदव्वा दस-पदेण जं वग्गं । मूलं चावायारे, खेत्तेत्थं होदि सुहुमफलं॥[9]

---

6. तिलोयपण्णती (त्रिलोकप्रज्ञप्तिः) – चतुर्थः महाधिकारः – गाथा १८०

7. तिलोयपण्णती (त्रिलोकप्रज्ञप्तिः) – चतुर्थः महाधिकारः – गाथा १८४

8. तिलोयपण्णती (त्रिलोकप्रज्ञप्तिः) – चतुर्थः महाधिकारः – गाथा १८२

9. तिलोयपण्णती (त्रिलोकप्रज्ञप्तिः) – चतुर्थः महाधिकारः – गाथा २३७४

उत्क्रमज्यायाःचतुर्थांशेनगुणितायाःपूर्णज्यायाःवर्गःदशभिर्गुणितःमूलीकृतःचापक्षेत्रस्यसूक्ष्मक्षेत्रफलंभवति ।

$$\text{चापक्षेत्रस्यसूक्ष्मक्षेत्रफलम्} = \sqrt{\left(\text{पूर्णज्या} \times \frac{\text{उत्क्रमज्या}}{४}\right)^{२} \times १०}$$

एतत्सूत्रम्आधुनिकसङ्केतैःइत्थंप्रदर्शयुंशक्नुमः –

$$A_{\circ} = \sqrt{\left(\text{Rcrd}\theta \times \frac{\text{Rvers}\theta}{4}\right)^{2} \times 10}$$

$$\therefore A_{\circ} = \text{Rcrd}\theta \times \frac{\text{Rvers}\theta}{4}\sqrt{10}$$

भास्कराचार्योक्ताः ज्योत्पत्तिसिद्धान्ताः

ज्योत्पत्तिविषये भास्कराचार्यस्य योगदानं बहु वर्तते । विशेषतया भास्कराचार्यः सिद्धान्तशिरोमणौ गोलाध्याये प्रकारद्वयेन अभीष्टभुजांशानाम् अर्धांशानां ज्यासाधनं कथं करणीयम् इति निरूपितवान् । तत्र प्रथमः प्रकारः एवमस्ति –

क्रमोत्क्रमज्याकृतियोगमूलाद्दलंतदर्धांशकशिञ्जिनीस्यात् । [10] इति ।

क्रमभुजज्या-भुजोत्क्रमज्ययोः वर्गैक्यपदस्य अर्धम् अभीष्टांशानाम् अर्धांशकशिञ्जिनी भवतीत्यभिप्रायः ।

$$\frac{\sqrt{\text{भुजज्या}^{२} + \text{भुजोत्क्रमज्या}^{२}}}{२} = \text{भुजार्धांशकशिञ्जिनी}$$

द्वितीयःप्रकारःएवमस्ति –

त्रिज्योत्क्रमज्यानिहतेर्दलस्य मूलं तदर्धांशकशिञ्जिनी वा । [11] इति ।

त्रिज्या-भुजोत्क्रमज्ययोः घातार्धस्य मूलम् अभीष्टचापांशानामर्धांशकानां शिञ्जिनी भवतीत्यर्थः ।

$$\sqrt{\frac{\text{त्रिज्या} \times \text{उत्क्रमज्या}}{२}} = \text{भुजार्धांशकशिञ्जिनी}$$

एवञ्च पञ्चचत्वारिशदंशानां ज्यासाधने एकं विशेषसूत्रं भास्कराचार्येण प्रतिपादितम् । तद्यथा –

.....त्रिभमौर्विकायाः ।

वर्गार्धमूलं शरवेदभागजीवा ततः कोटिगुणोऽपि तावान् ॥ [12] इति ।

त्रिज्यावर्गार्धमूलं पञ्चचत्वारिशदंशानां भुजज्या भवति । पञ्चचत्वारिशदंशानां कोटिज्या अपि तावती एव भवति ।

$$\sqrt{\left(\frac{\text{त्रिज्या}^{२}}{२}\right)} = \text{ज्या ४५}^{\circ}$$

ज्या ४५° = कोज्या ४५°

---

10. सिद्धान्तशिरोमणिः – गोलाध्यायः – छेद्यकाधिकारः (स्फुटगतिवासना) – श्लोकसङ्ख्या ४

11. सिद्धान्तशिरोमणिः – गोलाध्यायः – छेद्यकाधिकारः (स्फुटगतिवासना) – श्लोकसङ्ख्या ५

12. सिद्धान्तशिरोमणिः – गोलाध्यायः – छेद्यकाधिकारः (स्फुटगतिवासना) – श्लोकसङ्ख्या ३

सम्राट्जगन्नाथविरचितसिद्धान्तसम्राट्ग्रन्थे ज्योत्पत्तिः

सम्राट्जगन्नाथेन सिद्धान्तसम्राट्ग्रन्थे ज्योत्पत्तिसम्बद्धाः केचन विशेषांशाः प्रतिपादिताः सन्ति । उत्क्रमज्यागुणितात्व्यासात्उत्क्रमज्यावर्गंसंशोध्यमूलेगृहीतेसतिभुजज्यालभ्यतेइति जगन्नाथेन प्रतिपादितम् । तद्यथा –

व्यासाच्छरघ्नाच्छरवर्गहीनान्मूलं भुजज्या.....। [13] इति ।

एतं नियमं समीकरणरूपेण अधोनिर्दिष्टरीत्या लेखितुं शक्यते –

$$\sqrt{(\text{व्यासः}\times\text{उत्क्रमज्या}) - \text{उत्क्रमज्या}^{२}} = \text{भुजज्या}$$

इति ।

एवञ्च उत्क्रमज्ययाउद्धृतेभुजज्यावर्गेउत्क्रमज्ययाआढ्येसतिविस्तृतिः (व्यासः) लभ्यतेइत्यपि प्रतिपादितम् । तद्यथा –

.....अथ तदीयवर्गे ।

शरोद्धृताढ्ये खलु विस्तृतिः स्यात्.....॥ [14] इति ।

एतं नियमं समीकरणरूपेण अधोनिर्दिष्टरीत्या लेखितुं शक्यते –

$$\frac{\text{भुजज्या}^{२}}{\text{उत्क्रमज्या}} + \text{उत्क्रमज्या} = \text{व्यासः}$$

इति ।

तथा च १८ अंशानां ज्यासाधने विशेषसूत्रं जगन्नाथेन अधोनिर्दिष्टे श्लोके प्रतिपादितम् –

त्रिज्यार्धवर्गादिषुसङ्गुणाच्चमूलंखरामांशकजीवयोनम् । तदर्धकंस्याद्धृतिभागजीवातत्कोटिजीवाद्विनगांशकानाम् ॥ [15] इति ।

त्रिज्यार्धवर्गंपञ्चभिःसङ्गुण्यमूलंकृत्वा३०अंशानांजीवयाऊनीकृत्यअर्धीक्रियतेचेत्१८अंशानांज्यालभ्यते । तदेव७२अंशानांकोटिज्याभवति ।

$$\text{ज्या १८}^{\circ} = \frac{\sqrt{\left(\frac{\text{त्रिज्या}}{२}\right)^{2}\times ५} - \text{ज्या ३०}^{\circ}}{२} = \text{कोज्या ७२}^{\circ}$$

$$\text{कोज्या १८}^{\circ} = \text{ज्या ५४}^{\circ}$$

सम्राट् जगन्नाथः अधोनिर्दिष्टयोः श्लोकयोः चापज्ञाने सति असकृद्विधिना चापपञ्चमांशज्यासाधनं कथं करणीयमिति प्रतिपादितवान् –

भुजांशज्यकापञ्चमांशः पृथक्स्थो घनस्तस्य विष्कम्भवेदांशकृत्या ।

हृताल्लब्धमाद्यो भवेत्तद्विनिघ्नः प्रसिद्धज्यकापञ्चमांशस्य वर्गः ॥

त्रिराशिज्यकायास्तु वर्गेण भक्तः फलं स्वीयपञ्चांशहीनं परः स्यात् ।

परोनेन चाद्येन युक्तः पृथक्स्थः स्फुटः स्यान्मुहुः पञ्चमांशस्य जीवा ॥ [16] इति ।

अभीष्टचापांशकानांभुजज्यायाःघनःकार्यः । सःत्रिज्यार्धवर्गेणभाज्यः । तदानींयत्फलंलभ्यतेतत्आद्यसंज्ञंभवति ।

---

13. सिद्धान्तसम्राट् – ज्योत्पत्तिः – श्लोकः९ 14. सिद्धान्तसम्राट् – ज्योत्पत्तिः – श्लोकः९

15. सिद्धान्तसम्राट् – ज्योत्पत्तिः – श्लोकः ११ 16. सिद्धान्तसम्राट् – ज्योत्पत्तिः – २४, २५ श्लोकौ

तेन आद्येन ज्यापञ्चमांशस्य वर्गः गुणनीयः, त्रिज्यावर्गेणभाज्यः । तदानीं यत्फलं लभ्यते तत्परसंज्ञः भवति । आद्येन परः शोधनीयः । तदानीं यदवशिष्यते तत्ज्यापञ्चमांशे योज्यम् । तदानीं यत्फलं लभ्यते तस्य घनः कार्यः । सः त्रिज्यार्धवर्गेण भाज्यः । तदानीम् आद्यः लभ्यते । आद्येन गुणितः ज्यापञ्चमांशवर्गः त्रिज्यावर्गेण विभक्तः कार्यः । तदानीं यत्फलं लभ्यते तत्स्वकीयपञ्चमांशेन ऊनीक्रियते चेत्परः लभ्यते । आद्यः परोनः कार्यः । तदानीं यत्फलं लभ्यते तस्य ज्या साध्या । सा ज्यापञ्चमांशे योज्या । पुनः तस्मात्पूर्ववत्यावदविशेषः तावत्पर्यन्तम् असकृत्गणितं कार्यम् । तदानीं चापपञ्चमांशज्या स्फुटा भवति ।

$$\frac{(\text{ज्या}\theta)^{३}}{\left(\frac{\text{त्रिज्या}}{२}\right)^{२}} = \text{आद्यः}$$

$$\frac{\text{आद्यः}\times\left(\frac{\text{ज्या}\theta}{५}\right)^{२}}{\text{त्रिज्या}^{२}} = \text{परः}$$

$$\frac{\left\{(\text{आद्यः-परः})+\left(\frac{\text{ज्या}\theta}{५}\right)\right\}^{३}}{\frac{\text{त्रिज्या}}{२}} = \text{आद्यः}$$

$$\frac{\text{आद्यः}\times\left(\frac{\text{ज्या}\theta}{५}\right)^{२}}{\text{त्रिज्या}^{२}} - \frac{\frac{\text{आद्यः}\times\left(\frac{\text{ज्या}\theta}{५}\right)^{२}}{\text{त्रिज्या}^{२}}}{५} = \text{परः}$$

$$\text{ज्या}(\text{आद्यः-परः})+\frac{\text{ज्या}\theta}{५} = \text{ज्या}\left(\frac{\theta}{५}\right) \text{ (स्थूला)}$$

वेङ्कटेशकेतकर्महोदयोक्तसूक्ष्मज्यासाधननियमः

वेङ्कटेशकेतकर्महोदयः सूक्ष्मज्यासाधनार्थं विशेषनियमं केतकीग्रहगणिते प्रतिपादयामास । तद्यथा –

राश्यल्पे धनुषि ज्यकाकृतिरुपज्ञाता मयाऽत्रोच्यते तर्काभ्यश्विशरैर्लवीकृतधनुर्हत्त्वास्य खत्र्यंशकः ।

तर्काभ्यश्विगुणाद् घनीकृतभुजात् त्रिंशद्घनाप्तेन वै हीनश्चेदयुतोन्मिते त्रिभगुणे शेषं भुजज्या भवेत् ॥

खत्र्यंशाधिककार्मुके सति तु तत्कोटीदलज्याकृतिं त्रिज्यार्धेन हरेत्फलेन रहिता त्रिज्येष्टदोर्ज्या भवेत् ।

प्रत्यंशं विगणय्य कार्मुकगुणान् छायादिकं तैः सुगण् कर्ता चेद्गणितं लभेत स तदा लिप्तावधिं सूक्ष्मताम् ॥[17] इति ।

यदि धनुः (चापः) ३० अंशेभ्यः न्यूनं भवति तदानीं भुजांशान् ५२३६ सङ्ख्या सङ्गुण्य त्रिंशदंशेभ्यः विभजेत् । तदानीं यत्फलं लभ्यते तस्मात् २३६ सङ्ख्या गुणितं भुजांशघनं त्रिंशद्घनेन भक्तं चेत् यत्फलं समुपलभ्यते तं फलं विशोधयेत् । तदानीम् अभीष्टचापांशानां ज्या १०००० त्रिज्यायां समुपलभ्यते । एवं लब्धां ज्यां दशसहस्रेण विभजामः चेत् रूपमितायां त्रिज्यायां ज्या समुपलभ्यते ।

$$\frac{\text{भुजांशाः}\times ५२३६}{३०^{\circ}} - \frac{\text{भुजांशाः}^{३}\times २३६}{३०}$$

= राश्यल्पे धनुषि १०००० त्रिज्यायाम् अभीष्टांशानां भुजज्याप्रमाणम्

---

17. केतकीग्रहगणितम् – त्रिप्रश्नाधिकारः – ९, १० श्लोकौ

$$\frac{१०००० \text{ त्रिज्यायाम् अभीष्टांशानां भुजज्याप्रमाणम्}}{१००००} = १ \text{ त्रिज्यायाम् अभीष्टांशानां ज्याप्रमाणम् (राश्यल्पे धनुषि)}$$

यदि भुजांशाः त्रिंशदंशेभ्यः अधिकाः भवन्ति तदानीम् अनेनव् प्रकारेण ज्यासाधनं कर्तुं न शक्यते । तदानीं ज्यासाधनार्थं प्रकारान्तरम् आश्रयणीयं भवति । तद्यथा –

नवत्यंशेभ्यः भुजांशान् संशोध्य कोट्यंशाः साध्याः । तद्दलस्य ज्या साध्या । अस्य कृतिः त्रिज्यार्धेन विभाज्या । तदानीं यत्फलमुपलभ्यते तत्फलं त्रिज्यया विशोधयेत् । तदानीम् इष्टत्रिज्यायाम् अभीष्टांशानां दोर्ज्या लभ्यते ।

$$\text{त्रिज्या} - \frac{\frac{\{\text{ज्या } (९०^\circ\text{-भुजांशाः})\}^२}{२}}{\frac{\text{त्रिज्या}}{२}} = \text{अभीष्टत्रिज्यायाम् अभीष्टचापस्य दोर्ज्या । } (३०^\circ \text{ तः } ९०^\circ \text{ पर्यन्तम्})$$

एवं प्रत्यंशं विगणय्य अत्रोक्तविधिना चापस्य सूक्ष्मज्यानयनं कृत्वा अनेन यदि छायादिकं साध्यते तदानीं सद्गणकः तेषु छायादिप्रमाणेषु कलापर्यन्तं सूक्ष्मतां प्राप्नोति इति वेङ्कटेशकेतकर्महोदयः अस्य ज्यासाधनप्रकारस्य सूक्ष्मतां स्पष्टयति ।

निष्कर्षः – ज्योत्पत्तिविषये बहवः भारतीयाः आचार्याः स्वीयं योगदानं दत्तवन्तः । परन्तु पत्त्रविस्तरभिया ज्योत्पत्तिविषये सर्वेषां भारतीयानामाचार्याणां योगदानविषये पत्त्रेऽस्मिन् न निरूपितम् । ज्योत्पत्तिविषये केषाञ्चन आचार्याणां केषाञ्चन योगदानमधिकृत्य एव पत्त्रेऽस्मिन् चर्चा कृता । ज्योत्पत्तिविषये भारतीयानाम् आचार्याणां योगदानं महत्त्वपूर्णमस्तीति निरूपयन् पत्त्रस्यास्य कृते पूर्णविरामः दीयते ।

सन्दर्भग्रन्थसूची –

1. **श्रीमद्भास्कराचार्यप्रणीतःसिद्धान्तशिरोमणिः – स्वोपज्ञवासनाभाष्यसंवलितोनृसिंहदैवज्ञकृतवार्त्तिकोपेतश्च;** सम्पादकः – डॉ.मुरलीधरचतुर्वेदः; तृतीयंसंस्करणम्; संस्करणवर्षम् – सा.यु.२०१०; प्रकाशनसंस्था – सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः, वाराणसी
2. **सिद्धान्तसम्राट्;** ग्रन्थकर्ता – जगन्नाथसम्राट्, प्रथमसंस्करणम्, संस्करणवर्षम् – सा.यु.१९७६, प्रकाशनसंस्था – संस्कृतपरिषद्, सागरविश्वविद्यालयः, सागरम् (मध्यप्रदेशः)
3. **"ज्या-सिद्धान्ताः" Formulas of Sine;** सम्पादकः – पं. शिवचरणशास्त्री,प्रकाशनवर्षम् – सा.यु.२०१४; प्रकाशनसंस्था – राष्ट्रियसंस्कृतसाहित्यकेन्द्रम्, जयपुरम्
4. **सिद्धान्तसार्वभौमः – द्वितीयोभागः;ग्रन्थकर्ता –** मुनीश्वरः, प्रकाशनवर्षम् – सा.यु.१९३५, प्रकाशनसंस्था – राजकीयसंस्कृतमहाविद्यालयः, वाराणसी
5. **सिद्धान्ततत्त्वविवेकः– प्रथमो भागः;**ग्रन्थकर्ता – कमलाकरभट्टः, व्याख्याकारः – श्रीगङ्गाधरशर्मा, द्वितीयसंस्करणम्, संस्करणवर्षम् – सा.यु.२०१७, प्रकाशनसंस्था – सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः, वाराणसी
6. **सिद्धान्तशेखरः;** ग्रन्थकर्ता – श्रीपतिः, व्याख्याकारः – सत्यदेवशर्मा, प्रकाशनसंस्था – चौखम्बा कृष्णदास अकादमी, वाराणसी
7. **म०म०बापूदेवशास्त्रिकृता सरलत्रिकोणमितिः;** सम्पादकः – पण्डितश्रीगोविन्दपाठकः,प्रकाशनवर्षम् – सा.यु.२००२,प्रकाशनसंस्था – सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः, वाराणसी

8. **म०म० बापूदेवशास्त्रिकृता सरलत्रिकोणमितिः (संस्कृत-हिन्दीव्याख्योपेतम्);** व्याख्याकारः – पं.सत्यदेवशर्मा,संस्करणवर्षम् – सा.यु.२०१२,प्रकाशनसंस्था – चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम्, वाराणसी

9. **पं. बलदेवमिश्रकृता सरलत्रिकोणमितिः;** व्याख्याकारः सम्पादकश्च – डॉ. कमलाकान्तपाण्डेयः,प्रकाशनवर्षम् – सा.यु.२००७,प्रकाशनसंस्था – शारदासंस्कृतसंस्थानम्, वाराणसी

10. **सूर्यसिद्धान्तः (आर्षग्रन्थः)**; व्याख्याकारः – श्रीकपिलेश्वरशास्त्री,संस्करणवर्षम् – सा.यु.२०१५,प्रकाशनसंस्था – चौखम्भा संस्कृतभवनम्, वाराणसी

11. **म.म.सुधाकरद्विवेदिप्रणीतया 'सुधावर्षिणी'टीकया संवलितः सूर्यसिद्धान्तः;** सम्पादकः – विद्यावारिधिः श्रीकृष्णचन्द्रद्विवेदी,द्वितीयं संस्करणम्,संस्करणवर्षम् – सा.यु.२०१६; प्रकाशनसंस्था – सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः, वाराणसी

12. **नामलिङ्गानुशासनम् (अमरकोषः);** ग्रन्थकर्ता – अमरसिंहः, प्रकाशनवर्षम् – सा.यु.१९१३, प्रकाशनसंस्था – लॉ प्रिण्टिङ्ग् प्रेस्, पूना

13. *Tiloyapaṇṇatti* (An Ancient Prakrit Text Dealing with Jaina Cosmography, Dogmatics etc.) of Yativṛṣabha, Authentically edited for the first time with Various Readings etc. by Prof. A. N. Upadhye and Prof. Hiralal Jain with Hindi paraphrase of Pt. Balachandra, Siddhāntaśāstrī, (Part I), Br. JivarajGautamchand Doshi, Jaina SanskṛtiSaṃrakṣakaSaṅgha, Sholapur, 1956.

14. *Tiloyapaṇṇatti* (An Ancient Prakrit Text Dealing with Jaina Cosmography, Dogmatics etc.) of Yativṛṣabha, Authentically edited for the first time with Various Readings etc. by Prof. A. N. Upadhye and Prof. Hiralal Jain with Hindi paraphrase of Pt. Balachandra, Siddhāntaśāstrī, (Part II), Br. JivarajGautamchand Doshi, Jaina SanskṛtiSaṃrakṣakaSaṅgha, Sholapur, 1951.

15. *Tiloyapaṇṇatti* of Yativṛṣabha, Edited by C. P. Patni with ĀryikāViśuddhamati's Hindi commentary, 3 Vols, Śrī 1008 Candraprabha Digambara Jaina Atiśayakṣetra, Dehra-Tijara. 2523 VNY (1997 CE).

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711

Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

ಭರತೇಶ ವೈಭವದಲ್ಲಿ ಯೋಗದ ತತ್ತ್ವಗಳು : ಒಂದು ಸಂಶೋಧನಾ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆ

ಡಾ॥ ಅಶ್ವತ್ತಮ್ಮ. ಕೆ,
ಕನ್ನಡ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರು,
ಅಲ್ –ಅಮೀನ್ ಕಲೆ, ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಲೇಜು,
ಬೆಂಗಳೂರು – ೫೬೦ ೦೨೭, ಕರ್ನಾಟಕ
ಮೊಬೈಲ್.ನಂ. ೯೮೮೬೭೯೫೮೦೮,
E-Mail-aiyashamas2@gmail.com

ಸಾರಾಂಶ

ಭಾರತದ ಜೈನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ೧೬ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯ ರಚಿಸಿದ 'ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿ' ತಮ್ಮ ಕಾವ್ಯ '*ಭರತೇಶ ವೈಭವ*'ದಲ್ಲಿ ನೈತಿಕತೆಯ, ಆತ್ಮಸಾಧನೆಯ, ಧರ್ಮಾಚರಣೆಯ ಯೋಗತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಮನೋಹರವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಭರತಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಜೀವನಕಥೆಯ ಮಾಧ್ಯಮದಿಂದ ಅವರು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಯೋಗದ ಮೌಲ್ಯಗಳನ್ನು ಪಾಠವಾಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿಯ ಯೋಗದ ದರ್ಶನ, ಆಧುನಿಕತೆ ಹಾಗೂ ಭರತೇಶನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಅದರ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಕಠಿಣ ಪದಗಳು:. ಜೈನ ಸಾಹಿತ್ಯ,ನೈತಿಕತೆ,ಭರತೇಶನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ,೧೬ನೇ ಶತಮಾನ,ಯೋಗತತ್ತ್ವ.

ಪರಿಚಯ

ರತ್ನಾಕರ

'The Style Aspires the Man' ಎಂದು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರು ಹೇಳುವ ಮಾತನ್ನು, ನಮ್ಮವರು "ಶೀಲಸ್ಯ ಇಯಂ ಶೈಲಿ" ಎಂದು ಹಿಂದೆಯೆ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಶೈಲಿಯಿಂದ ಆತನ ಮನೋಧರ್ಮವೇನೆಂಬುದನ್ನು ನಾವು ಸುಲಭವಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಬಹುದು. ದೀರ್ಘಾಲೋಚನೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಭಾವೋದಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಭಾವವನ್ನು 'ಶೈಲಿ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ. ಭಾವವು ಬದಲಾದರೆ ಶೈಲಿಯೂ ಬದಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಶೈಲಿಯಿಂದ ರತ್ನಾಕರನ ಮನೋಧರ್ಮವನ್ನು ನಾವು ಒಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ನಿರ್ಧರಿಸಬಹುದು.

೧೬ನೇ ಶತಮಾನದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕವಿ ರತ್ನಾಕರನ ಸ್ಥಾನ ಅದ್ವಿತೀಯವಾದುದು. ಈತ ಜೈನ ಹಾಗೂ ವೈದಿಕ ಪರಂಪರೆಯ ಕೊಂಡಿಯನ್ನು ಬೆಸೆದ ಜೈನ ಕವಿ. ಈ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಜೈನ ಧರ್ಮವು ತನ್ನ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ೧೦ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ 'ಪಂಪ' ಚಂಪುವಿಗೆ , ;ಹರಿಹರ; ರಗಳೆಗೆ, ;'ರಾಘವಾಂಕ ' ಷಟ್ಪದಿ ರಚಿಸಿದಂತೆ, 'ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿ' ಸಾಂಗತ್ಯಕ್ಕೆ ದೊರೆಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. 'ಜಿನಸೇನ'ನ 'ಪೂರ್ವ ಪುರಾಣ', 'ಪಂಪ'ನ 'ಆದಿಪುರಾಣ', 'ಚಾವುಂಡರಾಯನ' 'ಚಾವುಂಡರಾಯ ಪುರಾಣ'– ಇತ್ಯಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಮಕ್ಕಳಾದ ಭರತ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಹಾಗೂ ಬಾಹುಬಲಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ..

೧೬ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಜೈನ ಧರ್ಮವು ಅವನತಿಯತ್ತ ಸಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿಯೂ, ವೈದಿಕ ಧರ್ಮವು ಆಗ ತಾನೇ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ವಿಜಯನಗರದ ಮಾಂಡಲೀಕರಾದ ಕಾರ್ಕಳದ ಭೈರರು ,ಗೇರುಸೊಪ್ಪೆ, ಹಾಡುವಳ್ಳಿಯ ಸಾಮಂತರು ,ಕಳಸ ಬಂಗಾಡಿಯ ಬಂಗರು, ಏಣಚಿನ ಅಜೆಲರು, ಮೂಡಬಿದ್ರೆಯ ಚೌಟರು, ಕರ್ನಾಟಕದ ಕರಾವಳಿ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜೈನ ಧರ್ಮ ನಾಶವಾಗದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಂಡ ಮಹಾನುಬಾವರು. ಇಂತಹ ಆಡಳಿತರೂಢರಾದ ಬೈರಸರ ಆಸ್ಥಾನದ ಕವಿ ರತ್ನಾಕರ ವರ್ಣಿ. ಈತನಲ್ಲದೆ ಕಲ್ಯಾಣ ಕೀರ್ತಿ ಅಂತಹ ಕವಿಗಳಿಗೆ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ರಾಜರು ಜೈನ ಕವಿಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ನೀಡಿದರು .ಕವಿ 'ರತ್ನಾಕರ' ತನ್ನ 'ಭರತೇಶವೈಭವ 'ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಭರತನನ್ನು ನಾಯಕನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ, ಬಾಹುಬಲಿಗೂ ಅಷ್ಟೇ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾನೆ.

ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ೮೪ ಸಂಧಿಗಳು ಇವೆ. ೧೦೦೦೦ ಸಾಂಗತ್ಯ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕವಿ ತನ್ನ 'ಆಸ್ಥಾನ ಸಂದಿ'ಯ ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಥಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ "ಕಬ್ಬಿಗರು ಓದುಗಬ್ಬದ ಹಾಡು ಗಬ್ಬದ ಕಬ್ಬದೊಳು ಎರೆವರಿ ವೆರಡು ಕಬ್ಬಿನಂತಿರಬೇಕು" ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ನಂತರ ಭರತನ ರಾಜ್ಯ ಭಾಗವನ್ನು ಭೋಗ ವಿಜಯ,ದಿಗ್ವಿಜಯ,ಯೋಗವಿಜಯ, ಮೋಕ್ಷವಿಜಯ, ಅಪಕೀರ್ತಿ ವಿಜಯಗಳಲ್ಲಿ ಜೈನ ಧರ್ಮದ ಪಂಚಾಂಗಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಪಂಪ ಮತ್ತು ಚಾವುಂಡರಾಯನ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಹುಬಲಿಗೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಈ ಕಾವ್ಯ ಭರತ ಮತ್ತು ಬಾಹುಬಲಿಯ ಅನನ್ಯತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗ್ರಂಥ. ಯಾವ ಮೊದಲಿನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ದೊರೆಯದ ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ,ಜೈನ ಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಬಹುಶಃ ಬಾಧೆತರದಂತೆ ಭರತೇಶನ ಭವ್ಯ ಮೂರ್ತಿ ಕಲ್ಪನೆ ,ಆದರ್ಶ ಜೀವನದ ಸಮನ್ವಯ ಸಾಧನೆ ,ಸಾಕಾರ ಸಪ್ನದಂತೆ 'ಭರತೇಶ ವೈಭವ' ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿದೆ.

ಕವಿಯು ತನ್ನ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಪಂಡಿತರಂಜನೆಗಾಗಿ ಬರೆದಿಲ್ಲ. ಸ್ತ್ರೀಯರು ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. 'ಹೊನ್ನಮ್ಮ' "ಧರ್ಮ"ವನ್ನು ಬರೆದಿರುವ ಹಾಗೆ. ಈ ದಾಟಿ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಬಹು ಸಹಜವಾದದ್ದು. ಗರತಿಯರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಹು ಭಾಗವು ಸಾಂಗತ್ಯದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಅಯ್ಯಯ್ಯ ಚೆನ್ನಾದುದನೆ ಕನ್ನಡಿಗರು , ರಯ್ಯಾ ಮಂಚಿದಿಯೆನೆ ತೆಲುಗಾ
ಅಯ್ಯಯ್ಯ ಎಂಚಪೊರ್ಲಾಂಡೆಂದು ತುಳುವರು , ಮೆಯ್ಯುಬ್ಬಿ ಕೇಳಬೇಕಣ್ಣಾ.

ಭರತೇಶ ವೈಭವ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಭರತ ಒಬ್ಬ ಆದರ್ಶ ರಾಜ ,ಆದರ್ಶ ಮಗ, ಆದರ್ಶ ಗಂಡ, ಆದರ್ಶ ದಾನಿ, ಸಂಗೀತದ ಆರಾಧಕ, ಜೈನ ಯೋಗ –ಭೋಗ ಸಮನ್ವಯದ ರಾಜನಾಗಿ ಭರತೇಶನ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ.

ಕವಿ ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿ, ರತ್ನಾಕರಸಿದ್ಧ, ರತ್ನಾಕರ ಅಣ್ಣ. ಎಂಬ ಪರ್ಯಾಯ ನಾಮಗಳಿದ್ದ ವಾದರೂ ಸಿದ್ಧ ಎಂಬುದು ಆತನ ಮೆಚ್ಚಿಗೆಯ ಹೆಸರು. ಸಿದ್ಧಪದಕೆ ಸೋತನಾಗಿ ರತ್ನಾಕರ ಸಿದ್ಧ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಸಿದ್ಧಪದಕ್ಕೆ ಸೋತ ಸುಸಂಸ್ಕೃತ ಜೀವಿಯಾದ ರತ್ನಾಕರಗೆ ।ಅಯ್ಯ ಜನನ ಮರಣವುಳ್ಳ ಜನಕರ ನಾಮವ...." ಹೇಳಿಕೊಂಡು ಹೆಮ್ಮೆಪಡುವುದು ಸರಿಗಾಣಲಿಲ್ಲ? ಶ್ರೀ ಮಂದರ ಸ್ವಾಮಿ ನನ್ನನ್ನಿಯ್ಯ' ಎಂದು ನುಡಿಯುತ್ತಾನೆ.

ಕವಿ ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿ ಅಪರಾಜಿತೇಶ್ವರ ಶತಕ, ತ್ರಿಲೋಕಶತಕ, ರತ್ನಾಕರಾಧೀಶ್ವರಶತಕ. ಎಂಬ ಶತಕತ್ರಯವನ್ನು ಎರಡುಸಾವಿರ ಗ್ರಂಥವನ್ನು' ಅಧ್ಯಾತ್ಮಗೀತೆ ರಚಿತವಾಗಿದೆ.ಕೆಲವು ಸಂಗತಿಗಳು ಭರತೇಶ ವೈಭವದಿಂದ. ತಿಳಿದುಬರುತ್ತವೆ.

ಪಾರಂಪರಿಕ ನಿಲುವು – ಯೋಗವೆಂದರೆ ಏನು ?:

ಪಾರಂಪರಿಕವಾಗಿ ಯೋಗವು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ, ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ, ಭಗವದ್ಗೀತೆಯ ೬ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಪತಂಜಲಿ ಯೋಗಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ: ಅಷ್ಟಾಂಗ ಯೋಗ (ಪತಂಜಲಿ ಯಿಂದ) : ಯಮ, ನಿಯಮ, ಆಸನ, ಪ್ರಾಣಾಯಾಮ, ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ, ಧಾರಣಾ, ಧ್ಯಾನ, ಸಮಾಧಿ

ಭರತೇಶನ ಪಾರಂಪರಿಕ ಯೋಗಪದ್ಧತಿ:

ಭರತೇಶನು ದಿನವನ್ನು ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಯೋಗವು ಆತ್ಮಚಿಂತನೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಭೌತಿಕ ಆಸಕ್ತಿಗಳಿಂದ ದೂರವಾಗಿ ಆತ್ಮವನ್ನು ಶುದ್ಧಗೊಳಿಸುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ.

"ಸಂಕಲ್ಪವಿಲ್ಲ ವಿಕಲ್ಪವಿಲ್ಲೊಂದರ! ಸೋಂಕಿಲ್ಲ ತನ್ನನೆ ತಾನು
ಸೋಂಕಿ ತನ್ನೊಳು ಹುಟ್ಟಿದಾನಂದರಸದೊಳು! ತೇಂಕಾಡುತಿದ್ದನಾ ಭೋಗಿ "

ಹೀಗೆ ಭರತನ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರನೆಲ್ಲವೂ ಅಲೋಕ ವ್ಯವಹಾರವಾಗಿಯೆ ಇದೆ. ಅಂತಾಗಿ, ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನತಃ ಭರತನ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಮೈದೋರುವ ಶೃಂಗಾರ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅಶ್ಲೀಲನೆಂಬಂತೆ ಕಂಡರೂ ದರ್ಶನದ ಔನ್ನತ್ಯದಿಂದ ಪರಿಗಣಿತವಾದಾಗ ಅದು ಗಾಂಭೀರ್ಯವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. " ಮಹಿಮೆ ತಾಂ ಮಾಳ್ಪುದುಂ ಮಹತ್ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ"! ಎಂದು ಕವಿಯೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

"ಮಾರ್ಗವಲ್ಲಿಂಬಂತೆ ತೋರ್ಪುದನ್ಯೈರಿಗೆ ಸನ್ಮಾರ್ಗದೊಳವನಿರುತಿಹನು।
ಆರ್ಗೆ ತಿಳಿಯಬಹುದಾತ್ಮವಿಜ್ಞಾನಿಯಂತರ್ಗತವನು ಜಿನ ಬಲ್ಲ"
"ಗೂಳಿ ನಡೆವ ಹೆಜ್ಜೆ ತೋರುವುದಲ್ಲದೆ! ಗಾಳಿಯ ಹೆಜ್ಜೆ ತೋರುವುದೆ!" ಎಂದು.

ಈ ಭರತ ಷೋಡಶ ಸಹಸ್ರ ಸತೀಲೋಲನಾದ ಭಾಗವತ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುತ್ತಾನೆ.

ಯೋಗದ ತಾತ್ವಿಕ ಮತ್ತು ಜೈನ ನೆಲೆ

"ಯೋಗ" ಎಂಬುದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದವಾಗಿದ್ದು, "ಯುಜ್" ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉದ್ಭವವಾಗಿದೆ, ಅರ್ಥಾತ್ 'ಸಂಯೋಜನೆ' ಅಥವಾ 'ಏಕೀಕರಣ'. ಜೈನ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಯೋಗವೆಂದರೆ ಶರೀರ, ವಚನ ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸುಗಳ ನಿಯಂತ್ರಣ – ಇದನ್ನು "ತ್ರಿಯೋಗ" ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಯೋಗವು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಸಾಧನೆಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿಯಾಗಿದೆ. ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿಯು ಯೋಗವನ್ನು ಧರ್ಮಪಾಲನೆಯ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ, ಆತ್ಮವಿಮೋಚನೆಯ ಸಾಧನೆಯಾಗಿ, ಹಾಗೂ ಜೈನ ನೀತಿತತ್ತ್ವದ ಅವಿಭಾಜ್ಯ ಅಂಗವಾಗಿ ಬಳಸುತ್ತಾರೆ.
ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಯೋಗವು ನಿಶ್ಕಾಮ ಕರ್ಮದ ತತ್ತ್ವಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ. ಕಾರ್ಯಫಲದ ನಿರಾಶೆಯೊಂದಿಗೆ ಕರ್ಮವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಭಾವನೆ, ಆತ್ಮನಿಗ್ರಹದ ಜೊತೆಗೆ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಜೈನ ದರ್ಶನದಲ್ಲಿ 'ರತ್ನತ್ರಯ' — ಸಮ್ಯಗ್ ದರ್ಶನ, ಸಮ್ಯಗ್ ಜ್ಞಾನ, ಸಮ್ಯಗ್ ಚಾರಿತ್ರ — ಇವುಗಳೊಂದಿಗೆ ಯೋಗದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿಯವರು ಸಂಕೇತಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಕೊಡುತ್ತಾರೆ.

ಭರತೇಶನ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಯೋಗದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ

ಆತ್ಮಾನುಶಾಸನ:

ಭರತೇಶನು ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಾದರೂ ತನ್ನನ್ನು ಆಲೋಚಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಅನುಭವಿಸುವ ಮೋಹ, ಕ್ರೋಧ, ಅಹಂಕಾರವನ್ನು ಆತ್ಮವಿಮರ್ಶೆಯ ಮೂಲಕ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಆತ್ಮನಿಗ್ರಹವೇ ಯೋಗದ ಸೂಕ್ತ ಉದಾಹರಣೆ:

"ಮನವನು ಮರುಳಿಂ ತೊಳಗಿ, ತನುಜವುಮೆನಗೂ ನಾಚಿಹನು"

ಈ ಪದ್ಯ ಭರತೇಶನ ಅಂತಃಕರಣವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತದೆ. ಆತನು ತನ್ನ ಒಳಗಿನ ದುರ್ಗುಣಗಳನ್ನು ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪದ ಮೂಲಕ ಶಮನಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪ ಮತ್ತು ವಿಶ್ಲೇಷಣೆಯ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಯೋಗದ ಅಂತರಂಗವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಯೋಗ ಶಕ್ತಿಯ ರೂಪಗಳು

ತ್ಯಾಗ ಮತ್ತು ವೈರಾಗ್ಯ:

ಭರತೇಶನು ಭೋಗವಿಲ್ಲದ ಜೀವನವನ್ನೇ ತಾಳುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ರಾಜಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ತ್ಯಾಗವೇ ಯೋಗದ ತತ್ತ್ವದ ಅಡಿಪಾಯ. ಯೋಗಿ ಆಗುವುದೆಂದರೆ ಭೋಗಗಳ ನಿರಾಕರಣೆ ಮತ್ತು ಶ್ರದ್ಧಪೂರ್ಣ ಧ್ಯಾನ: "ರಾಜ್ಯವ ಮೆತ್ತಿದೊಳ್ ತ್ಯಜಿಸಿ, ಅಜ್ಞಾನವ ನುಚ್ಚಿದೊಳ್ ನಡೆಯಲಿ" ಈ ಪದ್ಯ ಭರತೇಶನ ಆಂತರಂಗಿಕ ಶುದ್ಧತೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ.

ಧರ್ಮಪಾಲನೆಯ ಯೋಗ:

ಯೋಗಿಯು ಕೇವಲ ಮನಸ್ಸನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುವವನಲ್ಲ; ಇತರರಿಗೆ ಮೌಲ್ಯಪೂರ್ಣ ಜೀವನದ ಮಾದರಿಯೂ ಆಗಿರಬೇಕು ಎ□ಬ ತತ್ತ್ವವಿದೆ. ಭರತೇಶನು ಇ□ತಹ ಯೋಗದ ಸಾಧನೆಯ ಪ್ರತಿಮೆಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನೈತಿಕತೆ ಮತ್ತು ಪರೋಪಕಾರದ ತತ್ತ್ವಗಳು ಸಮಾನವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಈ ಎಲ್ಲವು ಯೋಗದ ಸೈದ್ಧಾ□ತಿಕ ಶಾಖೆಗಳಿ□ದ ಪೋಷಿತವಾಗಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿನ ಯೋಗದ ವಿನ್ಯಾಸ: ಪ್ರಮುಖ ಸಂಧಿಗಳ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆ

ಕವಿ ವಾಕ್ಯ ಸಂಧಿ:

ಭರತೇಶನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಸಮನ್ವಯ ಯೋಗೀಶ್ವರನಂತೆ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭರತೇಶನ ಭಾವನಾ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಯ ಪ್ರತಿ ಆಯಾಮವನ್ನು ಯೋಗದ ಪರಿಧಿಯಲ್ಲಿ ನೋಡುವ ಪ್ರಯತ್ನವಿದೆ.

ಭೋಗವಿಚಾರವು ಬೇಕು ನೃಪತಿಗಾತ್ಮ, ಯೋಗವಿಚಾರವು ಬೇಕು
ರಾಗರಸಿಕನಾಗಬೇಕು ಭಾವಿಸೆ ವೀತ, ರಾಗರಸಿಕನಾಗಬೇಕು (೬)
ಆಗಾಗ ದೇಹ ಬೇರಾತ್ಮ ಬೇರದು ವಿ, ಭಾಗಿಸಿ ತನ್ನೆ ತಾ ನೆಮ್ಮಿ
ಭೋಗಿಸಿದರೆ ಕರ್ಮಬಂಧವಿಲ್ಲಾಗಿಯಾ, ಭೋಗಿ ತಾನೇ ಯೋಗಿಯಲ್ಲೆ (14)

ಅರೋಗಣಿ ಮತ್ತು ಆಲಾಪ ಸಂಧಿ:

"ಆರೋಗ್ಯವೆ ಮೋಕ್ಷದ ಬಾಗಿಲು" ಎಂಬಂತಹ ಜೈನ ಮತ್ತು ಆಯುರ್ವೇದಿಕ ನುಡಿಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಶರೀರದ ಶುದ್ಧತೆ ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸಿನ ಸಮತೋಲನವನ್ನು ಭರತೇಶನು ಸಾಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಕೊಟ್ಟನು ತನುವಿಗೆ ಹೆಂಸನಾಥಗೆ ಮುನ್ನ , ಕೊಟ್ಟ ದಿವ್ಯಾನ್ನ ಪಾನಗಳ (೪೫)
ಜ್ಞಾನಾನ್ನವನಾತ್ಮಗರ್ಪಿಸುತಿಹೆನನ್ನ , ಪಾನವ ಮೈಗೀವುತಿಹೆನು
ಜ್ಞಾನಿಗೆಳಲ್ಲ ಭರತೇಶನೆದೆಯ ಸಂ , ಧಾನವ ಬಲ್ಲನರಾರು (46)
ಯುವತಿಯರಿಗೆ ಸನ್ನೆ ಮಾಡಿ ಕಣ್ಮುಚ್ಚಿ ಮಾ , ನರಪತಿ ಯೋಗದೊಳಿದ್ದ (55)

ರಾಜಲಾವಣ್ಯ ಸಂಧಿ:

ಯೋಗದ ನಿಷ್ಕಾಮತೆಯನ್ನು ರಾಜಕೀಯ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯೊಂದಿಗೆ ಕವಿ ಮೇಳೈಸುತ್ತಾರೆ. ವೈಭವದ ನಡುವೆ ಧ್ಯಾನಸ್ಥ ಭರತೇಶನನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಮೂಲಕ, ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸುತ್ತಾ ಜಗತ್ತನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುವ ಯೋಗದ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರಿಂದ :

"ಸುಮ್ಮನಾಲಿಸುತಿದ್ದೆನಕ್ಕ ನೀ ,ನೊದನಿಸೇಳೆಂದ ಮೇಲೆನ್ನ
ಎದಯರಿದನಿತ ಸೊಲ್ಲಿಪೆನು ಕೇಳೆಂದುದಿಂ . ತಿದು ರಾಜಲಾವಣ್ಯಸಂಧಿ (56)

ಮನ್ನಣೆ ಸಂಧಿ:

ಇಲ್ಲಿ ಭರತೇಶನು ತಾತ್ವಿಕ ಯೋಗದ ತಳಹದಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ಅನುಭವದ ಆಧಾರಿತ ಧ್ಯಾನಪಥವನ್ನು ಜನತೆಗೆ ಪ್ರೇರಣೆಯಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಭಾವನೆಗಳು ಜೈನ ತತ್ತ್ವದ ನಿಖರ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಗಳೆಂದು ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ಭರತೇಶನ ಯೋಗದ ತತ್ತ್ವಗಳು – ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ

ಅ□ಶ	ವಿವರಣೆ
ಆತ್ಮನಿಗ್ರಹ	ಇಂದ್ರಿಯ ಸುಖಗಳ ನಿಯಂತ್ರಣ
ವೈರಾಗ್ಯ	ರಾಜಸಮ್ಮಾನ, ಸಂಪತ್ತು ತ್ಯಜಿಸುವ ಮನೋಭಾವ
ಧ್ಯಾನ	ತತ್ವಾನುಸಂಧಾನದ ಕ್ರಮ – ಜೈನ ಧ್ಯಾನಮಾರ್ಗ
ಸಮತ್ವ	ಶತ್ರು–ಮಿತ್ರ, ಲಾಭ–ನಷ್ಟದ ಮಧ್ಯೆ ಸಮಭಾವ
ಅಹಿಂಸೆ	ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳತ್ತ ಸಹಾನುಭೂತಿ
ಅಪರಿಗ್ರಹ	ಬಾಂಧವ್ಯ ಮತ್ತು ಆಸ್ತಿ ಆಸಕ್ತಿಯ ತ್ಯಾಗ

ಭರತೇಶನು ತನ್ನ ಬದುಕನ್ನು ಯೋಗಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಾಗಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯೋಗ ಮತ್ತು ಜೈನ ತತ್ತ್ವದ ಸಮನ್ವಯ:

ಭರತೇಶ ವೈಭವ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮದ ಆಧಾರವಾಗಿ ಯೋಗವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜೈನ ತತ್ತ್ವದಂತೆ, ಆತ್ಮವು ನಿತ್ಯ, ಶುದ್ಧ ಮತ್ತು ಬುದ್ಧಸ್ವರೂಪವಾಗಿದೆ. ಯೋಗದ ಮೂಲಕ ಈ ಶುದ್ಧಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದು ಸಾಧನೆಯ ಗುರಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಜೈನ ಯೋಗವು ಬಾಹ್ಯ ಆಚರಣೆಗಿಂತಲೂ ಆಂತರಿಕ ಶುದ್ಧತೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಗಮನ ಹರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿ ಭರತೇಶನ ಬಾಯಿಯಿಂದ,

ಬಿಂಬದಿಂದ ಮತ್ತು ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬಹಳ ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ತೆರೆದಿಡುತ್ತಾರೆ. ಭೂಮಂಡಲಾಧಿಪತಿಯಾಗಿ ಸಿಂಹವಿಷ್ಟರಮಂಡಿತನಾಗಿ ಶೋಭಿಸುವಾಗಲೂ

"ಗಾನಮದ್ದಳೆಗೆ ತಾಳಲಯಕೆ ನರ್ತಿಪ ಮಂದ! ಯಾನೆಗೆ ಶಿರದ ಕುಂಭದೊಳು!
ಧ್ಯಾನವಿಪ್ಪಂತೆ ರಾಜ್ಯದೊಳಿರ್ದು ಮುಕ್ತಿ ಸಂ! ಧಾನದೊಳಗೆ ಅವನ ನೆನಹು! "

ಪಾರಂಪರಿಕ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಯೋಗದ ಪ್ರಸ್ತುತತೆ:

ಇಂದು ಯೋಗವು ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಮಾನ್ಯವಾಗಿದೆ. ಶರೀರದ ಆರೋಗ್ಯ, ಮಾನಸಿಕ ಶಾಂತಿ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು – ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಯೋಗದ ಪಾತ್ರ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿದೆ. ಭರತೇಶನ ಧ್ಯಾನಮಯ ಬದುಕು, ಕರ್ಮನಿಷ್ಠೆ ಮತ್ತು ಸಮತ್ವಭಾವನೆಯು ಇಂದು ಸಮಾಜಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ನೈತಿಕ ದೀಪಸ್ತಂಭಗಳಾಗಿವೆ. ಸಮಾಜದ ಎಲ್ಲ ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭರತೇಶನಂತಹ ಶ್ರದ್ಧಾವಂತ, ಧ್ಯಾನಸ್ಥ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಗಳ ಅಗತ್ಯವಿದೆ. ಈ ತತ್ತ್ವಗಳು ಇಂದು ಕೂಡ ಸಮಾನವಾಗಿ ಅನ್ವಯವಾಗುತ್ತವೆ.

ಮುಕ್ತಾಯ

ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿಯ *ಭರತೇಶ ವೈಭವ* ಕೇವಲ ಕಾವ್ಯವಲ್ಲ. ಅದು ಧರ್ಮ, ಯೋಗ, ನೀತಿ ಮತ್ತು ಆತ್ಮವಿಕಾಸದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಮಿಶ್ರಣವಾಗಿದೆ. ಭರತಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಯೋಗವು ಪ್ರಾರಂಭವಲ್ಲ, ಅಂತ್ಯವಲ್ಲ – ಅದು ಆತ್ಮಜೀವನದ ಪೂರಕವಾಗಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಕಾವ್ಯದ ಅಧ್ಯಯನ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ತಾತ್ವಿಕ, ಮಾನವೀಯ ಹಾಗೂ ಶಿಸ್ತಿನ ಬದುಕಿನ ಮಾದರಿಯನ್ನು ಬಿತ್ತರಿಸುತ್ತದೆ. ಭರತೇಶನ ಸಾಧನೆಯು ನಿಜವಾದ ಯೋಗಸಿದ್ಧಿಯ ಮಾದರಿಯಾಗಿದ್ದು, ಇಂದಿನ ಪೀಳಿಗೆಗೂ ಪ್ರೇರಣೆಯಾಗಿದೆ.

ಆಕಾರ ಗ್ರಂಥಗಳು

೧. ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿ – ಭರತೇಶ ವೈಭವ (ಮೂಲ ಪಾಠ)
೨. ಡಾ. ಎ. ನಾ. ಕೃಷ್ಣರಾಯ – ಜೈನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಶೀಲನೆ
೩. ಡಾ. ಎಚ್. ಎಸ್. ಶಿವಪ್ರಕಾಶ – ಕನ್ನಡದ ಜೈನ ಕಾವ್ಯ ಪರಂಪರೆ
೪. ಪ್ರೊ. ಎ□. ಚಂದ್ರಶೇಖರ – ಜೈನ ಧರ್ಮದ ತತ್ತ್ವಗಳು
೫. ಡಾ. ಎಸ್. ಶಾ□ತಿಕುಮಾರ – ಭರತೇಶ ವೈಭವದಲ್ಲಿ ಮಾನವೀಯ ಅ□ಶಗಳು
೬. ಬಿ. ಎನ್. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ – ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾವ್ಯಗಳು
೭. ಎಚ್. ಎಮ್.– ನಾಯಕ್ –ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ನೈತಿಕತೆ
೮. ಡಾ. ಎಚ್. ಎನ್. ಮುತ್ತೂರಾಜು – ಜೈನರು ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ
೯. ಡಾ. ಶಾರದಾ ಹರಿನಾಥ – ಸ್ತ್ರೀಪಾತ್ರಗಳ ಮಾನವೀಯ ಚಿತ್ರಣ
೧೦. ಡಾ. ವಿ. ಪಿ. ಭಟ್ – ಜೈನ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿನ ತಾತ್ವಿಕ ವಿಚಾರಗಳು

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711
Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

आयुर्वेदोक्तकायशुचित्ववैशिष्टतायाः प्रस्तुतता

Dr. Bangaramma K.
Lecturer, Dept.of Sanskrit,
P. G. Studies & Research Center, Kuvempu University,
Sahyadri college campus, Shivamogga, Karnataka -577203
Mobile : 8618591095, E-mail : suvarnaguru9898@gmail.com

हिताहितं सुखं दुःखमायुक्तस्य हिताहितम् ।मानं च तच्च यत्रोक्तमायुर्वेदः स उच्यते ॥ (चरक.सं.1/41)

अनेन आयुः वर्धते इति आयुर्वेदः। आयुर्वेदे चिकित्सासम्बद्धाः विषयाः बहवः उक्ताः । आयुःचतुर्विधः-हितायुः, अहितायुः, सुखायुः, दुःखायुश्च इति । एतदेव आयुर्वेदस्य व्याख्यानम् ।

वाग्दोष-बुद्धिदोषयो र्शुद्धिः शब्दशास्त्रेण, अध्यात्मशास्त्रेण च भवति । परन्तु कायचिकित्साशुद्धिः आयुर्वेदात् दोषनिवृत्तिः भवति । तस्मात् आयुर्वेदेन क्रियते कायचिकित्सापद्धतिः । अतः आयुर्वेदवैद्यकीयशात्रपद्धतिं जानाति चेत् अन्येषां सर्वेषां शास्त्राणां ज्ञानम्भवत्येव ।

प्रस्तुतकाले गृहदारभ्य कायचिकित्साशुद्धिः अत्यावश्यकी अस्ति । बहवः जनाः बहिः खादन्तः सन्ति । अशुद्धाहारसेवनात् अनारोग्यं भवत् अस्ति । अपि च वयः क्षीयमाणः वर्तते ।

चरकसंहिता इव सुश्रुतसंहिता, अष्टाङ्गहृदयसंहिता इत्यपि आयुर्वेदियतन्त्रे विहितग्रन्थाः ।

भयभीतानां शरणं, रोगिणां ओषधं, छात्राणां शिक्षणं, क्षुधार्थानाम् अन्नदानं च एतानि चत्वारि महान्दानानि वर्तन्ते । अभयदानं प्रथमं महत्वपूर्णम् अस्ति । रोगिणां ओषधदानं विना लोके सदृढं किमपि नास्ति ।

तथा च शीत–उष्ण-वायुसन्तुलनात् सत्त्व-रज-तमसन्तुलनं भवति । तदा एव आत्मेनन्द्रियाणि प्रसन्नानि भवन्ति । तत्त्वानां विसंगतिः विकारः (रोगः), समतोलनम् आरोग्यम् । आरोग्यं सुखं, विरूपं दुःखम् । जगति आरोग्यमेव महत्भाग्यम् ।

समदोषः समाग्निश्च समधातुमलक्रियाः। प्रसन्नात्मेन्द्रियमनः स्वस्थ इति अभिधीयते ॥(सुश्रुत.सं.15/10)

अद्यतनकाले जनाः धावन्तं जीवनं कुर्वन्तः सन्ति । तेषां आहार-विहार-विचाराः विभिन्नाः सन्ति । तेषां आयुरपि क्षीयमाणः वर्तते । तस्मात्बहवः युवानः अल्पेस्मिन्वयसि जीवत्यागं कुर्वन्तः सन्ति । यदि आयुर्वेदोक्तपद्धतीम् अनुसरन्ति चेत् इतोऽपि आयुः प्रवर्धमानः भवितुं संशयः न भवत्येव ।

❖ स्वस्थकायस्य आरोग्यपालनम् :-

व्याधिरहितः पुरुषः सुखेन जीवति । यः स्वस्य गृहे नित्यं भोजयन्भवति, तस्मै वैद्यस्य आवश्यकता न भवति । धर्म-कार्यस्य मुख्यं साधनं कायस्य आरोग्यस्य पालनं प्रथमं कर्तव्यम् । यदि कायः बलवान्वर्तते तर्हि अखण्डा-नन्दसिद्धिर्भवति । दीर्घायुः इच्छन् आयुर्वेदोक्तमार्गान् अनुसरणं कुर्यात् । यतः सुखं दुःखं च चक्रवत्परिभ्रमति ।

*** व्यायामः-**

व्यायामत् अङ्गानाम्बलं वर्तते । चलनवलनसुदृढताऽपि वर्तते । अनेन शरीरं श्रान्तं भवेत् । तदा अवयवानां स्थिरता भवति ।

शरीरामायासजनकं कर्मव्यायामसंज्ञितम् । (**सुश्रुतसंहिता**)

शक्तिमतिरीच्य कदाऽपि व्यायामं न कुर्यात् । शरीराय हानिकारकं भवति, अयं व्यायामः कफ-मेदन्यूनि करोति । कायं प्रति स्फूर्तिं ददाति, कायाय सहनशक्तिं ददाति ।

*** प्राणायामः -**

प्राणायामः अपि व्यायामस्य भागः, तथैव सूर्यनमस्कारेषु अश्विनीदेवतौ स्तः इव । एतादृशस्य व्यक्तेः वैद्यस्य साहाय्यस्य आवश्यकता न भवति ।

* स्नानम्

शरीरशुद्धिः, आत्माशुद्धिः स्नानस्य मुख्यपरिणामः अस्ति । स्नानं सर्वं क्रियाः अपि अविभाज्यं भवन्ति । तथा च तेजः, पोषणं, आरोग्यं च वर्धयति । स्वच्छता इत्यर्थः ।

तेजः क्षमा धृतिर्शौचमद्रोहो नातिमानिता । भवन्ति सम्पदं दैवीम् अभिजातस्य भारत ॥ (**भग.गी**.16.3)

बाह्यशौच्यम्, आन्तरिशौच्यं च इति द्विधं विभक्तम् अस्ति । बाह्यशौच्यम् – मलमूत्रादिशौच्यं, स्नानम् इत्यादि आन्तरिकशौच्यम्- मनः शुद्धिः तु आन्तरिकशौच्यं । मनस्शुद्धिः सर्वस्सोपरि भवति ।

एवं च **आयुर्वेदोक्तकायचिकित्सायाः वैशिष्ट्यं** पश्यामः चेत्पूर्वं वेदकालात् एव एषः चिकित्साक्रमः आसीत् । जगति प्रथमचिकित्सापद्धतीं सुश्रुत-चरक-वाग्भटऋषयादयः परिचयं कारितवन्तः । यतोहि परकीयं सवोत्कृष्टं स्वदेशीयं निष्कृष्टं इति भावना अस्ति । आयुवेदपद्धतिम् अतिविरलाः आचरन्तः सन्ति । तस्मात् अद्य सूक्ष्माधिकरोगादयः प्रवर्धमानाः सन्ति । पश्चात्गच्छता कालेन आयुर्वेदोक्तविचारं प्रतिशरणागतिः भवितव्यमेव । कालिदासेनोक्त '**शरीमाद्यं खलुधर्मसाधनम्**'। तस्मात्प्रस्तुते मानवः अयुर्वेदोक्तहित-मित-ऋतुभुक्कृत्वाकायशुचित्वादीन् अनुसृत्य दीर्घाष्यमान्भूत्वा स्वस्थशरीरस्थः सदृधसमाजं निर्मीयते ।

परामर्शनग्रन्थाः :-

1. वैद्यकीयसुभाषितानि –भास्करगोविन्दगणेकर

2.आयुर्वेदीयप्रथमचिकित्सा – माधवाचार्यः 1952

3.चरकसंहिते :- (कन्नडअनुवादकः) आद्यअनन्ताचार्यः

4. आयुर्वेदसंस्कृतसुधा – महेशगुरुदत्तः

5.भगवद्गीता- गीताप्रेस्, गोरक्पुरम्.

6.आयुर्वेदीयशब्दकोशः - आचार्यवेणीमाधवशास्त्रिः , आचार्यनारायणहरिजोशिः,1968

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711
Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

ವಿಶ್ವಹಿತಾಯ ಭಗವದ್ಗೀತಾ

ಡಾ. ಭಾಸ್ಕರಭಟ್ಟ ಜೋಶಿ
ಸಹಾಯಕ–ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು,
ನ್ಯಾಯ ಮತ್ತು ವೈಶೇಷಿಕವಿಭಾಗ
ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ
ಬೆಂಗಳೂರು–560018, ಕರ್ನಾಟಕ
Mobile : 9742269403
E-mail : joshi.bhat@gmail.com

(ವಿಶ್ವಹಿತವು ಎಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಹುದು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಪರಿಪರಿಯಾಗಿ ಬಂದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ ಮಾನವಕಲ್ಯಾಣ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಮುಖ್ಯವಾದ ಬಿಂದುವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಈ ಲೇಖನವನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದೇನೆ.)

ಭಗವದ್ಗೀತೆಯು ಸಮಸ್ತ ವೇದವೇದಾಂತಗಳ ಸಾರಸಂಗ್ರಹವೆಂದು ಪೂರ್ವಿಕರಿಂದ ನಮಗೆ ಬಂದಿರುವ ನಂಬಿಕೆ, ಗೀತೆಯೂ ಉಪನಿಷತ್ತೆಂದು ಒಂದು ಭಾವನೆ, "ಶ್ರೀಮದ್ಭಗವದ್ಗೀತಾಸು ಉಪನಿಷತ್ಸು"1 ಎಂದು ಆ ವರ್ಣನೆ. "ಸರ್ವೋಪನಿಷದೋ ಗಾವಃ... ದುಗ್ಧಂ ಗೀತಾಮೃತಂ ಮಹತ್"2 ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಸಾರಾಂಶವೆಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವರ್ಣನೆ.

ವೇದಗಳೂ ವೇದಾಂತಗಳೆಂಬ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳೂ ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯ ಪಡೆದಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಯಥಾರ್ಥವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ವೇದಗಳ ಉಪನಿಷದ್ಭಾಗಗಳನ್ನುಳಿದು ಮಿಕ್ಕ ಸಂಹಿತಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಗಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದೇವತೋಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವುಳ್ಳವು ; ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆತ್ಮತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವುಳ್ಳವು. ಗೀತೆಯು ವೇದದ ಕರ್ಮಕಾಂಡದ ಉಪಾಸನಾ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೂ ಜ್ಞಾನಕಾಂಡದ ತತ್ತ್ವವಿಚಾರಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೂ ಎರಡನ್ನೂ ಸಂಮೇಳನಮಾಡಿಸಿದೆ. ಸಮ್ಯಗ್ಜೀವನವು ಒಂದು ಬಿಂದುಪ್ರಾಯವಾದ (Point) ಸಂಗತಿಯಲ್ಲ ; ಅದು ಅನೇಕ ಬಿಂದುಪಂಕ್ತಿಯಾದ ರೇಖೆಯಂಥ (Line) ಸಂಗತಿ. ಅದು ಒಂದು ಕ್ಷಣದಲ್ಲ (Not of a moment) ; ಅದು ಸಹಸ್ರ ಸಹಸ್ರಕ್ಷಣಧಾರೆಯಾದ ಒಂದು ಕಾಲವಿಸ್ತಾರದ ಸಂಗತಿ (Period of time). ಅದರಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞದಾನತಪೋರೂಪವಾದ ದೈವಿಕ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿದೆ ; ವೈಯಕ್ತಿಕ ಸಾಮೂಹಿಕ ಜೀವಿಕಾವೃತ್ತಿ ವ್ಯವಹಾರರೂಪವಾದ ನಾನಾ ಲೌಕಿಕಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿದೆ; ಹಾಗೆಯೇ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಧ್ಯಾನಾನುಸಂಧಾನರೂಪವಾದ ತತ್ತ್ವಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿದೆ.

1) ದೈವತೋಪಾಸನೆ, (2) ಲೋಕಜೀವನ, (3) ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪಚಿಂತನ

ಈ ತ್ರಿವಿಧ ಸಾಧನೆಗಳೂ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬದ್ಧಗಳೆಂದೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದಕ್ಕೂ ಸಮ್ಯಗ್ರೀವನದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಗೊತ್ತಾದ ಸ್ಥಾನವುಂಟೆಂದೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಸಮಗ್ರರೂಪದಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸತಕ್ಕದ್ದೆಂದೂ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ ಭಗವದ್ಗೀತೆ. ಹೀಗೆ, ಕೇವಲ ನಾಸ್ತಿಕರಲ್ಲದ ಸಮಸ್ತ ಮನುಷ್ಯಲೋಕಕ್ಕೂ ಒಂದು ಸಮಗ್ರ ಸಮ್ಯಗ್ರೀವನದರ್ಶನವನ್ನು ದೊರಕಿಸುವುದು ಗೀತೆಯಿಂದ ನಮಗೆ ಆಗಿರುವ ಪರಮೋಪಕಾರ, ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿಗಳನ್ನು ನಂಬಿರುವ ಹಿಂದೂ ಜನ ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ ; ಪಾರಸಿಕ, ಕ್ರೈಸ್ತ, ಮುಸ್ಲಿಮಾದಿ ಸಕಲಮತಗಳವರೂ ಸ್ವಸ್ವಮತವಿರೋಧವಿಲ್ಲದೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಬಹುದಾದ ಜೀವನದರ್ಶನ ಗೀತೆಯದು. ಅದರ ಬೋಧನೆ ಯಾವ ಅಂಶದಲ್ಲಿಯೂ ಮನುಷ್ಯಬುದ್ಧಿಯ ಹೇತುವಿಚಾರಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ (Rationality) ಪ್ರತಿಕೂಲವಾಗಿಲ್ಲ.

---

1. 'ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ಭಗವದ್ಗೀತಾಸು ಉಪನಿಷತ್ಸು ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಯಾಂ ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರೇ ಅರ್ಜುನವಿಷಾದಯೋಗೋ ನಾಮ ಪ್ರಥಮೋಧ್ಯಾಯಃ ॥' – 'ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ಭಗವದ್ಗೀತಾಸು ಉಪನಿಷತ್ಸು ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಯಾಂ ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರೇ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಾರ್ಜುನಸಂವಾದೇ ಅರ್ಜುನವಿಷಾದಯೋಗೋ ನಾಮ ಪ್ರಥಮೋಧ್ಯಾಯಃ' ಈ ಪದಗಳನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸುವ ಮೂಲಕ ನಾವು ಗೀತಾದ ಆಚಿತರಿಕ ಭವ್ಯತೆಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವ ದಿಕ್ಕನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇವೆ.

2. ಸರ್ವೋಪನಿಷದೋ ಗಾವೋ ದೋಗ್ಧಾ ಗೋಪಾಲನಂದನಃ । ಪಾರ್ಥೋ ವತ್ಸಃ ಸುಧೀರ್ಭೋಕ್ತಾ ದುಗ್ಧಂ ಗೀತಾಮೃತಂ ಮಹತ್ ॥ 4 ॥ : ಎಲ್ಲಾ ಉಪನಿಷತ್ತಗಳೂ ಆಕಳುಗಳು, ಗೋಪಲನಂದನನಾದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಹಾಲು ಕರೆಯುವವನು. ಅರ್ಜುನನು ಕರು. ಹಾಲುಕುಡಿಯುವವರು ಪಂಡಿತರು. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಗೀತಾಮೃತವು ಹೀಗೆ ಕರೆದ ಹಾಲು.

ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿಕವಾದವಿಲ್ಲ (No dogmatism) ; ಮತಪಾಷಂಡತ್ವವಿಲ್ಲ ; ಅನ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯ–ಅಸಹನೆಯಿಲ್ಲ.

ತದ್ವಿದ್ಧಿ ಪ್ರಣಿಪಾತೇನ ಪರಿಪ್ರಶ್ನೇನ ಸೇವಯಾ ॥ 3

ವಿಮೃಶೈತದಶೇಷೇಣ ಯಥೇಚ್ಛಸಿ ತಥಾ ಕುರು ॥ 4

ಭಗವದ್ಗೀತೆಯು ನಮಗೆ ಯಶಸ್ವಿ ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸುವ ಕಲೆಯನ್ನು ಕಲಿಸುತ್ತದೆ. ಭಗವಾನ್ ಕೃಷ್ಣನ ಬೋಧನೆಗಳಿಂದ ನಾವು ಪ್ರಾಯೋಗಿಕ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಅನುಕೂಲಕರ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಕೂಲವಾದ ಎರಡೂ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ವರ್ತಿಸುತ್ತೇವೆ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತೇವೆ ಇದರಿಂದ ನಾವು ಆತಂಕ, ಒತ್ತಡದ ದುಃಖಗಳು, ಭಯ ಮತ್ತು ಇತರ ಅಸ್ವಸ್ಥತೆಗಳನ್ನು ತೊಡೆದುಹಾಕುತ್ತೇವೆ.

ಇದಕ್ಕಾಗಿ, ಮೊದಲು ನಾವು ಯಾರೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳೋಣ, ನಮ್ಮ ಪರಿಚಯವೇನು? ಕೃಷ್ಣ, ರಾಮ, ಬಲರಾಮ ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರುಗಳೊಂದಿಗೆ ನಮ್ಮನ್ನು ನಾವು ಪರಿಚಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇವೆ. ಇದು ನಮ್ಮ ನಿಜವಾದ ಪರಿಚಯವಲ್ಲ. ನಾನು ಪಂಜಾಬಿ, ಬಂಗಾಳಿ, ರಾಜಸ್ಥಾನಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಥವಾ ಕಲೆಕ್ಟರ್, ಕಮಿಷನರ್, ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರು, ವೈದ್ಯರು ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಹೆಸರುಗಳು, ಸ್ಥಾನಮಾನ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ಧರ್ಮವು ದೇಹ, ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಸ್ಥಾನ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ.

ಸರಿ, ನಾನು ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ, ಗ್ರಹಸ್ಥ, ಸನ್ಯಾಸಿ ಇತ್ಯಾದಿ. ಇದು ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾದ ಆಶ್ರಮ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ನನ್ನ ಪರಿಚಯವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ, ಇದು ನನ್ನ ನಿಜವಾದ ಪರಿಚಯವಲ್ಲ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ನಾನೊಬ್ಬ ಮಹಿಳೆ, ಪುರುಷ ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇದು ವಿಭಿನ್ನ ಜೀವ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ದೇಹಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ. ನಂತರ ನಾನು ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ದೇಹ ಮತ್ತು ನಾನು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಕುಟುಂಬದ ಸದಸ್ಯ ಎಂದು ಪರಿಚಯಿಸಬಹುದು. ಇಲ್ಲ, ಅದು ನನ್ನ ನಿಜವಾದ ಪರಿಚಯವೂ ಅಲ್ಲ. ತಿನ್ನುವುದು, ಕುಡಿಯುವುದು ಮತ್ತು ಸಂತೋಷಪಡುವುದು, ಬಹಳಷ್ಟು ಸಂಪತ್ತು ಮತ್ತು ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸುವುದು, ಆಸ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದು, ಮದುವೆಯಾಗುವುದು, ಸಂಸಾರವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದು ಮತ್ತು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಯುವುದು ಇವೆಲ್ಲವೂ ನಮ್ಮ ಕಾಳಜಿಯಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ, ನಾವು ಯಾರೆಂದು ನಮಗೆ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ, ನಾವು ಎಲ್ಲಿಂದ ಬಂದಿದ್ದೇವೆ ಮತ್ತು ನಾವು ಮುಂದೆ ಎಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತೇವೆ; ನಮಗೆ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ, ಈ ದೇಹವನ್ನು ಪಡೆದ ನಂತರ, ನಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಗಳೇನು? ಅನುಕೂಲಕರ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯು ಸಂಭವಿಸಿದಾಗ ನಾವು ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತೇವೆ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಕೂಲವಾದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಾಗ ನಮ್ಮ ದೇಹ ಮತ್ತು ನಾವು ಭ್ರಮೆ ಮತ್ತು ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಕುಟುಂಬ ಸದಸ್ಯರ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿ ನಾವು ದುಃಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಮಹಾಭಾರತದ ಅರ್ಜುನನು ಅದೇ ಸಮಸ್ಯೆಯನ್ನು ಎದುರಿಸಿದನು. ಅನ್ಯಾಯವನ್ನು ಬೆಂಬಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ ದುರ್ಯೋಧನ ಮತ್ತು ಕೌರವರ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರು, ಮುತ್ತಜ್ಜ, ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ, ಸಹೋದರರು ಮತ್ತು ಇತರ ಯೋಧರ ಉಪಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ನೋಡಿದ ಅರ್ಜುನನು ಯುದ್ಧದ ಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ, ಸಾಮಾನ್ಯ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಮೊದಲ ನೋಟಕ್ಕೆ ಸೂಕ್ತವೆಂದು ತೋರುವ ವಿವಿಧ ಮನವಿಗಳನ್ನು ನೀಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನ ಬೋಧನೆಯನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದೆ ನಾವು ಸರಿಯಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನಾವು, ಅರ್ಜುನನಂತೆ, ಆತ್ಮವು ಸಾಯುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇವೆ. ಭೌತಿಕ ವಸ್ತುಗಳು ಮತ್ತು ಜೀವಿಗಳ ಎರಡು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ಮನುಷ್ಯನು ದುಃಖಗಳಿಗೆ ಒಳಗಾಗುತ್ತಾನೆ – ಅವು ನನ್ನವು ಮತ್ತು ಅವು ನನ್ನದಲ್ಲ. ಅವನು ತನ್ನನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸುವವರಲ್ಲಿ ಅವನು ಬಾಂಧವ್ಯ, ಬಯಕೆ ಮತ್ತು ತನ್ನನ್ನು ತಾನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ.
ಗೀತಾ ಬೋಧನೆಗಳು ದೇಹ ಮತ್ತು ಆತ್ಮದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ. ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ನಾವು ನಮ್ಮನ್ನು ದೇಹವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸುತ್ತೇವೋ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ನಾವು ಎಷ್ಟೇ ಪ್ರವಚನಗಳನ್ನು ಕೇಳಿದರೂ ಅಥವಾ ಪಠಿಸಿದರೂ, ವಿವಿಧ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಅಭ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದರೂ ಯಾವುದೇ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ.

ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನು ದೇಹವು ವಸ್ತು, ನಾಶವಾಗುವ, ಬದಲಾಗಬಲ್ಲದು ಮತ್ತು ಅದು ಸಾಯುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಜನ್ಮ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಜಾಗೃತ ಅಂಶವಾಗಿದೆ, ಆತ್ಮವು ಅವಿನಾಶಿ ಮತ್ತು ಶಾಶ್ವತವಾಗಿದೆ ಆದ್ದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಮತ್ತು ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಆತ್ಮವು ಎಂದಿಗೂ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ ಅದು ಸಾಯುವುದಿಲ್ಲ, ಅದು ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರಸ್ತುತ ಮತ್ತು ಶಾಶ್ವತವಾಗಿದೆ.

---

3. ಭಗವದ್ಗೀತಾ–4–34

4. ಇತಿ ತೇ ಜ್ಞಾನಮಾಖ್ಯಾತಂ ಗುಹ್ಯಾತ್ ಗುಹ್ಯತರಂ ಮಯಾ । ವಿಮೃಶೈತದಶೇಷೇಣ ಯಥೇಚ್ಛಸಿ ತಥಾ ಕುರು ॥ 63 ॥

ದೇಹವು ಸತ್ತರೂ ಅದು ಮರಣಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗುವುದಿಲ್ಲ **5** (ಗೀತಾ 2.20). ದೇಹವು ಅಸತ್ (ನಿಜವಲ್ಲ) ಮತ್ತು ಆತ್ಮವು ಸತ್ (ನೈಜ). ಸತ್ ಯಾವಾಗಲೂ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದೆ ಮತ್ತು ಅಸತ್‌ಗೆ ಅಸ್ತಿತ್ವವಿಲ 6 (ಗೀತಾ 2.16).

ಭಗವಾನ್ ಕೃಷ್ಣನು ವಿವಿಧ ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾ ದೇಹ ಮತ್ತು ಆತ್ಮದ ನಡುವಿನ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಗೆ ನ್ಯಾಯಯುತವಾದ ಯುದ್ಧಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಯೋಜನಕಾರಿ ಕ್ರಮವಿಲ 7 (ಗೀತಾ– 2.31). ನಾವು ನಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಕೇಂದ್ರೀಕರಿಸಬೇಕು, ನಮ್ಮದೇ ಧರ್ಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಬೇಕು (ಗೀತೆ–3.35). ನಾವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪಾಪ ಮತ್ತು ಪುಣ್ಯ ಕಾರ್ಯಗಳ ನಡುವೆ ಸರಿಯಾಗಿ ನಿರ್ಧರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅರ್ಜುನನಿಗೂ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪಾಪ ಮಾಡುವ ಭಯವಿತ್ತು.

ನಾವು ಗೆಲುವು ಮತ್ತು ಸೋಲು, ಲಾಭ ಮತ್ತು ನಷ್ಟ, ಸುಖ ಮತ್ತು ದುಃಖಗಳನ್ನು ಒಂದೇ ರೀತಿ ಪರಿಗಣಿಸಿದರೆ ಪಾಪವು ನಮಗೆ ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ 8 (ಗೀತಾ 2.38). ಇದರರ್ಥ ಯಾವುದೇ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಲಾಭವನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸದೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವುದು ಗೀತಾ ಪ್ರಕಾರ ಕರ್ಮ ಮಾಡುವ ಸರಿಯಾದ ಮಾರ್ಗವಾಗಿದೆ.

ಅಂತಹ ಸಮಚಿತ್ತದಿಂದ, ಧರ್ಮದ ಪ್ರಾರಂಭವು ಎಂದಿಗೂ ನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಅದರ ಆಚರಣೆಯು ಎಂದಿಗೂ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಫಲವನ್ನು ನೀಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಕರ್ಮದ ಬಂಧನದಿಂದ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಮುಕ್ತಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಸಮಚಿತ್ತದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೃಢವಾದ ಬುದ್ಧಿಯ ಅಗತ್ಯವಿದೆ. ಸ್ಥಿರವಾದ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಮನುಷ್ಯನ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯು ಅನಂತ ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಜಗತ್ತು ನಿರಂತರವಾಗಿ ಬದಲಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ದೇವರು ಯಾವಾಗಲೂ ಹಾಗೆಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಎಂದಿಗೂ ಬದಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನಾವು ದೇವರ ತುಣುಕು ಮತ್ತು ನಾವು ಆತ್ಮ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ. ಈ ಸಮಚಿತ್ತವು ಸಮಚಿತ್ತವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಅಭ್ಯಾಸವಾಗಿದೆ. ಒಮ್ಮೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೃಢವಾದ ನಿರ್ಣಯ ರೂಪುಗೊಂಡರೆ ಆತ್ಮಜ್ಞಾನ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ದೃಢನಿಶ್ಚಯವು ಒಬ್ಬರ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆ 9 (ಗೀತಾ 2.41).

ಆದರೆ ಭೌತಿಕ ವಸ್ತುಗಳು, ಸಂಪತ್ತು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ, ನಾವು ನಿರ್ಣಾಯಕ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ, ಮತ್ತು ನಂತರ ಆ ಬುದ್ಧಿಯು ಅನಂತ ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಬುದ್ಧಿಯು ಹಲವಾರು ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ, ಮನುಷ್ಯನು ಆಸೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಳುಗುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಸಾಧನೆ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸುತ್ತಾನೆ.

ವೇದಗಳು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿನ ಆನಂದವನ್ನು ವಿವರವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ, ಅವರ ಪ್ರಭಾವದಲ್ಲಿರುವ ಮಾನವನು ವೇದಗಳ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದಾಗ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಹಲವಾರು ಆನಂದಗಳಿಗೆ ಆಕರ್ಷಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಪರಮ ದೈವತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವವರಿಗೆ ವೇದಗಳು ಮತ್ತು ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಉದ್ದೇಶವಿಲ್ಲ 10 (ಗೀತಾ 2.46).

ಆದ್ದರಿಂದ, ದೇವರು ನಮಗೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವ ಹಕ್ಕನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ ಅವರ ಫಲಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾವು ಮಾಡಿದ ಕೆಲಸದ ಫಲಕ್ಕೆ ನಾವೇ ಕಾರಣ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬಾರದು ಮತ್ತು ನಾವು ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಮೋಹವನ್ನು ಸಹ ಹೊಂದಿರಬಾರದು. ಫಲಿತಾಂಶಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ನಾವು ಸ್ವತಂತ್ರರಲ್ಲ. ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಿಭಾಗ ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಕೆಲಸದ ಫಲಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಿಭಾಗ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಮನುಷ್ಯನು ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮುಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಫಲದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲ. ಇದು ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಲು ಮುಖ್ಯ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. 11 (ಗೀತಾ 2.47). ಆದ್ದರಿಂದ, ಬಾಂಧವ್ಯ ಮತ್ತು ನನ್ನತನದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುವ ಮೂಲಕ, ಯಶಸ್ಸು ಮತ್ತು ವೈಫಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಮ–ಮನಸ್ಸನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಮೂಲಕ ಮನುಷ್ಯನು ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕು.

---

5. ನ ಜಾಯತೇ ಮ್ರಿಯತೇ ವಾ ಕ್ವದಾಚಿತ್ ನಾಽಯಂ ಭೂತ್ವಾ ಭವಿತಾ ವಾ ನ ಭೂಯಃ।
ಅಜೋ ನಿತ್ಯಃ ಶಾಶ್ವತೋಽಯಂ ಪುರಾಣೋ ನ ಹನ್ಯತೇ ಹನ್ಯಮಾನೇ ಶರೀರೇ॥
6. ನಾಸತೋ ವಿದ್ಯತೇ ಭಾವೋ ನ ಭಾವೋ ವಿದ್ಯತೇ ಸತಃ। ಉಭಯೋರಪಿ ದೃಷ್ಟೋಽನ್ತಸ್ತ್ವ ನಯೋಸ್ತತ್ತ್ವ ದರ್ಶಿಭಿಃ॥
7. ಸ್ವಧರ್ಮಮಪಿ ಚಾವೇಕ್ಷ್ಯ ನ ವಿಕಂಪಿತುಮರ್ಹಸಿ। ಧರ್ಮ್ಯಾದ್ಧಿಯುದ್ಧಾಚ್ಛ್ರೇಯೋನ್ಯಽತ್ ಕ್ಷತ್ರಿಯಸ್ಯ ನ ವಿದ್ಯತೇ॥
8. ಸುಖ ದುಃಖೇ ಸಮೇ ಕೃತ್ವಾ ಲಾಭಾಲಾಭೌ ಜಯಾಜಯೌ। ತತೋ ಯುದ್ಧಾಯ ಯುಜ್ಯಸ್ವ ನೈವಂ ಪಾಪಮವಾಪ್ಸ್ಯಸೀ॥
9. ವ್ಯವಸಾಯಾತ್ಮಿಕಾ ಬುದ್ಧಿರೇಕೇಹ ಕುರುನಂದನ। ಬಹುಶಾಖಾಹ್ಯನಂತಾಶ್ಚ ಬುದ್ಧಯೋಽವ್ಯವಸಾಯಿನಾಮ್॥
10. ಯಾವಾನರ್ಥ ಉದಪಾನೇ ಸರ್ವತಃ ಸಂಪ್ಲುತೋದಕೆ। ತಾವಾನ್ಸರ್ವೇಷು ವೇದೇಷು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯ ವಿಜಾನತಃ॥
11. ಕರ್ಮಣ್ಯೇವಾಧಿಕಾರಸ್ತೇ ಮಾ ಫಲೇಷು ಕದಾಚನ। ಮಾ ಕರ್ಮಫಲಹೇತುರ್ಭೂರ್ಮಾ ತೇ ಸಂಗೋಸ್ತುಕರ್ಮಣಿ॥

ಗೀತಾ ಸಮಚಿತ್ತತೆಯನ್ನು ಯೋಗ (ಪರಮ ದೈವತ್ವದೊಂದಿಗೆ ಒಕ್ಕೂಟ) ಎಂದು ಘೋಷಿಸುತ್ತದೆ. 12 (ಗೀತಾ–2.48). ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಯಾವುದೇ ಲಕ್ಷಣವಿರಲಿ, ಇಲ್ಲದಿರಲಿ, ಅವನ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಸಮಚಿತ್ತತೆ ಬಂದರೆ, ಗೀತಾ ಅವನನ್ನು ಪರಿಪೂರ್ಣ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಫಲಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೆ ಮಾಡುವ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗಿಂತ ದುರುದ್ದೇಶದಿಂದ ಮಾಡುವ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ತೀರಾ ಕೀಳು. ಫಲದ ಆಸೆಯಿಂದ ಮಾಡುವ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಸಹ ನಮ್ಮನ್ನು ಜನನ ಮತ್ತು ಮರಣದ ಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಸಮಚಿತ್ತವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಮನುಷ್ಯನು ಜೀವಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಪಾಪ ಮತ್ತು ಪುಣ್ಯಗಳನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುತ್ತಾನೆ 13 (ಗೀತೆ–2.50). ಯಶಸ್ಸು ಮತ್ತು ವೈಫಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಮ–ಮನಸ್ಸನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಕೌಶಲ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯೋಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಇದೆಯೇ ಹೊರತು ಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲ. ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ, ಯೋಗ: ಕರ್ಮಸು ಕೌಶಲಮ್ ಎಂದರೆ ಸಮಚಿತ್ತದಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವುದು ಎಂದರೆ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಕೌಶಲ್ಯದಿಂದ ಮಾಡುವುದು.

ಈ ಎಲ್ಲ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡು, ಸನ್ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸಿದ್ದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕಮಾನವನ ಜೀವನವು ಅರ್ಥಪೂರ್ಣವಾಗುವುದಲ್ಲದೆ, ತನ್ಮೂಲಕ ಸಮಾಜ, ರಾಷ್ಟ್ರ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವು ಸಮೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಾಗಿ ಮಾನವನ ಕಲ್ಯಾಣವಾಗುವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ.

ಲೋಕಹಿತಕ್ಕಾಗೆ ಭಗವದ್ಗೀತೆ.....

****

---

12. ಯೋಗಸ್ಥಃ ಕುರು ಕರ್ಮಾಣಿ ಸಂಗಂ ತ್ಯಕ್ತ್ವಾ ಧನಂಜಯ। ಸಿದ್ಧ್ಯಸಿದ್ಧ್ಯೋಃ ಸಮೋ ಭೂತ್ವಾ ಸಮತ್ವಂ ಯೋಗ ಉಚ್ಯತೇ॥

13. ಬುದ್ಧಿಯುಕ್ತೋ ಜಹಾತೀಹ ಉಭೇ ಸುಕೃತದುಷ್ಕೃತೇ। ತಸ್ಮಾದ್ಯೋಗಾಯ ಯುಜ್ಯಸ್ವ ಯೋಗಃ ಕರ್ಮಸು ಕೌಶಲಮ್॥

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711

Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

Study of the Number system in Bangla and Asamiya

Dr. Paramita Purkait
Assistant Professor
Department of Linguistics
Assam University, Silchar- 788011, Assam

Abstract

Number opposition in both Bangla and Asamiya may be marked by the suffixation of the number formative morpheme{DET} to the head of Noun phrase.Unlike the Parent language Sanskrit, which has three numbers- singular,dual and plural,Bangla and Asamiya preserves two forms - DET singular and DET plural both of which have various morphological shapes determined by morphological enviornments.The morphological realization of {DET} may be overt or covert. Number is not grammatical and is always marked in nouns and pronouns.In Bangla and Asamiya ,if the number of a noun is changed there is no change in the syntactic structure.The aim of the present paper is to focus on the morphological process of plural formation in Bangla and Asamiya.

Keywords: plural suffixes,reduplication,plural words.

1. Introduction

Bangla and Asamiya are the easternmost New Indo-Aryan or Indic language.Bangla is the official and national language of Bangladesh and also the official language in West Bengal, Tripura and the Barak Valley region of the state of Assam.Standard Bangla is spoken in Kolkata and its adjoining places.Asamiya is the official language in some parts of the Brahmaputra valley. Standard Asamiya is spoken in the upper Assam in the districts of Sivasagar ,Lakhimpur, Golaghat,Jorhat etc.

2. Methodology

The data for the present study has been collected qualitatively from two main sources- primary and secondary.Primary data in case of Bangla and Asamiya were collected in the form of interview,conversation,questionnaire method with the native speakers of the both the languages .The datas collected, were thoroughly cross checked.The secondary datas were collected in the form of books and journals,articles.

3.Objectives of the study

The main objectives of this paper is(a) to discuss the Number system in both the language (b) to discuss the various methods of plural formation (c) to find out the similarities and dissimilarities between Bangla and Asamiya number system.

4.Number system in Bangla and Asamiya- An overview

According to Lyons (1995), "The most common manifestation of the category of number is the distinction between singular and plural (cf. boy: boys, etc.), which is found in many languages all over the world. This distinction clearly rests upon the recognition of persons, animals and objects which can be enumerated (as 'one' or 'more than one')and referred to, individually or collectively ,by means of nouns.Number is therefore a category of the noun;" Both Bangla and Asamiya has a dual number system: singular and plural. Plurality in Bangla and Asamiya is expressed in many different ways as discussed below.

5.Morphological Process of Pluralization in Bangla and Asamiya :

5.1 By using of the plural morphemes.

Normally pluralization of nominal head is formed by using suffixation of the words of multitude like {-ra} -era} {-gulo} {-guli} in Bangla and suffixes like {-bur}, {-bilak}, {-hɔ̃t}, {-hɔkɔl}, {-mɔkʰa}, {-hupa}, {-serek}, {-gɔn},{-hɔmuh},{-brindɔ},{-razi},{-sɔb},{-bɔrgɔ}{-aboli}, {-mala}, {hɔmaz},{punzɔ} etc. in Asamiya.They are illustrated below :

Bangla

{-ra} ,{-era}-they are used after the names of persons and deities .-{ra} is used after the nouns ending in vowel and {-era}after the consonant.

/lok-era /	/mohila-ra /	/riʃi-ra /
man PL	woman PL	saint PL
'men'	'women'	'saints'

Sometimes we find the use of these morphemes after the names of animals as well.

/ banor-ra /	/goru-ra/
monkey PL	cow PL
Monkeys	Cows

{-gulo}and {-guli} -the plural morpheme are used after the animate and inanimate nouns. {gulo},{gula} express a sense of lack of affection, care, cordiality in case of persons,
{-guli} on the other hand express the sense of affection, care, appreciation, love and respect, like

ʧele-guli/	/lok-gulo/	/kukur-gulo/
boy PL	person PL	dog PL
'Boys'	'the vulgar person'	'dogs'

Again the plural marker like {gɔn}, {ʃomuhɔ}, {bɔrgo}have now become obsolete in standard colloquial Bangla.We find the use of these plural marker in Bangla prose and poetry like in the following examples;

/pondi̪t̪-gɔn/	/pondi̪t̪-bɔrgo /	/puʃt̪ɔk -ʃomuhɔ /
learned man PL	learned man PL	book all
'All learned men'	'All learned men'	'All books'

The collective quantifiers such as /ʃɔb/ , /ʃɔkol/, /ʃobai/ 'all'are very commonly used in standard colloquial Bangla in order to indicate plurality. They are however not used as an affix but are used either as a post positional or prepositional words, as for example

/ʃokol-e eʃeʧʰe /	/biye bari te ʃobai eʃeʧ e /	/ʃobai ʤabo/
all come PST	marriage home LOC all come PST	all go FUT
'All came'	'All came in the marriage party'	'All will go'

Asamiya,

{-bur}- This plural morpheme is used after words indicating animate and inanimate objects like for example

/suwali-bur/	/goru-bur/
girl -PL	cow -PL
'Girls'	'Cows'

{-bilak}- is used after words indicating animate or inanimate objects. But /bilak/ is used in a sense of superiority or respect when used after human beings as in the following illustration

/kitap-bilak/	/lora-bilak/
book-PL	boy-PL
'Books'	'boys'

{-hɔ̃t}- It is mainly used after human beings but sometimes it is used after animals to abuse someone.as for example

/ma -hɔ̃t/	/kukur -hɔ̃t/
mother -PL	dog -PL
'mother and others'	'Bloody rascals' (informal)

{-hɔkɔl}**-** used with the nouns as a mark of respect. Examples:

/hikkʰɔk -hɔkɔl	/neta -hɔkɔl/
teacher -PL	leader -PL
'Teachers'	'Leaders'

{-mɔkʰa}- used after nouns to indicate a group. Examples:

/suwali -mɔkʰa/	/goru -mɔkʰa/
girl -PL	cow - PL
'a group of girls'	'a herd of cows'

{-hupa}- It is used after nouns in inferior sense like

/kapur -hupa/
cloth -PL
'Clothes'

{-serek}- This marker is used to indicate little number of things as in the following examples.

/zɔn -serek/	/seni -serek/
man -PL	sugar -PL
'a few people'	'a little sugar'

{-gɔn}- is used after animate things in the sense of respect like in the following examples.

/debɔta -gɔn/	/dɔityɔ -gɔn/
god -PL	devil -PL
'Gods'	'Devils'

{-hɔmuh}- It is used after living or non-living things as for example.

/prɔza -hɔmuh/
subject -PL
'Subjects'

{-brindɔ}- This plural morpheme is used after human beings in honorific sense like in the following example.

/satrɔ -brindɔ/
student -PL
'Students'

{-razi}- is used after non-living things as in the following examples.

/grɔntʰɔ -razi/	/brikʰkʰɔ -razi/
book -PL	tree -PL
'A collection of Books.'	'A collection of trees.'

{-bɔrgɔ}- is used with words denoting near and dear ones as for example

/poriyal-bɔrgɔ/	/bondʰu-bɔrgɔ/
family -PL	friend -PL
'Family members	'Friends'

{-aboli}- It is used with words denoting books or writings as for example

/grɔntʰɔ-aboli/
book -PL
'A collection of books'

{-mala}- used with hills and words as for example

/pɔrbɔt -mala/	/hɔbdɔ -mala/
mountain -PL	word -PL
'A mountain range'	'Vocabularies'

{-hɔmaz}- used with certain words to express respect as for example.

/satrɔ -hɔmaz/
student -PL
'A circle of students'

{-punzɔ}- used with few words to indicate plurality like in the following.

/dip -punzɔ/	/grɔhɔ -punzɔ/
island –PL	planet –PL
'A chain of islands'	'A collection of planets'

{-gussɔ}- used with few words to indicate plurality as for examples

/gɔlpɔ -gussɔ/
story -PL
'A collection of stories'

5.2. By using numerals:

Plurality is expressed by using numerals before the noun in both Bangla and Asamiya as shown in the following examples

Bangla	**Asamiya**
/du to ʧele/	/du -zɔn manuh/
two CLF boy	two -CLF man
'Two boys'	'Two men'
/tin te meye/	/suwali sari-zoni/
three CLF girl	girl four - CLF
'Three girls'	'Four girls'

5.3. Plurality expressed by reduplication of nouns.

Some nouns are reduplicated in order to signify plurality,as in the examples below.

Bangla	**Asamiya**
rasʈa e rasʈa e ʤɔl	/bat-e bat-e pani/
road-PP RED PP water	road-PP RED-PP water
'water on all the roads'	'water on all the roads'
bɔʃʈa bɔʃʈa ʧal	bɔsta bɔsta saul
sack RED rice	sack RED rice
'Sacks of rice'	'Sacks of rice'

5.4. By using reduplications of adjective.

Adjectives are also reduplicated to denote the idea of plurality when they are used with nouns as described in the examples given below.

Bangla	**Asamiya**
ʃun̪or ʃun̪or pʰul	/dʰuniya dʰuniya pʰul/
beautiful RED flower	beautiful RED flower
'Beautiful flowers'	'Beautiful flowers'
bɔʈo bɔʈo manuʃ	/daŋɔr daŋɔr manuh/
big RED man	big RED man
'Great men'	'Great men'

5.5. Reduplication of interrogative pronouns**.**

Reduplication of interrogative pronouns in Bangla and Asamiya are used to express plurality as shown in the following examples.

Bangla	**Asamiya**
ki ki ne be	ki ki nib a
what RED take2P	what RED take2P
'what are you going to take'	'what are you going to take'
ke ke ʤabe	kun kun zab a
who RED go	who RED go2P
'Who will go?'	'Who will go?'
kotʰae kotʰae ʤa be	kot kot zab a
where RED go 2P	where RED go2P
'where will you go?'	'where will you go?'

5.6. **Plural words:** Plurality in Bangla and Asamiya is also made with the help of a few plural words followed by nouns as described below :

Bangla	**Asamiya**
/onek ʤiniʃ/	/bohut bostu/
PL man	PL thing
'Many things'	'Many things'
/ɔʤosrɔ ʈaka/	/ɔzɔsrɔ tɔka/
PL money	PL money
'Huge money'	'Huge money'
/ɔʃɔŋkʰyɔ t̪ara/	/ɔhɔŋkʰyɔ tɔra/
PL star	PL star
'Unlimited stars'	'Unlimited stars'

6. Conclusion

Thus from the analysis of the above datas it can thus be concluded that though Bangla and Asamiya are sister languages, they share certain common and uncommon phonological,morphological features .Unlike its sister language Asamiya has a large number of plural suffixes compared to Bangla which may be due to the influence of Tibeto Burman language like Bodo, Deuri ,etc. In both the languages the category of Number is restricted only to the noun or pronoun and not to verbs and adjectives.In both the languages pluralization is formed by using numerals before the noun,by reduplication of nouns,adjectives,interrogative pronouns and also by using words of multitude.

Abbrevation

DET- Determiner	CLF-Classifier
RED-reduplication	2P-Second Person
PL-Plural	LOC-Locative case
PP-Prepositional Phrase	PST-Past tense

Bibliography

1. Baruah, P.N.D. (2007). A Contrastive Analysis of the Morphological Analysis of Assamese and Oriya . CIIL, Mysore.
2. Borah, G. K. (2013) Classifiers in Assamese: Their Grammar and Meaning Chains. Cambridge University Press.
3. Chatterji,S. (1945) : Bhasha Prakash Bangala Vyakaran.Rupa &coDasgupta
4. Croft,W (1994): "semantic universals in Classifiers System".In Word 45:145-71
5. Dasgupta, Probal (1983): . The Bangla classifier /Ta/, its penumbra and definiteness. Indian Linguistics 44. 11-26
6. (1985): On Bangla nouns. Indian Linguistics 46. 37-65.
7. (1992): Pronominality and deixis in Bangla. Linguistic Analysis 22. 61-77.
8. Goswami, G.C. (1982). Structure of Assamese. Department of Publication, Guwahati University.
9. Grierson, G. A. (1963). Linguistic Survey of India, Vol-V, Part-I. Indo Aryan Family. New Delhi: Motilal Banarasidass.
10. Hakacham, U.R. (2017). Asamiya Aru Asamar Bhasa Upabhasa. Jyoti Prakashan.
11. Kakati, B. (1941). Assamese: Its Formation and development. PhD Thesis. Narayani Handique Historical Institude, Guwahati, Assam.
12. Katamba, F. (1993). Morphology. St. Martin's Press, New York.
13. Kumar, C. (2018) Plurality in Magahi Language and Reference to count/mass Noun.
14. Lyons John (1995) Introduction To Theoritical linguistics, Cambridge University

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711

Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

VEDA PATASHALA :

Preserving Ancient Vedic Education in the Modern Era

POLUR JYOSNIKA BALA,
Student of B.Arch.,
School of Planning and Architecture,
University of Mysore, Mysore.

Ar. UMA. S. M.,
Assistant Professor, Department of Architecture,
School of Planning and Architecture,
University of Mysore, Mysore.

ABSTRACT

A Veda Pāṭhaśālā is a traditional centre of Vedic learning that cultivates a deeply immersive and structured atmosphere for the exploration of the Vedas, Shastras, Sanskrit, and their associated disciplines such as Vedanga, Ayurveda, Jyotisha, and ritualistic practices. Rooted in the principles of Sanātana Dharma and the ancient Gurukula system, it nurtures scholars capable of revitalizing and carrying forward the ancestral wisdom of Bhāratīya traditions. These centers serve as holistic educational and spiritual ecosystems where learning is intricately woven with nature, sustainability, and spiritual ecology—with the cow at the heart of both daily life and traditional pedagogy. Beyond conventional education, a Veda Pāṭhaśālā embodies a way of life anchored in dharma, simplicity, environmental sensitivity, and reverence for all life forms. Architecturally, these spaces draw from India's indigenous knowledge systems, employing Vāstu Śāstra, passive design strategies, and local materials to create responsive, sacred, and purposeful environments.

Thoughtfully located near natural elements like sacred water bodies, forests, and temples, the spatial design fulfills the needs for teaching, rituals, reflection, and living. As beacons of heritage- based education and environmental stewardship, Veda Pāṭhaśālās offer profound insights for contemporary practices aiming to harmonize tradition, sustainability, and spiritual depth.

Keywords:

Veda Patashala, Gurukula system, Sanatana Dharma, Spiritual discipline, Holistic education, Vastu Shastra, Sacred rituals, Tradition and sustainability

INTRODUCTION

The Vedas are the foundational scriptures of the Sanātana Vaidika Dharma, widely regarded as the oldest and most authoritative spiritual literature in Hindu tradition. Veda Patashalas, or Vedic schools, were established to uphold, study, and transmit this vast corpus of sacred knowledge through the time-honored Gurukula system. The mission of a Veda Patashala is to protect the Vedas and ensure their continuous propagation through rigorous oral tradition and spiritual discipline.[1] Derived from the Sanskrit root "vid" meaning "to know," the word Veda translates to "knowledge." The Vedas are not considered to be authored by humans (apauruṣeya) and are said to be anādi (without origin), believed to have been perceived by ancient sages (Rishis) in deep meditative states.[3] These sages, attuned to the cosmic vibrations, heard the eternal sounds of the Vedas and passed them orally to their disciples. Hence, they are also called Śruti that which is heard.[2]

The Vedas consist of four primary texts:
Rigveda, Yajurveda, Sāmaveda, and Atharvaveda.
Each Veda ends with philosophical treatises called the Upanishads, also known as Vedānta, which explore metaphysical concepts such as the self, the absolute reality (Brahman), and liberation (moksha).[3] Learning the Vedas involves the complete engagement of the human faculties. In the symbolic framework of the Veda Purusha (personified form of the Vedas), the supporting disciplines called the Vedāṅgas are its organs:
1. Śikṣā (phonetics) – nose/lungs
2. Vyākaraṇa (grammar) – mouth
3. Chandas (meter) – feet
4. Nirukta (etymology) – ears
5. Jyotiṣa (astronomy) – eyes
6. Kalpa (ritual rules) – arms
Together, these form the six limbs of Vedic learning. Additionally, four Upāṅgas or auxiliary disciplines—Mīmāṃsā, Nyāya, Purāṇa, and Dharmaśāstra—complete the fourteen branches (caturdaśa vidyāsthānas) of traditional Hindu knowledge.[2]
Veda Pathashalas are traditional educational institutions dedicated to the systematic study, practice, and preservation of the Vedas, Upanishads, and other ancient Indian scriptures. These institutions play a critical role in preserving oral traditions which are regarded as the foundational texts of Hindu philosophy and spirituality. These schools aim to perpetuate the oral tradition of Vedic chanting and knowledge transfer through the guru-shishya Parampara (teacher-disciple tradition). They serve as custodians of ancient Indian wisdom, offering a holistic understanding that intertwines spiritual teachings, philosophical inquiry, ritual practices, and early scientific knowledge embedded in Vedic literature.[2] In a Veda Patashala, education is imparted through the guru-shishya paramparā, a pedagogical lineage system where students (shishyas) live and learn under the guidance of a teacher (guru). This immersive environment not only builds academic and spiritual rigor but fosters holistic development—mental, physical, and ethical.[4] A notable example of such an institution is the Chittur Veda Śāstra Pāṭhaśālā in Kerala, founded by Sri Krishna Iyer. This Patashala, which once upheld a highly disciplined Vedic curriculum, trained students rigorously in Yajurveda, Vyākaraṇa, and other śāstras, adhering to a structured daily schedule from 4:00 AM to 9:30 PM, integrating rituals, recitations, and scriptural studies.[1]
In today's context, Veda Patashalas not only serve to preserve ancient knowledge systems but also offer relevant insights into modern education. Their holistic, values-based, and experiential pedagogy aligns with the contemporary call for moral education, environmental stewardship, and character formation.[2]

AIM

To advance the holistic growth of dharma, discipline, and intellectual insight by preserving and sharing sacred Vedic knowledge through the time-honored tradition of oral transmission.

RESEARCH OBJECTIVES

To preserve and transmit ancient Vedic wisdom through traditional oral learning systems, focusing on the study of the Vedas, related scriptures, and classical Sanskrit literature. To nurture disciplined individuals grounded in strong moral, intellectual, and spiritual values by integrating daily routines with practices such as yoga, meditation, ethical living, and self-reflection.
To train students in the practical aspects of Vedic chanting, rituals, and sacred ceremonies, ensuring the preservation and continuation of time-honored traditions in both personal and community settings.

To prepare learners to serve society as knowledgeable teachers, priests, and scholars, dedicated to upholding and sharing India's spiritual and cultural heritage.
To promote a way of life aligned with ecological harmony, advocating sustainable living, protection of cows, and a deep respect for the natural world in accordance with Vedic teachings.Patashala retains old Veda knowledge by guiding students in traditional oral reading, research and ritual practices.

INTRODUCTION AND HISTORICAL EVOLUTION

Veda Pāṭhaśālās are traditional Indian institutions dedicated to the study of the Vedas and other ancient scriptures. Central to the guru-śiṣya paramparā (teacher-disciple tradition), they serve as living repositories of oral transmission and spiritual learning. Unlike modern systems that emphasize information acquisition, the goal of Vedic education extended beyond mere scholarship toward achieving self-realization (ātma-bodha) and ultimately, mokṣa (liberation) [5]. These schools were not merely centers of academic instruction, but environments fostering ethical living, discipline, and dharmic orientation in students' lives. The transmission of knowledge was sacred, embodying the conviction that true learning transforms character and facilitates harmony between the self and cosmos.

HISTORICAL EVOLUTION OF VEDA PĀṬHAŚĀLĀS

I. VEDIC ORIGINS AND PRE-INSTITUTIONAL TRANSMISSION

(C. 1500–1000 BCE)

The genesis of Veda Pāṭhaśālās can be traced to the early Vedic period, where knowledge was primarily transmitted within Brahmin families through oral traditions (śruti). This phase saw the composition of the Ṛgveda and other Saṃhitās, preserved through precise recitation methods governed by the principles of śikṣā (phonetics) and chandas (meter). These oral practices employed mnemonic techniques, accentuation rules, and rhythmic repetitions to ensure accurate transmission over generations [6].
Education during this period was familial, with young boys initiated into formal learning via the upanayana ceremony. The students (brahmachārins) would study under the father or local elders, mastering verses through constant listening (śravaṇa), reflection (manana), and meditation (nidhidhyāsana). This era was characterized by intimate, lifelong bonds between teacher and student, emphasizing not only intellectual growth but also spiritual and moral refinement [7].

II. INSTITUTIONALIZATION IN THE LATE VEDIC PERIOD

(C. 1000–500 BCE)

As Vedic society evolved, the transmission of knowledge transitioned from informal domestic settings to more organized gurukulas or forest hermitages (āśramas). These institutions functioned as self-contained educational ecosystems where students lived with their teacher in pursuit of both spiritual and worldly knowledge. The Upaniṣads, particularly the Chāndogya and Bṛhadāraṇyaka, offer insights into this shift by portraying dialogues between teachers and students engaged in metaphysical inquiry and ethical deliberation [7]. The pedagogic framework was embedded in the holistic philosophy of Māta-Pitā-Guru-Daiva, wherein the guru was venerated next only to God, emphasizing his crucial role in shaping the student's inner and outer life [8]. These institutions taught both parāvidyā (spiritual knowledge) and aparāvidyā (practical sciences), ensuring a well-rounded education as outlined in the Muṇḍaka Upaniṣad (2.1.4).

III. THE EPIC AND DHARMAŚĀSTRA PERIOD

(C. 500 BCE–300 CE)

The era marked by the composition of the Mahābhārata and Rāmāyaṇa witnessed a flourishing of gurukula traditions.

These epics mention prominent āśramas, such as those of Viśvāmitra, Vasiṣṭha, and Drona, which functioned as proto-universities offering training in a diverse range of subjects including Vedas, ethics, warfare, astronomy, and governance [9]. The concurrent Dharmaśāstra literature—texts such as Manusmṛti, Gautama Dharmaśāstra, and Baudhāyana Dharma Sūtra—codified educational duties, ideal teacher-student relationships, and institutional ethics. Students were expected to live austere lives, observing celibacy and strict discipline, while teachers were bound to provide free instruction and food [10].

IV. CLASSICAL PERIOD AND FLOURISHING OF KNOWLEDGE TRADITIONS

(C. 300–1200 CE)

This period marked the zenith of India's scholastic and intellectual traditions. Universities such as Takṣaśilā, Nālandā, Vikramaśīla, Ujjain, and Kāśī emerged as cosmopolitan centers of knowledge, attracting students and scholars from across Asia [11]. While Nālandā and Vikramaśīla were primarily Buddhist, they accommodated Vedic and Sanskrit studies, fostering interdisciplinary discourse. This era produced scholars of extraordinary repute—Pāṇini, Patañjali, Śaṅkara, and Āryabhaṭa—whose treatises on grammar, logic, Vedānta, and astronomy remain foundational to Indian knowledge systems. Veda Pāṭhaśālās operated in tandem with these centers, supported by royal patronage, temple grants, and monastic institutions [12].

V. MEDIEVAL PERIOD AND CHALLENGES

(C. 1200–1700 CE)

The advent of Islamic rule brought considerable upheaval to India's educational landscape. The destruction of key institutions like Nālandā and Takṣaśilā and the erosion of local patronage networks adversely affected Vedic education. Nevertheless, Pāṭhaśālās persisted within temple complexes, mathas, and remote rural settings—especially in southern and eastern India [12].

This period also saw the growth of Advaita Vedānta institutions led by Śaṅkara's four mathas and the Bhakti movement, which emphasized devotional learning and vernacular scriptures, partially democratizing access to spiritual education [13].

VI. COLONIAL PERIOD AND DECLINE

(C. 1700–1947)

British colonial policies systematically dismantled indigenous education. The Macaulayan model prioritized Western curricula, sidelining Sanskrit and Vedic studies in favor of English education. Traditional grants (inam lands) to Pāṭhaśālās and temples were revoked, leading to a widespread decline in these institutions. However, documentation from the 19th century—such as William Adam's surveys—revealed thousands of functioning indigenous schools in Bengal and Madras, demonstrating the resilience of Vedic learning despite colonial marginalization [12]. Revivalist leaders like Dayananda Saraswati and Swami Vivekananda urged the reintegration of Vedic principles with modern educational paradigms.

VII. POST-INDEPENDENCE AND CONTEMPORARY REVIVAL

(1947–PRESENT)

Post-independence India initially focused on scientific and technical education, marginalizing Sanskrit and Vedic studies. Yet, in the 1990s and 2000s, a renewed interest in traditional knowledge systems led to the establishment of bodies like the Rashtriya Veda Vidya Pratishthan and Maharshi Sandipani Rashtriya Veda Sanskrit Shiksha Board (MSRVSSB). Today, Pāṭhaśālās function in multiple formats:

Traditional oral: relying purely on memory and intonation.

Integrated models: blending Vedic education with CBSE/NIOS curricula.

Temple-based: attached to prominent shrines and mathas.

Modern gurukulas: offering science, math, and even computer science alongside Vedic learning.

CHAKRAS, PANCHA MAHABHUTAS, AND THE TRADITIONAL ARCHITECTURE OF A VEDA PATHASHALA

I. INTRODUCTION TO ENERGETIC AND ELEMENTAL COSMOLOGY

Traditional Indian thought perceives the universe—and by extension, the human body and built environment—as composed of five elemental forces, known as the Pañca Mahābhūtas:

1. Ākāśa (Space or Ether)
2. Vāyu (Air)
3. Agni (Fire)
4. Jala (Water)
5. Pṛthvī (Earth)

In the microcosmic body, these elements manifest as energy centers, or chakras, aligned along the spinal cord from the base (Mūlādhāra) to the crown (Sahasrāra). Each chakra corresponds to specific Mahābhūta elements, as well as certain physical, emotional, and spiritual faculties [14][15]. The alignment of chakras with Mahābhūtas is as follows:

Chakra	Location	Element	Architectural Symbolism
Muladhara	Base of spine	Prthvi (Earth)	Foundation, Stability, Sanctum
Svadhisthana	Pelvis	Jala (Water)	Water tanks, ponds, ablution zones
Manipura	Navel	Agni (Fire)	Kitchen, Agnihotra spaace
Anahata	Heart	Vayu (Air)	Courtyards, Ventilation Shafts
Vishuddha	Throat	Akasha (Space)	Open Spaces, Resonance halls
Ajna	Forehead	Mind / Light (subtle ether)	Meditation halls, guru's seat
Sahasrara	Crown	Consciousness (beyond elements)	Sikhara / Vimana or central vertical axis

II. INTEGRATION IN VEDA PATASHALA ARCHITECTURE

The construction of traditional Veda Pāṭhaśālās is not merely functional but deeply symbolic, aligning human habitation and sacred learning with the cosmos. Rooted in Vāstu Śāstra, Śilpa Śāstra, and Agama texts, such spaces are designed to support physical grounding, intellectual expansion, and spiritual ascent—essential goals of Vedic education [16][17]

i. Mūlādhāra and Pṛthvī (Earth Element): The Foundation and the Guru-Griha The earth element, associated with Mūlādhāra chakra, represents stability and foundational knowledge. The architectural expression is seen in: Thick load-bearing walls of clay, laterite, or stone. Use of low plinths and deeply rooted columns. The Guru's residence (Guru-Griha) or sanctum where the essence of Vedic wisdom is grounded. The orientation of the structure (often east-facing) grounds the institution in cosmic rhythms [18], creating alignment between solar movement and learning flow.

ii. Svādhiṣṭhāna and Jala (Water Element): Purity and Ritual Ablution Water, connected to the second chakra, governs fluidity, learning adaptability, and purification. Architectural features: Kūpas (wells) or pushkarinis (stepwells) near the entrance or in the northeast (Īśānya) corner. Spaces for Snāna (ritual bathing) before Vedic recitation (Pāṭha). Clay or lime plasters with moisture-balancing properties [19]. The snāna before study is symbolic of emotional purification, enabling receptivity to divine knowledge.

iii. Maṇipūra and Agni (Fire Element): Kitchen and Agnihotra Spaces The fire element relates to digestion and transformation—physical and intellectual. Architectural corollaries include: Agni-

kundas or yajña-śālās—ritual fire platforms for daily Agnihotra or Yajña[20]. A south-east kitchen (Agneya koṇa), emphasizing hygienic, fire-safe cooking. Use of terracotta tiles, mud stoves (chulhas), and smoke vents for healthy combustion. The fire rituals catalyze transmutation of energy, mirroring inner transformation through Vedic study.

iv. Anāhata and Vāyu (Air Element): Courtyards and Movement

Air symbolizes life-force (prāṇa) and openness. Anāhata corresponds to the heart—the seat of compassion, community, and breath. Hence: Open courtyards (Brahmasthāna) at the core of the Patashala. Cross-ventilation with jālīs, verandahs, and high ceilings to promote natural airflow. Study areas often near Tulasi plants or sacred groves for oxygenation and prāṇa balance. This ensures students remain mentally alert, emotionally balanced, and attuned to the rhythm of breath during chanting.

v. Viśuddha and Ākāśa (Space Element): Sound and Resonance

The throat chakra, associated with speech and truth, corresponds to ākāśa, the element of sound and ether. Architectural reflection: Resonant spaces with high ceilings and reflective materials (lime plasters, wood). Sanskrit chanting halls designed with acoustic symmetry to enhance recitation fidelity [21]. Dome-like structures or central vimānas amplifying sound vibrations upwards. Sound is considered a divine medium (Nāda Brahman), and the spatial design supports śruti precision and meditative acoustics.

vi. Ājñā and Inner Light: Meditation and Contemplation Zones

The Ājñā chakra, the seat of intuition and higher intellect, is represented architecturally in: North-facing study rooms, symbolic of inward focus and clarity. Spaces where individual contemplation, japa, and svādhyāya (self-study) occur. Placement of the guru's āsana or teaching seat at the head of the hall, directing energy flow and mental orientation. The directional and spatial hierarchy encourages intellectual sharpness and intuitive insight hallmarks of a trained Vedic mind.

vii. Sahasrāra and Transcendence: Vertical Axis and Shikharas

The Sahasrāra chakra, beyond elements, symbolizes pure consciousness. Though rarely emphasized directly, it manifests symbolically as: The central vertical axis (brahma-sūtra) of the building—linking ground to sky. Śikharas or raised roofs above the chanting or guru's hall, mimicking the cosmic ascent. This culminates the architectural yogic journey from gross to subtle, mirroring the student's spiritual ascent through education.

STUDY AREA

SRI VENKATESHWARA VEDA VIJNANA PEETHAM (SVVP)

INTRODUCTION

Sri Venkateshwara Veda Vijnana Peetham (SVVP), founded in 1884 by Tirumala Tirupati Devasthanams (TTD), is a premier Vedic institution in Tirumala, Andhra Pradesh. Rooted in the ancient Gurukula tradition, it blends Vedic learning with a serene natural setting. Spread across 30 acres on Dharmagiri Hill, it hosts 413 students and 47+ teachers. Located in forested hills, the campus layout reflects traditional Gurukula zoning from public ritual spaces to private teacher quarters. Structures follow Vastu and climatic principles, using local materials, natural ventilation, and rainwater harvesting.

ARCHITECTURE

Style: Vernacular South Indian, Dravidian influence

Materials: Red brick, lime plaster, timber roofs, stone flooring

Features: Sloped terrain planning, cross-ventilation, jaali windows, Mangalore tile roofing

CURRICULUM & TEACHING

Subjects: Four Vedas, Vedangas, Shastras, Sanskrit, Agamas

Duration: 7–12 years

Method: Guru-Shishya Parampara, oral transmission (Shruti, Smriti), daily rituals, and practical exams

Medium: Sanskrit

CAMPUS FACILITIES

Main Areas: Guru Mandir, Pathashalas (54 classrooms), Yagnashala, Dorms, Dining Hall, Guru Quarters, Library

Student Life: Free food, lodging, clothing, structured daily routine from 4 AM to 10 PM, with both Vedic and academic learning

Incentives: ₹3 lakh fund per Vedic student; silver coin upon graduation

SUSTAINABILITY & MAINTENANCE

Solar heaters, composting pits, rainwater harvesting, Regular repairs and pest control Fully managed by TTD, ensuring food, health, and infrastructure

OUTREACH & IMPACT

Graduates serve globally as priests, scholars, and teachers. SVVP organizes public rituals,
Yagnas, and Vedic conferences, preserving India's intangible heritage.

CONCLUSION

SVVP exemplifies a sacred and sustainable educational ecosystem. It unites architecture, spirituality, and tradition, making it a vital institution for preserving Vedic knowledge and values.

Source: - Sri Venkateshwara Veda Vijnana Peetham, Dharmagiri

ISSUES AND CHALLENGES

1. In today's changing landscape, fewer students are drawn to traditional educational paths due to uncertainties surrounding career prospects.
2. Numerous Patashalas function with scarce resources, frequently facing shortages in proper facilities, housing, and reliable funding for students and educators alike.
3. It is becoming increasingly challenging to find knowledgeable experts who are also willing to embrace the disciplined and austere lifestyle of a traditional Gurukula.
4. The absence of integration with contemporary curricula can restrict students' access to higher education and professional avenues beyond conventional roles.
5. There is a risk that society may overlook or misinterpret the value and depth of Vedic studies.
6. Attempts to standardize the curriculum may conflict with the inherently flexible, oral, and individualized nature of traditional learning systems.

OUTCOMES

1. Disciplined routines and values-based education cultivates students to develop an integrity, humility, and a strong sense of obligation towards dharma and society.
2. Alumni are ready to act as educators, ritual experts and cultural representatives who actively enrich spiritual and municipal life.
3. Continuing research on Sanskrit texts will improve language skills and deepen your understanding of India's philosophical and spiritual heritage.

4. With the integration of natural life, sustainable cattle supply, and ecological perception, Patashala acts as a model of holistic and environmentally friendly living.

CONCLUSION

The Veda Pāṭhaśālā, as explored in this study, is not merely an institution for scriptural learning but a living embodiment of India's ancient knowledge systems, spiritual ecology, and holistic pedagogy. Rooted in the profound ethos of Sanātana Dharma and the guru-śiṣyaparamparā, it offers a transformative educational experience that cultivates character, discipline, and transcendental wisdom. These traditional schools represent a harmonious synthesis of metaphysical knowledge, ritual practice, sustainable architecture, and ecological consciousness. Historically resilient through shifting cultural and political landscapes—from Vedic times through colonial upheaval to modern revival—the Veda Pāṭhaśālā has continually adapted while retaining its sacred essence. The integration of the PañcaMahābhūtas and chakra philosophy into the architectural and functional design of these spaces exemplifies how spiritual symbolism and environmental sensitivity are woven seamlessly into daily life and learning.

Yet, despite their intrinsic value, Pāṭhaśālās face pressing contemporary challenges: diminishing student interest, resource constraints, and a disconnect with modern educational frameworks. Addressing these issues requires a nuanced, respectful approach that balances tradition with innovation—incorporating modern pedagogical tools and interdisciplinary curricula while safeguarding the oral transmission methods and spiritual depth of the Gurukula system. Ultimately, the Veda Pāṭhaśālā stands as a beacon of timeless wisdom, offering humanity a blueprint for an education system that is not only intellectually rigorous but also morally grounded, environmentally attuned, and spiritually enriching. As society increasingly seeks sustainable, values-driven, and integrated models of education, the Veda Pāṭhaśālā offers a profound paradigm worthy of preservation, reinvigoration, and emulation.

REFERENCES

1.Chittur and Its Founder Krishna Iyer, pages detailing the Patashala routine and purpose. (5)
2.Rashmi Pandey, The Influence of Vedas on Contemporary Education, NOLEGEIN Journal of HumanResource Management and Development, Vol. 7, Issue 2, 2024. (16-18)
3.Domenic Marbaniang, History of Hinduism: Prevedic and Vedic Age. (35-37)
4.Mona Behl & Charitha Pattiaratchi, Relevance of the Guru-Shishya Parampara to Modern- Day Mentorship. (1-3)
5.Radhakrishnan, S. (1929). Indian Philosophy (Vol. I). George Allen & Unwin.
6.Gonda, J. (1975). Vedic Literature: Saṃhitās and Brāhmaṇas. Otto Harrassowitz.
7.Radhakrishnan, S. (1953). The Principal Upaniṣads. HarperCollins.
8.Chatterjee, S., & Datta, D. (1984). An Introduction to Indian Philosophy. University of Calcutta.
9.Winternitz, M. (1927). History of Indian Literature (Vol. I). University of Calcutta.
10.Kane, P. V. (1941). History of Dharmaśāstra (Vol. II). Bhandarkar Oriental Research Institute.
11.Majumdar, R. C. (1951). Ancient India. Motilal Banarsidass.
12.Altekar, A. S. (1944). Education in Ancient India. Banaras Hindu University.
13.Basu, A. (2002). The Position of Women in Hindu Civilization. Motilal Banarsidass.
14.Feuerstein, G. (2001). The Yoga Tradition: Its History, Literature, Philosophy and Practice. Hohm Press.
15.Motilal, S. K. (1992). Chakras and Esoteric Anatomy in Indian Texts. Indica Books.

16.Acharya, P. K. (1996). Architecture of Manasara: Translated from Original Sanskrit. Motilal Banarsidass.
17.Michell, G. (1988). The Hindu Temple: An Introduction to Its Meaning and Forms. University of Chicago Press.
18.Prakāśa, V. (1996). Vastu Vidya: The Indian Art of Architecture. Mapin Publishing.
19.Vāstu Vidya Prakāśika. (1995). Text and Commentary on Traditional Indian Architectural Science. Kerala Vāstuvidyālaya.
20.Gonda, J. (1977). The Ritual Sutras. Otto Harrassowitz.
21.Huyler, S. (1995). Meeting God: Elements of Hindu Devotion. Yale University Press.

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711
Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

अष्टावक्र गीता में आत्मतत्व

डा. परिमल मंडल

सहायक प्रोफेसर एवं विभागाध्यक्ष, संस्कृत विभाग

स्वर्णमयी योगेन्द्रनाथ महाविद्यालय, आमदाबाद

नन्दीग्राम, पूर्वमेदिनीपुर, पश्चिमबंगाल- 721650

Mob-9647704736, Email-parimalbhu@gmail.com

सारांश :

अष्टावक्र गीता भारतीय दर्शन का एक अनूठा ग्रंथ है, जो अद्वैत वेदांत के गहनतम सिद्धांतों को सरल भाषा में प्रस्तुत करता है । इसमें आत्मा और ब्रह्म की अभिन्नता, आत्मज्ञान, और मोक्ष का मार्ग विस्तारपूर्वक समझाया गया है । यह ग्रंथ राजा जनक और ऋषि अष्टावक्र के बीच हुए संवाद का संकलन है, जहाँ आत्मा को साक्षी, नित्य, चैतन्य और शुद्ध स्वरूप में वर्णित किया गया है । अष्टावक्र गीता का महत्व केवल उसके तत्वमीमांसा (metaphysics) में ही नहीं है, बल्कि यह आत्मज्ञान को व्यावहारिक रूप से समझाने और व्यक्ति को उसके वास्तविक स्वरूप का बोध कराने में भी निहित है । यह ग्रंथ स्पष्ट करता है कि आत्मा न तो शरीर है, न मन और न बुद्धि; यह इन सभी से परे शुद्ध चैतन्य और आनंद स्वरूप है । आत्मा और ब्रह्म की अभिन्नता को समझने वाला व्यक्ति संसार के बंधनों से मुक्त होकर मोक्ष की प्राप्ति कर सकता है । अष्टावक्र गीता का उद्देश्य आत्मा के ज्ञान के माध्यम से व्यक्ति को उसकी शाश्वत स्वतंत्रता और शुद्ध स्वरूप का बोध कराना है । इस शोध का केंद्र बिंदु अष्टावक्र गीता में आत्मतत्व की गहन व्याख्या और उसके व्यावहारिक पहलू हैं ।

प्रमुख शब्द- आत्मतत्व, अद्वैत वेदांत, आत्मज्ञान, मोक्ष, सच्चिदानंद, आत्मा-ब्रह्म अभिन्नता ।

भूमिका

भारतीय दर्शन में आत्मा का निरूपण एक महत्वपूर्ण विषय रहा है, जहाँ प्रत्येक दर्शन ने अपने दृष्टिकोण से आत्मा के स्वरूप को परिभाषित किया है । चार्वाक दर्शन ने आत्मा को शरीर का पर्याय मानते हुए 'देहात्मवाद' का प्रतिपादन किया, जबकि जैन दर्शन ने आत्मा को चैतन्ययुक्त और अनंत शक्तियों से युक्त माना । बौद्ध दर्शन ने आत्मा को क्षणिक विज्ञानों के प्रवाह के रूप में देखा और उसके स्थायी स्वरूप को नकारा । सांख्य दर्शन ने आत्मा को चैतन्य, अकर्ता और त्रिगुणातीत माना, वहीं न्याय-वैशेषिक दर्शन ने आत्मा को अचेतन और स्थायी बताया । वेदांत दर्शन, विशेष रूप से शंकराचार्य के अद्वैतवाद में, आत्मा को 'सच्चिदानंद' स्वरूप और ब्रह्म के साथ अभिन्न माना गया है ।

उपनिषदों ने आत्मा को शुद्ध चैतन्य, स्वप्रकाश और तुरीय अवस्था में प्रतिष्ठित किया। अष्टावक्र गीता का भी प्रमुख विषय ब्रह्मतत्व और तद्भिन्न आत्मतत्व है । यह अद्वैत वेदांत के उच्चतम सिद्धांतों को सरल और स्पष्ट रूप से प्रस्तुत करती है । गीता में ब्रह्म और आत्मा की अभिन्नता का प्रतिपादन किया गया है । ब्रह्म को सत, चित् और आनंद का स्वरूप माना गया है, और आत्मा को भी इसी दृष्टि से सच्चिदानंद कहा गया है । अज्ञान के कारण आत्मा अपने स्वरूप को भूलकर जीव बन जाती है । नित्य शुद्ध, बुद्ध और मुक्त स्वभाव के होते हुए भी वह बंधन में पड़ जाती है और जन्म-मरण के संसार चक्र में फँस जाती है ।

अज्ञान और कर्म के प्रभाव से आत्मा विभिन्न शरीरों में रहकर सुख-दुख का अनुभव करती है । अष्टावक्र गीता का उद्देश्य इस अज्ञान को दूर कर जीव को उसके ब्रह्म के साथ अभिन्न स्वरूप का बोध कराना और उसे मोक्ष प्रदान करना है । इस गीता में आत्मा के स्वरूप को गहराई से समझाया गया है, जिसे यहाँ विस्तारपूर्वक प्रस्तुत किया गया है ।

साहित्य समीक्षा

अष्टावक्र गीता पर विभिन्न शोधकारों और विद्वानों ने महत्वपूर्ण विश्लेषण प्रस्तुत किए हैं । नंदलाल दशोरा (2000) ने इसे सरल और सटीक भाषा में प्रस्तुत किया, जबकि बाबू जालिमसिंह रायबाहादुर (1937) ने भाषाटीका के माध्यम से इसका विश्लेषण किया । समकालीन लेखकों जैसे राजस्वी (2023) और हरिओम काका (2019) ने इसके आधुनिक संदर्भ में इसकी प्रासंगिकता पर विचार किया । चंद्रमणि बाजपेयी (2006) ने "अष्टावक्र गीता" और "भगवद्गीता" के तुलनात्मक अध्ययन से दोनों ग्रंथों के भिन्न दृष्टिकोणों को उजागर किया । अष्टावक्र गीता में आत्मा और ब्रह्म की अभिन्नता को अद्वैत वेदांत के सिद्धांतों के साथ प्रस्तुत किया गया है, जो व्यक्ति को आत्मज्ञान की ओर मार्गदर्शन करता है और मोक्ष की प्राप्ति का रास्ता खोलता है । यह लेख आत्मतत्व की व्याख्या करता है, जो जीवन के वास्तविक अर्थ को समझने के लिए प्रेरित करता है ।

अष्टावक्र गीता में आत्मा का स्वरूप

अष्टावक्र गीता, जो अद्वैत वेदांत के उच्चतम दर्शन का प्रतिनिधित्व करती है, आत्मा और ब्रह्म की अभिन्नता को स्पष्ट रूप से प्रस्तुत करती है । इस ग्रंथ में आत्मा और ब्रह्म के लिए प्रायः "आत्मा" शब्द का प्रयोग किया गया है । यहाँ आत्मा को नित्य (शाश्वत), विभु (सर्वव्यापी) और पूर्ण रूप में प्रस्तुत किया गया है । ब्रह्म परमात्मा के साथ आत्मा का अभेद है । इस आत्मा के स्वरूप का निरूपण भावात्मक तथा निषेधात्मक उभय रूपों में किया गया है [1] । निम्न में दोनोंप्रकार के स्वरूप के वर्णना किया गया है ।

भावात्मक दृष्टि से आत्मा अद्वितीय और अद्वय (अद्वैत) है । आत्मा एकमात्र सच्चिदानंद और परिपूर्ण स्वरूप है, जो सबका द्रष्टा है और सर्वदा मुक्त है । आत्मा किसी भी समय—भूत, वर्तमान या भविष्य—में बंधन में नहीं होती । जैसे सूर्य पर कभी अंधकार का प्रभाव नहीं पड़ता, वैसे ही आत्मा सदा स्वयंप्रकाशित रहती है और समस्त जगत का साक्षी है [2]। आत्मा को यदि कोई अपने भिन्न किसी और को द्रष्टा मानता है, तो यही अज्ञानजनित बंधन है । आत्मा का स्वरूप शुद्ध बोधमय है । ज्ञान इसका सहज स्वरूप है [3] । ऋषि अष्टावक्र राजा जनक को आत्मा के बारे में बताते हुए कहते हैं:

"आत्मा साक्षी विभुः पूर्ण एको मुक्तश्चिदक्रियः। असंगो निःस्पृहः शान्तो भ्रमात्संसारवानिव [4] ॥"

अर्थात् आत्मा साक्षी, सर्वव्यापी, पूर्ण, एक, मुक्त, चेतन, अक्रिय, असंग, इच्छा रहित एवं शांत है । भ्रमवश ही ये सांसारिक प्रतीत होती है । भ्रम के कारण आत्मा संसारिक प्रतीत होती है, लेकिन वास्तव में यह सदा मुक्त है । व्यक्ति में जो यह अहंभाव होता है कि "मैं आभास हूँ" या "मैं अहंकार हूँ," यह केवल अज्ञानजनित भ्रम है । इसी प्रकार, बाहरी पदार्थों में जो ममता और आसक्ति

---

1. अष्टावक्रगीता एवं श्रीमद्भगवद्गीता का एक समीक्षात्मक अध्ययन । पृष्ठा- 43

2. एको द्रष्टासि सर्वस्य मुक्तप्रायोऽसि सर्वदा । अयमेव हि ते बन्धो द्रष्टारं पश्यसीतरम् ॥ *अष्टावक्र गीता, अध्याय 1, श्लोक 7*

3. एको विशुद्धबोधोऽहमिति निश्चयवह्निना । प्रज्वाल्याज्ञानगहनं वीतशोकः सुखी भव ॥ *अष्टावक्र गीता, अध्याय 1, श्लोक 09*

4. अष्टावक्र गीता, अध्याय 1, श्लोक 12

उत्पन्न होती है—जैसे, "यह मेरा शरीर है," "मेरे नाक-कान आदि हैं"—यह सब भ्रमजन्य अहं और मम भावना का परिणाम है। सच्चे आत्मबोध के लिए इन सब अहं और मम भावनाओं का त्याग करना आवश्यक है। देह और अंतःकरण के धर्मों, जैसे सुख-दुःख, मोह-आसक्ति, और इच्छाओं में जो अहंभाव होता है, उसे त्यागना चाहिए। आत्मा वास्तव में **अकर्ता** है, जो किसी भी क्रिया में लिप्त नहीं होती। यह **कूटस्थ** (परिणामरहित और अपरिवर्तनीय), **असंग** (बंधन रहित), और **ज्ञानस्वरूप** है। आत्मा का स्वभाव अद्वैत है—यह एकमात्र सत्य है, जो न तो किसी द्वंद्व में है और न ही किसी विकार से प्रभावित। आत्मा को अपने सच्चे स्वरूप में स्थिर होकर पहचानना ही आत्मज्ञान है। जब व्यक्ति अहंकार और ममता का त्याग कर देता है, तब वह आत्मा के वास्तविक स्वरूप—शुद्ध, मुक्त, और चैतन्य—का अनुभव करता है। शुद्धता और सुंदरता आत्मा के सहज गुण हैं [5], जो किसी बाहरी साधन से उत्पन्न नहीं होते और सभी वैभवों से विभूषित है। इसे प्रकृति से परे माना गया है। यह शुद्ध, बुद्ध, प्रिय और पूर्ण स्वरूप है, जो किसी भी विकार या दोष से मुक्त है [6]। भावात्मक दृष्टि से आत्मा की प्रकृति शुद्ध, ज्ञानमय, और मुक्त है। यह बंधनों और विकारों से रहित, सदा से स्वतंत्र, और परम आनंद का स्रोत है। आत्मा स्वयं में पूर्ण है और किसी बाहरी साधन या शक्ति पर निर्भर नहीं है। अष्टावक्र गीता आत्मा को साक्षी और स्वयंप्रकाशी रूप में प्रस्तुत करती है, जो जीवन और मोक्ष का अंतिम सत्य है।

आत्मा के स्वरूप को विधिमुख से स्पष्ट करना संभव नहीं है, क्योंकि आत्मा भौतिक गुणों और तत्वों से परे है। अष्टावक्र गीता में ऋषि अष्टावक्र ने आत्मा के स्वरूप को निषेधात्मक दृष्टिकोण से समझाया है। आत्मा को उन सभी तत्वों से अलग बताया गया है, जिन्हें अज्ञानवश लोग आत्मा मान लेते हैं। मुमुक्षु राजा जनक को आत्मज्ञान कराते हुए अष्टावक्र कहते हैं:

"न पृथिवी न जलं नाग्निर्न वायुद्यौर्न वा भवान्। एषां साक्षिणमात्मानं चिद्रुपं विद्धि मुक्तये [7] ॥"

अर्थात् आत्मा पृथिवी, जल, अग्नि वायु और आकाश नही है। वह पञ्चमहाभूत न होकर इनके साक्षी चेतन हो। मनुष्य का शरीर पंचमहाभूतों (पृथ्वी, जल, अग्नि, वायु, आकाश) से बना हुआ है और यह पूर्णतः प्राकृतिक है। लेकिन आत्मा इस पाञ्चभौतिक शरीर से सर्वदा परे है। अज्ञान के कारण व्यक्ति अपने वास्तविक स्वरूप को नहीं पहचानता और शरीर में आत्मबुद्धि हो जाती है। इस भ्रम से सदा मुक्त रहने वाली आत्मा, देह में आत्मबुद्धि के कारण बद्ध जीव बन जाती है। अष्टावक्र इस सत्य को और स्पष्ट करते हुए कहते हैं-

"यदि देहं पृथक्कृत्य चित्ति विश्राम्य तिष्ठसि। अधुनैव सुखी शान्तः बन्धमुक्तो भविष्यसि [8] ॥"

अर्थात् आत्मा देह से अपने को पृथक् करके चैतन्य स्वरूप में स्थित होता है। देहाभिमान का परित्याग हो जाने से चैतन्यस्वरूप में प्रतिष्ठा हो जायेगी और इस तरह बन्धन से मुक्ति प्राप्त हो जायेगी। आत्मा अपने सुखरूप आनन्दमय शान्त स्वरूप को प्राप्त कर लेगा। इसी क्रम में आगे कह रहे है-

---

5. श्रुत्वापि शुद्धचैतन्यमात्मानमतिसुन्दरम्। उपस्थेऽत्यन्तसंसक्तो मालिन्यमधिगच्छति ॥ *अष्टावक्र गीता, अध्याय 3, श्लोक 04*

6. अष्टावक्र गीता, अध्याय 18, श्लोक 35

7. अष्टावक्र गीता, अध्याय 1, श्लोक 03

8. अष्टावक्र गीता, अध्याय 1, श्लोक 04

"न त्वं विप्रादिको वर्णो नाश्रमी नाक्षगोचरः। असंगोऽसि निराकारो विश्वसाक्षी सुखी भव [9]॥"

अर्थात् यह आत्मा न तो किसी वर्ण है और न ही किसी आश्रम की। आत्मा इंद्रियों के अधीन नहीं है और किसी भी प्रकार के संग या बंधन से मुक्त है । आत्मा निराकार (आकार रहित) और विश्व की साक्षी है ।

इस श्लोक में अष्टावक्र समझाते हैं कि आत्मा न किसी वर्ण (जैसे ब्राह्मण, क्षत्रिय,वैश्य शूद्र आदि) की है, न किसी आश्रम (ब्रह्मचर्य, गृहस्थ, वानप्रस्थ, संन्यास) की है । आत्मा का न तो कोई धर्म है, न कोई जाति, न कोई लिंग । यह तो असंग (किसी भी बंधन से मुक्त) और निराकार (आकार से परे) है। आत्मा सब कुछ देखने वाली विश्वसाक्षी है । इसे समझ लेने से व्यक्ति सच्चे सुख को प्राप्त कर सकता है । इसे और स्पष्ट करने के लिये कह रहे है-

"धर्माऽऽधर्मौ सुखं दुःखं मानसानि न ते विभो । न कर्ताऽसि न भोक्ताऽऽसिमुक्त एवासि सर्वदा [10]॥ "

अर्थात् धर्म और अधर्म के विषय में यह निर्धारित नहीं किया जा सकता है कि धर्म किसे कहें और अधर्म किसे क्यों कि कोई कार्य किसी एक की दृष्टि में धर्म हो सकता है लेकिन वहीं कार्य दुसरे के दृष्टि में अधर्म कहलाता है । कुछ कार्यों को इस देश में अधर्म कहा जाता है । तो दुसरे देशों में उसी कार्य को धर्म की संज्ञा दी जाती है । असल मे धर्म अधर्म मन के विषय है । आत्मा का इनसे कोई सम्बन्ध नहीं है । यह आत्मा न तो कर्ता है न तो भोक्ता । कर्तृत्व भोक्तृत्व दोनों इसका नहीं है और इसलिए आत्मा सर्वदा मुक्त है । इसप्रकार अष्टावक्र गीता में निषेधात्मकरूप से आत्मा के स्वरूप का वर्णना किया गया है ।

निष्कर्ष

अष्टावक्र गीता भारतीय दर्शन का एक अनुपम ग्रंथ है, जिसमें आत्मा और ब्रह्म के अद्वैत स्वरूप को गहराई से समझाया गया है । यह ग्रंथ न केवल तत्वमीमांसा का उत्कृष्ट उदाहरण है, बल्कि आत्मा के स्वरूप और उसके गुणों को व्यावहारिक रूप से जानने का मार्ग भी प्रशस्त करता है । इस गीता में आत्मा को नित्य, शुद्ध, चैतन्य, अकर्ता और बंधन रहित बताया गया है । भावात्मक दृष्टि से आत्मा को परिपूर्ण, सच्चिदानंद स्वरूप और सभी बंधनों से परे माना गया है । आत्मा स्वयंप्रकाशित और समस्त घटनाओं का साक्षी है । वहीं, निषेधात्मक दृष्टि से आत्मा को पंचमहाभूत, मन, बुद्धि, अहंकार, और अन्य भौतिक तत्वों से अलग बताया गया है । अष्टावक्र गीता में आत्मा को असंग, निराकार और विश्वसाक्षी के रूप में वर्णित किया गया है, जो सभी धर्म, वर्ण, और आसक्तियों से परे है । यह ग्रंथ स्पष्ट करता है कि अज्ञानजनित भ्रम के कारण आत्मा अपने स्वरूप को भूलकर बंधन में पड जाती है । आत्मज्ञान ही मोक्ष का साधन है, और यह ज्ञान अहंकार, ममता और देहाभिमान का त्याग करके प्राप्त किया जा सकता है । आत्मा की सच्ची प्रकृति को जानकर ही व्यक्ति शाश्वत शांति और आनंद का अनुभव करा सकता है । आधुनिक युग में, जहाँ व्यक्ति बाहरी उपलब्धियों और भौतिक सुखों में उलझा हुआ है, अष्टावक्र गीता आत्मा के शुद्ध स्वरूप की याद दिलाती है । यह व्यक्ति को आत्म-चिंतन और आत्मसाक्षात्कार की ओर प्रेरित करती है, जिससे जीवन के वास्तविक अर्थ को समझा जा सके ।

---

9. अष्टावक्र गीता, अध्याय 1, श्लोक 05

10. अष्टावक्र गीता, अध्याय 1, श्लोक 06

सन्दर्भग्रन्थसूची

1. दशोरा, नंदलाल। (2000)। अष्टावक्रगीता (हिन्दी व्याख्या, दशम संस्करण)। हरिद्वार: रणधीर प्रकाशन।

2. बाबु जालिमसिंह, रायबाहादुर । (1937)। अष्टावक्रगीता (भाषाटीका सहित)। लखनऊ: तेजकुमार प्रस।

3. राजस्वी, एम. आई। (2023)। अष्टावक्र महागीता । फिंगरप्रिंट पब्लिशिंग।

4. हरिओम, काका। (2019)। अष्टावक्र महागीता। मनोज प्रकाशन।

5. बाजपेयी, चन्द्रमणि। (2006)। अष्टावक्रगीता एवं श्रीमद्भगवद्गीता का एक समीक्षात्मक अध्ययन। कानपुर: छत्रपति शाहूजी महाराज विश्वविद्यालय।

6. देवराज, नंद किशोर। (1950)। दर्शनशास्त्र का इतिहास। लखनऊ।

7. राधाकृष्णन, सर्वपल्ली। (1969)। भगवद्गीता (हिन्दी अनुवाद)। दिल्ली: राज्यपाल एण्ड सन्स।

8. मिश्र, उमेश। (1957)। भारतीय दर्शन। लखनऊ: हिन्दी समिति सूचना विभाग।

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711

Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

INDIAN PHILOSOPHY & LIFE PERCEPTION

Dr. KRUPALINI H. S.

Associate Professor, Dept. of Sociology,
Sahyadri Arts College, Shivamogga,
Karnataka – 577203
Mobile : 94486 28555
E-mail : krupalini.nadig@gmail.com

India has a long history of culture and tradition. The Indian life pattern is universally applicable. Indian philosophy is one of the most ancient, extensive, and varied among all those which make up the concept of 'World as One' or *Vasudhaiva Kutumbakam* or *Universal Mankind*. Throughout the ages, many Indian philosophers and saints contributed to the Indian life pattern. The keynote of Indian life perception evolved as a synthesis based on eternal values and very organized perceptions about culture, morals, norms, folkways, etc. The Vedic civilization has laid down a grand spiritual foundation of Indian culture and philosophical thoughts. Indian philosophies formed the structural base of the Indian life pattern. The whole civilization is inspired by the spiritual insight of our sages and is marked by moral integrity, loyalty, and a fine balance between individual desires and social demands. They are responsible for its validity and form the basis of the religion of this land, contributing towards the perception of our own life pattern. Indian heritage is still alive in spite of many changes that have taken place over the years.

The popular scholar and orientalist Max Muller writes: "There is in India an unbroken continuity between the most modern and most ancient phases of Hindu thought, extending over more than 3000 years. If we were to look over the whole world to find out the country most richly endowed with all the wealth, power, and beauty that nature can bestow, in some parts a very paradise on earth—I should point to India."

Swamy Vivekananda, while praising India's glorious past, writes: "If there is any land on this earth that can lay claim to be the blessed Punya Bhumi, the land where humanity has attained its highest towards gentleness, generosity, purity, calmness—above all, the land of introspection and spirituality—it is India." The philosophers looked into the purpose of human life as one to relate with the ultimate reality. It relates human beings to life experience.

There are several philosophers in Indian literature from the period of the Vedas or Srutis and Smritis, Dharmashastras, Ithihasas, Agamas, Darshanas, etc. Some of the philosophers such as Shankara, Chanakya, Ramana Maharshi, Swamy Vivekananda, Mahatma Gandhi, Maulana Abul Kalam Azad, Dayananda Saraswati, Raja Ram Mohan Roy, Basava, and Akkamahadevi, etc. are also recognized as social reformers. The balanced life pattern is based on ultimate value goals and morals, which describe the ways of behavior and thought. The base of Indian society is spiritualism. Indian philosophies give more importance to the 'life spirit' than physical life.

This article throws more light on two major Hindu practices which are interrelated social organizations for regulating the individual and social life of people. The life practices are based on qualities of secularism, tolerance, non-fundamentalism, and freedom of choice.

Purusharthas:

Hindu philosophy is an ancient one which describes the way of life based on eternal values like truthfulness, non-violence, respect for nature and womanhood, and harmony between material and spiritual action. Hindu philosophies are not only preachings but a way of life. Through the contributions of the Purusharthas, the main aims of human life are ordered and organized. It directs attitudes toward life and daily conduct. Purushartha is the fundamental principle of Indian social ethics. The word implies 'an attainment' or 'life purpose'. The four Purusharthas are Dharma, Artha, Kama, and Moksha. Hindu social organization is built around this foundation.

Dharma :

Is the ultimate, supreme goal of life. The word Dharma is derived from the Sanskrit root *Dhri*, which means to hold together, to sustain, and to preserve. The Vedas, Upanishads, and Bhagavad Gita equate Dharma with truth and relate it to a cosmic principle. According to Mimamsa philosophy, Dharma means a moral code of conduct to be observed by all human beings in every sphere of their activity. Dharma holds true at all times. According to the Mahabharata, Dharma is created for the well-being of all creation, and hence Dharma protects all. The highest principle in universal life is *Dharmo Rakshati Rakshitah*, which is also interpreted in the Bhagavad Gita. According to Manu Shastrakara, there are seven types of Dharma: Samanya Dharma, Raja Dharma, Stree Dharma, Daivika Dharma, Varna Dharma, Apath Dharma, and Ashrama Dharma. Each Dharma helps individuals to realize their duties and responsibilities.

Artha:

The material aspect refers to the prosperity of life acquired by honest means. It is said that a hungry stomach knows no virtue. Individual advancement and spiritual attainment are linked. Artha is essential to sustain and enrich life.

Kama:

Kama is a human need, known as desire or pleasure. Humans require enjoyment and satisfaction due to innate drives and urges. Kama includes sexual, emotional, and aesthetic needs. Its fulfillment is essential for well-being. It is also said to be an irresistible and strong desire. Kama helps balance life through socially approved ways and actions. It refers to the *Arishadvarga*—the main six desires. Indian philosophy recognizes the need for satisfaction.

Moksha:

Moksha is spiritual freedom or liberation from the physical world. It is the ultimate aim of Hindu philosophy. Dharma is the absolute means to reach Moksha. It leads us to reflect on all our activities. The other three Purusharthas are stepping stones to Moksha.

Ashramadharma:

The Purusharthas are closely linked with the Ashrama system. They are guiding principles for the enactment of Ashrama Dharma, which represents the social structure. According to this system, life is divided into four stages based on duties and responsibilities towards self, family, and community. The Sanskrit word ‘Ashrama’ denotes a resting or halting place. The four stages are Brahmacharya, Grihastha, Vanaprastha, and Sanyasa. Each stage trains the individual to face the next, strengthening personal growth and societal stability.

Brahmacharya

Is the learning stage—acquiring knowledge, discipline, and molding character. The individual develops thoughts, behavior, and insight. Self-control is the major goal. Arishadvargas are expected to be in control. The guru plays a key role in shaping personality.

Grihasthashrama

Is the householder stage. Through marriage, one becomes a Grihastha with responsibilities like earning honestly, caring for family, and fulfilling obligations to dependents. This stage is the backbone of society.

Vanaprastha

Is the stage of gradual withdrawal. One begins handing over responsibilities to younger generations and moves towards spiritual goals.

Sanyasa

Is the final stage—realizing the self and others. It aligns with Maslow's concept of self-actualization. Saints in this stage help maintain societal balance. Their ultimate goal is to attain Moksha.
Indian social life is interconnected between Ashramadharma and Purusharthas. Each supports the other in bringing about a balanced life.

In the present context, social life is gradually disconnecting due to lack of recognition of Indian philosophy. This leads to negativity in individual and group life. Neglecting the stages of life leads to chaos, imbalanced personalities, abnormal behavior, unstable families, uncertainty, crime, conflict between traditional and modern values, and a lack of control over folkways—all resulting in unsustainable life patterns.

There is a need to revitalize Indian philosophies and thinkers. Reinterpretation is better than criticism.

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711

Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

Harmonizing Health: Ayurveda's Integrative Approach to Modern Wellness

Sanjit Debnath
Assistant Professor
Department of Sociology
SwarnamoyeeJogendranath Mahavidyalaya
Amdabad, Purba Medinipur, West Bengal, 721650
Mail Id- sanjitkbhs@gmail.com

Abstract

The ancient Indian medical practice of Ayurveda offers a comprehensive model that is sensitive to the harmony and interdependence of physical bodies and their environments. Ayurveda provides individualized treatments for achieving and maintaining energy balance based on its principles of elemental interactions influencing physiological patterns. The system categorizes individuals according to their biopsychosocial constitutions. The growing prevalence of lifestyle-related chronic diseases is prompting modern healthcare paradigms to recognize the shortcomings of fragmented, reductionist models. Ayurvedic techniques have the potential to supplement mainstream therapy in this regard. Dietary deficiencies, stress, lack of exercise, and environmental degradation all contribute to vitiation, but integrative methods that prioritize nutrition, cleansing, and rejuvenation treatments can help alleviate this problem. More empathetic alternatives to scientific models that often alienate patients might be found by embracing Ayurvedic ideas of wholeness, which find the source of disease in subtle energy imbalances and acknowledge the bodily experience of sickness. The development of socially-engaged eco-communities committed to collective healing can be promoted through the direct integration of Ayurvedic dietary principles, botanicals, body therapies, rasayana rejuvenates, Vedic psychology, and yogic technologies into public health programs, schools of medicine, and constructed environments. At its core, engaged scholarship and education may foster cultural renewal by highlighting this holistic viewpoint.

Keywords- Ayurveda, Principles of Balance, Wholeness, Vedic psychology, Public health.

A. Introduction

Ayurveda is a millennia-old Indian medical system with a history spanning over 3,000 years (Patwardhan, et al., 2015). The primary principles stresses achieving balance and harmony between the individual and the environment to promote overall health and well-being by considering physical, mental, and spiritual elements of life (National Institutes of Health, 2023). Recently, there has been an increasing interest in incorporating Ayurvedic concepts into modern healthcare systems because of the emphasis on holistic healing.

Ayurveda provides a distinctive method for preventing and treating diseases through lifestyle changes, dietary adjustments, herbal treatments, yoga, and meditation (Chopra & Doiphode, 2002). Studies have shown that Ayurvedic treatments are effective for illnesses including arthritis, diabetes, and cardiovascular disease (Sridharan et al., 2011). Given the increasing prevalence of chronic diseases and the shortcomings of traditional medicine in providing comprehensive solutions, there is a revived curiosity in investigating the possibilities of complementary and integrative healthcare methods (World Health Organization, 2023). Ayurveda, focusing on preventative care, tailored treatment programs, and natural medicines, is a beneficial adjunct to contemporary healthcare.

The objective of this paper is to present a comprehensive examination of how fundamental concepts in Ayurveda can enrich and revolutionize modern methodologies in the fields of medicine, health promotion, and disease treatment. The scope includes examining current research on Ayurvedic principles and remedies, recognizing possibilities and obstacles for combining with conventional care, and suggesting strategies to promote the integration of Ayurveda. Recommendations will be backed by evidence from state-of-the-art scientific research that confirms the essential significance of Ayurvedic knowledge.

This research endeavors to illustrate how the integration of modern science and ancient wisdom can advance healthcare towards a more holistic and patient-centric model, ultimately promoting balance and wholeness.

B. Ayurvedic Principles: A Holistic Perspective

The integration of the five elements—space, air, fire, water, and earth—into three distinct dynamic forces or energies called doshas constitutes the foundation of Ayurveda (Lyssenko, 2004). Vata (space and air), Pitta (fire and water), and Kapha (earth and water) are the doshas that regulate every physiological and psychological process. Every person has a distinct blend of doshas, referred to as their prakriti or constitution. An imbalance in these doshas is considered the primary cause of sickness (Lad, 2014). An individual whose dosha is unbalanced, for instance, may manifest symptoms including anxiety, parched skin, and constipation if their Vata constitution is preponderant. Ayurveda seeks to restore balance and enhance general well-being in individuals by treating this imbalance through lifestyle changes, dietary adjustments, and herbal treatments.

Ayurveda excels in its focus on individualized healthcare. In order to ascertain the most suitable course of treatment, Ayurvedic practitioners perform a comprehensive evaluation of the individual constitution and present imbalances (referred to as vikruti) of the patient (Aggarwal et al., 2009). This personalized method takes into account not only physical complaints but also mental and spiritual health, making sure that the whole person is treated.

Recognizing the interrelation between subtle energy channels, or nadis, and energy centers, or chakras, Ayurveda transcends the physical body. Ayurveda posits that perturbations in these subtle energies may impede the circulation of prana, the vital life force, thereby exacerbating both physical and mental imbalances (Lad, 2014, p. 21). Efforts to restore equilibrium and harmony within these subtle systems are the objective of Ayurvedic practices including yoga, meditation, and pranayama (breathing techniques).

C. Addressing the Shortcomings of Modern Healthcare

Modern healthcare, notwithstanding its indisputable progress, frequently encounters constraints that can be efficaciously remedied through the application of Ayurveda's holistic principles.

i. Fragmented and Reductionist Models

Modern medicine often follows a reductionist approach, concentrating on particular symptoms or specific bodily parts rather than considering the person as a holistic entity (Chopra & Simon, 1997). Nevertheless, the limitations of reductionism are evident in persistent problems such as drug side effects and chronic diseases that do not improve with medicine (Sharma & Clark, 2022). Ayurveda challenges oversimplified beliefs by examining the entire individual in a linked way (Patwardhan, et al., 2015, p. 236). Considering these aspects can result in a deeper knowledge of the underlying reasons for sickness and offer ways to correct imbalances that are frequently overlooked in a symptom-centered approach.

ii. Role of Ayurvedic Techniques in Supplementing Mainstream Therapy

Ayurvedic methods can be very helpful when used along with regular medical care. When

conventional pharmaceutical methods failed to alleviate symptoms, Ayurvedic detoxification, herbal formulations, and consciousness altering modalities were utilized to administer treatment that was both safe and effective (Braun & Cohen, 2015). As an example, a patient experiencing chronic pain and anxiety was able to find treatment by combining mindfulness meditation techniques, adaptogenic herbs, and Panchakarma cleansing (Prathikanti, 2007). In addition, Ayurvedic treatments improved patient prognoses and lessened the unfavorable consequences of biological procedures (Sridharan et al., 2011, p. 15). Furthermore, Ayurvedic therapies can help patients deal with the negative effects of conventional medicines and promote their recovery process.

iii. Empathetic Alternatives to Scientific Models

The scientific method is essential, but healthcare also requires a sympathetic and empathic attitude. Excessively technological medicine clashes with fundamental human needs for empathy, dignity, and agency during the healing process (Sharma & Clark, 2022, p. 864). Conventional paradigms tend to overlook subjective aspects of health. Ayurvedic principles emphasize the importance of the patient-healer connection, highlighting the necessity of personalized care, attentive listening, and therapeutic touch (Balodhi, 1987). Incorporating this viewpoint can cultivate a more encouraging atmosphere, especially advantageous for persons dealing with chronic illnesses or those in need of profound emotional assistance.

D. Alleviating Lifestyle-Related Chronic Diseases

Chronic illnesses linked to lifestyle have become more common in modern civilization due to causes including poor food, stress, sedentary lifestyle, and environmental harm. The interrelated variables lead to doshas imbalance and the development of several health disorders (Rioux, 2012). Incorporating Ayurvedic concepts into healthcare methods provides effective solutions for managing and reducing chronic conditions.

i. Contributing Factors: Dietary Deficiencies, Stress, Lack of Exercise, and Environmental Degradation

* **Dietary Deficiencies:**Overconsumption of processed foods, unbalanced meals, and erratic eating habits can lead to dietary deficits associated with chronic illnesses (Abuajah et al., 2015). Ayurveda places significant emphasis on the consumption of fresh, whole foods and the provision of dietary modifications in accordance with one's specific dosha.

* **Stress:** Modern life's relentless pace frequently results in chronic stress. Uncontrolled stress disturbs the body's equilibrium, leading to health diseases such as hypertension, diabetes, and mental health disorders (Schneiderman et al., 2005). Ayurveda offers stress-management techniques, including meditation and yoga.

* **Lack of Exercise:**One significant determinant of cardiovascular disease, obesity, and numerous chronic illnesses is a dearth of physical activity (Lee et al., 2012). Ayurveda advises individuals to adhere to customized exercise regimens that are consistent with their constitution in order to preserve health.

* **Environmental Degradation:**Pollution, toxins in food and personal care items, and electromagnetic waves are all bad for people's health (Grandjean & Landrigan, 2006). In order to achieve maximum health, Ayurveda promotes a natural lifestyle with little exposure to pollutants.

ii. Integrative Methods: Nutrition, Cleansing, Rejuvenation Treatments

When integrated with modern medical procedures, Ayurveda provides a holistic strategy for reducing the risk of chronic illnesses:

* **Nutrition:**Ayurvedic diet focuses on consuming nutritious meals that help balance the doshas. The approach emphasizes seasonal eating and customizing meals to suit individual requirements in order

to enhance digestion and maximize nutrient absorption (Garodia et al., 2007).

* **Cleansing (Panchakarma):**The purifying therapies known as Panchakarma are used to eliminate the ama, or poisons, that build up as a result of unhealthy living habits. These therapies are thought to help the body regain its normal functioning (Singh,2012).

* **Rejuvenation Treatments (Rasayana):** These therapies aim to revitalize the body. Rasayana aims to enhance immunity and resistance to disease by the use of herbs, dietary modifications, and lifestyle changes (Balasubramani et al., 2011).

iii. Ayurvedic Approaches to Achieving Energy Balance

Ayurveda considers sickness to be a result of energy imbalances in the body. It utilizes many ways to reestablish this balance:

* **Dinacharya, or Daily Routine:** A structured daily routine that aligns with natural rhythms is advocated by Ayurveda. This routine should comprise self-care practices, meal intervals, and sleep-wake cycles (Sharma & Clark, 2021, p. 68).

* **Pranayama (Breathing Exercises):**Pranayama, or yogic breathing exercises, help control the flow of vital life force (prana), leading to stress reduction and increased energy levels (Jerath et al., 2006).

* **Meditation:**Ayurvedic meditation methods promote mental calmness, soothing the nervous system and restoring inner harmony to enhance energy balance (Gard et al., 2014).

E. Promoting Collective Healing through Ayurvedic Integration

Ayurveda's emphasis on holistic well-being makes it a significant contributor to overall health on a broader level. Incorporating its comprehensive principles into many aspects of modern society can lead to substantial transformation. Here are various methods in which this integration might be implemented:

* **Direct integration of Ayurvedic Principles into Public Health Programs:** Integrating Ayurvedic Principles directly into public health programs can improve public health initiatives by emphasizing preventative care, lifestyle modifications, and customized treatment. This may include implementing Ayurvedic dietary recommendations for school meals, including mind-body activities such as yoga and meditation into community programs, and advocating for the utilization of Ayurvedic medications and supplements to address common health issues (Singh et al., 2021).

* **Incorporating Ayurveda into Medical Education and Constructed Environments:** Integrating Ayurvedic ideas into medical education can promote a more holistic healthcare approach in future healthcare providers (Patwardhan, 2018, p. 32). Integrating Ayurvedic principles of equilibrium and symmetry into the architecture of healthcare facilities and urban environments can enhance feelings of wellness and facilitate the healing process.

* **Promoting Cultural Renewal through Engaged Scholarship and Education**: To get more people to accept Ayurveda, it's important that more people know about its benefits. Backing research that proves the effectiveness of Ayurvedic treatments, in addition to educational initiatives, seminars, and community engagement, can promote comprehension and acceptance on a societal scale (Bodeker, 2008).

F. Conclusion

Incorporating Ayurvedic concepts into modern healthcare is a crucial advancement in combating the increasing occurrence of lifestyle-related chronic illnesses and enhancing overall well-being through a holistic approach. By acknowledging the constraints of fragmented, reductionist approaches and adopting Ayurveda's holistic viewpoint, we may provide more compassionate and efficient options for patient treatment. Ayurveda emphasizes equilibrium, completeness, and the interrelation of body, mind, and surroundings, offering unique perspectives for comprehending and addressing ailments at

their fundamental origins.

Advocating for the incorporation of Ayurvedic principles into public health programs,medical training, and urban design is essential for the future. Participating in academic pursuits and education can contribute to cultural rejuvenation and advancement in a healthcare system that prioritizescommunity healing and individualized treatment.

Ayurvedic principles integration provides a promising pathway to a more comprehensive and sustainable healthcare approach that acknowledges the interconnectedness of health aspects and promotes well-being at individual, community, and global levels.

References:

1. Abuajah, C. I., Ogbonna, A. C., & Osuji, C. M. (2015). Functional components and medicinal properties of food: a review. Journal of food science and technology, 52(5), 2522–2529. https://doi.org/10.1007/s13197-014-1396-5

2. Aggarwal, B. B., Singh, R. B., & Pandey, S. (2009). Medicinal plants: Ancient wisdom and modern science. Springer Science & Business Media.

3. Balasubramani, S. P., Venkatasubramanian, P., Kukkupuni, S. K., & Patwardhan, B. (2011). Plant-based Rasayana drugs from Ayurveda. Chinese journal of integrative medicine, 17(2), 88–94. https://doi.org/10.1007/s11655-011-0659-5

4. Balodhi J. P. (1987). Constituting the outlines of a philosophy of ayurveda: mainly on mental health import. Indian journal of psychiatry, 29(2), 127–131. Retrieved February 14, 2024 Fromhttps://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3172459/

5. Bodeker, G. (2008). Global health policy, world trade and the future of traditional medicine. In B. Patwardhan, F. Warude, D., Pushpangadan, P & Bhatt, N. (Eds.), Ayurveda and traditional Chinese medicine: A comparative overview (pp. 12-24). Orient Blackswan.

6. Braun, L., & Cohen, M. (2015). Herbs and natural supplements, volume 2: An evidence-based guide (Vol. 2). Elsevier Health Sciences.

7. Chopra, A., & Doiphode, V. V. (2002). Ayurvedic medicine. Core concept, therapeutic principles, and current relevance. The Medical clinics of North America, 86(1), 75–vii. https://doi.org/10.1016/s0025-7125(03)00073-7

8. Chopra, D., & Simon, D. (1997). The Seven Spiritual Laws of Yoga: A Practical Guide to Healing Body, Mind, and Spirit. John Wiley & Sons.

9. Rioux J. (2012). A complex, nonlinear dynamic systems perspective on Ayurveda and Ayurvedic research. Journal of alternative and complementary medicine (New York, N.Y.), 18(7), 709–718. https://doi.org/10.1089/acm.2011.0569

10. Gard, T., Noggle, J. J., Park, C. L., Vago, D. R., & Wilson, A. (2014). Potential self-regulatory mechanisms of yoga for psychological health. Frontiers in human neuroscience, 8, 770. https://doi.org/10.3389/fnhum.2014.00770

11. Garodia, P., Ichikawa, H., Malani, N., Sethi, G., & Aggarwal, B. B. (2007). From ancient medicine to modern medicine: ayurvedic concepts of health and their role in inflammation and cancer. Journal of the Society for Integrative Oncology, 5(1), 25–37. https://doi.org/10.2310/7200.2006.029

12. Singh, N. (2012). Panchakarma: Cleaning and rejuvenation therapy for curing the diseases. Journal of Pharmacognosy and Phytochemistry, 1(2), 01-09.Retrieved February 14, 2024, fromhttps://www.phytojournal.com/archives/2012/vol1issue2/PartA/2.2.pdf

13. Grandjean, P., & Landrigan, P. J. (2006). Developmental neurotoxicity of industrial chemicals. Lancet (London, England), 368(9553), 2167–2178. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(06)69665-7

14. Jerath, R., Edry, J. W., Barnes, V. A., & Jerath, V. (2006). Physiology of long pranayamic breathing: neural respiratory elements may provide a mechanism that explains how slow deep breathing shifts the

autonomic nervous system. Medical hypotheses, 67(3), 566–571.
https://doi.org/10.1016/j.mehy.2006.02.042
15. Lad, V. (2014). The Complete Book of Ayurvedic Home Remedies. The Himalayan Institute.
Lee, I. M., Shiroma, E. J., Lobelo, F., Puska, P., Blair, S. N., Katzmarzyk, P. T., & Lancet Physical Activity Series Working Group (2012). Effect of physical inactivity on major non-communicable diseases worldwide: an analysis of burden of disease and life expectancy. Lancet (London, England), 380(9838), 219–229. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(12)61031-9
16. National Institutes of Health. (2023, January 11). Ayurveda. National Center for Complementary and Integrative Health. Retrieved February 24, 2024, from https://nccih.nih.gov/health/ayurveda
17. Lyssenko, V. (2004). The human body composition in statics and dynamics: Āyurveda and the Philosophical Schools of Vaiśeṣika and Sāṃkhya. Journal of Indian Philosophy, 32(1), 31-56.
18. Patwardhan, B., Mutalik, G., &Tillu, G. (2015). Integrative approaches for health: Biomedical research, Ayurveda and Yoga. Academic Press.
19. Patwardhan, B. (2018). Bridging Ayurveda with evidence-based contemporary medicine. Journal of Ayurveda and Integrative Medicine, 9 (1), 32–35. https://doi.org/10.1016/j.jaim.2017.12.005
20. Prathikanti. (2007). Ayurvedic treatments. Retrieve February 20, 2024 from
https://perpus.univpancasila.ac.id/repository/EBUPT180768.pdf#page=252
21. Schneiderman, N., Ironson, G., & Siegel, S. D. (2005). Stress and health: psychological, behavioral, and biological determinants. Annual review of clinical psychology, 1, 607–628.
https://doi.org/10.1146/annurev.clinpsy.1.102803.144141
22. Sharma, H., & Clark, C. (2021). Contemporary Ayurveda. London: Singing Dragon.
23. Singh, R. H., Rastogi, S., & Narayana, D. B. A. (2021). Systems approach of Ayurveda for health and well-being in the current pandemic of COVID-19. Journal of Ayurveda and Integrative Medicine, 12(1), 42–49. https://doi.org/10.1016/j.jaim.2020.07.003
24. Sridharan, K., Mohan, R., Ramaratnam, S., & Panneerselvam, D. (2011). Ayurvedic treatments for diabetes mellitus. Cochrane Database of Systematic Reviews, (12).
25. World Health Organization. (2023, February 15). Traditional and complementary medicine. https://www.who.int/health-topics/traditional-complementary-and-integrative-medicine

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711
Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

नारी : आदर्श, सुरक्षा और सशक्तिकरण

Dr. Rajesh Pramanik
Project Fellow,
Dept. of Sanskrit, Pali,
Prakrit and Oriental languages
University of Allahabad- 211002, (Prayagraj) Uttarapradesh
Mobile- 8101005500
Mail- pramanikr071@gmail.com

सारांशः-

संस्कृत साहित्य की परम्परा में वेद से लेकर आदि काव्य तक वर्तमान महनीय ग्रन्थों में नारी-पात्रों की आदर्श, चरित्र गाथा का वर्णन मिलता है। वस्तुतः हमारे समाज और संस्कृति की अवधारणा में नारी ही मुख्य आधार ह। भारतीय ग्रन्थों में नारी-पात्रों की अत्यन्त महत्त्वपूर्ण भूमिका रही है। आदि काल में विचित्र स्त्रियाँ सुरक्षित, विचार सम्पन्ना एवं कर्तव्य-परायणा रही है। इन स्त्रियों में पातिव्रता. धर्मपरायणता. राजनीतिज्ञ. सहिष्णुता. त्याग व स्वाभिमान आदि महान गुण हैं, जो हमारे समाज के नारियों के लिए आवश्यक, उपादेय और सर्वजन-ग्राह्य है.

यदि हम आधुनिक समाज में दृष्टि रखते हैं तो परिलक्षित होता है कि हमारी जीवन-दृष्टि भौतिकवादी एवं पदार्थवादी विचारों में विलीन हो चुकी है। त्याग, सहिष्णुता और विनम्रता जैसे श्रेष्ठ गुण हमारे जीवन से विलुप्त-प्राय हो गए ह:. इसलिए वर्तमान युग में आदि ग्रन्थों के विचारोंव संस्कारों को अपने व्यवहार में लाना बहुत ही आवश्यक हो गया है; जिससे नारियों की चारित्रिक, वस्त्र-परिधानिक एवं आचरण जैसे ढंग के द्वारा परिवेश में सुधार आए।

शब्द संकेतः-

स्त्री-पात्र, नारी सुरक्षा, समाज व नारी, नारी आदर्श, नारी चरित्र, भारतीय संस्कृति, वैदिक नारी, महाभारतकालीन नारी, रामायणकालीन नारी, मनुसंहिता में नारी अवस्थान, नारी चेतना।

भूमिकाः-

वर्तमान भारतीय समाज के लोगों ने प्राचीन भारतीय नारी के बारे में बहुत जानकरी नहीं थी।क्योंकि भारतीय नारीयों के बारे में महाकाव्य से लेकर इतिहास तक के सारे ग्रन्थों में उल्लेख रहने के वाबजुद भी उतना शोधकार्य नहीं हुआ है। हाँलाकि वैदिक काल में स्त्रियाँ बुद्धि और शिक्षा में अग्रणी थी। फिर भी यजुर्वेद के अनुसार इस काल में कन्या का उपनयन संस्कार होता था, उसे सन्ध्या करने का अधिकार था, इस प्रकार से भारतीय नारी के सम्मान में यजुर्वेद में कहा गया है कि—

मङ्हीमूषु मातरं सुव्रतानामृतस्य पत्नीमवसे हुवेम। तुविक्षत्रामजरन्तीमुरुची सुशर्माणमदितिं सुप्रणीतिम् ॥[1]

प्राच्य-नारीः-रामायण-महाभारत में नारी व्यक्तित्व के नैतिक वर्णन में मुख्यतः उसके पातिव्रत का उल्लख हुआ है।जो उसके व्यक्तित्व में शारीरिक सौन्दर्य का विशेष महत्त्व है। महाभारत की प्रधान नायिका द्रौपदी में दूसरी विशेषताओं के साथ-साथ पतिपरायणता के गुण का भी पूर्ण योग है। इस सम्बन्ध में सीता का आदर्श तो अतुलनीय है ही। दूसरे आख्यानों में दमयन्ती, सावित्री आदि के नाम उल्लेखनीय हैं। वनपर्व के एकस्थल में द्रौपदी तथा सत्यभामा का रोचक संवाद है-

---

1. यजुर्वेद- 21/5

अहङ्कारं विहायाहं कामक्रोधौ च सर्वदा। सदारान् पाण्डवान् नित्यं प्रयतोपचराम्यहम् ॥
प्रणयं प्रतिसंहृत्य निधायात्मानमात्मनि। शुश्रूषुर्निरहंमाना पतीनां चित्तरक्षिणी ॥
दुर्व्याहृताच्छङ्कमाना दुस्थिताद् दुरवेक्षिताम्। दुरासिताद् दुर्व्रजितादिङ्गिताध्यासितादपि ॥
देवो मनुष्यो गन्धर्वो युवा चापि स्वलंकृतः। द्रव्यवानभिरूपो वा न मेऽन्यः पुरूषो मतः ॥ [2]

प्राचीन युग में भारत की स्त्रियों को शिक्षा व यज्ञ करने का अधिकार प्राप्त था। प्रत्येक सामाजिक और धार्मिक कार्यों में स्त्रियों की उपस्थिति अनिवार्य थ।. उस समय नियोग प्रथा बहुप्रचलित थ। स्त्री सन्तान उत्पन्न न होने पर या अच्छी सन्तान के लिए नियोग कर सन्तान प्राप्त कर सकती थी। विधवा को पुनः विवाह करने का अधिकार था। वैदिक युग में भी विधवा को पुनः विवाह प्रचलित था। दुसरा समाज में नियोग प्रथा भी प्रचलित थी; जिसके द्वारा विधवा पुत्र की प्राप्ति कर सकती थी। स्त्रियों को उपहार में सम्पत्ति प्राप्त करने का अधिकार प्राप्त था; लेकिन वैदिक काल में अवयस्क कन्या को सम्पत्ति का अधिकार प्राप्त नहीं था। परिवार में यह दत्तक पुत्र से श्रेष्ठ मानी जाती थी। मनु के अनुसार, भाई अपने-अपने भाग का चतुर्थ भाग अविवाहित बहनों को देते थे और उनका विवाह संस्कार करते थें। विवाह के व्यय को ध्यान में रखते हुए नारद ने कहा कि यदि पिता अपने जीवन काल में सम्पत्ति का विभाजन करें तो अविवाहित कन्यायों को उनका भाग मिलना चाहिए। प्राचीन काल में विवाहित नारीयों को सम्पत्ति के अधिकार प्राप्त थें। परन्तु अविवाहित नारीयों को सम्पत्ति का उत्तराधिकारी नहीं माना गया था। पुत्र विहीन परिवारों में पिता के मृत्यु के परान्त सम्पत्ति का पूर्ण अधिकार उसकी लड़कीयों का हो जाता था। कात्यायन स्मृति के अनुसार. पत्नी की अपनी कोई सम्पत्ति नहीं होती। वह जो उपार्जित करती है वह उसकेपति का होता है; धर्मशास्त्र के अनुसार, पत्नि-पति की अर्द्धांगिनी होती है। उनका सम्बन्ध अविच्छेद है, अतः विधवा को पति की सम्पत्ति का उत्तराधिकारी मानना चाहिए।स्त्री पति की सम्पत्ति का मृत्यु पर्यन्त उपभोग कर सकती है किन्तु उसे सम्पत्ति दान, विक्रय और गिरवी रखने का अधिकार प्राप्त नहीं था। समाज में एक विवाद प्रथा प्रचलित थी। इस काल में स्त्रियों को सामाजिक, धार्मिक व राजनीति आदि के क्षेत्रों में पुरूषों के समान अधिकार थे।

परन्तु उत्तर वैदिक व महाकाव्य काल में स्त्रियों के साथ भेदभाव की स्थिति में परिवर्तन आने लगा। विवाह से लेकर धार्मिक, सामाजिक, राजनीतिक और आर्थिक स्थितियों पर प्रतिबन्ध लगने लगा। उन्हें वेद पढ़ने व मन्त्रोचारण के उपयुक्त नहीं समझा गया अर्थात् यत्र नार्यस्तु पूज्यते तत्र देवता अद्यति [3]। उनकी धारणा उत्तर वैदिक काल में व्यवहारिक नहीं लग रही थी अपितु हिन्दू समाज में पुत्री होने पर पुत्र के समान स्वागत नहीं किया जाता क्योंकि वह धार्मिक कार्यों के उपयुक्त नहीं थी। स्त्रियों को जन्म से मृत्यु तक पिता-मात,. पति और सन्तान के अधीन बना दिया गया। अधिकरतर लड़कीयों का जन्म समस्या बन गया और उसका जन्म अभिशाप माना गया। विवाह के पश्चात् उससे गृहस्थी की सारी जिम्मेदारियाँ अच्छी तरह निभाने की अपेक्षा की जाती थी। स्त्री शिक्षा बढ़ावा देना बन्द कर दिया गया. परन्तु कुछ पदों पर स्त्रियों के धार्मिक शिक्षक होने के संकेत मिले हैं। प्राचीन ग्रन्थों में कहीं-कहीं स्त्रियों के धार्मिक शिक्षक होने का ज़िक्र है। कुछ स्त्रियों द्वारा संगीत, नृत्य, चित्रकला आदि की शिक्षा प्राप्त करने का भी उल्लेख है। शिक्षा की कमी थी कारण बाल विवाह प्रचलन में आए।

प्राचीन समय से लेकर आज के समाज में भी नारीयों की स्थिति पर्याय उन्नत ही हैं। तदानीन्तन काल से वर्तमान काल में महिलायों को समाज के हर क्षेत्र में उच्च स्थान प्राप्त है व उन्हें बराबरी का दर्जा दिया जाता है। स्त्री और पुरूष में कोई भेद नहीं था। दोनों की सामाजिक परिस्थिति समान थी। आश्रम में रहकर सह शिक्षा का अधिकार प्राप्त था। वे तर्कशास्त्र व वाद-विवादों में पारङ्गत थी।

---

2. वनपर्व- 233/2925 3. मनुस्मृति- 3/56

विवाह के लिए अपना जीवन साथी चुनने के लिए स्वतन्त्र अधिकार थी।

प्राचीनकाल में नारीयों के सम्मान व स्थिति के साथ वर्तमान समाज में महिलायों का स्थिति और सुरक्षा के लिए दृष्टिपात करना इस शोध विषय का गहन महत्त्व ह।. मनुस्मृति में नारियों के प्रति किए जाने वाले अपराधों के लिए मृत्युदण्ड एवं देश निकाला जैसे कठोर अपराधों का प्रावधान मिलता था। वे नारी की असुरक्षित तथा अमर्यादित स्वतन्त्रता के पक्षधर नहीं हैं।

पुरूषाणां कुलीनानां नारीणां च विशेपतः। मुख्यानां चैव रत्नानां हरणे वधमर्हसि ॥[4]

कुटशासनकर्तृश्च प्रकृतीनां च दूषकान्। स्त्रीवालब्राह्मणघ्नांश्च हन्ताद्विद्सेविनस्तथा ॥[5]

अनेन विधिना राजा कुर्वाणः स्तेनानिग्रहम्। यशोऽस्मिन्प्राप्नुयाल्लोके प्रेत्य चानुत्तमं सुखम् ॥[6]

आधुनिकोत्तर नारीः-

समाज में अनेक सुधारवादी आन्दोलनों का सूत्रपात हुआ जिनका मूल उद्देश्य समाज में व्याप्त परम्परागत रूढ़ियों को समाप्त कर नारी के लिए वैयक्तिक तथा सामाजिक स्तर पर नवीन विकास उपस्थित करना था। उन्नीसवीं शताब्दी के प्रतिनिधि सुधारक राजा राममोहन राय, दयानन्द सरस्वती, विवेकानन्द, रानाडे, कर्वे, एनीबेसेन्ट तथा महात्मा गाँधी आदि थे।[7] इन लोगों ने भारतीय महिलाओं में नवचेतना लाने के लिए संघटनकारी शक्तियों की भी माध्यम बनाया। इस शती का सर्वप्रथम सामाजिक सुधार आन्दोलन 'ब्रह्म समाज' नामक संस्था द्वारा प्रारम्भ हुआ, जिसके प्रवर्तक राजा राममोहन राय थे। उन्होंने सती प्रथा तथा बहु-विवाह आदि अनाचारों का घोर विरोध किया। उन्हीं के प्रयत्नों के करण सन् १८२९ में लार्ड विलियम बेंटिग ने सती प्रथा कानून पारित किया। राजा राममोहन राय नारी के सम्पत्ति सम्बन्धी अधिकारों की आरक्षण दिशा में विशेष प्रयास किये और इस बात की पूरी चेष्टा की कि नारी को आर्थिक स्वतन्त्रता तथा मानसिक विकास का अवसर प्राप्त हो।

ब्रह्म समाज के अनुरूप ही सन् १८६७ में आत्माराम पाण्डुरङ्ग द्वारा प्रार्थना समाज की स्थापना हुई। समाज सुधार के क्षेत्र में दूसरा सफल प्रयास ईश्वरचन्द्र विद्यासागर ने किया। इस क्षेत्र में किया गया उनका सर्वाधिक महत्त्वपूर्ण कार्य विधवा-विवाह को कानूनी रूप दिलाना था। उन्होंने धर्म ग्रन्थों, पुराणों, श्रुतियों एवं स्मृतियों से उदाहरण देकर विधवा विवाह को शास्त्र विहित बताया. विद्यासागर जी ने स्त्री शिक्षा और बाल-विवाह पर अपने विचार प्रगट किये। इस समय एक दूसरे शक्तिशाली आन्दोलन का सूत्रपात स्वामी दयानन्द सरस्वती के नेतृत्व में हुआ. उनके द्वारा स्थापित 'आर्य समाज' सबसे अधिक सहायक सिद्ध हुआ। आर्य समाज एक ऐसी संस्था थी जिसने नारी शिक्षा की ओर विशेष ध्यान दिया. महर्षि दयानन्द ने यह अनुभव किया कि बाल-विवाह और पर्दा प्रथा सभी दोष शिक्षा के अभाव के कारण ही आये हैं; पर अपन विचार प्रगट किया इस समय एक दूसर शादतशाला आन्दोलन का सूत्रपात स्वामी दयानन्द सरस्वती के नेतृत्व में हुआ। उनके द्वारा स्थापित 'आर्य समाज' सबसे अधिक सहायक सिद्ध हुआ. आर्य समाज एक ऐसी संस्था थी जिसने नारी शिक्षा की ओर विशेष ध्यान दिया। महर्षि दयानन्द ने यह अनुभव किया कि बाल-विवाह और पर्दा प्रथा सभी दोष शिक्षा के अभाव के कारण ही आये हैं. वह नारी के लिए धर्मशास्त्र और घरेलू शिक्षा को आवश्यक मानते थे, जिससे नारी आर्थिक रूप से स्वावलम्बिनी बन सके। दयानन्द की ही तरह स्वामी विवेकानन्द ने भी स्त्री-शिक्षा पर विशेष बल दिया। उनका दृढ़ विश्वास था कि स्त्री जाति की उन्नति हुए बिना देश तथा समाज की उन्नति असम्भव है।

भारत में महिलाओं के विरुद्ध अपराध एक व्यापक और अत्यन्त चिन्ताजनक मुद्दा बना हुआ है। जो लैंगिक समानता और सामाजिक न्याय की दिशा में देश की प्रगति को चुनौती देता है। राष्ट्रीय अपराध रिकॉर्ड ब्यूरो (NCRB) की वार्षिक रिपोर्ट से पुष्टि होती है कि

---

4. मनुसंहिता- 8/223 5. मनुसंहिता- 9/232 6. मनुसंहिता- 8/343 7. प्राचीन भारत का इतिहास,पृ0 65

विधायी उपायों और बढ़ती जागरूकता के बावजूद महिलाओं के विरुद्ध हिंसा की घटनाएँ चिंताजनक रूप से उच्च स्तर पर बनी हुई हैं। घरेलू हिंसा और यौन उत्पीड़न से लेकर दहेज से सम्बंधित अपराधों और मानव तस्करी तक, भारत में महिलाओं को अपनी सुरक्षा, गरिमा एवं कल्याण के विषय में विभिन्न तरह के खतरों का सामना करना पड़ता है। जहाँ पितृसत्तात्मक मानदंड, आर्थिक असमानताएँ और सांस्कृतिक प्रथाएँ प्रायः लिंग-आधारित हिंसा को बढ़ावा देने के लिये आपस में मिल जाती हैं। जबकि शहरी क्षेत्रों में मामलों की रिपोर्टिंग और जागरूकता में वृद्धि देखी गई है। ग्रामीण क्षेत्र अभी भी सामाजिक कलङ्क और सहायता प्रणालियों तक पहुँच की कमी के कारण कम रिपोर्टिंग की समस्या से जूझ रहे हैं।

संविधानिक परिप्रेक्ष में नारी सुरक्षाः-

जटिल समस्या से निवारण के लिये न केवल मौजूदा कानूनों को अधिक प्रभावी ढंग से क्रियान्वित करना आवश्यक है। बल्कि एक बहु आयामी दृष्टिकोण अपनाना भी महत्त्वपूर्ण है। जिसमें महिलाओं के लिये अधिक सुरक्षित एवं समतामूलक वातावरण के निर्माण के लिये सामुदायिक सहभागिता. उन्नत सहायता प्रणालियाँ और महत्तपूर्ण तथ्य विश्लेषण शामिल हों। वर्तमान समाज के तहत महिला से लेकर वाच्चे भी यौन उत्पिड़न का स्वीकार है। जो भारत सरकार के कानुनी पॉक्सो एक्ट (२०१२) द्वारा कम करने की प्रयास किया जा चुँका है। वर्ष २०१२ में अधिनियमित यह अधिनियम बच्चों के विरुद्ध यौन अपराधों के मुद्दे से व्यापक रूप से सम्बोधित होता है।POCSO [8] न केवल अपराधों के लिये दण्ड का प्रावधान करता है; बल्कि पीड़ितों की सहायता के लिये एक प्रणाली और अपराधियों को पकड़ने के लिये बेहतर तरीकों का भी उपबन्ध करता है।

राष्ट्रीय अपराध रिकॉर्ड ब्यूरो (NCRB) की वर्ष २०२२ की रिपोर्ट के अनुसार. वर्ष २०२२ में भारत भर में महिलाओं के विरुद्ध अपराध के कुल ४. ४५. २५६ मामले दर्ज किये गए। यानी प्रत्येक घंटे लगभग ५१ प्राथमिकी (FIR) और यह पिछले वर्ष की तुलना में ४% की वृद्धि को दर्शाता है। महिलाओं के विरुद्ध अपराध की दर प्रति लाख जनसंख्या पर ६६.४ रही। जबकि आरोप-पत्र दाखिल करने की दर ७५.८ दर्ज की गई। महिलाओं के विरुद्ध अपराध का एक बड़ा भाग पति या रिश्तेदारों द्वारा की गई क्रूरता के रूप में वर्गीकृत किया गया. जो कुल मामलों का ३१.४% था। कुल मामलों के १९.२% मामले महिलाओं के व्यपहरण एवं अपहरण, १८.७% मामले शील भंग करने के इरादे से हमला करने और ७.१% मामले बलात्कार से सम्बंधित थे। महिलाओं के विरुद्ध यौन हिंसा की घटनाएँ वर्ष २०१६ में लगभग ३९. ००० तक पहुँच गईं और वर्ष २०१८ में देश भर में औसतन प्रत्येक १५ मिनट में एक महिला के साथ बलात्कार हुआ. भारत में वर्ष २०१८ से प्रत्येक वर्ष कार्यस्थल पर यौन उत्पीड़न के ४०० से अधिक मामले सामने आए हैं. जहाँ प्रति वर्ष औसतन ४४५ मामले दर्ज किये गए। बलात्कार के ८६ मामलों में किशोर शामिल थे; जबकि महिलाओं की गरिमा को ठेस पहुँचाने के ६८ मामले दर्ज किये ग। पितृसत्तात्मक सामाजिक मानदंड, पितृसत्तात्मक मूल्य, जो महिलाओं को अधीनस्थ मानते हैं, हिंसा की संस्कृति में योगदान करते हैं। कार्यस्थल पर महिलाओं का यौन उत्पीड़न अधिनियम २०१३ के अधिनियमित होने के बावजूद भारत विभिन्न कार्य वातावरणों में बड़े पैमाने पर महिलाओं के यौन उत्पीड़न एवं शोषण के मामलों से जूझ रहा है।NCRB [9] के आँकड़ों से पता चलता है कि कार्यस्थल पर यौन उत्पीड़न के औसतन ४०० से अधिक मामले प्रति वर्ष दर्ज किये जाते हैं।

सुरक्षित सार्वजनिक स्थानों की कमी:-

असुरक्षित सार्वजनिक स्थानों पर महिलाओं के विरुद्ध अपराध की संभावना बढ़ जाती है, सुरक्षित एवं पर्याप्त रोशन सड़कों की कमी और अपर्याप्त सार्वजनिक परिवहन के कारण उत्पीड़न एवं हमले हो सकते हैं।

---

8. Pocso Act (NCPCR, Govt. of India). 9. Ncrb.gov.in

अपर्याप्त अवसंरचना और संसाधन कई क्षेत्रों में अपराधों से प्रभावी ढंग से निपटने और अपराधों की जाँच करने के लिये कार्यात्मक पुलिस स्टेशन, फोरेंसिक प्रयोगशालाओं और आपातकालीन सेवाओं जैसी आवश्यक अवसंरचना का अभाव पाया जाता है। विधिक और विधि प्रवर्तन प्रणालियों में व्याप्त भ्रष्टाचार महिलाओं के विरुद्ध अपराधों से निपटने के प्रयासों में बाधा उत्पन्न कर सकता है। क्योंकि रिश्वतखोरी और कदाचार के कारण मामलों को दोषपूर्ण तरीके से निपटाया जा सकता है या निरस्त किया जा सकता है।

पीड़िता को दोष देने की प्रवृत्ति महिलाओं को अपराधों की रिपोर्ट करने से हतोत्साहित करती है। महिलाओं को उत्पीड़न या बलात्कार के मामलों में प्रायः अपने समुदायों या यहाँ तक कि कानून प्रवर्तन एजेंसियों की ओर से भी कलंक और दोष का सामना करना पड़ता है। बलात्कार की घटनाओं और पीड़िताओं पर राजनेताओं की ओर से गैर-ज़िम्मेदाराना और सस्ती टिप्पणियों के दृष्टांत भी पाए जाते हैं जहाँ अपराध की गंभीरता को कमतर आँका जाता है या पीड़िताओं पर ही अनुचित दोष मढ़ दिया जाता है।

लैंगिक असमानता एवं सांस्कृतिक दृष्टिकोण तहत शिक्षा, रोज़गार अवसर, निर्णय लेने की शक्ति और पारंपरिक मान्यताओं एवं प्रथाओं में व्याप्त असमानताएँ महिलाओं की भेद्यता में योगदान करती हैं। जैसे, कुछ समुदायों में बाल विवाह आदि प्रथाए जो गहरी जड़ें जमाए हुए पितृसत्तात्मक दृष्टिकोण को दर्शाती हैं। इसके अलावा, दहेज प्रथा के कारण और घरेलू हिंसा के मामले में पुरूषतान्त्रिक समाज में आज भी नारीयों का निर्यातन कम नहीं हुई हैं। महिलाओं के अधिकारों और विधिक सुरक्षा के बारे में सीमित शिक्षा एवं जागरूकता के कारण महिलाएँ इनका लाभ नहीं उठा पातीं। पारंपरिक मान्यताएँ और शिक्षा तक सीमित पहुँच महिलाओं को अपराधों की रिपोर्ट करने या न्याय की मांग करने से बाधित कर सकती हैं। जैसा कि उन मामलों में देखा गया है जहाँ घरेलू हिंसा से पीड़ित महिलाएँ अज्ञानतावश इसे सहती रहती हैं। महिलाएँ आर्थिक रूप से परिवार के पुरुषों पर निर्भरशील होने के कारण उनके लिये दुर्व्यवहारपूर्ण स्थितियों से निकलना कठिन सिद्ध हो सकता है।

प्रस्तावित शोधपत्र में ऐतिहासिक शोध पद्धति का प्रयोग किया जायेगा जो कि ऐतिहासिक और विकासात्वक अध्ययन से सम्बन्धित है। जिसमे विभिन्न कारकों के मध्य सम्बन्धों की व्याख्या एवं उनके मध्य गत्यात्मक क्रिया का प्रसङ्गवार विवेचन किया गया है। इस सन्दर्भ में महत्त्वपूर्ण पुस्तकों के साथ-साथ विविध अन्तर्जालिका का भी प्रयोग आवश्यक है। अध्ययन में नारी के आदर्श और सुरक्षा का अवलोकन के लिए प्राथमिक स्त्रोतों की सहायता ली गयी है। यह अध्ययन मुख्यतः ऐतिहासिक, आधुनिक. विश्लेषणात्मक, तुलनात्मक एवं विकासात्मक प्रवृत्ति का है। आपने शोध कि लिए विषय की वस्तु को प्राचीन मूल ग्रन्थों, वेद, पुराण आदि से प्राप्त किया गया है।

उपसंहारः-

प्रस्तुत शोधपत्र को प्रस्तुत करते समय भारतीय नारीओं के सम्वन्ध में विशाल 'भारतीय नारी साहित्य' को पढ़ने का एक अभूतपूर्व हर्ष मिला। जिसमें नारी के प्रति भारतीय निष्ठा एवं उसके गरिमामय रूप का वर्णन देखकर मुझे यह कहने में तनिक भी संकोच नहीं है कि नारी को उसके ऊँचे स्थान पर पुनर्स्थापित करने में भारतीय विद्वानों ने कितने समर्पण भावना से कार्य किया। भारतीय संस्कृति का गौरव 'वसुधैव कुटुम्बकम्' की उदात्त भावना से प्रेरित होकर नारी के उस स्वरूप को महत्त्व दिया जो अपनी गरिमामय उपस्थिति से किसी कुटुम्ब को स्वर्ग बना देती है, वह प्रेम, त्याग, सहिष्णुता, श्रद्धा और विश्वास की साक्षात मूर्ति है। परिवार भारतीय संस्कृति का मूलाधार है, परिवार के बिना समाज की कल्पना ही नहीं की जा सकती तभी तो आदि काल से वर्तमान तक की नारी अपने त्याग और सहनशीलता के बल पर प्रतिकूलता को अनुकूलता में बदलने में समर्थ हो जाती है।

भारत में महिलाओं के विरुद्ध अपराधों की लगातार बनी रही चुनौती इस गहरी सामाजिक समस्या से निपटने के लिये एक व्यापक, बहुआयामी दृष्टिकोण प्रयुक्त किया गया है। NCRB रिपोर्ट में प्रस्तुत चिंताजनक आँकड़े इस बात की याद दिलाते हैं कि भारत में महिलाओं की सुरक्षा एवं गरिमा सुनिश्चित करने के लिये अभी और प्रबल प्रयासों की आवश्यकता है।

भविष्य में सभी हित धारकों की ओर से महिलाओं के लिये सुरक्षित और अधिक समतामूलक वातावरण का निर्माण करने की दिशा में मिलकर कार्य करने की दृढ प्रतिबद्धता की आवश्यकता है। इस विषय में आचार्य मनु स्त्रियों को सचेत करते हुए लिखा है कि वे स्वयं को पिता, पति, पुत्र आदि की सुरक्षा से अलग न करें। इसके पिछे उनका मूल उद्देश्य है, नारी की सामाजिक सुरक्षा सुनिश्चित करना है, न कि उनके स्वतन्त्रता के अधिकारों का हनन करना नहीं—

पित्रा भर्त्रा सुतैर्वापिनेच्छेद्विरहमात्मनः। एषां हि विरहेण स्त्री गर्ह्ये कुर्यादुभे कुले ॥[10]

सूक्ष्मेभ्योऽपि प्रसङ्गेभ्यः स्त्रियो रक्ष्या विशेषतः। द्वयोर्हि कुलयोः शोकमावहेयुररक्षिताः ॥

इयं हि सर्ववर्णानां पश्यन्तो धर्ममुत्तमम्। यतन्ते रक्षितुं भर्यौ भर्तारो दुर्वला अपि ॥[11]

इस प्रयास को सक्रिय हस्तक्षेपों पर ध्यान केंद्रित करना चाहिए जो लिंग-आधारित हिंसा को प्रश्रय देने वाले अंतर्निहित सामाजिक, सांस्कृतिक एवं आर्थिक कारकों को सम्बोधित करें। मौजूदा कानूनों के प्रवर्तन को सुदृढ करना, लिंग संवेदीकरण कार्यक्रमों को बढ़ावा देना और उत्तरजीवियों के लिये व्यापक सहायता सेवाएँ प्रदान करना अत्यन्त महत्त्वपूर्ण क़दम होंगे। भारत में महिलाओं को लक्षित करने वाले अपराधों के विरुद्ध संघर्ष के लिये समाज के सभी क्षेत्रों से निरन्तर व करुणापूर्ण प्रतिक्रिया की आवश्यकता है। भारत एक ऐसे भविष्य की दिशा में कार्य कर, जहाँ महिलाओं के अधिकार एवं सुरक्षा अनुल्लंघनीय हों, वास्तविक लैंगिक समानता और सामाजिक न्याय प्राप्त करने की दिशा में सार्थक प्रगति कर सकें। भारत में प्राचीन समय से लेकर आज तक पुरूषतान्त्रिक समाज में नारी को भक्षक की दृष्टि निरस्त कर रक्षक के रूप में पुरूषों को महिलायों को 'माता वै प्रकृतिः' के रूप में श्रद्धा और पूजन करना चाहिए।

सन्दर्भ ग्रन्थ सूची

झा, जनार्दन, मनुस्मृति, प्रकाशन-१९२६

शास्त्री, जगन्नाथ, याज्ञवल्क्य स्मृति, चौखम्बा संस्कृत सीरीज, वारानसी, प्रकाशन-१९२७

व्यास, रेखा, यजुर्वेद संहिता, संस्कृत साहित्य प्रकाशन-२०२४

गोविन्दराम, मेधातिथि, सर्वज्ञनारायण राघवानन्द–मनुस्मृति व अन्य टीका सहित, सम्पादक विश्वनाथ माण्डलिक।

पाली–नारद स्मृति।

श्रीमद्भगवतगीता–गीताप्रेस, गोरक्षपुर।

महाभारत (समस्त खण्ड) -गीताप्रेस, गोरक्षपुर।

रामायण (समस्त खण्ड) -गीताप्रेस, गोरक्षपुर।

भारतीय नारी, स्वामी विवेकान्द, श्रीरामकृष्ण मठ।

दास, देवकुमार, संस्कृत साहित्य का इतिहास, सदेश, कोल-०६

Kane. P. V. Katyaanasmriti. Oriental Book Agency, Poona- 2

Devi. Kalpana. Women Empowerment Under the Indian Constitution: An Evaluated Study. Published- 2012

Singh. Saroj kumar. Women Rights in India Under Legal Provisions. Redshine International Press, 2017

Bhargava, Dayanand, Glimpses of Indian Philosophy and Sanskrit Literature, Delhi-7.

https://www.mha.gov.in›en›divisionofmha›womensafet-division. Pocso Act (NCPCR, Govt. of India).

---

10. मनुसंहिता- 5/149 11. मनुसंहिता- 9/5-6

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711

Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

Critical Analysis of Yugajivanam, a modern drama on Rāmakṛṣṇa Paramahamsa by Dr. (Mrs.) Roma Choudhuri

Dr. Abhishek Das
Assistant Professor, Dept. of Sanskrit
Vivekananda College, Thakurpur
(Affiliated to University of Calcutta)
269, D.H. Road, Kolkata- 700063, West Bengal
Mobile No. : 9051601273 (Whats App)
E-mail : abhishekrony9@gmail.com

In the year 1836 at Kamarpukur, Hoogly, undivided Bengal, Ramkrishna Paramhansa was born as GadadharChattopadhyaya. Dr. Roma Chaudhuri's (Doctorate from Oxford, former VC of RBU, Calcutta) creation Yugajivanam published in January, 1977 from Pracyavani pirouette around the holy life of Ramakrishna. Yuga-Jivanam or 'Life and Soul of the Century' by Dr. Choudhury is a sequence from Pracyavani Sanskrit Series Volume XXXIV. The drama was successfully enacted on stage in several occasions. The language of this modern Sanskrit drama is poised and splendid. Sutradhara and Nati introduced Ramkrishna, Sarada Devi and Vivekananda as their subject of conversation where they show the benign, blissful and blessed path to salvation. Ramkrishna's deviation from societal norms of the aeon is portrayed in ten distinct scenes. Several metres and figure of speech are used in this drama, Shyama sangeet hailing goddess Kali was translated into Sanskrit and utilized with relevance. Differing from the traditional dramatic norms of using 'Act' she applied and introduced 'Scenes'. This drama is fully biographical and is utterly non-fictions. The characters here are impeccably mortal beings of substantial significance. Ramakrishna accomplished to reach the 'Ultimate Truth' through several aisles of penance as described in the drama.

Keywords-
Rāmakṛṣṇa Paramahamsa, Gadādhara, Dakshineswara, RāṇīRāsmaṇi, BhairavīBrāhmaṇī, Rāma, Kṛṣṇa, Totāpurī, ṣodaśīpūjā

Roma Choudhuri (08.02.1911- 20.03.1991) coming from an erudite family, holding doctorate from Oxford and formerly serving as a professor and head in the department of Philosophy, Lady Brabourne College, Calcutta and Vice Chancellor, Rabindra Bharati University.

She was a pioneer of Modern Sanskrit drama movement of India and also a writer of more than twenty Sanskrit plays which are as follows.

1. Śaṃkaraśaṃkaram (on Śaṃkaracāryā)
2. Deśadīpam (based on the life of a soldier)
3. Nagaranupuram (on a city girl)
4. Pallīkamalam (on a village girl)
5. Saṃsāramṛtam (on modern life)
6. Kavikulakokilam (on Kavi Kālidāsa)
7. Kavikulakamalam (on Kavi Kālidāsa)
8. Meghameduramedinīyam (on Meghadūta of Kālidāsa)
9. Yatīndrayatīndram (on her beloved husband Jatindra Bimal Choudhuri)
10. Abhedānandam (on Swami Abhedananda, direct disciple of Ramakrishna)
11. Niveditaniveditam (on Sister Nivedita)

12. Yugajīvanam (on SriRamakrishna)
13. Bhāratacāryam (on Dr.Sarvapalli Radhakrishnan)
14. Rāmcaritamānasam (on Saint Tulsidasa)
15. Bhāratatātam (on Mahatma Gandhi)
16. Caitanyacaitanyam (on lord Caitanya)
17. Rasamayarāsamaṇi (on Rani Rasmani)
18. Prasannaprasādam (on sage Ramprasada)
19. Gaṇadevatānāṭakam (on Bengali novelist TarasankarBandyopadhyaya)
20. Agnivīnāṭakam (on Poet Nazrul)
21. Bhāratapathikam (on Rammohon Roy)

Among them *Yugajīvanam* is the chosen one for further discussion.
Yugajīvanam, life and soul of the century is a sequence from Prācyavāṇi Sanskrit Series volume xxxiv (34) considered as a modern Sanskrit drama by dramatist herself. This biographical drama published at Calcutta (now Kolkata) in 1977 by*Prācyavāṇi*. It was enacted multiple times on stage in the same year.
The drama is originality written in Sanskrit, although Dr. Choudhuri herself translated it into both Bengali and English language.
Her ability to portray both the phases of Sri Ramakrishna's life before and after the glimpse of Goddess Kali by Gadadhara, has been successfully designed in this entire drama.
GadadharChattopadhyay is the cardinal character from the history of devotion in India.
He was born in the year 1836 on 18th day in the month of February at Kamarpukur in the district of hoogly, undivide Bengal.
The period was familiar as the confluence of era in the undivided Bengal which marks the end of rule of East India Company's Governor General, Lord William Bentinck on 20th March 1835. The society's ill practices like 'Satidaha'(1829) and slavery (1832) were abolished during his reign. The Hindu College(now Presidency College and University) was found on 1817, followed by 'Brahma Samaj' on 1824. These institutions had great influence on renaissance period of Bengal.
When Bengal was in the verge of betterment towards education, religious amelioration and social importance Gadadhara was born.
He was like a breath of fresh air for the society. His thoughts crossed over the common beliefs of superstitions, myths and castism, which was prevailing during that era. When youth was having disbelief on God, he cultivated the idea that God is one and only one. He had faith that God is not an outside entity.But is always among us.
According to him, there are as many ways to salvation as they are opinions (*yata mat, tata path*.). All ways led to God, the Almighty.
He believed that mankind is the ultimate truth. *Śiva* is the only truth. Beauty is truth, truth beauty. Gadadhar was the worshipper of truth.
He not being an orthodox in nature stood above the practice of social ritual.
Gadadhara's life incidences have been incorporated into *Yugajīvanam* which is sub divided into the following ten scenes.
In the first scene Gadadhara, as a priest commanded not to discard the broken idol of *Govinda* at DakshineswaraKali temple and compared the situation with the members of the family of Rasmani, the founder authority.
In the second scene we findGadadhara's activity towards the worship of Kali was very much inappropriate depending on then set usual norms.

His deepest desire to visualize the God made him cry and also his adamant behaviour made the other helpers of the temple to reach Rasmani and complain. But ultimatelyRasmani supported Gadadhara.

The third scene revolves around the unconventional worship of Gadadhara, his desire of direct vision for goddess Kali and treating Heras a child, feeding Her with leftover food portions from his own plate.

Further moving to the fourth scene we see that Bhairabi Brahmani, the female tantra guru was accepted by Gadadhara to initiate him to tantra faith.

The fifth scene depicts the acceptance of Gadadhara or Sri Ramakrishna by all as an incarnation of God Himself on the earth. Bhairabi Brahmani proved to the scholars about Gadadhara to be the incarnated person and his incarnation power from the God is present.

Moving into the sixth scene, Gadadhara'sopenmindness is seen in the acceptance of Totapuri as his Advaita Vedanta guru. Totapuri renamed him as Ramakrishna and introduced him to the faith of Advaita Vedanta.

The seventh scene describes mainly about the divine couple of Ramakrishna and Saradamoni'swonderful spiritual conjugal life which is absolutely unique, as worshipping her as divine mother herself was an inspiring incident in the history of the whole world. In the day of *ṣodaśīpūjā* he worshipped his wife as God, emphasizing the dignity of women and tried to awaken female power.

Then on further moving into the eighth scene we find Sri Ramkrishna's attainment of a spiritual successor is beautifully displayed. Narendra's introduction as Swami Vivekananda as one of Ramkrishna's direct disciple was seen as his Spiritual successor.

Ninth scene mainly depicts of Sri Ramkrishna's distribution of pure knowledge as Kathāmṛta among his disciples. Ramkrishna was seen pouring knowledge to his devotees namely Narendranath, Kaliprasad and Girish about fundamental, philosophical and ethical theories.

Finally in the tenth scene consists of five sub scenes.

Being Kalpaparu or wish fulfilling tree Sri Ramkrishna consecrated his good wishes to all.

According to his master's advice, Narendra dedicated his entire life for the service of mankind. Sri Ramkrishna cleared all doubts of Narendra about his incarnation.

Sri Ramkrishna donated his supreme Vibhutis or powers to Narendra to serve people.

Sri Ramkrishna directed Saradamoni devi to carry on his unfinished works.After her husband's death, Saradamoni didn't consider herself as widow as her husband's direction not to put on widow's apparel.

Each of the scenes in the drama depicts different stages of Gadadhara's life from his adolescence till death.Each scene begins with the exact mentioning of location, date and time by the author.

The locations mentioned are renowned and still in full glory in Kolkata. They are, The Kālī temple of Dakshineswar, The garden house at Cossipore, Kolkata, Banks of the river Ganges at Dakshineswar, House of Ramakrisna and Naṭa-mandapa of Kālībārī at Dakshineswar.

Roma Choudhuri scrutinized Ramakrishna Kathamrita and other publications on Ramakrisna. She never intervened, remodelled or modified any of the literature. Thus sustaining its originality.

Matter of her writings on Ramkrishna is neither based on the *purāṇ*s nor they are from the history. It was transmitted as folklore and popular among the people of Bengal, India.

The excellence of the writer is observable on her compact and crisp writing on Ramakrishna's lifetime with brief summary and elliptical presence.

Her writing-skills is not only palatable to the ordinary masses but also thought provoking and magnetic to the layman. Her creation was unblemished and synonymic with articulate expression of ideas.

The central character of this drama, Ramakrishna also known as Gadadhar was *Satvika* by nature.He is an epitome both in divinely character as well as in earthly occurrence.His perception towards life was forward and progressive than the contemporary time.

People imbibed the ideologies of sages more easily. So writers used to make them the muse of their creation.

Male (*Gadādhara* or*Rāmakṛṣṇa*Paramahaṃsa, *Narendra* or *Swamī*Vivekānanda, *Mathurānātha, Hṛdaya, Totāpurī*)and female (*Sāradāmoṇi*Devī, *Rāṇī*Rāsmaṇi, *Bhairavī*Brāhmaṇī) characters are actually living entities in the real world and not imaginary characters introduced in the drama. They helped to design main object of the protagonist in the drama.

Rhetoricians writings are mainly divided into acts, but Dr. Choudhuri's writings are based on scenes, as found in *Yugajīvanam*.

Five folds used in this drama. It is not equally prominent but is quiet eminent,like after the sad demise of Sri Ramkrishna, he gave a sudden appearance before his grief sticken wife Sāradāmoṇi and assured that he has only moved from a room to another and thus she should not consider herself as a widow and put on widow's apparel.

In this above mentioned part itencompasses *nirvahaṇasaṇdhi* and here, *Karuṇa* and *Adbhuta* are parallel portrait.

Her way of representation was divergent from the existing or eulogistic song. The language of drama is unblended.*Prakṛt*was not used here.

The meters used in the drama are*Mālini*(Slokas 132-133), *Upajāti* (verses 2-3, 13-14, 39, 55, 31-32, 105-7, 127-129, 140-43),*Anuṣtupa*(verses 15-22, 32-33, 36-38, 46-47, 56-63, 181-183)*Baṃśsthabila* (slokas 66-67, 78-79, 165, 179), *Indrabajrā*(81, 88-89, 126, 131) etc.

She introduced Shyama Sangeet, hailing Goddess Kali interpreted into Sanskrit and introduced it into the drama, *Yugajīvanam*.

In this drama presence of *Bhakti, Adbhut*and *Karuṇa rasas* (poetic sentiments) are very natural. Main rasa is*Śānta*.

Paṭaparivarṭanam or the change of scene or background is introduced in scenes vi and x.

The use of the songs were predominant and Sanskritization of syama songs were done.

Simple Sanskrit has been used as speaking dialect in lucid manner.

Dr. Roma Choudhuri's ability to illustrate and enlighten the common people, both the readers and the viewers with the basic path and life of Ramakrishna was beautifully arranged in the drama *Yugajivanam*. Her potential and expertise about putting together the life of Gadadhar and blossom into Sri Ramakrishna alongwith ingenious presentation of persona of Narendra blooming into Vivekananda is exquisitely confined.

Bibliography

Bharata. *Nāṭyaśāstra.* Ed. And Beng. trans. Suresh Chandra Banerji. *Bharata Nāṭyaśāstra.* 4 vols. Kolkata: NavapatraPrakasan, 2014 (6th rpt. Of 1st ed. 1980) (vol. 1); 2015 (4th rpt. Of 1st *ed. 1982)* (vol.2); 2015 (5th rpt. of 1st 1982) (vol.3); 2014(5th rpt. of 1st ed. 1995)(vol.4).

Viśvanātha-Kavirāja. *Sāhityadarpaṇa*. Ed. GurunathaVidyanidhi with Sans.

Comm. *SāhityadarpaṇaVivṛti* of *RāmacaraṇaTarkavāgīśa* along with an analytical introduction by S. R. Banerjee. Kolkata: Sadesh, 2012 (1st ed. 1838 ŚY).

..... Ed. BimalakantaMukhopadhya. With Beng. trans. and Sans.

Comm. *SāhityadarpaṇaVivṛti* of *RāmacaraṇaTarkavāgīśa*. Kolkata: Sanskrit PustakBhandar, 2013. (2nd ed.).

.....Ed. Haridāsasiddhāntavāgīśa-Bhaṭṭācārya. With Sans. Comm. *Kusumpratimā*. Kolkata: Sanskrit Book Depot, 1875ŚY (5th ed.; Rpt. of 1st ed. 1841 ŚY).

Bandyopadhyay, Haricaran. Comp. And ed. *BaṅgīyaŚabdakoṣa.* 2vols. Calcutta (now Kolkata): Sahitya Akademi, 2008. (7th rpt. Of rev. Rpt. Of 2nd ed. 1978).

Basu, Ratna / Das, Karunasindhu. Ed. *Aspects of Manuscriptology*. Kolkata: The Asiatic Society, 2005.

Choudhuri Roma,*Yugajīvanam : life and soul of the Century, a modern Sanskrit drama on the holy life of Sri RamakrisnaParamahansa Deva. Kolkata :* Pracyavani, 1977(Pracyavani Sanskrit Series 34).

Chattopadhyay Rita. 20th Century Sanskrit Literature: A Glimpse into Tradition and Innovation. Kolkata: Sanskrit Sahitya Parishat, 2018.

..... *ĀdhunikaSaṁskṛtaKāvya: BāṅgālīManīshā*. Kolkata: Sanskrit PustakBhandar, 2018 (1425 BY).

..... *ĀdhunikaSaṁskṛtaSāhitya (1910-2010): choṭogalpa O nāṭaka*. Kolkata: Progressive Publishers, 2012.

Gaṅgādāsa. *Chandomañjarī*. Ed. GurunathaVidyanidhi with own Sans. Comm. and Beng. trans. Kolkata: Sanskrit Book Depot, 1956 (5th rpt.).

Mukhopādhyāya, Añjalkā. *SaṁskṛtaKāvyacarcāyaBāṅgālī: Sekāla O Ekāla.* Kolkata: SankskritPustakBhandar, 2014.

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711
Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

वेदाध्ययनम्

डा. आर् शिवकुमारस्वामि
साहित्यसहायकः
श्रीराजराजेश्वरीवेदसंस्कृत- स्नातकस्नातकोत्तराध्ययनकेन्द्रम्,
स्वर्णवल्ली, शिरसि, उत्तरकन्नडमण्डलम्, कर्नाटकराज्यम् - 581336
सम्पर्कसंख्या 735309617,
तडित्पन्नम् - radhashivuswamy@gmail.com

वेदं वेदनिधिं विद्यां ब्रह्मविद्यां गणाधिपम् । सरस्वतीं गुरून्सर्वान्प्रणमामि मुहुर्मुहुः ॥

पवित्रतमेस्मिन्भारते वर्षे सर्वे जनाः वेदमाह्वियन्ते । "सर्वं वेदात्प्रसिद्ध्येति" इति मनुः। सार्वजनीनस्य धर्मस्य मूलं वेदेति सर्वे जानन्त्यैव । "वेदोऽखिलोधर्नमूलम्" इति । धर्मः कीदृशः इति जिज्ञासायां आचार्यजैमिनिःआह- "अथातो धर्मजिज्ञीसा" इति । तत्र वेदेन प्रयोजनमुद्दिश्य विधीयमानोऽर्थो धर्मः। अत्र धर्मलक्षणे वेदेनेत्युक्तम् । निरपेक्षः शब्दराशिर्वेदः इत्युच्यते । सोऽयं वेदः अपौरूषेयः। विद्वद्भिः समादृतत्वात् उच्यते च -

वेदस्याध्ययनं सर्वं गुर्वध्ययनपूर्वकम् । वेदस्याध्ययनसामान्यादधुनाध्ययनं यथा ॥इति ।

सर्वेऽपि गुरूमुखादेव वेदमधीयते । ये च तेषां अध्यापयितारः गुरवः स्वगुरोः सकाशात् अधीत्येव अध्यापयन्ति । कदापि तादृशः कालो नासीत्यत्र वेदाः तदध्ययनवानासन्किन्तु सर्वादिकोऽयं व्यवहारः प्रवर्ततेस्म । एवं च कर्तुस्मरणेन अध्ययनपरम्मरायां अनादिकालप्रवृत्तत्वात्वेदस्यापौरूषेयत्वं स्पृष्टं सिध्यति ।

तस्य वेदस्य अध्ययनं श्रुत्या चोदितम् । "स्वाध्यायोऽध्येतव्यः" इति । अध्ययनविधिना तेषां अध्ययनं विधीयते । उपयुक्तवचनेन गुरोः सकाशात्समग्रं वेदाध्ययनं सूचितम् । अत्र विचार्यते यत्केनापि पुरूषणैकस्मिन्जन्मनि अनेकभाषाप्रभिन्नः। एको वेदः समग्रोऽध्येतुं न शक्यते । अतः अत्र वाक्ये विचार्यमाणे सत्वस्यापि विवक्षामंगीकृत्य सकुलपरम्परागता एकैव शाखा अध्येतव्येति । अत्र शाखशब्दो वेदावयववाची न भवितुमर्हति । सर्वसामपि शाखानां शाखन्तरनैरपेक्ष्येण यावदपेक्षितार्थबोधकत्वात् " स्वश्चासौ अध्यायः स्वाध्यः इति । समासिकव्युत्पत्या एकशाखा-ध्ययनेनैव एकस्य वेदस्य समग्राध्ययनं संसूचितम् । उक्तं च - "वेदानधीत्य वेदौ वा वेदं वापि यथाक्रमम्" अतः एकैकोऽपि भागः समग्र एव न भागान्तरमपेक्षते ।

वेदस्वीकरणं पूर्वं विचारोभ्यसनं जपः। तद्दानं चैव शिष्येभ्यो वेदाभ्यासो हि पञ्चधा ॥

वेदाभ्यासो हि पंचधा विहितः। प्रथमं तावदध्यनम् । ततः तस्यार्थलक्षणविचारः। ततः पौनःपुन्येन आवृत्तिरूपं पठनम् । ततः ब्रह्माङ्गस्वाध्यायजपहोमादि श्रौतस्मार्तऋतुषुतस्य विनियोगः। अन्ते उपनीताय ब्रह्मचारिणे वटवे तस्य वेदस्य यथाविधिरध्यापनम् । अयं च-

लक्षणं यो नवेत्यृक्षु न कर्मफलभाग्भवेत् । लक्षणज्ञो हि मन्त्राणां सकलं भद्रमश्नुते ॥

यः पुरूषः ऋचां लक्षणं न जानाति सः फलं न प्राप्नोति । यथा उक्तं ऋग्लक्षणे -

यः कश्चित्पदवान्मन्त्रो युक्तश्चाक्षरसम्पदा । स्वरयुक्तोवसाने च तामृचं प्रतिजानते ॥ इति ।

सलक्षणं वेदाद्ययनम् -

वेदस्याध्ययनं आनुपूर्विकं गुरूर्परम्परया च स्वाध्यायसमाप्तिपर्यन्तं प्रचलति । तच्च द्विविधम् । अर्थतो लक्षणश्चेति । अर्थतो अध्ययनं प्रौढबुद्ध्या शास्त्रालोडनेन लौकिकेऽपि भवत्येव । लक्षणतोऽध्ययनं वेदस्य वैशिष्ट्यम् । सलक्षणवेदाध्ययने इमानि ज्ञानानि आवश्यकानि -

* स्वरज्ञानम्
* संस्कारज्ञानम्
* वर्णज्ञानम्
* अक्षरज्ञानम्
* मात्राज्ञानम्
* देवताज्ञानम्
* छन्दसां ज्ञानम्
* ऋषिज्ञानम्

आधारग्रन्थाः

१) ब्रम्हसूत्रशंकरभाष्याम्
२) उपनिषद्भाष्यम्
३) सिद्धान्तलेशसंग्रहः
४) श्रीमद्भगवद्गीताभाष्यम्
५) अद्वैतसिद्धिः
६) नैष्कर्म्यसिद्धिः

****

Volume XXV : January to June – 2025, ISSN 2250-1711

Journal of Veda Samskrita Academy (National Peer-Reviewed Research Journal)

Logic and Epistemology reflected in Pramāṇavārtikālaṅkāra- The Buddhist Logical text.

Dr. SHANIBA M M
Associate Professor Sanskrit
Dept. Of Samhita Samskrita and Siddhanta
Govt. Ayurveda College, Dhanvantri Nagar
Puthiyakavu, Thrippunithura, Ernakulam, Kerala- 682301
Mobile : 9446995182
MAIL ID : shanibaummer79@gmail.com

Abstract : -

Gradually followers of Buddha developed their logical and metaphysical theories to their views and position against their counter schools. The important development in Buddhist epistemology is to be found in Diṅnāgas Pramāṇasamuccaya.In Pramāṇavārtikālaṅkāra, Buddha is valid knowledge (jñānavatvāt). Since he has omniscience. Buddha finds out reasons for man's misery and he suggests measures to overcome it. Only the omniscience can lead and guide in such a manner. Only the enlightened can prove us with the knowledge of salvation, pradhana and prakrti. Therefore, it is not wrong to consider such a person as the valid one. Buddha suggests measures to root out misery and he is the adviser of 'Four noble truths'. Desire is not of all miseries and we can avoid miseries through non-attachment.

Key words:-

Dharmakīrti Prajñākaragupta, Pramāṇavārtikālaṅkāra, kalpanapōdham.

Introduction:-

Buddhist Logic is a system of logic which originated and developed in the school of Buddhism. It developed in its highest stage under the two great masters-Diṅnāga and Dharmakīrti in 6th and 7th century A.D.[1] Buddhist logic discusses the theories of sense perception the exact nature of knowledge and the nature of the reality of external world which we cognized. It is full of epistemology and logic. They consider that the doctrine of logical reasons are being the sources of right knowledge. The ultimate aim of Buddhist logic is the task to explain the relation between a moving reality and the static construction of thought.

Content :-Buddhist logic has a remarkable position in the general history of Indian logic and thinking. The teaching of Buddhist has originated on the basis of No-Soul theory. This teaching developed through four noble truths (catvārāryasatyāni). It concerns with suffering and it has an origin, it aims at the removal and the way to remove it through getting valid knowledge. There was a long tradition of teachers on Buddhist logic and their contribution to Indian logic is very remarkable in the history of philosophical and logical thinking. Among them Prajñākaragupta has a very remarkable personality. He is regarded as the founder of religious scholar which located at Bengal. He wrote a commentary on Pramāṇavārtikā of Dharmakīrti named as Pramāṇavārtikālaṅkāra. He commented upon the 2 to 4 chapters of Pramāṇavārtikā leaving alone the first chapter as commented by the author himself.

---

1. Th. Stcherbatsky, *Buddhist Logic*, Munshiram Manoharlal Publishers, Pvt. Ltd., Delhi, 1996, Vol.II, ed., p.3.

He works fills up three large volumes. The work is not given the usual title of a comment (tika), but is called an 'ornament' (alamkāra) and the author become famous and quoted under the name of the 'master of the ornament' (alamkārakāra) [2]

This work consists of three chapters namely Pramāṇaasiddhi, Pratyakṣa paricheda and Pararthānumāna paricheda. The Chapter prāmaṇyasiddhi deals with the attainment of the valid knowledge and Buddhology. The second chapter named as Pratyakṣaparicheda discusses about the investigation of sense perception and how we get the complete liberation through the eradication of invalid knowledge. The third chapter deals with the inference elated to others.

To get a clear picture about the nature of Buddhist epistemology, we have to analyze the basic doctrines Buddhist teaching and how Buddhist reach to this logical approach to fulfill their mission and vision before the common people.

Buddha preached his teaching among the common people through the medium of Pali. Through these teaching, he could attract the whole mass of people. He used a new method i.e., strong telling or speeches. Thus, a large number of people belong to the suppressed community became the followers of the Buddha, the great master. He tried to develop a new system of teaching based on the 'Four noble truth'.

The Four-fold noble truth is regard as the basic doctrine of Buddhism. He says that life is full of misery and desire is the cause of miseries. So, everybody can attain the liberation from all these miseries root outing their desire.

As a philosophy of life, Buddhism focussed on misery - Buddhism is the religion par excellence. The compassionate Buddha took it as the mission of his life tolife human beings of the misery from the worldly life. This world (Samasāra) is a continual flow of birth and rebirth, according to karma. But our individuality is due to a chain of causation with twelve links which is called Prartītyasamutpāda. The idea of continuous flow was developed by the Buddhists into the doctrine of momentariness. Everything in the world is momentarious. It comes into being and disappears in the next moment. But it leaves some impressions. The aim of life is to get over momentary existence, because of the destruction involved at every next instant is full of pain. Everything is momentary and so every cause of momentary. Everything is not the cause of everything. The laws of causation are fixed with reference to particular causes and particular effects.

The twelve links connected with human life are avidya (ignorance) Samskārās (impressions) vijñāna (initial consciousness) nāmarūpa (body, mind etc) the six fields of experience (sadāyatana), sparśa (sense contact, Vēdana (sense experience) trṣṇa (thirst) upādāna (clinging) bhāva (tendency to be born) janma (birth) and the old age and death (jarāmaraṇa). The twelve links explain the connection between explain the individual and his misery. The first link is ignorance. The individual is a product of ignorance; therefore, it cannot be his ignorance.

To overcome the world from miseries (samsāra) related to births and rebirths. Man has to adopt the way of eightfold path. They are right views (samyagdrṣṭi), right resolve samyag saṅkalpa, right speech (saymyag-vāk) right conduct (samyag karma) right livelihood(samyagājiva) right effort (samyag vyāyāma) right mindfulness (samyag smrti and right meditation. (Samyag samādhi). In samādhi one attain nirvāṇa - the highest realization.

Upanisads also interprets the state of Salvation in the sense of 'Kaivalya'. It is the realization of 'ātman'. But Buddha interpreted this state of knowledge by adopting the no-soul theory

---

2. Nakamura. H, *Indian Buddhism*, A Survey with Bibliographical Notes, Motilal Banarsidass Publications Pvt. Ltd., Delhi, 1987, p.276.

(nairātmyavāda). According to Buddhist soul is not necessary to attain the state of liberation. It is related a state of constitution (Sarirēndriya manōbuddhi vēdanasamghāta). He explains it as a kind of negative state being the unagitated or undistributed.

When Buddhism entered into keener and keener controversies with the orthodox schools and exchanged views about spiritual experiences; The doctrine of 'māya'. It seems to be the greatest debt that the vedanta owes to Buddhism. Certainly 'Māya' is an uapnisadic term. Buddhism started as an ethico spiritual inquiry. Its ethics like most of Indian ethics is spiritually oriented and is psychological and individualistic. Its aim is how and why man should practice self-control in order to attain the highest realization. Thus, fourfold truth put forwards an analysis of the human situation for immediate application. This is similar to ethic-spiritual teaching.

The essence of the world is understood in terms of dharma. Dharma in Buddhism means many things and everything. Its etymological meaning is 'what holds or sustains'. Nature of man is constituted by the samskaras essential for man. The samskaras play the role of active dynamic universal in Buddhist philosophy. We cannot separate a thing from its nature, an individual object is including its dharma.

Gradually followers of Buddha developed their logical and metaphysical theories to their views and position against their counter schools. The important development in Buddhist epistemology is to be found in Diṅnāgas Pramāṇasamuccaya. It is a Sanskrit work written in anustubh metre. The Sanskrit original of it is seemed to be lost. Its Tibetan translation is still existed. It is divided into six chapters which are named respectively. Perception (Pratyakṣa) Inference for one's own self. (Svārthānumāna). Inference for the sake of others (Parārthānumāna). Three characteristics of the middle term and rejection of comparison (upamāna khandana) Rejection of credible word or verbal knowledge. (Sabdānumāna nirāsa). Parts of a syllogism (Nyāyāvayava).

A Commentary of Pramāṇasamuccaya is written by Acārya Dharmakīrti named as Pramāṇavārtikā. Dr. S.C Vidyabhusana remarks that it seemed to be lost. Its Tibetan translation still exists. But we get the content of Pramāṇavārtikā through the commentaries of many writers such as Manorathanandin, Yamari Prajñākaragupta, Jina etc... The first chapter of Pramāṇavārtikā is Pramāṇasiddhi. That is full of epistemology.

वस्तुधर्मो देयोत्पत्तिर्न सा सत्वानुरोधिनी । आत्मान्तरसमारोपात् रागो धर्मोतदात्मके ॥

He says that either pleasure etc. are not objects of cognition or else mind is additional sense organ. He defined Pratyakṣa is that which is devoid of imagination (kalpanapōdham) and is unconnected with name genus etc. (nama-jatyadyasamyutam). This laksana is given by Diṅnāga in his work Pramāṇasamuccaya and it is quoted by the great poetic named Bhamaha in his kavyalankara. Dharmakīrti modifies this laksana by adding a new term abhranta (devoid of error) and removing these terms (नामजात्याद्यसंयुत) [3]

P.T Raju as observes that Buddhist omits the usual condition of the contact of the five sense organs with the objects of cognition which is formed in the earlier definitions of direct knowledge expressed and there is the same self-contradiction. The definition of direct knowledge is not the act of cognition and the fact of cognition is thereby denoted.

---

3 Swami Yogindranad, *Pramāṇavarttika of Dharmakīrti with Varttikalankara Bhasya,* Sanskrit Commentary of Prajñākaragupta. Saddarsana Prakasan, Sansthan, Varanasi; 1st Edition, 1991,volii.

p.1. प्रत्यक्षं कल्पनापोढं प्रत्यक्षेणैव सिध्यति । प्रत्यात्मवेद्याःसर्वेषां विकल्पो नाम संश्रयः ॥ 123

Prajñākaragupta defines Buddha as he possessed alankara of the five epithets such as Pramāṇabhutatva (being a means of knowledge) Jagaddhitaisita seeking the benefit of all living (creatures) sastrtva, (being a teacher) Sugatatva (being a protector). This sloka is a beautiful example of the dialectical and truly epistemological period of Buddhist philosophy.[4] Buddha is full of compassion: this is Dharmakīrti's interpretation of Jagaddhitaisita and wants to become a protector, but before becoming a protector he has to acquire the adequate knowledge, (स्वयं तीर्णाः परांश्च तारयन्ति) ।

Dharmakīrti refute arguments for the existence of God, it is not to develop a general theory of means of knowledge, but rather to prove that the Buddha, it has been generally assumed that before explaining or proving that the Buddha is Pramāṇa.

Dharmakīrti mentions only two causes of rebirth (avidya and trṣṇa) but should not karma be subsumed there under as the commentators. Prajñākaragupta, who is the most elaborator among them, explains karma as the capacity of going. The capacity of karma is such that the living being goes in this manner without being led by anyone else. It is the force of karma which enables the living being to move into the empty womb, but the fact that he makes use of this capacity is due to the desire to obtain pleasure and avoid pain. Dharmakīrti's main point is that karma does not form a part of the way that is does not constitute an object of the meditational practices necessary for stopping the process of rebirth and attaining liberation. The term nirvāṇa, Dharmakīrti prefers mukti and mokṣa. The role of karma in rebirth is certainly not denied, it is responsible for instance for bodily characteristics such as beauty. It projects the life span of the body, which goes on existing for a while even after the desire have been vanquished. Karma is not mentioned in the four noble truths, not because it is not a cause, but because it is not a sufficient cause, for when desire is absent, there is no rebirth in spite of past karma. the moral implications of this doctrine have been present in Buddhism from its very beginning. One does not have to experience the consequences of all evil acts committed in the past. By cutting off desire one cut off the capacity of the acts to produce their results. Yet until this stage is reached, Karma is said to be one of the three causes of rebirth, together with thirst and the body, mithyajnana and thrsna does not exclude karma, because the two mental acts that are connected with them are themselves karma.

The Buddha is infinitely compassionate, Buddha's compassion presupposes the existence of past lives. The doctrine of rebirth was already widely established and was accepted in one form or another by all major religions and philosophical schools. He says in Pramāṇavārtikālaṅkāra, Buddha is valid knowledge (jñānavatvāt). Since he has omniscience. Buddha finds out reasons for man's misery and he suggests measures to overcome it. Only the omniscience can lead and guide in such a manner. Only the enlightened can prove us with the knowledge of salvation, pradhana and prakrti. Therefore, it is not wrong to consider such a person as the valid one. Buddha suggests measures to root out misery and he is the adviser of 'Four noble truths'. Desire is not of all miseries and we can avoid miseries through non-attachment. Misery reasons to misery and its eradication means of its eradication are 'four noble truths' which Buddha suggested. The Knowledge wisdom to these truths is unique one and there by itself. Buddha can be termed as Pramāṇa. He gets Pramāṇa through the micro minute findings of these truths and their means. Each substance is the product of a cause'. The sense and intelligence are sources from a particular cause'.

---

4 Swami Yogindranad, *Pramāṇavarttika of Dharmakīrti with Varttikalankara Bhasya,* Sanskrit Commentary of Prajñākaragupta. Saddarsana Prakasan, Sansthan, Varanasi; 1st Edition, 1991,vol i p.1. प्रमाणभूताय जगत्हितैषिणे प्रणम्य शास्त्रे सुगताय तायिने । कुतर्कसंभ्रान्तजनानुकमपया प्रमाणसिद्धि र्विधि वत्वि धीयते ॥ 1

Jnana is the cause of everything senses and intelligence are complimentary. This complimentary basis constitutes the external universe. Intelligence is related to the whole of births and rebirths like the seed generates the next tree. Matter is based on a cause and the cause of this birth is the last birth and experiences are based on previous birth. A birth that has got fulfillment has no rebirth at all. Fulfillment or liberation is through knowledge and we get knowledge. When we erase attachment our desire and knowledge take us to liberation. When one erases desire and attachment, he over comes the senses and acquires states of being liberated. This Prajñākaragupta becomes master to interpret the theory of Karma, nirvana and the way to root out the miseries from life. Some terms he defines in the light of Vedanta views then he recognizes that the state of nirnaya like the state of fulfillment of knowledge. He says: ज्ञानवित् ज्ञानमेव भवति, ब्रह्मविद् ब्रह्मैव भवति।

He puts forward these doctrines using a reasonable method to concerned others. So, he accepted two ways in delivering his thoughts or teachings before the laymen of Buddhist community. These means are perception and inference. He says that perception is a knowledge should be devoid of imagination and non- erroneous.The valid knowledge is two, perception and inference. Prajñākaragupta discuss its specified meaning or terminal identification. Both this valid knowledge has infallibility and given validity.[5] There is no other valid knowledge without these two distinctions. We get the complete or the project knowledge of a substance owing to our first knowledge about an object. Knowledge of association gets from the preceptory knowledge to the inferential one. Knowledge of association is impossible without the visual knowledge of an object. The water in the desert is a meaningless one since water is not available or seen in the desert. Similarly, and dissimilarly or resemblance and dissemblance are the different states of knowing based on perception. Perception makes true knowledge. Possible memory makes inferential knowledge (possible). Memory of perception, knowledge leads to inferential ability. Perception brings us knowledge about something and it is through the senses. Perception of knowledge is self-sprung or spontaneous.

According to Buddhist, the perception is a knowledge which is derived of error and imagination. Then it becomes valid knowledge, when we are free from all external thought and mind is fully concentrated on the object. Similarly, perception is subdivided into four viz Indriya Pratyakṣa, Mānasa Pratyakṣa, Svasamvēdana Pratyakṣa, and Yōgaja Pratyakṣa. In Indriya Pratyakṣa, visual perception comes first. Such as the knowledge of the subject comes through the eyes, it is called visual perception. So Prajñākaragupta says : The true knowledge is experienced through the senses as the children do.[6] Because children may be wrong or may not be in their perception, the knowledge through senses may not lead to the right perception. (प्रमाणाधीनो हि प्रमेयाधिगमः।)

We identify an object by its forms and shape or form brings us knowledge. It is not spontaneous, if it was spontaneous, we would get the valid knowledge. So perceptory knowledge is also authentic and real. Buddhist are admitted that Perception and inference become valid knowledge and verbal cognition has nothing to do with validity of knowledge. We may doubt that verbal cognition is valid knowledge since sound is the medium of communication. It is also wrong because verbal cognition is based on sound and it is cognition by sound. The relevance of sound only when there is communication.[7] Because sound smell feelings etc. are represented through sense organs.

---

5 Ibid p.vol ii p 409 मानं द्विविधं मेयद्वैविध्यात् शक्त्याशक्तितः। अर्थक्रियायां केशादिनार्थो[नार्थादिमोक्षतः ॥ 1

6 Ibid p.vol ii p 610 तेषां प्रत्यक्षमेव स्यात् बालानामविकल्पनात्। संकेतोपायविगमात् पश्चादपि भवेन्न सः ॥ 142

7 Ibid vol I p.3 प्रमाणमविसंवादिज्ञानमर्थक्रियास्थितिः। अविसंवादनं शाब्देप्यभिप्रायनिवेदनात् ॥ 3

We make use of sound to put across something inferential or seen. Therefore, verbal cognition cannot be termed as an independent source of valid knowledge.

Coclusion:-

This is a humble attempt to trace out the contribution of Prajñākaragupta as a Buddhist logician. This paper functions as a bird view not in description manner. Thus, we get a picture about the doctrines related to Buddhist epistemology and logic with the help of many examples. He composed this work for laymen of Buddhist community. He became Victorians to present these difficult teaching in simple and lucid style using similes from day-to-day life.

Bibliography :

1. Th. Stcherbatsky, Buddhist Logic, Munshiram Manoharlal Publishers, Pvt. Ltd., Delhi, 1996, Vol.II.
2. *Pramāṇavartika of Dharmakirti with Varttikalankara Basya, Sanskrit Commentary of Prajnakara Gupta*. (Ed & Trans), Yogindranad Saddarsana Prakasan, Sansthan, Varanasi; 1st Edition, 1991.
3. Nakamura. H, *Indian Buddhism*, A Survey with Bibliographical Notes, Motilal Banarsidass Publications Pvt. Ltd., Delhi, 1987.
4. Potter Karl. H, *Encyclopedia of Indian Philosophies,* Motilal Banarsidass Publications Pvt. Ltd., Delhi, Vol.VIII, IX, 1999.

****